

Çeşitli Yönleriyle
KEQBELA
(Din Bilimleri)

III. Cilt

EDITÖR
Doç. Dr. Alim YILDIZ

T.C. BAŞBAKANLIK
TANITMA FONU

KÜLTÜR ve TURİZM
BAKANLIĞI

SIVAS - 2010

EDİTÖR
Alim Yıldız – Ali Aksu

Bu kitap, Başbakanlık Tanıtma Fonu
ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın
katkılarıyla
20-22 Mayıs 2010 tarihinde
Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
tarafından düzenlenen
Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu
bildirilerinden oluşmaktadır.

Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Cumhuriyet University
Theology Faculty

TASHİH
Mahmut İnat

ISBN :
978-605-61267-6-5 (TK.)
978-605-61267-9-6 (3.C)

YAYIMCI
Asitan Yayıncılık Ltd. Şti.
www.asitan.com
0346. 225 03 41

KAPAK-MİZANPAJ
Asitan Ltd. Şti.

BASKI
Es-Form Ofset Ltd. Şti.
www.esformofset.com
0346. 225 24 21

İLETİŞİM VE İSTEME ADRESİ
Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
58140 **Kampüs/SİVAS**
0346. 219 12 15 – 16
Belge geçer
0346. 219 12 18
e-posta
ilahiyat@cumhuriyet.edu.tr

İÇİNDEKİLER

KERBELA OLAYINDA KULLANILAN AYETLER	
Nurettin Turgay	7
HZ. HÜSEYİN'İN ÖLDÜRÜLECEĞİNİ BİLDİREN RİVÂYETLER AÇISINDAN HADİS KAYNAKLARINDA KERBELA OLAYI	
Abdullah Karahan	23
ŞİÎ KAYNAKLAR ÇERÇEVESİNDE HZ. PEYGAMBER-HZ. HÜSEYİN İLİŞKİSİNİN KERBELÂ ALGISINA ETKİSİ	
Enbiya Yıldırım	59
İSLAM KAMU HUKUKU AÇISINDAN KERBELA OLAYI	
Abdullah Kahraman	73
MÜZAKERE	
Sami Şahin	93
TARİH FELSEFESİ ve TEOLOJİ EKSENİNDE KERBELÂ SORUNU	
Mehmet Evkuran	103
MUTEZİLE'NİN HZ. HÜSEYİN'İN İMAMETİNE YAKLAŞIMI	
Metin Özdemir	123
DUYGUNUN TARİHE MEYDAN OKUMASI: TARİHİ KERBELA OLAYININ TAHRİFİ BAĞLAMINDA "UTÂK-I KASIM"	
İlyas Üzüm	137
HZ. HÜSEYİN'İN BAŞKALDIRIŞI VE KERBELÂ TRAJEDİSİ	
Hussein Ali Ahmad Mahafzah	143
MÜZAKERE	
Mehmet Baktır	157
KERBELA: HZ. HÜSEYİN'LE RANDEVU	
Ejder Okumuş	165
KABİLECİLİK OLGUSUNUN SOSYO-EKONOMİK TEMELDE DİNİ SÖYLEM İHTİYACI VE KERBELA VAKASI	
Hüsnü Ezber Bodur	175

TARİHSEL TRAJEDİLERİN TOPLUMSAL YANSIMALARI VE YÖN/ANLAM KAYMASI AÇISINDAN KERBELA HADİSESİ	
Selim Eren	191
TAHTACILAR ve MUHARREM AYI RİTÜELLERİ	
Adem Efe	203
TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDA KERBELA İÇERİKLİ HALK İNANÇLARI	
Yaşar Kalafat - Necdet Yaşar Bayatlı	219
İRAN'DA KERBELA - TAZİYE VE MERSİYE	
Abazar Cheraghi	233
KERBELÂ OLAYINA VELAYET AÇISINDAN KISA BİR BAKIŞ	
Durmuş Tatlıoğlu	239
MÜSLÜMANLAR ARASINDA AYRILIĞIN YA DA BİRLİKTELİĞİN ODAĞINDA KERBELÂ	
Hüseyin Yılmaz	249
TÜRK DİN MÜSİKİSİ'NDE KERBELÂ KONULU ESERLER	
Ahmet Hakkı Turabi	261
TARİHTE GOYGOYICULAR	
Hikmet Toker - Erhan Özden	279
KERBELÂ TÜRKÜLERİ	
Fazlı Arslan	307
OSMANLI ŞÂRİHLERİNİN GETİRDİĞİ YORUMLAR IŞIĞI ALTINDA MEVLANA'NIN MESNEVÎ'SİNDE KERBELÂ MATEMİNE BAKIŞ	
Yüksel Göztepe	323
MÜZAKERE	
İrfan Karaduman	339

I. BÖLÜM / PART I

Editör Sami ŞAHİN

KARBELA OLAYINDA KULLANILAN AYETLER

Nurettin Turgay

GİRİŞ

Kerbela olayı, İslâm tarihinde yaşanmış çok acı bir olaydır. Bu olay, İslâm tarihinin kanayan yaralarından biridir. Aklı başında ve şuuru yerinde olan hiçbir insan, hiçbir zaman bir daha bu tür olayların yaşanmasını arzu etmez. Çünkü Kerbela olayı denince, insan ürperir ve yüreği kan ağlar.

Hz. Muhammed (s.a.v.), hayatta iken sanki torunları hakkında yaşanacak olayları hisseder gibiydi. Bir gün camide cemaate hitap ederken, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in kırmızı gömleklerini giyinmiş oldukları halde iki tarafa baka baka kendisine doğru yavaş yavaş yürüyüp geldiklerini görmüş ve hutbesini kesmiştir. Minberden inerek onları önüne oturtmuş ve "Yüce Allah ne kadar doğru buyurmuş!" diyerek, "Muhakkak ki mallarınız ve çocuklarınız, (sizin için) birer imtihandır."¹ mealindeki ayeti okumuştur.²

Bazı tarih kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre, bu olay sürecinde Hz. Hüseyin, onun karşısında bulunan ve onun şehit edilmesine sebep olan Yezid ve olayda yer alan diğer bazı kişiler tarafından kullanılan bazı Kur'ân ayetleri vardır.

Tespit ettiğimize göre, bu ayetlerin adedi toplam olarak 25 civarındadır. Bu ayetlerin çoğu, Hz. Hüseyin tarafından okunmuştur. Bu olayda kullanılan ayetleri incelediğimiz zaman, çoğunlukla kader konusu ile ilgili ayetler olduğuna şahit olmaktayız. Hz. Hüseyin ve taraftarlarının okudukları ayetler, daha çok Allah'a imanı ve O'na teslimiyeti anlatan ayetlerdir. Muhaliflerinin okudukları ayetler ise, gerçek anlamlarından farklı bir mecrada yorumlanmak istenmiştir.

Kerbela'da yaşanan hadiseden ve benzeri olaylardan anlaşıldığına göre, tarihin çeşitli dönemlerinde Kur'ân ve benzeri kutsal değerler, siyasi olaylara alet edilmiş, egemenliği ellerinde tutmak isteyenler ve bu imkânları başkalarına kaptırmak istemeyenler tarafından kötüye kullanılmıştır. Dolayısıyla bu olayda kullanılan ayetleri tespit edip yorumlamak, önem arz etmektedir. Onun için bu tebliğimizde, kimin hangi ayetleri hangi amaçlar için okuduğunu anlatmakla beraber, okunan o ayetlerin gerçek anlam ve

¹ et-Teğâbûn 64/15.

² Tirmizi, Menâkib, 31; İbn Hanbel, V, 354.

yorumları üzerinde durmaya çalışacağız. Bu olayda, kimin hangi ayetleri okuduğuna dair bazı örnekler şöyledir:

A – Hz. Hüseyin’in Okuduğu Ayetler

Hz. Hüseyin, Irak’a doğru gitmek üzere Mekke’den ayrılınca, kendisini uyaranlara, kendisinin onlardan berî ve onların da kendisinden berî olduklarını, herkesin kendi nefisinden sorumlu bulunduğunu şu anlamdaki ayeti okuyarak cevap vermiştir:

“Benim işim bana aittir; sizin işiniz de size. Siz benim yaptığımdan berîsiniz; ben de sizin yapmakta olduğunuz şeylerden berîyim/ uzağım/ sorumlu değilim.”³

Hz. Hüseyin ile kendisini gitmekten alıkoymaya çalışanlar arasında hayli tartışmalar yaşanmasına rağmen o, gitmekten vazgeçmemiş ve yoluna devam etmiştir.⁴

Bu ayette, her insanın kendi davranışlarından sorumlu olduğu anlatılmaktadır.⁵ Hz. Hüseyin, bu ayeti okuyarak onların, kendi yaptıklarından sorumlu olmadıklarını ve kendisinin de onların yaptıklarından sorumlu olmadığını söylemek istemiştir. Ayrıca konunun akışından anlaşıldığına göre Hz. Hüseyin, kendisine eşlik etmeyen ve gitmemesi için kendisini ikna etmeye çalışanlara, bu ayeti okuyarak bir nevi kendisinin yanında yer almadıklarından ve kendisine yardımcı olmadıklarından dolayı sitem etmiştir.

Hz. Hüseyin, daha sonra karşısına çıkan, kendisine biat ettikleri halde, kendisi ile beraber hareket etmekten vazgeçen kişilere duygu dolu bir hitabede bulunmuş, onlara nasihat etmiştir. Ardından konuşmasını şöyle sürdürmüştür: “Eğer bana yaptığınız biatinizi yerine getirirseniz, olgunluğunuzu göstermiş, doğru ve yerinde bir iş işlemiş olursunuz. Ben, Ali’nin oğlu Hüseyin’im ve Hz. Muhammed (s.a.v.)’in kızı Fatıma’nın oğluyum. Benim vücudum, sizin vücudunuzdur. Benim ev halkım, sizin ev halkınızdır. Ben, sizin için örneğim. Bana verdiğiniz sözün gereğini yapmanızı, ahdinizi bozmamanızı diliyorum. Ama siz, ahdinizi bozuyorsunuz. Siz, daha önce babama, kardeşime amcamın oğlu Müslim’e de bunu yaptınız. Hâlbuki asıl aldanan, sizi adatandır! Sizin nasibiniz, hep

³ Yunus 10/41.

⁴ Mustafa Asım Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, Köksal Yayıncılık, İstanbul tsz. s. 108.

⁵ Vehbe ez-Zuheylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, Daru'l-Fikr, Dimaşk 2005, VI, 195; Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1995, III, 1238.

yanılmanızdan, yanlış yolu tutmanızdan ibarettir. Siz, nasibinizi kaybetmiş bulunuyorsunuz!” Hz. Hüseyin, bu konuşmanın ardından şu ayeti okumuştur:

“Sana biat edenler, ancak Allah’a biat etmiş olurlar. Allah’ın eli, onların elleri üzerindedir. Verdiği sözden dönen, kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.”⁶

Hız. Hüseyin, bu ayeti okuduktan sonra, “Allah, beni sizden müstağni kılacak ve sizin yardımınıza muhtaç etmeyecektir. Vesselamu aleyküm ve rahmetullahi ve berekatüh!” diyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁷

Bu ayette, biat hakkında ciddi bilgiler verilmektedir. Biat, “insanın lider olarak kabul ettiği kişiye itaat edeceğine ve bu konuda üstlendiği yükümlülüğü yerine getireceğine dair kesin söz vermesi” demektir.⁸

Bu ayette Allah, peygambere biat edenlerin, Allah’a biat etmiş sayılacaklarını, biat etmek suretiyle verdikleri sözde duranların, büyük bir mükâfatla ödüllendirileceklerini haber vermektedir. Peygamber, Allah’ın elçisidir. Bu şekilde ona biat edip ona itaat edenler, Allah’a itaat etmiş sayılırlar. Nitekim Kur’ân’ın başka bir yerinde, “Kim peygambere (elçiye) itaat ederse, muhakkak ki Allah’a itaat etmiştir,”⁹ denilmektedir.

Bu ayette anlatılan, “ Allah’ın eli, onların elleri üzerindedir” cümlesi, âlimler arasında, özellikle de kelamcılar arasında tartışma konusu olmuştur. Peygamber, biat esnasında kendi elini, kendisine biat edenin elinin üstüne koyardı.

Peygamber, bu biati insanlardan Allah’ın adına aldığı için, o insanlar, bir nevi Allah’a biat etmiş olurlardı ve Allah’ın eli, peygamberin elinin üzerinde kabul edilirdi. Bilhassa selefi salihin dediğimiz eski âlimler, Allah’ın sıfatları ile ilgili bu tür konularda susmayı, yorum yapmamayı, bunlar hakkında tevilde bulunmamayı tercih etmişlerdir.¹⁰

Daha sonraki dönemlerde yaşayan bazı âlimler ise, bu ayetteki “Sana biat edenler, ancak Allah’a biat etmiş olurlar” cümlesinden sonra gelen “Allah’ın eli, onların elleri üzerindedir” cümlesini, şöyle yorumlamışlardır: “Yani biat edenlerin elleri üstünde bulunan peygamberin eli, Allah’ın elidir. Allah, bildiğimiz organlardan ve cisim sıfatlardan berîdir. Dolayısıyla burada

⁶ el-Fetih 48/10.

⁷ Köksal, *Hız. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, s. 125, 126.

⁸ el-Hüseyin b. Muhammed er-Rağîb el-İsfahânî, “beyea”, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, Daru Kahraman, İstanbul 1986, s. 88.

⁹ en-Nisa 4/80.

¹⁰ Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hazin, *Lubâbü’t-Te’vil fi Maâni’t-Tenzil*, Muhammed Emin Remc ve Şurekâuh, Beyrut 1899, IV, 147.

söz konusu olan elden maksat, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e söz verme akdinin, Allah'a söz verme akdi gibi olduğunu, arada herhangi bir farkın bulunmadığını vurgulamaktır.¹¹

Kur'ân'da, pek çok edebi tasvir üslubu bulunmaktadır ve bu üslubun gereği olarak Allah için el, yüz, işitme ve görme duyuları tabirleri kullanılmaktadır. Biz, insan olarak ancak alışageldiğimiz kavramları anlayabildiğimiz için Allah, bazı şeyleri anlamamız için bu şekilde anlatmaktadır.

Allah'ın zatını insanların ölçüleriyle yorumlamak, O'nu, çeşitli varlıklarla mukayese ederek O'nun yüz, göz, el, ayak sahibi olduğunu düşünmek, doğru değildir. Biz, insan olarak Allah'ın zatının mahiyetini anlamaktan aciz bir yapıya sahibiz. Bizim duygularımız, Allah'ın mahiyetini anlamaya yeterli değildir. Bu ayette Allah'ın elinden bahsedilmesinin amacı, Allah'a bir sıfat vermek değil, Allah adına Hz. Muhammed (s.a.v.)'e yapılan biatin önemini vurgulamaktır.¹²

Hz. Muhammed (s.a.v.)'e biat edenlerin daha sonra bu biatlerini bozmaları, önce Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve bunun yanında Allah'a muhalefet ederek onlara verdikleri sözü bozmaları demektir. Hz. Hüseyin, bunu göz önünde bulundurmuş, kendisine biat ettikten sonra çeşitli nedenlerle biatlerini bozanları da aynı hata içerisinde kabul ederek, onlara bu ayeti okuyup hatırlatmada bulunmuştur.

Hz. Hüseyin, Kufelilere son bir kere hitabede bulunduğu sırada bir Mushaf'ı getirtip hayvanının üzerinde önüne yerleştirmiş. Kufeli süvariler kendisine doğru yaklaşınca da ellerini göğe doğru kaldırmış ve şöyle dua etmiştir:

“Ey Allah'ım! Her üzüntüde, sıkıntıda en sağlam güvencim, her darlıkta ümidim sensin! Senin indirdiğin musibetlerden kalbe zaaf verecek, tedbirler azalıp yetişmeyecek, dostlar, arkadaşlar bırakıp ayrılacak, düşmanlar sevinecek, ne kadar musibet ve kederler varsa, ben onların hepsinden şikâyetimi yalnız Sana arz eder, Senden başka her şeyden yüz çevirir, Seni ister ve Sana yönelirim!

Bütün darlıklarda tasaları kaldıracak, açacak ancak Sensin!

Her nimeti veren, yöneten, her iyiliğin sahibi, her dilek ve temenninin dayanağı, yine Sensin!”

¹¹ Carullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil*, thk. Muhammed Mursi Amr, Daru'l-Mushaf, Kahire 1977, VI 4.

¹² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz. VIII, 474.

Hз. Hüseyin ile Kufeli askerler arasında çeşitli atışmalar yaşandıktan sonra o, onlara şu hitabede bulunmuştur:

“Ey insanlar! Sözlerimi dinleyiniz! Sizin için, üzerime düşen va’z ve nasihat hakkını yerine getirinceye, yanınıza gelişimdeki mazeretimi size bildirinceye kadar bekleyiniz, üzerime yürümekte acele etmeyiniz. Eğer mazeretimi kabul ve sözlerimi tasdik eder, benim hakkımda insaf ve adaletle hüküm verirsiniz, bununla ahiret saadetine erersiniz ve benim üzerime yürümeye de yol bulmak sizin için mümkün olmaz! Şayet mazeretimi kabul etmeyecek, hakkımda kendiliğinizden insaf ve adaletle hüküm vermeyecek iseniz, Hz. Nuh’un kavmine dediği gibi, ben de size şunu derim.” Hz. Hüseyin, bu sözleri söyledikten sonra, konu ile ilgili şu ayeti okumaya devam eder:

“Nuh’un haberini onlara oku. Hani o bir vakit kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah’ın ayetleriyle öğüt vermem size ağır geliyorsa, (biliniz ki) ben sadece Allah’a dayanıp güvenmişim. Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki işiniz size dert olmasın! Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın; bana mühlet de vermeyin.”¹³

Allah, Kur’ân’ı Hz. Muhammed (s.a.v.)’e indirdiği zaman, ona inanmayanları uyarmak için gönderdiği bu ayette Nuh (a.s.)’un kıssasına işaret etmektedir. Bu ayetin öncesi ve sonrasında da haber verildiği gibi Nuh (a.s.), bir peygamber olarak kavmini uyarmış, onlara tatlı ifadelerle güzel nasihatlerde bulunmuştur. Kavminden kendisine inanmayanlar, onu yalanlamışlar. Allah da Nuh (a.s.)’u ve kendisine inananları kurtarmış ve inanamayanlar ise, tufan sularında boğulup kalmışlardır. Hz. Hüseyin, bu ayeti okuyarak her zaman için inkârcıların kötü bir sonuca vardıklarını haber vermiştir.

Hз. Hüseyin bu ayeti okuduktan sonra: “Dedem Hz. Muhammed (s.a.v.)’in, kavmine söylediği gibi ben de size şunu derim.” der ve şu ayeti okumaya devam eder:

“Çünkü benim velim, Kitab’ı (Kur’ân’ı) indiren Allah’tır. O, bütün salihlere velilik eder.”¹⁴

Allah, bu ayette peygamberinin dilinden seslenmekte, Allah’tan başkasına bel bağlayan ve onlardan yardım dileyenlere, “Benim velim, koruyucum, dostum, bu kitabı indiren Allah’tır. O, salihleri/ameli dürüst insanları sever.” diye hitap etmiştir.

¹³ Yûnus 10/71.

¹⁴ el-A’râf 7/196.

Hız. Hüseyin ve muhalifleri arasında uzun konuşma ve tartışmalar yaşandıktan sonra onlara, “Ey Allah’ın kulları! Ben, Hız. Musa’nın dediği gibi sizlere şunu derim.” der ve şu ayetleri okur:

“Şüphesiz ki ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a sığınırım.”¹⁵

“Musa da, ‘Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a sığınırım.’ dedi.”¹⁶

Bu ayetlerin ikisinde de Musa (a.s.)’nın inanmayan insanlarla yapmış olduğu tartışmalarında söylemiş olduğu ifadeler anlatılmaktadır. Hız. Hüseyin, muhalifleri ile tartışırken, Musa (a.s.)’nın muhaliflerine yönelik söylediği ifadeleri anlatan ayetleri okuyarak onlara hitap etmiştir.

Hız. Hüseyin bu ayetleri okuduktan sonra, muhalifleri ile olan sözlü tartışmaları devam etmiştir.¹⁷

Hız. Hüseyin, Kerbela’da son gecede arkadaşları ile beraber ibadet ederken, inanmayanları kötü ve inananları da iyi sonuçla müjdeleyen ayetleri okumuştur. Onun, o gecede okuduğu ayetlerin meali şöyledir:

“İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz mühletin, sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz onlara, ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır. Allah, pisi temizden ayırmaya kadar müminleri içinde bulunduğunuz şu durumda bırakacak değildir.”¹⁸

Hız. Hüseyin’in son olarak okumuş olduğu bu ayetlerde, insan hayatını ilgilendiren çeşitli hususlara işaret edilmektedir. Bu hususlardan bazılarını kısaca değinmek istiyoruz. Her şeyden önce Allah, insanları denemeden bırakmaz. O, çeşitli olaylarla insanları dener ki temiz insanlar, kötülerden ayrılıp belli olsun.

Özellikle küfrü tercih edenlerin, Allah tarafından kendilerine verilen servet ve maddi güçlerin, bir imtihandan başka bir şey olmadığını düşünmelidirler. Bu tür insanlara çeşitli imkânların verilmesi, onların hayırlı insanlar olduklarını göstermez. Onlar, Allah’ın emirlerini inkâr ve onlara isyan etmekle, Allah’a hiçbir zarar veremezler.

Onların zararları, yine kendilerinedir. Çeşitli nimetlere sahip iken, Allah’a kulluk eden kazanır. Fakat bu dünyadaki nimetlere aldanan, burada ebedi kalacağını sanan kişiler, ahiret hayatını kaybedecekler ve orada, burada

¹⁵ ed-Duhân 44/20.

¹⁶ el-Mü’min 40/27.

¹⁷ Köksal, *Hız. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, s. 165 – 169.

¹⁸ Alu İmrân 3/178, 179.

yatıklarından dolayı pişman olacaklar. Ancak onların o pişmanlıkları, kendilerine herhangi bir fayda sağlamayacaktır.

Allah, insanlara dünya hayatındaki imtihan esnasında mühlet vermektedir. Onlara bu şekilde mühletin verilmesi, inananlar için sevabın ve inanmayanlar için azabın artmasına vesile olmaktadır.¹⁹ İnsanların, kendilerine verilen mühletin sonunda azap veya cezayı kazanmalarının sebebi, hür ve bağımsız bir şekilde iradelerini kullanmalarının neticesidir.²⁰ Ayrıca bu ayetlerde verilen bilgiler, kelamcılar arasında hayli tartışma konusu olmuştur.²¹

Hız. Hüseyin, bu tür mesajları içeren bu ayetleri okuyarak, her şeyin bu hayattan ibaret olmadığını, gerçek kazancın, ahiret hayatında gerçekleşeceğini anlatmak istemiştir. Ayrıca o, zulüm ve haksızlığa uğramış bir insan psikolojisi ile bu ayetleri okumuştur. Onun bu ayetleri okuması olmasını değerlendirirken, o andaki ruh halini ve içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurmak gerekir. Onun o halini değerlendirdiğimiz zaman, ister istemez his ve duygularımız etkilenmektedir. Ancak onun içinde bulunduğu durumu değerlendirdiğimizde, özellikle Hız. Muhammed (s.a.v.)'in inkarcılara karşı okumuş olduğu ayetleri okumasının sebebini daha iyi kavramamız mümkün olabilmektedir.

B – Hız. Hüseyin'in Arkadaşlarının Okuduğu Ayetler

Ahnef, Kербela olayı yaşanmadan önce, Hız. Hüseyin'e Rûm suresinin "Sabret! Şüphe yok ki, Allah'ın vaat ettiği şey haktır. Kesin imana sahip olmayanlar, sakın seni gevşekliğe sürüklemesinler."²² mealindeki ayetini yazıp göndermiştir.²³

Burada yer verilen ayetten önce geçen ayetlerde, dünya hayatında iken gerektiği gibi inanmayan ve çeşitli zulümleri işleyenlerin ahiret hayatındaki pişmanlık ve perişanlıkları anlatılmaktadır. Ancak, onların o gün pişman olup özür beyan etmeleri, kendilerine herhangi bir fayda temin edemeyecektir. Hakikat böyle olmasına rağmen inkâr eden kişiler, Hız. Muhammed(s.a.v.)'in anlattıklarını hep küçümsemişler ve alay konusu yapmak istemişler. Allah, bu ayette Hız. Muhammed (s.a.v.)'e sabretmesini,

¹⁹ Şehabuddin Mahmut el-Alûsî, *Ruhu'l-Meânî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut tsz. IV, 133.

²⁰ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, Muessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2004, I, 525.

²¹ Bkz. Muhammed b. Muhammed el-Maturidî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Daru'l-Mizân, İstanbul 2005, II, 483 vd.

²² er-Rûm 30/60.

²³ Şemsuddin ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Daru'l-Ma'rife, Mısır 1957, III, 200.

inkârcıların bu tür tavırlarından dolayı etkilenmemesini istemiştir.²⁴ Haliyle bu ayette yer alan hitap ile inanan tüm insanlara aynı mesajlar verilmektedir.

Çeşitli rivayetlere göre, Hz. Ali'ye (ö. 40/661) muhalif olan Haricilerden biri, bir gün sabah namazı vaktinde kendisine seslenerek: “(Ey Muhammed!) Sana da senden öncekilere de “Ant olsun ki, eğer Allah’a ortak koşacak olursan, (şunu çok iyi bil ki) amelin kesinlikle boşa çıkacaktır ve sen de kesinlikle hüsrana uğrayanlardan olacaksın!” diye vahyolunmuştur.”²⁵ mealindeki ayeti okumuştur. Hz. Ali (ö. 40/661) anında, burada anlamı üzerinde durduğumuz, “Sabret! Şüphe yok ki, Allah’ın vaat ettiği şey haktır. Kesin imana sahip olmayanlar, sakın seni gevşekliğe sürüklemesinler.”²⁶ mealindeki ayeti okuyarak ona ayetle cevap vermiştir.²⁷ Kerbela olayı yaşanmadan önce, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e ve dolayısıyla tüm insanlara sabır ve metanet mesajlarını veren bu ayet, Hz. Hüseyin’e de okunmuştur.

Hz. Hüseyin’in adamlarından Yezid b. Muhasır Ebu’ş-Şa’sau’l-Kindî, İbn Ziyad’ın elçisine bakıp: “Allah seni kahretsin! Sen, Malik b. Nuseyrü’l-Beddî değil misin?” demiş. Adam: “Evet” demiş. Ebu’-Şa’sa: “Hay anan ağlasın! Sen ne diye bu işi üzerine alıp geldin?” diyerek ona çıkmış. Malik b. Nüseyr: “Ben, ancak imam ve önderime itaat, ona olan bey’atıma riayet maksadıyla geldim!” demiş. Ebu’ş-Şa’sa: “Sen, Rabbine isyan edip imam ve önderine itaat etmekle kendini mahvettin! Dünyada ayıp, ahirette de cehennem ateşini kazandın!” demiş ve şu ayeti okumuş:

“Biz, onları ateşe çağırın öncüler kıldık. Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmeyecektir.”²⁸ Ebu’ş-Şa’sa, Malik b. Nüseyr’e bu ayeti okuduktan sonra: “İşte, senin imam ve önderin odur!” demiştir.²⁹

Bu ayetle beraber, öncesi ve sonrasında Firavun ve onun liderliğinden bahsedilmektedir. O ve ona tabi olan askerleri, Allah’ı inkâr ettiler, kibir ve gurura kapıldılar, zulüm işleyip haksızlıkta bulundular. Kısacası onlar, cehennem ehlinin işlediği ve cehenneme gitmeye sebep olan davranışlarda bulundular.³⁰ Neticede Allah, onu ve askerlerini denizde helak etti. Onlar,

²⁴ Muhammed Mahmut Hicazî, *Furkan Tefsiri*, İlim Yayınları, İstanbul tsz. IV, 565.

²⁵ ez-Zümer 39/65.

²⁶ er-Rûm 30/60.

²⁷ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiul’-Beyân an Te’vili Ayi’l-Kur’ân*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1995, XXI, 70; İsmail b. Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ânîl’-Azîm, Daru’l-Ma’rifê*, Beyrut 1969, III, 440.

²⁸ el-Kasas 28/41.

²⁹ Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, s. 135, 136.

³⁰ Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *en-Nüketu ve’l-Uyûn*, Muessesetü’l-Kutubi’s-Sakafiyye, Beyrut 1992, IV, 253.

dünyada lanetlendiler ve ahirette yardımsız kalarak cehennem ateşinde yanacaklardır.

Yezid b. Muhasır Ebu's-Şa'saü'l-Kindî, İbn Ziyad'ın elçisi Malik b. Nüseyrü'l-Beddî'ye bu ayeti okuyarak, kendisinin de Firavunun askerlerinin yaptıkları hataya düştüğünü anlatmak istemiştir.

Hz. Hüseyin'in adamları, Kufe askerlerinin başlarına yığıldıklarını görüp onlara karşı ne Hz. Hüseyin'i ne de kendilerini koruyacaklarını anlayınca, Hz. Hüseyin'in önünde ölme yarışına girişmişler. Gıfari kabilesinden Abdullah b. Azre ile Abdurrahman b. Azre, Hz. Hüseyin'in yanına gelmişler ve "Ey Ebu Abdillah! Sana selam olsun! Biz, düşmanla senin arana gerilip, seni düşmanından korumak ve senin önünde ölmek istiyoruz!" demişler. Hz. Hüseyin onlara: "Hoş geldiniz! Yakınıma geliniz!" demiş. Onlar da gelmişler ve Hz. Hüseyin'in yanında yer alarak hasımları ile çarpıştılar.

Cabirî kabilesinden bir anadan doğma ve aynı zamanda amcaoğulları olan Seyf b. Haris ile Malik b. Abd isimlerinde iki genç, ağladıkları halde Hz. Hüseyin'in yanına gelmişler. Hz. Hüseyin onlara: "Ey yeğenlerim! Ağlamayınız! Vallahi biraz sonra, gözlerinizin aydın olacağını, sevineceğini umuyorum!" demiş. Bunun üzerine gençler: "Allah, bizi sana feda etsin! Hayır! Vallahi biz, kendimize ağlamıyoruz. Senin her taraftan kuşatıldığını ve bizim de seni korumaya güç yetiremeyeceğimizi görüyor, bu nedenle senin için ağlıyoruz!" demişler. Bunun üzerine Hz. Hüseyin onlara: "Ey yeğenlerim! Siz bu yolda bana nasıl iyilik yaptınız ve dert ortaklığı ettinizse, Allah da sizi muttakilerin en güzel mükâfatları ile mükâfatlandırсын!" diyerek dua etmiş.

Hanzele b. Es'adü's-Şibamî, gelip Hz. Hüseyin'in önünde dikilmiş ve Hz. Hüseyin'le çarpışmaya gelen Kufeli askerlere şu ayetleri okumuş:

İman etmiş olan adam, 'Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nûh kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Allah, kullarına asla zulmetmek istemez.

Ey Kavmim! Gerçekten sizin için, o çağrışma gününden korkuyorum. O gün, arkanızı dönüp kaçarsınız. Ama sizi Allah'tan kurtaracak kimse yoktur. Allah kimi şaşırtırsa, artık ona yol gösteren olmaz.' dedi."³¹

Bu ayetlerde, Firavun'un ehlinde inanan bir insanın, Musa (a.s.)'nın çağrısına şiddetle karşılık veren kavmine yaptığı hitabı anlatılmaktadır. O, bu hitapta onlara Nuh, Âd ve Semûd kavmi ile onlardan sonra gelen diğer bazı

³¹ el-Mü'min 40/30-33.

kavimlerin başına gelen felaketleri hatırlatmış ve onların da başına bu tür felaketlerin gelmesinden endişe duyduğunu dile getirmişti. Ayrıca o, onların kıyamet günündeki toplantıda sorguya çekileceklerini, kendilerinin ise o gün hesap vermekten kaçmaya çalışacaklarını fakat onların bu kaçma çabalarının fayda veremeyeceğini de hatırlatmıştır. Bu ayetlerde anlatıldığı gibi, dünya hayatında helak olmakla beraber, ahiret hayatında sorguya çekilme ve orada bu sorgudan kaçamama vardır. Bu ayetlerin öncesinde ve sonrasında, bu olay daha geniş anlatılmaktadır. Hz. Hüseyin'in yanında yer alan Hanzele b. Es'adü's-Şibamî, muhalif askerlere bu ayetleri okuyarak onları aynı şekilde uyarmıştır.

Hanzele b. Es'adü's-Şibamî, Kufeli askerlere bu ayetleri okuduktan sonra onlara: "Gelin, Hz. Hüseyin'le çarpışmayın!" demiş ve sözlerini şu ayeti okuyarak tamamlamış:

"Yazıklar olsun size! Allah'a karşı yalan uydurmayın. Yoksa sizi azap ile yok eder. Allah'a karşı yalan uyduran, mutlaka hüsrana uğramıştır."³²

Bu ayette de Musa (a.s.)'nın, Firavun'un adamlarına, büyücülerine: "Sihrinizle Allah'a iftira etmeyin, benim tebliğimi bu tür hilelerle inkâr etmeye kalkışmayın! Aksi takdirde Allah sizi helak eder." anlamlarında yönelttiği ifadeler anlatılmaktadır.³³ Nitekim Firavun'un adamları bilahare helak olmuşlardır. Hanzele b. Es'adü's-Şibamî, bu ayeti de hatırlatarak Hz. Hüseyin'in muhaliflerine uyarıda bulunmuştur.

Ondan sonra Hz. Hüseyin, Hanzele b. Es'adü's-Şibamî'ye: "Ey İbn Es'ad! Allah seni rahmetiyle esirgesin! Onlar, senin kabule davet ettiğin hakkı ret ve inkâr ettikleri, seni ve arkadaşlarını öldürmeyi mubah sayarak ayaklandıkları ve birçok değerli kardeşlerini de vurup öldürdükleri halde, senin öğüdünü nasıl dinler ve geri dururlar?" demiş. İbn Es'ad Hz. Hüseyin'e: "Doğru söyledin! Sana kurban olayım. Sen, benden daha iyi bilirsin ve bunu bilmeye de layıksın. Artık ahirete gitsek de kardeşlerimize kavuşsak olmaz mı?" diye söylemiştir. Hz. Hüseyin ona: "Dünyadan ve dünyadakilerden daha hayırlı olan imtihansız ve iptilasız mülke git!" demiş. İbn Es'ad, "Ebu Abdullah! Sana ve senin ehl-i beytine selam olsun! Allah, bizi cennette kavuştursun, buluştursun!" demiştir. Hz. Hüseyin de "Âmin! Âmin!" demiş. Ondan sonra İbn Es'ad, düşmana doğru ilerlemiş ve çarpışa çarpışa şehit olmuştur.³⁴

³² Tâhâ 20/61.

³³ el-Maverdî, *en-Nüketu ve'l-Uyûn*, III, 409.

³⁴ Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, s. 192 vd.

C – Yezid'in Okuduğu Ayetler

Yezid, Kербela olayından sonra Şam'ın ileri gelenlerini etrafına toplayıp onlara bir konuşma yapmış, bu konuşmasında kendisinin haklı olduğunu, Hüseyin gibi zelil bir insanın kendisi gibi aziz bir insanla yarışmasının doğru olmadığını savunmuş ve bu konuda haklı olduğunu bir ayeti okuyarak kendisini dinleyenlere kabul ettirmeye çalışmıştır.³⁵ Onun bu konuda okumuş olduğu ayetin meali şöyledir:

“De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen, mülkü dilediğine verirsin! Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır, senin elindedir. Şüphesiz sen, her şeye hakkıyla gücü yetensin.”³⁶

Abdullah b. Abbas, Katade, Enes b. Malik ve benzeri kişilerden rivayet edildiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke'nin fethinden sonra Rum ve Fars imparatorluklarının fethinden bahsedince, Mekke'deki Yahudiler ve münafıklar: “Heyhat, heyhat! İran ve Rum'ların hükümrânlığı nerede Muhammed nerede! Onlar, Muhammed'in hükümrânlığı altına girmeyecek kadar güçlü ve sağlamdırlar. Mekke ve Medine Muhammed'e yetmemiş mi ki Rum ve İran mülküne tamah ediyor?” demişler ve bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.³⁷

Bu ayette Hz. Muhammed (s.a.v.) teselli edilmekte, ona, peygamberlikle beraber mülkün de verildiği anlatılmaktadır. Burada söz konusu olan mülk, üstünlük sağlamak, egemen olmak, hâkimiyeti ele geçirmek gibi anlamlara gelmektedir.³⁸ Vaktiyle bir yetim olan Hz. Muhammed (s.a.v.), zamanla bir peygamber ve bununla beraber bir devlet başkanı makamına gelmiştir. Bu olay, Allah'ın yüce kuvvet ve kudretinin bir nişanesidir.

Bu ayette yer alan “Hayır, senin elindedir.” ifadesindeki elden gaye, Allah'ın takdiri ve tasdikidir. Her şey zıttı ile bilindiği gibi, hayır Allah'ın elinde olduğu gibi, şer de O'nun elindedir. Zillet de izzet de O'nun iradesinin dışında tecelli etmemektedir. Allah'tan başkasının takdiri ve iradesi, Allah'ın iradesinin önüne geçmemektedir. İnsanların bu konudaki sorumlulukları, iradelerini hür ve bağımsız bir şekilde kullanmalarındandır.³⁹

³⁵ et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, Mısır 1326, VI, 265; Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kербela Faciası*, s. 231.

³⁶ Alu İmrân 3/26.

³⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 148; Ali b. Ahmed el-Vahidî en-Nisâbüri, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Beyrut 1985, s. 70; Abdüfettah el-Kâdî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Dâru'l-Mushaf, Kahire tsz. s. 47; Bedreddin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002, I, 131.

³⁸ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2005, III, 85.

³⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990, VIII, 9; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 87.

Bu ayette Allah'ın, her şeyin sahibi olduğu, mülkün, onun elinde bulunduğu haber verilmektedir. O, dünya malı ve imkânları hakkında sınırsız tasarrufa sahip bulunmaktadır. Bunları, dilediğine verir ve dilediğinden alır. Hiçbir güç, O'nu sorgulayamaz. Onun gücü, her şeye yeter. Yezid, bu ayeti okuyarak Allah'ın egemenliği kendisine verdiğini anlatmak suretiyle olayı kendi lehine yorumlamaya çalışmıştır.

Yine Yezid, bir ara Hüseyin'in oğlu Ali'ye: "Ey Ali! Baban benimle akrabalık ilgisini kesmişti. Hakkımı bilmek, tanımak istememişti. Hâkimiyet ve saltanatımı elimden çekip almaya kakışmıştı. Bak! Allah da ona ne yaptı?" dedi. Hüseyin'in oğlu Ali, ona şu mealdeki ayetleri okuyarak cevap verdi: "Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. Elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye (böyle yaptık.) Çünkü Allah, kendini beğenip öğünen hiçbir kimseyi sevmez."⁴⁰

Bunun üzerine Yezid, onu bir nevi azarlayarak hiddetli bir şekilde ona şu mealdeki ayeti okumuştur:

"Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder."⁴¹ Yezid bu ayeti okuduktan sonra, Ali'ye, "Bu ayet, senin ve senin baban için, okuduğun o ayetlerden daha münasiptir" demiş.⁴²

Bu ayette, insanların başlarına gelen bela, musibet ve hastalık gibi şeylerin, kendi hatalarından kaynaklandığı, bununla beraber Allah'ın, birçok günahı da affettiği haber verilmektedir. Salih kişilerin başlarına gelen musibetlerin ise, derecelerinin yükselmesi içindir.⁴³ İnsanların yaşadığı pek çok musibet ise, bir imtihan olup çeşitli günahların affına sebep olmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu konuda yapmış olduğu bazı açıklamaları şöyledir:

"Nefsimi elinde bulduran Allah'a yemin ederim ki, kula erişen hiçbir yorgunluk, ağrı tasa yoktur ki Allah, onunla kulun hatalarından birini affetmesin. Hatta kula batan bir diken dahi, onun günahına kefarettir."⁴⁴

"Müminin vücuduna isabet eden ve kendisini rahatsız eden her şey, mutlaka onun günahlarından birine kefarettir."⁴⁵

⁴⁰ el-Hadîd 57/22, 23.

⁴¹ eş-Şûrâ 42/30.

⁴² et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, VI, 265; Köksal, *Hız. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, s. 232.

⁴³ Ateş, *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, V, 2351.

⁴⁴ Buharî, merda, 1, Müslim, Birr, 52; Tirmizî, Cenâiz, 1; İbn Hanbel, II, 203, 235.

⁴⁵ İbn Hanbel, IV, 98, VI, 66; Muhammed Abdurrauf el-Menâvî, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağîr*, Mektebetu Mustafa Muhammed, Mısır 1938, II, 203, 235.

Bu husus, başlı başına bir konu olarak Kur’ân ve sünnette önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

D – Hz. Hüseyin’in Oğlu Ali’nin Okuduğu Ayetler

Yezid’in adamlarından İbn Ziyad, Hz. Hüseyin’in oğlu Ali’yi yanına getirtip öldürtmek istemiş. Önce kendisine: “Adın nedir?” diye sormuş. O da: “Ben, Hüseyin’in oğlu Ali’yim.” diye cevap vermiştir. İbn Ziyad: “Allah, Hüseyin’in oğlu Ali’yi öldürmedi mi?” diye sormuş. Bunun üzerine Hüseyin’in oğlu Ali susmuş. İbn Ziyad: “Ne diye konuşmuyorsun?” diyerek ona çıkmış. Hüseyin’in oğlu Ali: “O, benim kardeşimdi. Ona da Ali denilirdi. Halk, onu öldürdü!” diye cevap vermiş. İbn Ziyad: “Muhakkak ki onu Allah öldürdü!” diye bağırmış. Hüseyin’in oğlu Ali, yine susmuş. İbn Ziyad, tekrar ona: “Ne diye konuşmuyorsun?” diye çıkmış. Hüseyin’in oğlu Ali, ona şu mealdeki ayetleri okumuştur:

“Hiçbir kimse, Allah’ın izni olmadan ölmez. Ölüm, belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya menfaatini isterse, kendisine ondan veririz. Kim de ahiret menfaatini isterse, ona da ondan veririz. Biz, şükredenleri mükâfatlandırırız.”⁴⁶

“Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uyuklarında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz, bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”⁴⁷

İbn Ziyad, ona hiddetle “Vallahi sen de onlardansın!” diye bağırmış ve oradaki adamlarına: “Bakın, buluş çağına ermiş mi? Vallahi ben, onu erkeklik çağına ermiş sanıyorum.” demiştir. O zaman Mürrî b. Muazu’l-Ahmerî, Hüseyin’in oğlu Ali’nin eteğini kaldırıp bakmış ve: “Evet! Buluş çağına ermiştir!” demiş. İbn Ziyad: “Öldür onu!” diye emretmiştir. O zaman Hüseyin’in oğlu Ali, İbn Ziyad’a: “Ya şu kadınlara kim bakıp çekecek?” diye seslenmiş. Ali’nin orada hazır bulunan halası Hz. Zeynep de: “Ey İbn Ziyad! Senin bize yaptığın yeter. Döktüğün kanlarımıza daha doymadın mı? Bizden hiç kimseyi bırakmayacak mısın?” diye bağırmış ve yeğeni Ali’nin boynuna sarılarak İbn Ziyad’a: “Eğer sen mümin isen, senden Allah hakkı için diliyorum. Onu öldürecekse, beni de onunla beraber öldür!” diye feryat etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin’in oğlu Ali: “Ey İbn Ziyad! Seninle şu kadınlar arasında – iddia ettiğin gibi – bir akrabalık varsa, onları gidecekleri yere Allah korkusunu taşıyan bir adamla yolla da İslâmiyet’in gerektirdiği şekilde onlara sahip olsun!” demiş.

⁴⁶ Alu İmran 3/145.

⁴⁷ ez-Zumer 39/42.

İbn Ziyad, Hüseyin'in oğlu Ali'ye bakmış. Sonra da oradaki halka yönelerek: “Akrabalık ne şaşılacak şey! Vallahi ben, bunu da bununla birlikte Zeynep'i de isteyerek öldürebileceğimi sanıyordum!” dedikten sonra, Hüseyin'in oğlu Ali'ye: “Kadınlarımızla birlikte sen de git!” demiştir.⁴⁸

Toplumun ileri düzeydeki idarecilerinden birinin, henüz küçük yaşta sayılan bir çocuğu, hem de Hz. Ali'nin torununu bu şekilde hakaretlerle sorgulayıp azarlaması, insana çok düşündürücü gelmektedir. Hüseyin'in oğlu Ali, bu tehditler karşısında sabır ve metanetle hareket ederek Kur'ân'dan ayetler okumuş ve ölümün Allah'ın takdirinde olduğunu anlatmaya çalışmıştır. En ağır ve kötü şartlarda bile, bu tür ayetleri okuyarak Allah'ın takdirine teslim olmak, insanı teselli etmekte, ona bir sabır ve metanet kazandırmaktadır.

İbn Ziyad, konu ile ilgili ayetleri öyle farklı bir şekilde yorumlayarak, bu olaylarda öldürülenlerin, Allah tarafından öldürüldüklerini ifade etmeye çalışmıştır.

Daha sonraları da bu konuda bazı ayetler okunmuştur. Rivayet edildiğine göre bir gün Haccac, bir toplantı esnasında Hz. Hüseyin'den söz eder, onu aşağılar ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kız çocuğundan olduğu için, onun zürriyetinden olmadığını savunur. O mecliste hazır bulunan Yahya b. Ya'mur, “Biz, ona (İbrahim peygambere) İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik. Hepsini hidayete erdirdik. Daha önce Nuh'u da hidayete erdirmiştik. Zürriyetinden Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u da (aynı şekilde hidayete erdirmiştik). İşte biz, iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı ve İlyas'ı doğruya erdirmiştik. Bunların hepsi, ameli dürüst olan kişilerdendi,”⁴⁹ mealindeki ayetleri okumuş ve: “Allah, Hz. İsa'nın annesi tarafından Hz. Âdem'in zürriyetinden olduğunu haber vermektedir. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin de annesi tarafından Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zürriyetindedir!” diyerek, Haccac'a itirazda bulunmuştur.

Haccac: “Doğru söyledin! Ama sen, beni meclisimde yalanlamaya kalkıştın!” diyerek ona çıkışmış. Yahya b. Ya'mur: “Yüce Allah, gerçekleri halka bildirmeleri ve onları saklamamaları için peygamberlerden bile ahit almadı mı?” diye sorduktan sonra, “Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, Onu (kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar, verdikleri sözü arkalarına atıp onu az bir karşılıkla değiştirdiler. Yaptıkları bu alışveriş ne

⁴⁸ Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, s. 223, 224.

⁴⁹ el-En'âm 6/84, 85.

kadar kötüdür!”⁵⁰ mealindeki ayeti okumuştur. Bunun üzerine Haccac, onu Horasan’a sürmüştür.⁵¹

Yahya b. Ya’mur’un Haccac’ın karşısında sergilediği bu tavır, bir cesaret örneğidir. O, gerçekleri gizlememenin gerektiğini, Kur’ân’dan ayet okuyarak anlatmıştır. Allah rızasını düşünen bütün din ve bilim adamlarından, bu şekilde doğru ve ciddi davranmaları beklenmektedir. Haccac’ın yaptığı ise, bir zulüm örneğidir. Hem adama: “Doğru söyledin!” diyor hem de onu sürgün ediyor. Söylediği ile yaptığı, birbirine ters düşmekte, tezat teşkil etmektedir. Bu davranış, egemenlik ve hükümranlığı kötüyeye kullanmaktır. Kur’ân, bu tür haksızlıkları kabul etmez.

Biz, kaynaklardan okuyup öğrendiğimiz nakillere göre bu tür yorumlarda bulunmaktayız. Bu olayların gerçek mahiyetini Allah bilir.

Sonuç

Yezid ve taraftarları, Kербela olayında Allah’ın, hükümranlığı istediği kişilere verdiğini, mağlubiyetin de Allah’ın bir emri, iradesi olduğunu anlatan ayetleri okuyarak kendilerinin haklı olduğunu anlatmaya çalışmışlar. Onlar, zaman zaman Kur’ân’dan ayetler okuyarak zulüm ve haksızlıklarını örtbas etmeye çalışmışlardır. Yaptıkları zulüm ve haksızlıkların, Allah’ın emrinin gereği olarak yerine getirildiğini ileri sürmüşlerdir. O zamandan günümüze kadar pek çok kere egemenliği ellerine geçiren bazı kişiler, bu tür fikir ve düşüncelerle toplumların karşısına çıkarak Kur’ân ayetlerinin arkasına sığınmaya çalışmışlar ve konu ile ilgili ayetleri kendilerine göre yorumlayarak kendi haklılıklarını savunmuşlardır. Kişisel menfaatlerini her şeyin üstünde tutan bencil kişiler ve işin yorumunu yapamayan, gerçeklerin farkında olmayan cahil halk kitleleri de bu tür din sömürücülerine aldanıp peşlerine takılmışlardır.

Hz. Hüseyin ve taraftarları ise, Allah’ın, daima haktan yana olduğunu, ilahi adalet bu dünya hayatında tecelli etmese de ahiret hayatında tecelli edeceğini ve orada her şeyin ortaya konacağını anlatan ayetleri okumuşlardır. Nitekim bu olay için Hz. Hüseyin’in alın yazısı diyen Muhammed b. Hanefiyye: “Allah’ın emri, mutlaka yerine gelir.”⁵² “Allah’ın emri, kesinleşmiş bir hüküm/bir kaderdir.”⁵³ mealindeki ayetleri okumuş⁵⁴ ve bu şekilde teselli olmanın gerektiğini dile getirmeye çalışmıştır.

⁵⁰ Alu İmrân 3/187.

⁵¹ Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ala sahiheyn fi’l-Hadis*, Beyrut 1990, III, 164 vd.

⁵² en-Nisa 4/47.

⁵³ el-Ahzâb 33/38.

⁵⁴ et-Taberî, *Tarihü’-Taerî*, VII, 97; 232. Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kербela Faciası*, s. 23.

Konu ile ilgili kaynaklardan öğrendiğimize göre Hz. Hüseyin, Mekke'den yola çıkıp Irak'a giderken, çeşitli yerlerde kader ile ilgili bazı ayetleri okumuştur. Aslında o, kendisini uyaranlara uysaydı ve bu sefere çıkmayı, belki insanlık tarihinde acı bir iz bırakan bu korkunç olay yaşanmamış olacaktı. Çünkü kader deyip tehlikeli olayların içine girmek, her zaman için insanlara zarar getirebilir.

İnsan olarak bizim, bu olaydan almamız gereken çeşitli dersler vardır. Bunları, bazı maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1 – Hayatımızın her safhasında, Kur'an ayetlerini ve diğer dini duygu taşıyan şeyleri, maddi veya manevi menfaatinize alet olabilecek şekilde kullanmaktan şiddetle kaçınmalıyız. Çünkü bu tür davranışlarla dini duyguları istismar etmek, dini açıdan büyük günah sayılmaktadır ve bunu yapan kişilerin, insanlar arasında uzun zaman kınanmalarına sebep olmaktadır.

2 – Kur'an ayetlerini, asli gayelerinin dışında kullanmak, insanın, Allah nezdinde lanetlenmesine sebep olmaktadır. Kur'an'ı, Allah'ın rızasına göre okumak ve ona göre yorumlamak gerekmektedir.

3 – Tehlikeli gördüğümüz ve kesinlikle zarar görebileceğimizi tahmin ettiğimiz durumlara atılmakta temkinli davranmalıyız; "Kaderimiz ne ise, mutlaka o olacaktır." deyip bile bile kendimizi tehlikeye atmamalıyız.

4 – Özellikle cehaletin her çeşidinden korunmak için çok okumalı, bilgili, becerikli, yetenekli ve feraset sahibi olarak, dini duyguları maddi veya manevi menfaatlerine alet edenlere alet olmaktan korunmalıyız. Çünkü Müslümanlar arasında din adına yapılan savaş ve kavgalar, daha çok siyasidir ve birilerinin egemenlik mücadelesidir. Dolayısıyla bu tür şeylere aldanmamak gerekir.

5 – Tarihin çeşitli dönemlerinde Müslümanlar arasında mezhep, etnik ve farklı siyasi düşünceler nedeniyle savaşlar yapılmış, kanlar akıtılmış ve geride büyük acılar bırakılmıştır. Müslümanlar olarak bu tür şeylerden korunmalı, Allah'ın tüm âlemlerin rabbi olduğunu düşünerek bütün insanlara hatta tüm varlıklara iyilik gözü ile bakmalıyız. Özellikle sosyal hayattaki davranışlarımızda, daima ölçü olarak adaleti almalıyız.

HZ. HÜSEYİN'İN ÖLDÜRÜLECEĞİNİ BİLDİREN RİVÂYETLER AÇISINDAN HADİS KAYNAKLARINDA KERBELA OLAYI

Abdullah Karahan

Hz. Hüseyin ve ailesinin katledilmesinin İslâm tarihinin üzücü olaylarından biri olduğuna şüphe yoktur. Bu olay İslâm tarihinde çok yönlü sarsılmalara sebep olduğu gibi kültür ve medeniyetimizde de farklı savrulmalara yol açmıştır. Bu olaydan gereği gibi ders alabilmek için onu açık yüreklilikle ve sağduyuyla her açıdan değerlendirmek Müslüman ilim adamlarının önemli görevleri arasındadır.

“Kerbela Olayı” diye adlandırılan bu müessif olay, hadis ilmi açısından da değerlendirmeye muhtaçtır. Zira bu konu tartışılırken bazı rivâyetler gündeme sıkça gelebilmektedir. Özellikle Hz. Peygamber’in henüz hayattayken, Hz. Hüseyin’in ileride İslâm ümmeti tarafından öldürüleceğini önceden haber veren muhtevaya sahip olan rivâyetler Kerbela Olayı hakkındaki tartışmalara çok önemli bir boyut katmaktadır. Öyleki, tartışmalar esnasında bu rivâyetler müsbet veya menfi anlamda mutlaka gündeme gelmektedir. Bu nedenle konu hakkındaki inceleme araştırma ve tartışmaların sağlıklı bir zeminde yürüyebilmesi için söz konusu haberlerin hadis ilmi kriterleri açısından incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

Ayrıca hadis bilginlerinin ve şârihlerin bu rivayetler hakkındaki değerlendirme, yorum ve yaklaşımlarını incelemenin sünnî ilim dünyasının bu tür haberlere tarih boyunca nasıl baktığını anlamamız açısından da faydalı olacağı muhakkaktır.

Sunmayı düşündüğümüz bildiri, Hz. Hüseyin’in öldürüleceğini önceden haber veren rivâyetleri hadis tekniği açısından incelemeyi, sıhhatlerini değerlendirmeyi ve İslâmî kaynaklarda işleniş tarzını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hz. Hüseyin’in öldürüleceğini haber veren rivâyetlerin en önemlileri doğal olarak Hz. Peygamber’in konu ile ilgili iki farklı hadisidir. Dolayısıyla çalışmamızın temelini bu iki hadis teşkil etmektedir. Söz konusu iki rivâyetle aynı iddiayı dillendiren ve sahîh olması durumunda onları mana olarak

destekleyebilecek nitelikte olan iki mevkûf rivâyet daha vardır. Hz. Ali ile İbn Abbâs gibi iki önemli sahâbîye izafe edilen ve Hz. Peygamber'in söylememesi durumunda bilinemeyecek bir bilgi ihtiva etmesi sebebiyle hükmen merfû kabul edilebilecek bu iki rivâyet de konumuz açısından önem taşıdığı için incelenmeyi hak etmektedir. Bununla birlikte Hz. Ümmü Seleme ile İbn Abbâs'ın rüyalarında Hz. Hüseyin'in öldürüleceğini gördüklerini bildiren haberler her ne kadar rüya olsalar da dolaylı olarak konumuzu ilgilendirdiği için incelenmelidir. Dolayısıyla öncelikli olarak söz konusu iki hadisin sened ve metin tahlili yapılmak suretiyle konunun temeli oluşturulacak, daha sonra bunları destekleyebilecek nitelikteki iki sahâbî sözü ele alınacak ve en sonunda da yine iki sahâbînin Hz. Hüseyin'in öldürülmesiyle alakalı olarak görmüş olduğu iki rüya söz konusu hadisler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Hız. Hüseyin'in Öldürüleceğini Önceden Bildiren Rivâyetler

Hadis ihtiva eden kaynaklarda yer alan Hz. Hüseyin'in öldürüleceğini bildiren rivâyetler şunlardır:

- Cebrâil benden sonra ümmetimin onu öldüreceğini haber verdi. Sonra Cebrâil elini uzatarak beyaz bir toprak getirdi ve: "Oğlun bu yerde şehid edilecektir. Bu yerin ismi ise Taff'dır (Kerbela)." dedi.
- İbi Abbas (r.a.), Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a (s.a.) şöyle vahyettiğini nakletmiştir: "Yahya b. Zekeriyâ'nın kanı için yetmiş bin kişi öldürdüm; Hüseyin'in katli içinse bunun iki misli kişi öldüreceğim."
- Hz. Ali şöyle demiştir: "Hüseyin mutlaka öldürülecek. Onun öldürüleceği yeri biliyorum. İki nehrin yakınında bir yerde öldürülecek."
- İbn Abbas (r.a.): "Bizim, Hüseyin b. Ali'nin Taff'da (Kerbela) öldürüleceği hususunda hiç şüphemiz yoktu; Peygamber'in Ehl-i Beyt'i de bu konuda ittifakla aynı şeyi düşünüyordu." demiştir.
- Ümmü Seleme'nin (r.a.) yanına girdim, ağlıyordu. "Niye ağlıyorsun!" diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "Şimdi Resulullah'ı (s.a.) rüyamda gördüm. Başında ve sakallarında toprak vardı. "Neyiniz var, ey Allah'ın Elçisi?" dedim. "Az önce Hüseyin'in öldürüldüğüne şahid oldum." buyurdu.
- İbn Abbas (r.a.) şöyle anlatıyor: Bir gün gündüzün ortasında uykuya daldım. Rüyamda Allah Elçisi'ni (s.a.) gördüm. Üstü başı toz-toprak içerisindeydi ve saçın sakalı birbirine karışmıştı. Elinde de bir kavanoz vardı. Onun ne olduğunu sordum. "Hüseyin ve arkadaşlarının kanıdır.

Sabahtan beri durmadan bunu topluyorum.” buyurdu. Gerçekten de sonradan öğrendik ki, Hüseyin benim o rüyayı gördüğüm gün şehit edilmişti.

Rivâyetlerin Metin Ve Senedlerinin Tahlihi

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber’in sözü olarak nakledilen ilk iki rivâyet konumuz açısından çok önemlidir. Özellikle birinci rivâyet konunun özünü ve temelini teşkil etmektedir. Bu nedenle yapılan tüm değerlendirmeler bu rivâyetin ekseninde olmak zorundadır ve bundan dolayı birinci rivâyetin sened ve metinleri oldukça geniş bir şekilde araştırılacaktır. İkinci rivâyet de, özünde Hz. Hüseyin’in öldürüleceğini önceden haber verir bir mahiyet taşıdığı için önemlidir. Dolayısıyla sıhhatinin tespiti ve konumuzla bağlantılı olarak yorumu gereklilik arz etmektedir. Hz. Ali ile Hz. İbn Abbâs’ın sözleri de temel aldığımız söz konusu iki rivâyetle aynı konuyu işlemekte ve önceki iki rivâyeti desteklemektedir. Bu nedenle sıhhatleri hususunda verilecek hüküm konuya boyut katacaktır. Ümmü Seleme (r.a.) ve İbn Abbâs’ın (r.a.) rüyalarına gelince bunlar da hem konuları hem de içlerinde Hz. Peygamber’in adının geçmesi sebebiyle ve belki de en önemlisi Kerbela Olayı konuşulduğunda gündeme getirildikleri için özellikle sıhhatleri açısından araştırılmalıdır.

Birinci Rivâyet

Hz. Hüseyin’in katliyle birebir ilgili olması nedeniyle sünnî hadis kaynakları içinde birçok farklı metin ve tarikle farklı şekillerde yer alan ve bu yönüyle konuyla alakalı rivâyetler içinde en yaygın ve meşhur olanı Cebrâil ile Hz. Peygamber arasında geçen diyalogu ihtiva eden haberdur. Metin farklılıkları dikkate almamak kaydıyla haber genel hatlarıyla şöyle bir muhtevaya sahiptir.

Bir gün Cebrâil Resûlullah’ın (s.a.) yanına gelmişti. O sırada torunu Hüseyin yanlarına geldi. Hz. Peygamber onu kucağına alıp sevmeye başladı. Cebrâil Allah Elçisi’ne: “Onu seviyor musun? diye sordu. Hz. Peygamber de: “Evet seviyorum.” cevabını verdi. Bunun üzerine Cebrâil: “Ümmetin onu öldürecek, istersen sana onun öldürüleceği yeri göstereyim.” dedi. Resûlullah da “Peki, göster.” deyince, Cebrâil oradan aldığı/getirdiği bir avuç (kırmızı) toprağı O’na gösterdi ve avucuna verdi. Bunun üzerine Allah Elçisi ağladı.

Bu rivâyet, bazı farklı ayrıntılar ihtiva etmekle birlikte, aynı muhtevayı anlatır şekilde Hz. Peygamber’in hanımları Ümmü Seleme, Âişe, Zeyneb bint

Cahş, Amcası Abbâs'ın hanımı Ümmü'l-Fadl bint el-Hâris, damadı Hz. Ali, Enes b. Mâlik ve Ebû Ümâme gibi önde gelen sahâbilere dayanmakta ve sekiz farklı metin yapısını bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar içinde en çok tarîke sahip olup kaynaklarda yaygın bir şekilde zikredilen rivâyetlerin Enes b. Mâlik ve Ümmü Seleme kanalıyla gelenleri olduğu dikkat çekmektedir.

Birinci Rivâyetin Metin ve Senedlerinin Tahlili

Bu rivâyeti değerlendirebilmek için öncelikle sekiz farklı metin yapısının tarîklerini, metinlerini ve hangi kaynaklarda yer aldığını görmek daha sonra sened ve metinlerini incelemek faydalı olacaktır.

Birinci Metin

اسْتَأْذَنَ مَلَكُ الْمَطَرِ أَنْ يَأْتِيَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذِنَ لَهُ فَقَالَ لِمَ سَلِمَةً أَحْفَظِي عَلَيْنَا الْبَابَ لَا يَدْخُلُ أَحَدٌ فَجَاءَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَوْتَبَ حَتَّى دَخَلَ فَجَعَلَ يَصْعَدُ عَلَى مَنْكِبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُ الْمَلِكُ أَتُحِبُّهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَعَمْ قَالَ فَإِنَّ أُمَّتَكَ تَقْتُلُهُ وَإِنْ شِئْتَ أُرِيكَ الْمَكَانَ الَّذِي يُقْتَلُ فِيهِ قَالَ فَضْرَبَ بِيَدِهِ فَأَرَاهُ ثَرَابًا أَحْمَرَ فَأَخَذَتْ أُمُّ سَلِمَةَ ذَلِكَ الثَّرَابَ فَصَرَّتْهُ فِي طَرْفِ ثَوْبِهَا . قَالَ فَكُنَّا نَسْمَعُ يُقْتَلُ بِكَرْبَلَاءَ .

“Yağmur meleği Resûlullah'ın yanına gelmek için Allah'tan izin istedi. O da izin verdi. Allah Elçisi (s.a.) hanımı Ümm-ü Seleme'ye “Bu melekle konuştuğum sürece kimsenin içeri girmemesi için kapıyı bekle, kimse içeri girmesin.” diye emretti. Allah Elçisi'nin yağmur meleği ile konuştuğu esnada Hüseyin kapıya geldi ve içeri girmek istedi. Ümmü Seleme engel olmak için çaba harcarsa da Hüseyin onun elinden kurtulup Resul-i Ekrem'in bulunduğu odaya girdi ve O'nun üzerine çıkarak oynamaya başladı. Yağmur meleği Peygamber'e (s.a.): “O'nu seviyor musun?” diye sorduğunda, Hz. Muhammed: “Evet” cevabını verdi. Melek: “İyi ama senin ümmetin onu katledecek; istersen öldürüleceği yeri sana göstereyim.” dedi ve bir avuç kırmızı renkte çamur (toprak) getirdi. Ümm-ü Seleme o toprağı aldı ve kendi elbisesinin içinde bir yere sakladı.” Hadisi Enes'ten duyan Sabit: “Sonraları biz oranın Kербela olduğunu öğrendik.” diye açıklamada bulunmuştur.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) el-Müsnedleri, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) es-Sahîh'i ve Taberânî'nin (ö. 360/971) el-Mu'cemü'l-kebîr'inde yer alan rivâyetin senedleri şöyledir:

- Hz. Peygamber > Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bünânî > Umâra b. Zâzân > Müemmel > Ahmed b. Hanbel.

- Hz. Peygamber > Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bünânî > Umâra b. Zâzân > Abdüssamed b. Hassân > Ahmed b. Hanbel.
- Hz. Peygamber > Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bünânî > Umâra b. Zâzân > Şeybân b. Ferrûh > Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî.
- Hz. Peygamber > Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bünânî > Umâra b. Zâzân > Şeybân b. Ferrûh > el-Hasen b. Süfyân > İbn Hibbân
- Hz. Peygamber > Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bünânî > Umâra b. Zâzân > Şeybân b. Ferrûh > Abdân b. Ahmed > Taberânî.
- Hz. Peygamber > Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bünânî > Umâra b. Zâzân > Şeybân b. Ferrûh > Muhammed b. Muhammed et-Temmâr > Taberânî.
- Hz. Peygamber > Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bünânî > Umâra b. Zâzân > Şeybân b. Ferrûh > Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Taberânî.

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürüleceğini bildiren rivâyetler içinde en yaygın olanlardan biri olan bu haber Umâra b. Zâzân'a kadar garîb bir senedle gelmiş, daha sonra şöhret kazanmıştır. Seneddeki Umâra sadûk ve sâlih bir kimse olarak tanınmakla birlikte Buhârî'ye (ö. 256/870) göre zaman zaman rivâyetlerinde hata yapan biridir. Bu nedenle el-Edebü'l-müfred'inde ondan hadis nakletmekle birlikte es-Sahîh'ine onun rivâyetlerini almamıştır. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) hadislerinin yazılabileceğini ancak delil olarak kullanılamayacağını ifade eder. Ahmed b. Hanbel de Umâra'nın Sâbit > Enes b. Mâlik vasıtasıyla münker rivâyetler naklettiğini bildirir. Dolayısıyla hem hıfzında zayıflık bulunduğu için hem de Ahmed b. Hanbel'in bu açıklamasından dolayı bu rivâyetin sıhhati hususunda ihtiyatlı olmak en isabetli yol olarak görülmelidir.

Hadisin metnine gelince bütün tariflerde birbirine oldukça yakın lafızlarla nakledilmiştir. Bu durum, metnin iyi muhafaza edildiğini ve değişikliğe uğratılmadan nakledildiğini gösterir. Rivâyetin sonundaki Ümm-ü Seleme'nin Cebrâil'in getirdiği toprağı alıp elbisesinin içinde sakladığını bildiren cümle, hadisin diğer metinlerinde bulunmayan bir ayrıntı olarak dikkat çekmektedir.

Tüm bunlar neticesinde hadisin metin olarak "Ümmü Seleme o toprağı aldı ve kendi elbisesinin içinde bir yere sakladı." cümlesinin ilave olma özelliğini ve Kerbela adının geçmemesini dikkatlerden uzak tutmamak kaydıyla diğer tariflerle paralellik arz eden ve oldukça sağlıklı yapıya sahip bir rivâyet olduğunu, buna mukabil seneddeki Umâra b. Zâzân'ın, Sâbit > Enes b. Mâlik

vasıtasıyla münker rivâyetler naklettiği hususunu dikkatlerden uzak tutmayıp rivâyetin sıhhati hususunda ihtiyatlı olmak gerektiğini söylemek mümkündür.

İkinci Metin

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ ، قَالَتْ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا ذَاتَ يَوْمٍ فِي بَيْتِي ، فَقَالَ : " لَا يَدْخُلُ عَلَيَّ أَحَدٌ " ، فَأَنْتَظَرْتُ فَدَخَلَ الْحُسَيْنُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ ، فَسَمِعْتُ تَشْيِيعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَّكِي ، فَاطَّلَعْتُ فَإِذَا حُسَيْنٌ فِي حَجْرِهِ ، وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ جَبِينَهُ وَهُوَ بِيَّكِي ، فَقُلْتُ : وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ حِينَ دَخَلَ ، فَقَالَ : " إِنَّ جِبْرِيْلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ مَعَنَا فِي النَّبِيِّتِ ، فَقَالَ : تُحِبُّهُ ؟ قُلْتُ : أَمَا مِنَ الدُّنْيَا فَنَعَمْ ، قَالَ : إِنَّ أُمَّتَكَ سَتَقْتُلُ هَذَا بَارِضٌ يُقَالُ لَهَا : كَرْبَلَاءُ " ، فَتَنَاولَ جِبْرِيْلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ ثُرَيْبِيهَا ، فَأَرَاهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Ümmü Seleme şöyle anlatır: "Bir gün Resûlullah (s.a.) evimde oturuyorken "Kimse yanıma girmesin!" buyurdu. Ben de kimsenin içeri girmemesi için kapının önünde beklemeye başladım. Derken Hüseyin geldi ve (ben farkında olmadan) içeri girdi. Biraz sonra Allah Elçisi'nin içini çekerek ağladığını duydum. İçeriye bir de baktım ki, Hüseyin Allah Elçisi'nin kucağında, Hz. Peygamber onun alnını okşuyor ve öylece ağlıyordu. Ben "Allah'a yemin ederim ki, haberim olmadan içeri girmiş" diye mazeret beyan ettim. Hz. Peygamber (s.a.): "Cebrâil bizimle beraberdi. Bana: 'Hüseyin'i seviyor musun?' diye sordu, ben de: 'Evet' diyerek onayladım. Bunun üzerine Cebrâil: "Senin ümmetin onu, Kербela denilen yerde öldürecek" dedi ve oranın toprağından (bir avuç) alıp bana gösterdi."

Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863) Müsnedleri, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) el-Musannef'i, İbn Ebî Âsım'ın (ö. 287/900) el-Âhâd ve'l-mesânî'si ve Taberânî'nin el-Mu'cemü'l-kebîr'inde aynı muhtevaya sahip birbirinden bazı ayrıntı farklılıkları bulunan metnin senedleri şöyledir:

- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Sa'îd b. Ebî Hind > Abdullah b. Sa'îd b. Ebî Hind > Abdurrezzâk > Abd b. Humeyd.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme/Âişe > Sa'îd b. Ebî Hind > Abdullah b. Sa'îd b. Ebî Hind > Vekî', Ahmed b. Hanbel.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Sâlih b. Erbed > Musa b. Sâlih el-Cühenî > Ya'lâ b. Ubeyd > İbn Ebî Şeybe.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Sâlih b. Erbed > Musa b. Sâlih el-Cühenî > Ya'lâ b. Ubeyd > İbn Ebî Şeybe > İbn Ebî Âsım.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Sâlih b. Erbed > Musa b. Sâlih el-Cühenî > Ya'lâ b. Ubeyd > İbn Ebî Şeybe > Ubeyd b. Ğannâm > Taberânî.

- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Sâlih b. Erbed > Musa b. Sâlih el-Cühenî > İsa b. Yûnus > Ali b. Bahr > el-Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî > Taberânî.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Muttalib b. Abdillâh b. Hantab > Kesîr b. Zeyd > Süleymân b. Bilâl > Yahyâ b. Abdilhamîd el-Himmânî > el-Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî > Taberânî.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Ebû Vâil Şakîk b. Seleme > el-A'meş > Amr b. Sâbit > Abbâd b. Ziyâd el-Esedî > Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel > Taberânî.
- Hz. Peygamber > Ebû Ümâme > Ebû Gâlib > el-Hüseyn b. Vâkid > İbnü'l-Hasen b. Şakîk > İsmail b. İbrahim b. Muğîre el-Mervezî > Ali b. Sa'îd er-Râzî > Taberânî.

Kerbela rivâyetleri içinde en yaygını olan bu haber sahâbe döneminden hemen sonra meşhur bir rivâyet olma özelliğini kazanmıştır ve birçok tarîke sahiptir. Bu rivâyetin ilk tarîki, yani “Ümmü Seleme > Sa'îd b. Ebî Hind > Abdullâh b. Sa'îd b. Ebî Hind” isimlerinin yer aldığı senedin bütün râvileri sikadır. Bu yönüyle sened sahih gözükmektedir. Heysemî de (ö. 807/1405) bu kanaattedir. Sa'îd b. Ebî Hind (ö. 116/734), Kütüb-i Sitte müelliflerinin tamamının kendisinden rivâyette bulunduğu sika bir râvidir. Bununla birlikte kendisine tenkit yönelenler de bulunmaktadır. Oğlu Abdullâh da (ö. 147/764) Ebû Hâtim tarafından zayıf olarak değerlendirilse de tenkitçilerin büyük çoğunluğu tarafından sika bir kimse olarak nitelenir. el-Elbânî, Sa'îd ile Ümmü Seleme'nin vefat tarihleri arasında elli dört yıl gibi oldukça uzun bir zaman bulunmasını gerekçe göstererek Sa'îd'in, naklettiği bu hadisi Ümmü Seleme'den direk duymamış olması ihtimaline dikkat çekmiştir. Ancak Sa'îd'in hayat hikâyesine bakıldığında onun Ebû Musa el-Eş'arî, Ebû Hureyre gibi kimselerden de nakilde bulunduğu görülür. Dolayısıyla el-Elbânî'nin bu yaklaşımını aşırı şüphelilik olarak değerlendirmek mümkündür. Bu tarîk Abd b. Humeyd'in ve Ahmed b. Hanbel'in Müsnedlerinde yer almaktadır. Ancak Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde bulunan versiyonun metni, diğer tarîklere göre oldukça farklıdır. Bu tarîkte aynı zamanda olayın Ümmü Seleme'nin mi yoksa Âişe'nin mi evinde geçtiğine dair râvinin şüphesi vardır. Bu nedenle Ahmed b. Hanbel'in eserinde yer alan rivâyeti metin açısından zayıf olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.

“Ümmü Seleme > Sâlih b. Erbed > Musa b. Sâlih el-Cühenî > Ya’lâ b. Ubeyd/ İsa b. Yûnus > Ali b. Bahr” tarîkine gelince Buhârî, Musa b. Sâlih’in Sâlih b. Erbed ile görüşmediğini dolayısıyla böyle bir naklin kopuk olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla diğer râvilerin hadis rivâyetine ehliyetlerini araştırmaya gerek kalmadan hadisin söz konusu dört tarîkinin zayıf olduğu neticesine varılabilir.

Taberânî’nin naklettiği “Ümmü Seleme > Muttalib b. Abdillâh b. Hantab > Kesîr b. Zeyd > Süleymân b. Bilâl > Yahyâ b. Abdilhamîd el-Himmânî > el-Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî” tarîkinde bulunan Muttalib b. Abdillâh sika bir kimse olarak nitelenmekle birlikte, İbn Abbâs, İbn Ömer, Âişe ve Ümmü Seleme gibi sahâbîlerden mürsel nakillerde bulunmakla meşhur bir kimsedir. Dolayısıyla bu bilgiden hareketle senedin kopuk olduğu sonucu çıkarılır ve diğer râvileri araştırmaya gerek kalmaz.

“Ümmü Seleme > Ebû Vâil Şakîk b. Seleme > el-A’miş > Amr b. Sâbit > Abbâd b. Ziyâd el-Esedî > Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel > Taberânî” tarîkinde, Ebû Vâil (ö. 82/701) Abdullâh b. Mes’ûd’un yakın arkadaşlarından biridir. Hz. Peygamber zamanını idrak etmiş ancak onu görme şerefine nail olamamıştır. Kûfe’nin önde gelen âlimlerinden biri olup birçok sahâbiden rivâyeti mevcuttur. Kütüb-i Sitte müelliflerinin hepsi ondan nakilde bulunmuştur. el-A’miş de (ö. 148/765) aynı şekilde muteber altı kitabın müellifi başta olmak üzere hadis tenkitçilerinin neredeyse tamamı tarafından sika kabul edilen bir kimsedir. Amr b. Sâbit’e (ö. 172/788) gelince, İbnü’l-Mübârek (ö. 181/797), İbn Ma’in (ö. 233/847), Ebû Zür’a (ö. 264/877), Ebû Hâtim ve Nesâî (ö. 303/915) gibi tenkitçiler zayıf, hadisi almamayacak bir kimse olduğunu; İbn Hibbân da sika kimselerden hadis uydurduğunu söylemiştir. Ayrıca aşırı Şîî olduğu birçok münekkit tarafından dile getirilir. Dolayısıyla rivâyetin senedinin bu râvi nedeniyle zayıf duruma düştüğü anlaşılmaktadır.

Ebû Ümâme > Ebû Gâlib > el-Hüseyn b. Vâkid > İbnü’l-Hasen b. Şakîk > İsmail b. İbrahim b. Muğîre el-Mervezî > Ali b. Sa’îd er-Râzî > Taberânî” tarîkindeki el-Hüseyn b. Vâkid (ö. 159/776), Merv kadısıdır. Tenkitçilerin büyük çoğunluğu güvenilir bir kimse olarak kabul etmiş yahut rivâyetlerinde bir beis olmadığını söylemiş, İbn Hibbân gibi bazıları da hafızasının biraz zayıf olduğunu iddia etmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise hadislerinde kimsede bulunmayan ziyâdelerle karşılaştığını bu husus zihnini bulandırdığını söyleyerek rivâyetlerinde ihtiyatlı olunması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu tarîkin metnini

diğer tarîklerin metinleriyle karşılaştırdığımızda, diğerlerinde bulunmayan bazı farklılıklar/ilaveler bulunması, Ahmed b. Hanbel'in bu değerlendirmesinin gözden uzak tutulmaması ve ihtiyatlı olunması gerektiğini bize hatırlatmaktadır.

Rivâyetin metinlerine bakılınca, ortak nokta olarak Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme'nin evinde olduğu ve Hüseyin'in bu esnada içeri girdiği ve Resûlullah'ın (s.a.) Cebrâîl ile diğer metinlerde de zikredilen malum diyalogun yaşandığı görülür. Dolayısıyla metin kendi içinde tutarlı bir şekilde fazla bir değişikliğe uğramadan nakledilmiştir. Hz. Hüseyin'in öldürüleceği yerin Kerbela olduğunun açıkça zikredilmesi ise bu metnin dikkat çeken en önemli özelliği olarak zikredilmeye değerdir.

Tüm bunlar neticesinde rivâyetin Abd b. Humeyd'in el-Müsned'inde yer alan "Ümmü Seleme > Sa'îd b. Ebî Hind > Abdullah b. Sa'îd b. Ebî Hind" tarîkinin sahîh, diğer tarîklerin ise zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Üçüncü Metin

أَخْبَرْتَنِي أُمُّ سَلَمَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اضْطَجَعَ ذَاتَ يَوْمٍ لِلنَّوْمِ، فَاسْتَيْقَظَ وَهُوَ خَائِرُ النَّفْسِ، فَاضْطَجَعَ فَرَقَدَ، فَاسْتَيْقَظَ وَفِي يَدِهِ تُرْبَةٌ حَمْرَاءُ يُقَالُ لَهَا، فَقُلْتُ: مَا هَذِهِ التُّرْبَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: أَخْبَرَنِي جِبْرِيلُ أَنَّ هَذَا يُقْتَلُ بِأَرْضِ الْعِرَاقِ لِحُسَيْنٍ، فَقُلْتُ لِحَبِيبِ اللَّهِ: أَرْنِي تُرْبَةَ الْأَرْضِ الَّتِي يُقْتَلُ فِيهَا، فَهَذِهِ تُرْبَتُهَا

- Ümmü Seleme şöyle anlatır: "Resulullah (s.a.), bir gün yanı üzerine yattı. Kaygılı ve üzüntülü bir şekilde uyandı. Sonra yine uzanıp uyudu ve yine kaygılı ve üzüntülü olarak uyandı. Avucunda, kırmızı bir toprak vardı ve onu öpüyordu. "O toprak nedir ey Allah'ın Elçisi?" diye sordum. Hz. Peygamber: "Cebrâîl, Hüseyin'in Irak toprağında öldürüleceğini bana haber verdi, ben de Cebrâîl'e 'öldürüleceği yerin toprağını bana göster' dedim. İşte bu, oranın toprağı." karşılığını verdi.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Abdullah b. Vehb b. Zem'a > Hâşim b. Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs > Musa b. Ya'kûb ez-Zem'i > İbrahim b. Duhaym > Taberânî.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Abdullah b. Vehb b. Zem'a > Hâşim b. Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs > Musa b. Ya'kûb ez-Zem'i > İbn Ebî Füdeyk > Ca'fer b. Müsâfir et-Tinnîsî > Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî > Taberânî.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Abdullah b. Vehb b. Zem'a > Hâşim b. Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs > Musa b. Ya'kûb ez-Zem'i > Muhammed b. Hâlid b. Usme > Fadl b. Sehl el-A'rec > İbn Ebî Âsım.

- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Abdullah b. Vehb b. Zem'a > Hâşim b. Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs > Musa b. Ya'kûb ez-Zem'i > Hâlid b. Mahled el-Katavânî > Ahmed b. Hâzım el-Ğıfârî > Ebu'l-Hüseyn Ali b. Abdirrahman eş-Şeybânî > Hâkim.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Abdullah b. Vehb b. Zem'a > Hâşim b. Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs > Musa b. Ya'kûb ez-Zem'i > Hâlid b. Mahled el-Katavânî > Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî > Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb > Ebû Abdillâh el-Hâfiz > Beyhakî.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Abdullah b. Vehb b. Zem'a > Hâşim b. Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs > Musa b. Ya'kûb ez-Zem'i > Hâlid b. Mahled el-Katavânî > Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî > Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb > Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasen el-Kâdî > Beyhakî.
- Hz. Peygamber > Ümmü Seleme > Abdullah b. Vehb b. Zem'a > Hâşim b. Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs > Musa b. Ya'kûb ez-Zem'i > Hâlid b. Mahled el-Katavânî > Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî > Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb > Ebû Muhammed b. Ebî Hâmid el-Mukri'î > Beyhakî.

Taberânî'nin (ö. 360/971) el-Mu'cemü'l-kebir'i, İbn Ebî Âsım'ın el-Âhâd ve'l-mesânî'si, Hâkim'in (ö. 405/1014) el-Müstedrek'i ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) Delâilü'n-nübüvve adlı eserinde yer alan bu rivâyet Hz. Peygamber'den itibaren garîb bir yolla nakledilirken Musa b. Ya'kûb ez-Zem'i'den itibaren şöhret bularak kaynaklara ulaşmıştır. Seneddeki râvilerden Musa b. Ya'kûb'un dedesi olan Abdullah b. Vehb b. Zem'a'nın Rıdvân bey'atine katılan sahâbîlerden olduğu söylenir. Bunun haricinde hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Kütüb-i Sitte müelliflerinin hepsinin nakilde bulunduğu Hâşim b. Hâşim (ö. 144/761) hakkında, İbn Ma'in, Nesâî ve İbn Hibbân sika olduğunu söylemiş Ahmed b. Hanbel de rivâyetlerinde bir beis bulunmadığını ifade etmiştir. Buna göre Hâşim'in sika bir râvi olduğu söylenebilir. Musa b. Ya'kûb ise İbn Ma'in ve İbn Hibbân gibi tenkitçiler tarafından sika olarak görülürken Ali b. el-Medinî (ö. 234/848) ve Nesâî gibi bazı kimseler tarafından zayıf sayılmıştır. Kimi tenkitçiler ise rivâyetlerinde beis olmadığını söylemiştir. Bu değerlendirmelerden hareketle ez-Zem'i'nin orta seviyede bir râvi olduğunu, ancak kimi zaman münker hadisler rivâyet etme ihtimali bulunduğunu söylemek mümkündür.

Musa b. Ya'kûb ez-Zem'i'den sonraki râvilerin durumuna gelince, Taberânî'nin eserinde yer alan ilk tarîkte onun hocası olarak zikredilen İbrahim b. Duhaym'ın güvenilirliği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca İbrahim, Musa b. Ya'kûb'dan direk hadis almamıştır ve onunla arasında genellikle iki şahıs yer almaktadır. Dolayısıyla bu tarîkin munkatî' olduğu ortaya çıkar.

İkinci tarîkteki İbn Ebî Füdeyk, Ca'fer b. Müsâfir et-Tinnîsî ve Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî adlı şahıslar sırasıyla incelendiğinde de: İbn Ebî Füdeyk'in (ö. 200/816), tenkit edenler bulunmakla birlikte, bilginlerin çoğunluğu tarafından sika kabul edildiği görülmektedir. Tarîkteki diğer râvi Ca'fer b. Müsâfir (ö. 254/868) ise, İbn Hibbân tarafından sika fakat bazen hata yapan bir kimse olarak tanıtılır. İbn Mâce (ö. 273/887) , Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî'nin kendisinden hadis naklettiği Ca'fer, tenkitçiler tarafından genel olarak sadûk ve şeyh diye nitelenmiş, yani orta seviyede bir güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilecek, kimi zaman hata edebilen, bazen de tedlîs yapan bir kimse olarak görülür. Taberânî'nin hocası durumundaki Bekr b. Sehl'e (ö. 289/902) gelince, bir tefsir yazmış olan bu şahıs Nesâî'ye göre hadis rivâyet etme ehliyeti açısından zayıf bir kimsedir. Tüm bu değerlendirmelerden hareketle bu tarîkin zayıf olduğu anlaşılır. Zira Ca'fer b. Müsâfir, bir takım zayıflıklarla mâlûldür. Bekr b. Sehl ise zayıftır.

İbn Ebî Âsım'ın (ö. 287/900) el-Âhâd ve'l-mesânî'sinde yer alan Muhammed b. Hâlid b. Usme, Fadl b. Sehl el-A'rec tarîkindeki Muhammed b. Hâlid'in sâlih ve sadûk bir şahıs olduğu, rivâyetlerini almada bir beis bulunmadığı söylenir. İbn Hibbân da (ö. 354/965) es-Sikât adlı eserine almış, güvenilir olduğunu ancak rivâyetlerinde bazen yanıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu râvinin güvenilir bir kimse olduğu ancak rivâyetlerinde ihtiyatlı olmak gerektiği neticesine varılabilir. İbn Ebî Âsım'ın hocası Fadl b. Sehl (ö. 255/869) de, hadis imamlarından biri olup tenkitçilerin neredeyse tamamı tarafından sika bir kimse olarak tanınmaktadır. Zikredilen bu değerlendirmelerden sonra, bahis konusu tarîkin, bu metnin tarîkleri içindeki en sağlam senede sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak senedin yayılma noktasında yer alan Musa b. Ya'kûb'un rivâyet ehliyeti hususunda yukarıda söylenenleri de dikkatten kaçırmamak ihtiyat açısından önemlidir.

Hâkim ve Beyhakî'nin eserlerinde tahrîc ettiği dört tarîkin Musa b. Ya'kûb'dan sonra bir diğer ortak râvisi durumundaki Hâlid b. Mahled'in (ö.

214/829) hadis rivâyetine ehliyeti bu tarîklerin sıhhati hususunda verilecek kararda ikinci önemli noktayı teşkil etmektedir. Zira Musa b. Ya'kûb hakkında söylenenler dikkati mûcip hususlar içermektedir. Dolayısıyla senedin bundan sonraki kısmında Musa'nın durumu her hâlükârda göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ayrıntı unutulmamak kaydıyla Hâlid b. Mahled'in güvenilirlik durumuna bakıldığında onun; onun hakkında da tenkitçilerin ihtilaf ettikleri görülür. Bir kısım bilginler onu sika, sâlih bir kimse olarak görürken bazıları ise hadisinin yazılabileceğini fakat delil olarak kabul edilemeyeceğini, zayıf olduğunu, hatta aşırı Şîi olduğunu ve bu nedenle birçok münker rivâyet naklettiğini söylemiştir. Her hâlükârda Hâlid'in Şîi temâyülü olduğu hususu ağırlıklı bir kanaat olarak belirmektedir. Ancak bu temâyülünü rivâyetlerine yansıtıp yansıtmadığı hususunda tenkitçilerin aynı düşünmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle olsa gerek Kütüb-i Sitte müellifleri onun hadislerini eserlerine almışlardır. Bunun yanı sıra Hâlid'in hafızasında zayıflık bulunduğunu söyleyenler de vardır. Bu husus da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Bu bilgiler ışığında Hâlid b. Mahled'in bu rivâyetine dolayısıyla içinde yer aldığı dört tarîke ihtiyatla yaklaşmak gerektiği hususu ağırlık kazanmaktadır.

İnceleme konusu yapılan bu metnin tüm tarîkleri sened-metin paralelliği dikkate alınarak analiz edildikten sonra şöyle bir genel değerlendirme yapılabilir: Ele alınan metnin yedi farklı tarîkin altısı birtakım tenkit noktaları ve zaafılar içermektedir. Sadece İbn Ebî Âsım'ın zikrettiği sened, diğer tarîklere nazaran daha sağlam görünmektedir. Rivâyetin metin yapısına gelince tüm tarîklerde hiç bozulmaya uğramadan neredeyse aynı kelimelerle nakledildiği görülür. Bu durum Musa b. Ya'kûb'dan itibaren şöhret kazanan bu metnin kaynaklara geçinceye kadar iyi korunduğunu göstermektedir. Ancak burada senedin yayılma noktasında yer alan Musa b. Ya'kûb'un rivâyet ehliyeti hususunda yukarıda söylenenleri hatırlamak ve onun hıfzı zayıf ve daha önemlisi zaman zaman münker nakillerde bulunan birisi olduğunu dikkate almak önemli hale gelmektedir. Burada şöyle bir soru da önemli olabilir: "Kütüb-i Erba'a müellifleri, eserlerinde Musa b. Ya'kûb'tan hadis nakletmiş olmalarına rağmen, onun bu rivâyetini acaba neden hiçbiri eserine almamıştır? Onların bu tavrı, sadece bir tesadüf müdür, yoksa Musa'nın mezkûr özelliklerinin bir etkisi var mıdır?" Dolayısıyla Musa'dan yayılan bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmak en isabetli tavır olarak görünmektedir.

Dördüncü Metin

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا ، قَالَتْ : دَخَلَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُوحَى إِلَيْهِ ، فَنَزَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُنْكَبٌ ، وَلَعِبَ عَلَى ظَهْرِهِ ، فَقَالَ جَبْرِيلُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أُحِبُّهُ يَا مُحَمَّدُ ؟ قَالَ " : يَا جَبْرِيلُ ، وَمَا لِي لَا أُحِبُّ ابْنِي " ، قَالَ : فَإِنَّ أُمَّتَكَ سَتَقْتُلُهُ مِنْ بَعْدِكَ ، فَمَدَّ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَدَهُ ، فَأَتَاهُ بِثُرْبَةٍ بَيْضَاءَ ، فَقَالَ : فِي هَذِهِ الْأَرْضِ يُقْتَلُ ابْنُكَ هَذَا يَا مُحَمَّدُ ، وَاسْمُهَا الطَّفُّ ، فَلَمَّا ذَهَبَ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالثُّرْبَةُ فِي يَدِهِ يَبْكِي ، فَقَالَ " : يَا عَائِشَةُ ، إِنَّ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَخْبَرَنِي أَنَّ الْحُسَيْنَ ابْنَ مَقْتُولٍ فِي أَرْضِ الطَّفِّ ، وَأَنَّ أُمَّتِي سَتَقْتُلُنَّ بَعْدِي " ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى أَصْحَابِهِ فِيهِمْ عَلِيُّ ، وَأَبُو بَكْرٍ ، وَعُمَرُ ، وَخَدِيفَةُ ، وَعَمَّارٌ ، وَأَبُو ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ وَهُوَ يَبْكِي ، فَقَالُوا : مَا يُبْكِيكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ فَقَالَ " : أَخْبَرَنِي جَبْرِيلُ أَنَّ ابْنَ الْحُسَيْنِ يُقْتَلُ بَعْدِي بِأَرْضِ الطَّفِّ ، وَجَاءَنِي بِهِدَى الثُّرْبَةِ ، وَأَخْبَرَنِي أَنَّ فِيهَا مَضْجَعَهُ "

Hz. Âişe şöyle anlatır: “Bir gün Resûlullah’a vahiy gelirken Hüseyin O’nun yanına girdi; Allah Elçisi’nin omzuna atladı ve sırtında oynamaya başladı. Cebrâîl: “Ey Muhammed onu seviyor musun?” diye sordu. Hz. Peygamber de, “Oğlum niçin sevmeyeyim ki!” cevabını verdi. Bunun üzerine Cebrâîl: “Ümmetin senden sonra onu öldürecek.” deyip elini uzatarak Allah Elçisi’ne beyaz bir toprak verdi ve: “Oğlun işte bu toprakta öldürülecek, ey Muhammed!, oranın ismi de Taff’tır.” dedi. Cebrâîl yanından ayrılınca Allah Elçisi odadan çıktı; elinde toprak, ağlıyordu. Bana hitaben: “Ey Aişe, Cebrâîl bana oğlum Hüseyin’in Taff toprağında öldürüleceğini haber verdi. Ümmetim benden sonra fitneye düşecek.” buyurdu. Hz. Peygamber daha sonra ağlayarak, aralarında Ali, Ebû Bekir, Ömer, Huzeyfe, Ammâr ve Ebû Zerr’in bulunduğu ashabının yanına gitti. Onlar: “Niçin ağlıyorsun, ey Allah’ın Elçisi?” diye sordular. O da: “Cebrâîl bana oğlum Hüseyin’in benden sonra Taff toprağında öldürüleceğini haber verdi, bana oranın toprağını getirdi ve onun orada yatacağını bildirdi.” karşılığını verdi.

- Hz. Peygamber > Âişe > Urve b. Zübeyr > Ebu'l-Esved > İbn Lehî'a > Amr b. Hâlid el-Harrânî > Ahmed b. Rişdîn el-Mısırî > Taberânî.
- Hz. Peygamber > Âişe > Sa'îd > Abdullah b. Sa'îd > el-Fadl b. Musa > el-Hüseyin b. Hureys > Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Taberânî.

Taberânî'nin zikrettiği ilk tarîkteki Ahmed b. Rişdîn (ö. 292), zayıf bir râvidir; hatta hadis uydurduğu söylenir. Bu nedenle söz konusu tarîkin zayıf olduğu hükmüne varılır.

Taberânî'den gelen diğer tarîkte hocası Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî (ö. 297/910) büyük bir hadis imamı ve müsned müellifidir. Onun hocası Hüseyin

b. Hureys de (ö. 244/858) İbn Mâce hariç Kütüb-i Sitte imamlarının nakilde bulunduğu güvenilir bir hadis hâfızıdır. el-Fadl b. Musa da (ö. 192/808) hadis tenkitçileri tarafından güvenilir kabul edilen bir kimse durumundadır. Abdullah b. Sa'îd b. Ebî Hind (ö. 147/764) ise güvenilir bir kimse olmakla birlikte hıfzı zayıf bir insan olarak tanınır.

Bu nedenle bazı âlimler onun hadisleri almada tereddüt etmişlerdir. Sa'îd b. Ebî Hind (116/734) Kütüb-i Sitte imamlarının nakilde bulunmakta tereddüt etmediği güvenilir bir kimse olmakla birlikte Hz. Âişe'den hadis alıp almadığı tam olarak belirlenememektedir.

Sa'îd b. Ebî Hind'in Hz. Âişe'den hadis alıp almadığının tam olarak belli olmaması ve oğlunun hıfzındaki zayıflık nedeniyle bu senedin zayıf olduğunu söylemek ihtiyata daha uygundur. Bununla birlikte iyimser bir bakış açısıyla hasen hükmü de verilebilir.

Hadisin metnine gelince, anlatımda dikkat çeken ilk ve en önemli husus Resûlullah'ın (s.a.) Cebrâil ile konuştuğunu Hz. Âişe'ye bildirmesi, hadisin ondan nakledilmiş olmasıdır. Halbuki bu rivâyetin en yaygın metinlerinin sahâbî râvisi Ümmü Seleme'dir ve Hz. Peygamber başından geçenleri ona anlatmaktadır. Dolayısıyla bu metin diğer rivâyetlerle muhâlif durumdadır. Birbirine muhâlif görünen bu metinler bu açıdan incelendiğinde Hz. Ümmü Seleme'den gelenlerin daha tercih edilebilir bir konumda olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Zira Ümmü Seleme'den gelen metinler sened bakımından daha sağlamdır, ayrıca hem daha yaygındır hem de Enes b. Mâlik'in rivâyetinde de Ümmü Seleme'nin adı geçmektedir. Dolayısıyla bu rivâyete sened açısından en iyimser yaklaşımla hasen hükmü verilse bile metin açısından ortaya çıkan ilave problemler hadise zayıf hükmü verilmesinin daha isabetli olacağını ortaya koymaktadır.

Beşinci Metin

عن عائشة ، « أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أجلس حسينا على فخذه ، فجاءه جبريل عليه السلام ، فقال : هذا ابنك ؟ قال : نعم . قال : أمتك سنقتله بعدك ، فدمعت عينا رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إن شئت أرينك تربة الأرض التي يقتل بها قال : نعم ، فأتاه جبريل بتراب من تراب الطف .

Hız. Âişe şöyle nakletmiştir: “Resulullah (s.a.), bir gün Hüseyin'i kucağına oturtu. O esnada Cebrâil geldi ve: “Bu senin oğlun mu?” diye sordu. Hız. Peygamber: “Evet” cevabını verince; “Ümmetin senden sonra onu öldürecek.”

dedi. Bunu duyan Allah Elçisi'nin gözleri yaşardı. Cebrâîl: "İstersen öldürüleceği yerin toprağını göstereyim." diye ekledi. Hz. Peygamber: "Peki, göster" deyince Taff toprağından bir miktar ona getirdi".

- Hz. Peygamber > Âişe > Ebû Seleme b. Abdurrahman > Muhammed b. İbrahim > Umâra b. Ğâziye > Eyyûb > Hammâd b. Seleme > Ebû Sa'îd mevlâ Benî Hâşim > Ahmed b. Ömer el-Allâf > es-Sâ'îğ > Taberânî.

Sadece Taberânî (ö. 360/971) tarafından el-Mu'cemü'l-evsat adlı eserde nakledilen bu rivâyet hakkında müellif: "Bu hadisi Eyyûb'ten Hammâd haricinde kimse nakletmemiştir" şeklinde bir açıklama yapmıştır." Ancak kaynaklarda araştırıldığında onu Hz. Âişe'den böyle bir metinle Ebû Seleme'den başkası da nakletmemiştir. Dolayısıyla hadis kaynağından itibaren garîb bir yolla Taberânî'ye ulaşmıştır. Seneddeki râviler müellifin hocasından itibaren incelenecek olursa Muhammed b. Ali es-Sâ'îğ'in (ö. 291/904) sika, hadis hâfızı bir kimse olduğu görülür.

Ahmed b. Ömer el-Allâf hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Hibbân onun sika bir kimse olduğunu söylemiştir fakat Heysemî (ö. 807/1405) onu mechûl saymaktadır. İbn Hibbân'ın râvileri güvenilir sayma hususunda kimi zaman mütesâhil davrandığı hususu hatırlanacak olursa Heysemî'nin bu değerlendirmesinin dikkate alınması gerektiği gerçeği ortaya çıkar. el-Allâf'ın hocası durumundaki Ebû Sa'îd mevlâ Benî Hâşim'e (ö. 197/813) gelince, onun asıl ismi Abdurrahmân b. Abdillâh'tır ve güvenilir bir kimsedir.

Hammâd b. Seleme ve Eyyûb es-Sahtiyânî birer büyük hadis imâmıdır. Umâra b. Ğaziyye (ö. 140/757) İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Ukaylî (ö. 322/934) tarafından zayıf olduğu söylense de, tenkitçilerin çoğunluğu onu sâlih hatta sika bir kimse olarak nitelemiştir. Muhammed b. İbrahim et-Teymî (ö. 121/739) ittifakla güvenilir kabul edilen bir râvidir. Ebû Seleme b. Abdurrahmân da güvenilirliği herkesçe malum olan büyük bir hadis imâmıdır.

Özelliği ve râvileri açısından analiz edilen bu sened netice itibariyle zayıf diye nitelenebilir. Metnine gelince o da, bir önceki gibi Ümmü Seleme'den gelen rivâyetlerle çelişmektedir. Şu halde rivâyet, hem sened hem de metin açısından zayıf demektir.

Altıncı Metin

عن أم الفضل بنت الحارث ، أنها دخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت : يا رسول الله ، إني رأيت حلما منكرا الليلة ، قال : « ما هو ؟ » قالت : إنه شديد ، قال : « ما هو ؟ » قالت : رأيت كأن قطعة من جسدك قطعت ووضعت في حجري ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « رأيت خيرا ، تلد فاطمة إن شاء الله غلاما ، فيكون في حجرك » فولدت فاطمة الحسين فكان في حجري كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فدخلت يوما إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فوضعت في حجره ، ثم حانت مني التفاتة ، فإذا عينا رسول الله صلى الله عليه وسلم تهريقان من الدموع ، قالت : فقلت : يا نبي الله ، بأبي أنت وأمي ما لك ؟ قال : « أتاني جبريل عليه الصلاة والسلام ، فأخبرني أن أمتي ستقتل ابني هذا » فقلت : هذا ؟ فقال : « نعم ، وأتاني بتربة من تربته حمراء .

Hız. Âbbas'ın zevcesi Ümmü'l-Fadl, bir gün, Peygamberimizin yanına gelip: “Ey Allah'ın Elçisi! Ben, gece bir rüyâ gördüm!” dedi. Peygamber (s.a.): “Nasıl bir rüyaydı?” diye sorunca “Çok şiddetli bir rüyaydı” cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah “Nasıldı?” diye yeniden sorunca, Ümmü'l-Fadl: “Senin vücudundan bir parça kesilip evime konuluyordu” sözleriyle rüyasını anlattı. Hız. Peygamber: “Hayır olsun! Fâtıma, inşallah bir oğlan doğuracak, ve çocuk (emzirmen için) senin evine gelecek” buyurdu. Bir müddet sonra Fâtıma Hüseyin'i doğurdu ve Hız. Peygamber'in dediği gibi bebek (emzirmem için) benim evime geldi. Ümmü'l-Fadl devamla şöyle anlatır: “Bir gün, Hüseyin'i alıp Resûlullah'ın yanına götürmüştüm. Bir müddet başka şeylerle meşgul oldum. Sonra Allah Elçisi'nin gözlerinden yaşlar boşaldığını gördüm. Üzüntüyle: “Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Elçisi! Niçin ağlıyorsun?” diye sordum. O da: “Cebrâil yanıma geldi ve bu oğlumun ümmetimin öldüreceğini haber verdi.” buyurdu. Ben “Hüseyin'i mi?” diye üsteleyince de “Evet onu. (Hatta) Cebrâil bana öldürüleceği yerin kırmızı toprağını da getirdi.” cevabını verdi”.

- Hız. Peygamber > Ümmü'l-Fadl bint el-Hâris > Ebû Ammâr Şeddâd b. Abdillâh > el-Evzâ'î > Muhammed b. Mus'ab > Ebu'l-Ahvas Muhammed b. el-Heysen el-Kâdî > Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Cevherî > Hâkim.
- Hız. Peygamber > Ümmü'l-Fadl bint el-Hâris > Ebû Ammâr Şeddâd b. Abdillâh > el-Evzâ'î > Muhammed b. Mus'ab > Ebu'l-Ahvas Muhammed b. el-Heysen el-Kâdî > Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Cevherî > Hâkim > Beyhakî.
- Hız. Peygamber > Ümmü'l-Fadl bint el-Hâris > Ebû Ammâr Şeddâd b. Abdillâh > el-Evzâ'î > Muhammed b. Mus'ab > Muhammed b. İsmail b. Ebî Semîne > Muhammed b. İshâk es-Sâğânî > Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb > Hâkim.

Hadisi eserine alan Hâkim en-Neysâbüfî (ö. 405/1014) onun Sahîhayn müelliflerinin şartlarını taşıyan sahih bir hadis olduğunu savunmuştur. Ancak sened ve metni dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu hükmün çok da isabetli olmadığı, hadisin zayıf kabul edilmesi gerektiği anlaşılır. Zira Zehebî'nin de (ö. 748/1347) ifade ettiği gibi öncelikle sened kopuk durumdadır. Çünkü Şeddâd b. Abdillâh, Ümmü'l-Fadl'ı görmemiştir. Aynı zamanda Muhammed b. Mus'ab da zayıf bir râvidir.

Her ne kadar el-Albânî Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha adlı eserinde bu rivâyetin birçok mütâbi ve şâhidinin olduğunu gerekçe göstererek Zehebî'nin bu değerlendirmesine karşı çıkmış ve onu sahih olarak değerlendirmişse de zayıf kabul edilmesi daha isabetli görülmektedir.

Hadisin metnine bakıldığında ise iki farklı hadisin birleştirildiği izlenimi edinilmektedir. Zira Ümmü'l-Fadl'ın rüyasını anlatan bölüm bazı hadis kaynaklarında mevcuttur. Ancak söz konusu rivâyetlerde metnin sonu bu şekilde olmayıp, çocuğun Hz. Peygamber'in üzerine idrarını yaptığı hususu dile getirilmektedir. Dolayısıyla hadisin asıl halinin sadece baş tarafı yani rüyânın anlatıldığı bölüm olduğu, son tarafının ise konumuz olan hadisin başka tarıklarından alınıp yanlışlıkla eklenmiş bir cümle olduğunu söylemek mümkündür.

Yedinci Metin

عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ نَائِمًا عِنْدَهَا وَحُسَيْنٌ يَحْتَبِرُ فِي النَّبِيِّ، فَعَقَلَتْ عَنْهُ فَحَبَا حَتَّى بَلَغَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَعَدَ عَلَى بَطْنِهِ، ثُمَّ وَضَعَ ذَكَرَهُ فِي سُرِّيهِ، قَالَتْ: وَاسْتَيْقِظَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَفَمَتُّ إِلَيْهِ فَحَطَّطُهُ عَنْ بَطْنِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَعِي ابْنَيْكَمَا فَضَى بَوْلُهُ أَخَذَ كَوْزًا مِنْ مَاءٍ فَصَبَّهُ عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّهُ يُصَبُّ مِنَ الْغُلَامِ وَيُغَسَلُ مِنَ الْجَارِيَةِ قَالَتْ: ثَوَضًا ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، وَاحْتَضَنَهُ، فَكَانَ إِذَا رَكَعَ وَسَجَدَ وَضَعَهُ، وَإِذَا قَامَ حَمَلَهُ، فَلَمَّا جَلَسَ جَعَلَ يَدْعُو وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ، وَيَقُولُ: فَلَمَّا فَضَى الصَّلَاةَ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُكَ تَصْنَعُ الْيَوْمَ شَيْئًا مَا رَأَيْتُكَ تَصْنَعُهُ، قَالَ: إِنَّ جِيرِيلَ أَتَانِي وَأَخْبَرَنِي أَنَّ ابْنِي يُقْتَلُ: فَأَرِنِي إِذَا فَاتَانِي ثُرْبَةَ حَمْرَاءَ.

Zeyneb bint Cahş şöyle anlatır: Hz. Peygamber bir gün evimde uyurken, ben farkına varmadan Hüseyin içeri girmiş, Allah Elçisi'nin yanına ulaşmış, karnının üzerine çıkmış ve göbeğine idrarını yapmıştı. Bunun üzerine Resûlullah uyandı. Ben hemen oraya geldim ve çocuğu karnından almaya davrandım. Hz. Peygamber: “Bırak, dokunma da çocuk idrarını bitirsin.” buyurdu. Biraz sonra bir kâse su alarak üzerine döktü ve: “Erkek çocuğun idrarına su dökülür, kız çocuğunun idrarı ise yıkanır.” diye açıklamada bulundu. Ardından abdest aldı ve

namaza durdu. Hüseyin’i de kucağına almıştı. Rukû ve secde ettiği zaman yere bırakıyor, ayağı kalktığı zaman yeniden kucaklıyordu. Namazda oturunca dua etmeye başladı ve ellerini kaldırdı. Namazını bitirince “Ey Allah’ın Elçisi! Bugün şimdiye kadar hiç yapmadığın bir şeyi yaptığını gördüm. Bunun nedeni nedir?” diye sordum. Resûlullah: “Cebrâil yanıma geldi ve bu oğlumun öldürüleceğini bana haber verdi, ben ‘o halde öldürüleceği yerin toprağını bana göster’ dedim; o da bana kırmızı bir toprak getirdi” cevabını verdi.”

Hız. Peygamber > Zeyneb bint Cahş > Ebu’l-Kâsım mevlâ Zeyneb > Leys > Abdüsselâm b. Harb > Ebû Nu’aym > Ali b. Abdilazîz > Taberânî.

Taberânî’den başka hiçbir müellifin eserinde zikretmediği bu rivâyet, sened bakımından zayıftır. Zira seneddeki Leys b. Ebî Süleym (ö. 143/760) zayıf bir râvidir. Onun hocası durumundaki Ebu’l-Kâsım mevlâ Zeyneb bint Cahş ise mechûldür. Heysemî isim belirtmeden senedinde mechûl bir râvi bulunduğunu söyleyerek bu rivâyeti zayıf saymıştır. Onun kastettiği şahsın Ebu’l-Kâsım olması muhtemeldir. Zaten senedde Leys’in bulunması ona zayıf hükmünü vermeye yeterli bir sebeptir.

Aslında rivâyetin metni de bazı problemler ihtiva etmektedir. Sözelimi haberin ilk bölümü yani Hüseyin’in Hz. Peygamber’in üzerine idrarını yaptığı hususu konumuzla alakalı hiçbir rivâyette yer almaz. Daha ziyade müstakil bir rivâyet olarak nakledilen bu bölüm, muhtelif sahâbîlerden gelmekle birlikte, Zeyneb bint Cahş’tan da nakledilmiştir. Fakat bu rivâyetlerin hiçbirinde Hz. Hüseyin’in öldürüleceğinin haber verilmesi konusunun dile getirilmemiş olması dikkat çekmektedir.

Ayrıca Hüseyin’in idrar yapmasıyla alakalı Zeynep’ten nakledilen rivâyetler incelendiğinde senedlerinin neredeyse buradakiyle aynı olması, üzerinde durulması gereken bir diğer önemli husustur. Buradan hareketle metnin, metnin ilk bölümünün başka müstakil bir hadis olması ve iki farklı rivâyetin birleştirilmesi neticesinde meydana getirildiği neticesine varılabilir. Hz. Hüseyin’in öldürüleceğini bildiren rivâyetlerin, genellikle Ümmü Seleme ile ilişkili olarak nakledilirken sadece burada Zeyneb bint Cahş ile ilişkilendirilmesi de böyle bir şeyin gerçekleşmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Şu halde bu rivâyetin hem sened hem de metin açısından zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sekizinci Metin

عَنْ لُجَيٍّْ أَنَّهُ سَارَ مَعَ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ صَاحِبَ مِطْهَرَتِهِ فَلَمَّا حَادَى نَيْنَوَى وَهُوَ مُنْطَلِقٌ إِلَى صَبَّيْنٍ فَنَادَى عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اصْبِرْ أَبَا عَيْدٍ اللَّهُ اصْبِرْ أَبَا عَيْدٍ اللَّهُ بِشَطِّ الْفُرَاتِ قُلْتُ وَمَاذَا قَالَ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ وَعَيْنَاهُ تَقِيضَانِ قُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهُ أَعْضَبَكَ أَحَدٌ مَا شَأْنُ عَيْنَيْكَ تَقِيضَانِ قَالَ بَلْ قَامَ مِنْ عِنْدِي جَبْرِيْلُ قَبْلُ فَحَدَّثَنِي أَنَّ الْحُسَيْنَ يُقْتَلُ بِشَطِّ الْفُرَاتِ قَالَ فَقَالَ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ أُشِمَّكَ مِنْ تُرْبَتِهِ قَالَ قُلْتُ نَعَمْ فَمَدَّ يَدَهُ فَتَقَبَّضَ قَبِيضَةً مِنْ تُرَابٍ فَأَعْطَانِيهَا فَلَمْ أَمْلِكْ عَيْنِي أَنْ فَاضَتْ.

Hız. Ali'nin yardımcılarından Nuceyy şöyle nakletmiştir: "Hız. Ali Sıffîn Savaşı'na giderken ben de onunla birlikteydim; onun ibriğini taşıyordum. Sıffîn'e bağlı Neynevâ köyüne vardığımızda durdu ve: "Sabret ey Ebû Abdillâh (Hüseyn), sabret ey Ebû Abdillâh, Fırat kıyısına vardığında sabret." diye bağırdı. Ben kendisine niçin bu şekilde bağırdığımı sordum. O da şu cevabı verdi: "Bir gün Resûlullah'ın yanına gitmiştim. Gözlerinden yaşlar akmaktaydı. Kendisine: "Ey Allah'ın Elçisi, seni birisi mi kızdırdı, niçin ağlıyorsun?" diye sordum. O da: "Hayır. Az önce Cebrâil yanımdaydı. Bana Hüseyn'in Fırat kıyısında öldürüleceğini söyledi ve 'İstersen öldürüleceği yerin toprağını sana koklatayım' dedi. Ben: "Peki" deyince de elini uzattı, bir avuç toprak getirip bana verdi. Ben de o toprağı görünce kendime hakim olamadım, gözümden yaşlar akmaya başladı." buyurdu.

- Hız. Peygamber > Ali b. Ebî Tâlib > Nuceyy el-Hadramî > Abdullâh b. Nuceyy > Şürahbîl b. Müdrîk el-Cu'fî > Muhammed b. Ubeyd > Ahmed b. Hanbel.
- Hız. Peygamber > Ali b. Ebî Tâlib > Nuceyy el-Hadramî > Abdullâh b. Nuceyy > Şürahbîl b. Müdrîk el-Cu'fî > Muhammed b. Ubeyd > İbn Ebî Şeybe.
- Hız. Peygamber > Ali b. Ebî Tâlib > Nuceyy el-Hadramî > Abdullâh b. Nuceyy > Şürahbîl b. Müdrîk el-Cu'fî > Muhammed b. Ubeyd > İbn Ebî Şeybe > İbn Ebî Âsım.
- Hız. Peygamber > Ali b. Ebî Tâlib > Nuceyy el-Hadramî > Abdullâh b. Nuceyy > Şürahbîl b. Müdrîk el-Cu'fî > Muhammed b. Ubeyd > İbn Ebî Şeybe > Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Taberânî.
- Hız. Peygamber > Ali b. Ebî Tâlib > Nuceyy el-Hadramî > Abdullâh b. Nuceyy > Şürahbîl b. Müdrîk el-Cu'fî > Muhammed b. Ubeyd > Ebû Hayseme > Ebû Ya'lâ.
- Hız. Peygamber > Ali b. Ebî Tâlib > Nuceyy el-Hadramî > Abdullâh b. Nuceyy > Şürahbîl b. Müdrîk el-Cu'fî > Muhammed b. Ubeyd > Muhammed b. Muammer > Yûsuf b. Musa > Bezzâr.

Garîb bir senede sahip olan bu rivâyeti nakledenlerden Nüceyy el-Hadramî'nin güvenilirlik durumu hakkında kaynaklarda tatmin edici bilgi bulunmamaktadır. İbn Hibbân (ö. 354/965) onu es-Sikât'ına almıştır. Ancak ondan başka sika olduğunu söyleyen hatta güvenilirliği hakkında herhangi bir görüş beyan eden başka kimse bilinmemektedir. Zehebî de onu durumu tam tespit edilemeyen kimselerden saymakta ve bu rivâyeti zayıf saymaktadır. Hatta Zehebî "bu rivâyetin sahih olduğunu söylemek vehimdir" diyerek görüşünü teyit etmiştir. Nüceyy'in oğlu Abdullah da Hz. Ali taraftarı olduğu bilinen ve güvenilirliği üzerinde ittifak edilemeyen bir şahıstır. Her ne kadar Nureddin el-Heysemî (ö. 807/1405) bu hadisin râvilerinin sika olduğunu söyleyerek sıhhatine hükmetmişse ve el-Elbânî, sened zayıf olmakla birlikte başka rivâyetlerle desteklendiği için bu hadisin sahih olduğunu ileri sürse de, bize göre, garîb bir senede sahip olup başka güvenilir râvi yahut râviler tarafından desteklenmeyen, metni de, el-Elbânî'nin iddiasının aksine, destekten ve güvenmeyi sağlayacak bazı ilave karinelere mahrum olan bu rivâyetin zayıf sayılması daha isabetli görünmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin "Sabret ey Ebû Abdillâh (Hüseyyin), sabret ey Ebû Abdillâh, Fırat kıyısına vardığında sabret" diye bağırması gibi, gerçekleşmesi muhtemel olmakla birlikte başka kimsenin duymamış ve nakletmemiş olmasından hareketle, inanmakta zorluk çekilebilecek, güvenebilmek için daha sağlam delillerin bulunmasını gerektiren ilginç ayrıntıların bulunması da rivâyetin metnini zayıflatmaktadır.

Birinci Rivâyetin Genel Değerlendirmesi

Sekiz farklı metin çeşidine sahip olan birinci rivâyetin, senedleri de bu duruma bağlı olarak oldukça çeşitlenmiştir. Her bir metnin senedleriyle paralel bir şekilde incelenmesi neticesinde tespit edilen bilgiler ışığında genel anlamda şu sonuçları ortaya koymak mümkündür:

Öncelikle söylenmesi gereken ilk husus söz konusu metin çeşitlerinin hepsinin, az veya çok, sıhhat açısından bazı problemler taşıdığı gerçeğidir. Bunlar içinde ilk üç metin, diğer beş metne göre nisbeten daha az problemler görünmektedir. Diğer beş metin ise zayıf sayılmayı gerektirecek bir takım kusurlar taşımaktadır. Birinci ve üçüncü metnin bazı târikleri ise, sened açısından hasen hükmünü almayı hak edecek seviyede râvilere sahip görünmekle birlikte, muhtevalarına ihtiyatla yaklaşmayı gerektiren bazı zaaf noktalarının tesirinden uzak değildir. Geriye sadece ikinci metin kalmakta olup, onun da sadece Abd b.

Humejd'in (ö. 249/863) el-Müsned'inde yer alan bir tarîkinin, sıhhat açısından sağlam denebilecek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla rivâyetin sağlam yahut küçük kusurlu bazı tarîklerinin sened açısından sahîh liğayrihî yahut hasen seviyesinde oldukları neticesine varabiliriz.

Nitekim, yukarıda metinleri de dikkate alınmak suretiyle sened tenkitleri yapılırken de yeri geldikçe belirtildiği gibi, Nûreddîn el-Heysemî de bu haberlerin bazı tarîklerine sahîh yahut hasen hükmü vermiştir. Her ne kadar bu hükümlerin hepsine katılmasak da nihâî anlamda ve dolaylı olarak yakın bir neticeye varmış olmaktadır.

Bununla birlikte rivâyetin metin çeşitlerinin senedleri incelenirken, her ne kadar metinleriyle paralellikler kurulmuş olsa da, ona daha geniş bir perspektiften bakma gerekliliği ortadan kalkmamaktadır. Zira herhangi bir rivâyet, senedlerinin durumu incelendikten sonra mutlaka metin tenkidinden de geçirilmeli hatta İslâm bilginlerinin onu ele alış biçimi incelenmelidir. Hele hele başta Kütüb-i Sitte sahipleri olmak üzere hadisleri eserlerinde toplamayı amaçlayan müelliflerin büyük çoğunluğunun bu rivâyeti eserlerine almamış olması bu zorunluluğu daha da artırmaktadır. Her ne kadar bir rivâyetin sıhhati açısından böyle bir zorunluluk bulunmasa da bu husus rivâyetin sıhhati açısından önemli bir hareket noktası teşkil etmektedir. Bu anlamda, söz konusu rivâyete sadece sened açısından bakmak suretiyle, tüm tarîkleri bir takım kusurlar taşısa da bunların önemsiz sebepler olduğunu ve tarîklerin hepsinin birbirini desteklemek suretiyle sıhhat kazandığını savunan el-Elbânî'nin bu yaklaşımını yetersiz görmekteyiz.

Bu gereklilikten hareketle rivâyete metin tenkidi açısından bakıldığında ise şunlar söylenebilir:

Metin tenkidi açısından ele alındığında üzerinde durulması gereken ilk husus Hz. Peygamber'in gelecekle alakalı verdiği bilgilerin durumudur. Prensip olarak Allah Elçisi'nin gelecekte haber vermesinin mümkün olduğunu düşünmekteyiz. Çalışmamızı uzatmamak amacıyla daha fazla ayrıntıya girmeden, bu konuda ülkemiz ilim adamlarından Mustafa Ertürk tarafından yapılmış "Metin Tenkidi-Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği" adlı müstakil bir çalışma bulunduğunu hatırlatmakla ve değerlendirmeler için oraya müracaat etmeyi tavsiye etmekle yetinmek durumundayız. Burada sadece Ertürk'ün konuyla alakalı yaklaşımını ortaya koyan şu değerlendirmeleri zikretmek meselenin özünü ortaya koymaya yetecektir:

“Hz. Peygamber’in kendisinden sonra meydana gelecek istikbâle yönelik bazı haberleri, öncelikle Kur’ân’a yansımaya vahiyle söyleyebileceğini ve bunun imkân dahilinde olduğunu, aklen buna mâni bir durumun olmadığını (âyetlerden de deliller getirerek) yukarıda izah etmeye çalışmıştık.”

“Netice olarak zikrettiğimiz âyetler ve değerlendirmeler çerçevesinde şunu söyleyebiliriz: Hz. Peygamber Kur’ân’a yansımaya rüya veya ilham gibi muhtemelen Kur’ân vahyine nisbetle farklı olan bir başka ilahî iletişim vasıtasıyla Allah’la irtibat halinde olmuştur. Dolayısıyla vahyi sadece Kur’ân’la sınırlandırmak Kur’ân âyetlerine de ters düşmektedir. Ayrıca Kur’ân’a yansımaya vahiyle Hz. Peygamber’e istikbâle yönelik bazı haberlerin verilebileceği ve bunların da dinin temel esas ve ilkeleriyle ilgili olmayabileceği, Hz. Peygamber’in herkese tebliğ etmek zorunda olmadığı, sadece bazı kimselere yeri geldiğinde söylediği veya kendi tecrübesi ve bilgisiyle anlattıklarından teşekkül ettiği sonucuna varılabilir.”

“Dolayısıyla istikbâlî her haberi vahiy telakkî etmek içinden çıkılmaz bir takım yanlış inanç ve düşüncelere sebebiyet verebilir. İstikbâle dair hadislerdeki bazı konuların yine aslının Kur’ân’da bulunmadığını gerekçe göstererek, bu hadislerin tamamının kabul edilemeyeceğini veya uydurma olduğunu da söylemek aynı hataya düşülmesine vesile olabilir. Bu sebeple Hz. Peygamber devri sonrasına yönelik bir olaya işaret eden Hz. Peygamber’den sahih kabul edilebilecek her haberi (hadisi) kendi çerçevesinde değerlendirip ona göre yorumlamak ve anlamak daha doğru olsa gerektir.”

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Resûlullah’ın gelecekte haber vermesi prensip olarak mümkündür. Fakat bu söz, istikbâlî nitelikteki her haberin mutlaka doğru olacağı anlamına gelmediği gibi, aslı Kur’ân’da yok diye bu tür haberlerin tamamının kabul edilemeyeceğini veya uydurma olduğunu da söylemek de doğru değildir. Bu durumda en sağlıklı yaklaşım tarzı, her haberi kendi çerçevesinde değerlendirmektir.

Konuya böyle bir yaklaşım tarzıyla bakıldığında Hz. Peygamber’in Hüseyin’in öldürüleceğini önceden haber vermiş olabileceği söylenebilir. Fakat bu haberi tam olarak teyit edebilmek için sağlam deliller ortaya koyabilmek gerekmektedir. Haberin senedleri incelendiğinde tatmin edici bir sıhhatle karşılaştığımızı iddia edebilmemiz zor görünmektedir. Zira yukarıda da ayrıntıyla incelendiği gibi birçok metin çeşidi ve tariki bulunmasına rağmen haberi bize ulaştıran senedler sıhhat açısından bizleri tam anlamıyla tatmin edici

nitelikte değildir. Bu durumda haberin doğruluğunu teyit eden ilave deliller ortaya koyma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Fakat bu da zor görünmektedir. Bilakis senedlerden elde edilen sıhhat delillerini zayıflatan bazı faktörler karşımıza çıkmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Öncelikle bu kadar önemli bir konunun sahâbe arasında yeteri derecede yaygınlık kazanmamış olması dikkat çekmektedir. Hz. Hüseyin henüz küçük bir çocukken meydana geldiği anlaşılan bu olayın Hz. Peygamber'in hayatında yahut vefatından sonra muhtelif vesilelerle dile getirilmesi, herhangi bir olay, mesele yahut insanlar arasında geçen diyaloglarda bu konuyla bir şekilde ilgi kurulması, beklenen bir durumdur. Fakat bunlara benzer bir şeyin gerçekleştiğine dair hiçbir bilgiyle karşılaşmamaktayız. Ayrıca, Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman, Abdurrahmân b. Avf, Zübeyr b. Avvâm vb. Hz. Peygamber'in en yakınındaki ashâbı bu konuda en ufak bir açıklamada bulunmadığı gibi, hadisleri toplamayı kendilerine uğraş edinmiş meşhur sahâbîlerin hiçbirinden bu yönde nakledilmiş bir habere rastlamak mümkün değildir. İleride öldürüleceği Hz. Peygamber tarafından bildirilen bir kişiye, özellikle henüz hayattayken, şehit, kurban vb. onun bu durumuna duyulan üzüntüyü ifade eden bir lakab yahut sıfat kullanılmamış olması da bu konudaki dikkat çeken bir husustur.

Burada şöyle bir ihtimal ileri sürülebilir. Olayı yaşamış olan Ümmü Seleme validemiz belki de Hz. Peygamber'in bu sözünü unutmuş, olay meydana gelince hatırlamıştır. Öncelikle böyle bir şey olsa insanlar ona o güne kadar söylememiş olmasının nedenini sorarlar, o da unuttuğunu ifade ederdi. Halbuki rivâyetin hiçbir versiyonunda böyle bir ayrıntı bulunmamaktadır. Ümmü Seleme olay gerçekleşirken sonra bu haberi vermiş olsa bile, o günden itibaren, meşhur hadis râvileri arasında ve hadis eserlerinde yeterince yaygınlaşmamış olmasını izah etmek güç olacaktır. Dolayısıyla bu haberin Kütüb-i Sitte başta olmak üzere birçok hadis kaynağında hiçbir şekilde yer almamasının, onun sıhhatini ortaya koyan eldeki delilleri zayıflatan sebeplerden bir diğerini teşkil ettiği söylenebilir.

Ele aldığımız bu hadisin sıhhati hususunda ihtiyatlı davranmayı gerektiren bir diğer faktör, Kerbela'da öldürüleceği söylenen Hz. Hüseyin'in, öldürüleceği gerçeği Hz. Peygamber tarafından dile getirildiği halde, oraya gitmesi, yahut onu şehit eden katillerin bu bilgiyi dikkate almadan, hunharca fiillerini gerçekleştirmiş olmalarıdır. Gerçi "Kaderin önüne geçilmez." diye bir söz vardır ama bu sözden kasıt herhalde nasıl ve nerede gerçekleşeceği bilinmeyen kaderin önüne geçilemeyeceğidir. Aksi takdirde gerçekleşeceği bu kadar kesin ve aleni

olan bir kaderi, bile bile yaşamaya gitmenin, Hz. Hüseyin'in kader anlayışına ve imanına ters düşeceği muhakkaktır. Ayrıca bu ve aşağıda zikredeceğimiz benzeri rivâyetlerden hareketle bu müessif olayın gerçekleşeceğini bildiğini varsaydığımız Ümmü Seleme ve İbn Abbâs'ın henüz hayatta olması ve Hüseyin'in Kerbela'ya gitmesini engelleme hususunda ellerinden gelen tüm gayreti göstermemiş olmaları da konumuzla bağlantılı bir diğer izahı zor husustur. Aslında çevresindeki insanlar, özellikle İbn Abbâs, Hz. Hüseyin'i Kerbela'ya gitmekten vazgeçirmeye çalışmışlardır. Ancak onu vazgeçirmek için dile getirdikleri sebeplere bakıldığında, Hz. Peygamber'in bu konudaki açıklaması ile karşılaşmamaktadır. Bu açıklamaların genellikle vâkıa ile alakalı siyâsî tahminlerden ileri gitmediği görülmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu açıklamasının mevcut olması durumunda Kerbela'ya gidip gitmeme hususundaki istişarelerin daha farklı bir bağlamda gerçekleşeceği muhakkaktır. Şu halde Hz. Peygamber'in böyle bir açıklama yapmış olma ihtimali daha da zayıflamaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında ele aldığımız bu rivâyet sadece bir tane bile olsa sahîh bir tarîke sahip olmakla birlikte bu sıhhatin tatmin edicilikten uzak olduğu görülmektedir. Haberin doğruluğunu teyit edebilmek amacıyla ilave deliller ve karineler ortaya koyabilmek açısından, muhtevâsı dikkate alınmak suretiyle ilave araştırmalar yapıldığında ise, hadisin sıhhatini teyit etmek bir tarafa, tam aksi bir şekilde senedlerden elde edilen sıhhat delillerini zayıflatan bazı karinelerle karşılaşmaktadır. Bu durum rivâyetin sıhhatini zedelemekte, yani onu zayıf duruma düşürmektedir. Dolayısıyla bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmak en sağlıklı hareket tarzı olacaktır.

İkinci Rivâyet

Hz. Hüseyin'in öldürülmesiyle alakalı ikinci rivâyet Yüce Allah'ın Peygamber'i (s.a.) vasıtasıyla Hüseyin'in katli nedeniyle yüz kırk bin kişi öldüreceğini söylediğine dair haberdir ki bu ilginç muhtevâsı nedeniyle konumuz açısından oldukça önemlidir. Hadisin metni şöyledir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ : أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنِّي قَتَلْتُ بِيَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا سَبْعِينَ أَلْفًا ، وَإِنِّي قَاتِلُ بِابْنِ ابْنَتِكَ سَبْعِينَ أَلْفًا وَسَبْعِينَ أَلْفًا.

İbn Abbas, Allah Teâla'nın Resulullah'a (s.a.) şöyle vahyettiğini nakletmiştir: “Yahya b Zekeriyya'nın kanı için yetmiş bin kişi öldürdüm; Hüseyin'in katli içinse bunun iki misli kişi öldüreceğim.”

Hadis kaynakları içinde yalnızca Hâkim en-Neysâbüri'nin (ö. 405/1014) el-Müstedrek'inde bulunan, baş tarafı garîb olup daha sonra farklı tarıklere ayrılan bu rivâyet sadece İbn Abbâs tarafından nakledilmiştir.

Bu rivâyetin sıhhatini değerlendirebilmek ve doğru bir şekilde yorumunu yapabilmek için öncelikle onun tarîklerini ve metin yapısını incelemek ve daha sonra yukarıdaki rivâyetle bağlantılı olarak konumuz açısından değerlendirmek faydalı olacaktır.

İkinci Rivâyetin Senedlerinin Tahlili

Yukarıda da ifade edildiği gibi, yalnızca Hâkim'in el-Müstedrek'inde farklı tarîklerle zikredilmiş olan rivâyetin senedleri şöyledir:

- Hz. Peygamber > İbn Abbâs > Sa'îd b. Cübeyr > Habîb b. Ebî Sâbit > Abdullah b. Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû Nu'aym > Kâsım b. Dînar > Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed b. Amr el-Ahmesî > Hâkim.
- Hz. Peygamber > İbn Abbâs > Sa'îd b. Cübeyr > Habîb b. Ebî Sâbit > Abdullah b. Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû Nu'aym > Hüseyin b. Amr el-Ankazî > Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed b. Amr el-Ahmesî > Hâkim.
- Hz. Peygamber > İbn Abbâs > Sa'îd b. Cübeyr > Habîb b. Ebî Sâbit > Abdullah b. Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû Nu'aym > Muhammed b. Yezîd el-Âdemî > Yayhâ b. Hasen el-Alevî > Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed b. Yahyâ el-Alevî > Hâkim.
- Hz. Peygamber > İbn Abbâs > Sa'îd b. Cübeyr > Habîb b. Ebî Sâbit > Abdullah b. Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû Nu'aym > Muhammed b. Şeddâd el-Müsmî'î > Muhammed b. Abdillâh eş-Şâfî'î > Hâkim.
- Hz. Peygamber > İbn Abbâs > Sa'îd b. Cübeyr > Habîb b. Ebî Sâbit > Abdullah b. Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû Nu'aym > Humeyd b. er-Rabî' > Abdullah b. Muhammed b. Nâciye > el-Hasen b. Muhammed es-Sebî'î > Hâkim.
- Hz. Peygamber > İbn Abbâs > Sa'îd b. Cübeyr > Habîb b. Ebî Sâbit > Abdullah b. Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû Nu'aym > Kâsım b. İsmail el-Azremî > Yûsuf b. Sehl et-Temmâr > Ahmed b. Kâmil el-Kâdî > Hâkim.
- Hz. Peygamber > İbn Abbâs > Sa'îd b. Cübeyr > Habîb b. Ebî Sâbit > Abdullah b. Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû Nu'aym > Ebû Enes Kesîr b. Muhammed el-Kûfî > Abdullah b. İbrahim el-Bezzâr > Ahmed b. Kâmil el-Kâdî > Hâkim.

Görüldüğü gibi sened, “Hz. Peygamber > İbn Abbâs > Sa’îd b. Cübeyr > Habîb b. Ebî Sâbit > Abdullah b. Habîb b. Ebî Sâbit > Ebû Nu’aym” şeklinde her tabakada birer râvi tarafından nakledilmiş yani garîb olarak gelmiş, Ebû Nu’aym’dan itibaren yaygınlık/şöhret kazanmıştır.

Seneddeki râvilere gelince hadisi İbn Abbâs’tan almış olan Sa’îd b. Cübeyr (ö. 94/713) hadis ilminde imâm seviyesinde muteber bir kimsedir. Habîb b. Ebî Sâbit (ö. 119/737) meşhur bir fakîh ve güvenilir bir hadis bilginidir. Ancak bazen tedlis yapmakla itham edilmiştir. Oğlu Abdullah b. Habîb’e gelince Yahya b. Ma’in (ö. 233/847) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) sika olduğunu söylemiş, Ebû Hâtim (ö. 277/890) ise hadisleriyle ihticâc edilemeyeceğine hükmetmiştir. Hadisin yayılma noktası olan Ebû Nu’aym el-Fadl b. Dükeyn (ö. 218/833) ise hadis ilminde otorite kabul edilen son derece güvenilir bir hadis imâmıdır. Buraya kadar senedin râvilerine bakıldığında, Abdullah b. Habîb hariç, hepsinin güvenilir kimseler olduğu görülmektedir. Abdullah b. Habîb’in güvenilirliği hususunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Dolayısıyla Abdullah b. Habîb’in sika olduğunu söyleyenler açısından senedin ilk bölümünün sahîh, bu şahsı güvenilir bulmayanlara göre de zayıf olduğu söylenebilir. Senedin Ebû Nu’aym’a kadar olan ilk bölümünün sahîh olduğunu söyleyenleri dikkate alarak geri kalanındaki râviler araştırıldığında karşımıza çıkan tablo ise şu şekildedir:

Hadisi Ebû Nu’aym’dan alan talebelerden Kâsım b. Dînâr (ö. 235/850); Müslim (ö. 261/874), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce (ö. 273/887) gibi Kütüb-i Sitte müelliflerinin kendisinden hadis rivâyet etmekte sakınca görmediği güvenilir bir râvidir. Hüseyin b. Amr el-Ankazî zayıf bir râvi olarak kabul edilmektedir. Muhammed b. Yezîd el-Âdemî (ö. 245/859) âbid ve zâhid bir kimse olup hadis bilginleri tarafından güvenilir bir kimse olarak görülmüştür. Muhammed b. Şeddâd el-Müsmî’î (ö. 278/891) Mu’tezilî bir kelam bilgini olup hadis tenkitçileri tarafından oldukça zayıf bir râvi olarak nitelendirilmiştir. Humeyd b. er-Rabî’ (ö. 258/872) İbn Hibbân ve başka bazı bilginler tarafından sika kabul edilmekle birlikte hadis bilginlerinin çoğunluğu onun zayıf hatta hadis uyduran bir kimse olduğunu söylemiştir. Kâsım b. İsmail el-Azremî (ö. 323/935) ise sika bir kimse olarak tanınmaktadır. Ebû Enes Kesîr b. Muhammed el-Kûfî ise, ricâl kitaplarında hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığı için, hadis rivâyetiyle meşguliyeti fazla olmayan bir kişi olarak nitelenebilir. Ayrıca Şîî-İmâmî bir müellif olarak tanınan oğlu Ubeyd el-

Kûfi'den (ö. 294/907) hareketle Şîa'ya mensup bir kimse olduğuna hükmetmek mümkündür.

Ebû Nu'aym'ın talebelerinin hadis rivâyetine ehliyetleri araştırıldıktan sonra Kâsım b. Dînâr, Muhammed b. Yezîd el-Âdemî ve Kâsım b. İsmail el-Azremî'nin sika, diğerlerinin zayıf olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla sadece bu şahıslardan gelen tarîklerin geri kalan râvilerini araştırmak senedlerin sıhhatini ortaya koyabilmek açısından yeterli olacaktır.

Kâsım b. Dînâr'dan hadisi almış olan Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed b. Amr el-Ahmesî Kûfeli olması haricinde hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi ile karşılaşılammamaktadır.

Muhammed b. Yezîd el-Âdemî'den hadisi almış olan Yayhâ b. Hasen el-Alevî (ö. 277/890) nesebler hakkında bir kitabın müellifi olup Şîa'ya mensup bir kişi olarak tanınmaktadır. Torunu Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed b. Yahyâ el-Alevî'ye (ö. 358/969) ise dedesinin bu kitabının râvisidir. Zehebî b(ö. 748/1347) u şahsı yalancı ve Râfizî bir kimse olarak tanıtmıştır.

Kâsım b. İsmail el-Azremî'den hadisi almış olan Yûsuf b. Sehl et-Temmâr'a gelince bu şahıs da kaynaklarda hakkında bilgi bulunamayan şahıslardandır.

İkinci Rivâyetin Genel Değerlendirmesi

Hâkim'in el-Müstedrek'i haricinde başka hiçbir hadis kaynağında yer almayan bu rivâyetin Ebû Nu'aym'dan itibaren yayılan yedi tarîkinin hepsi üzerinde yapılan yukarıdaki değerlendirmeler neticesinde söz konusu tarîklerin râvileri açısından bazı problemler taşıdığı ve bu nedenle zayıf duruma düştüğü sonucuna varıldığını söylemek mümkündür. Aslında Zehebî el-Müstedrek'e yazdığı et-Telhîs adlı zeylinde bu rivâyetin Müslim'in şartlarına uygun sahîh bir rivâyet olduğu görüşünü beyan etmiştir. Ancak bu hükmün, senedin baş tarafı yani Ebû Nu'aym'a kadar olan kısmı için verilmiş olma ihtimali akla gelmektedir. Muhtemelen Zehebî, senedin son bölümünü teşkil eden muhtelif tarîklerin zayıf râviler tarafından oluşturulmuş olmasına rağmen, söz konusu tarîklerin birbirlerini desteklemek suretiyle belli bir sıhhat derecesine ulaştığını düşünmüştür. Aksi takdirde senedin son bölümü itibariyle böyle bir hükme ulaşmak oldukça zor görünmektedir. İbn Hacer de (ö. 852/1448) muhtelif tarîkleri bulunmasından hareketle bu rivâyetin bir aslının olabileceğini iddia etmiştir. İbn Hacer'in de, Zehebî'den etkilenecek böyle bir kanaat beyan ettiği

anlaşılmaktadır. Yoksa muhtelif zayıf senedlerin bir araya gelerek sahîh bir sened meydana getirdiğinin düşünülmesi, hadis tenkidi metodolojisi açısından pek makbul bir yaklaşım olarak kabul edilemez.

Sonuç olarak ele alınan bu rivâyetin özellikle Ebû Nu'aym'dan sonraki bölümünün sened açısından bazı problemler taşıdığını ve sıhhat açısından ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini söylemek mümkündür. Aslında Ebû Nu'aym gibi birçok hadis müellifine hocalık yapmış bir kimsenin kendisine kadar güvenilir kimseler tarafından ulaşılmış bir rivâyetini hiçbir talebesinin eserine almamış olması bile, incelediğimiz senedin sıhhati hususunda bir şüphe oluşturmaktadır. Mesela Kütüb-i Sitte müellifleri, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) vb. III. asır hadis müelliflerinin neredeyse tamamı hadis ilminde imâm ve huccet kabul edilen Ebû Nu'aym'a talebelik yapmış olmalarına rağmen, onların hiçbiri bu rivâyeti eserlerine almamıştır. Dahası IV. asrın muteber hadis eserlerinde de bu rivâyet yer almamaktadır. Sadece Şîh kaynaklarda bulunan bu rivâyetin Ebû Nu'aym'dan sonraki râvilerin de Şîh'a mensup kimseler olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla senedin sıhhatini zedeleyen bu ilave karineler bizi rivâyete zayıf hükmünü vermenin daha uygun olacağı neticesine ulaştırmaktadır.

Rivâyetin senedleri hakkındaki şüpheleri izale etmek amacıyla metnine baktığımızda da destekleyici herhangi bir bilgi, delil, karine yahut herhangi bir vesileyle böyle bir şeye işaret eden, mânen de olsa metinde söylenen hususu takviye eden bir bilgiyle karşılaşmamız mümkün olmamaktadır. Halbuki Yüce Allah'ın Hz. Hüseyin için yetmiş bin kişinin iki katı yani yüz kırk bin kişiyi öldüreceğini vaad etmesi dikkatlerden kaçabilecek küçük bir hadise değildir. Böyle bir bilgi mutlaka çeşitli vesilelerle gündeme gelmeliydi. Fakat ne hadis kaynaklarında ne de tarih kitaplarında bu konuya temas eden açıklamalar bulunmaktadır.

Ayrıca metinde yer alan Hz. Yahya için Yüce Allah'ın yetmiş bin kişiyi öldüreğine dair Hz. Peygamber'den sahîh bir açıklama da kaynaklarda yer almamaktadır. Sadece bazı tefsîr kitaplarında Hz. Yahya'nın öldürülmesinden bahsedilirken isrâilî mâhiyette bu tür nakiller yapılmıştır. Bu rivâyetlerin muteber delil olarak kabul edilemeyeceği ise muhakkaktır.

Metin açısından bakıldığında dikkat çeken bir diğer husus da, Hz. Yahyâ ile Hz. Hüseyin arasında öldürülme açısından bir paralellik kurulurken, Hz. Hüseyin'in daha üstün gösterilmiş olmasıdır. Zira rivâyette ifade edildiğine göre Yüce Allah Hz. Yahyâ için yetmiş bin, Hz. Hüseyin için onun iki katı insan

öldüreceğini söylemektedir. Bu durumda Yüce Allah nazarında Hz. Hüseyin bir peygamberden daha üstün bir konuma yükseltilmektedir. Peygamberlerin diğer insanlara göre konumları dikkate alındığında bunun mümkün olamayacağı ise açıktır. Şu halde Yüce Allah ve ondan bu sözü nakleden Hz. Peygamber'in böyle bir söz buyurmayacağı neticesine varmak herhalde ihtiyata daha uygun olacaktır.

Üçüncü Rivâyet

Ele alacağımız üçüncü rivâyet Hz. Peygamber'in damadı ve Hz. Hüseyin'in babası olan Hz. Ali'nin, oğlunun Kerbela'da öldürüleceğinden emin olduğunu bildirmesine dair rivâyettir. Hz. Ali'nin gelecekte meydana gelecek bir olayı kendi başına bilmesinin imkânsız olmasından hareketle rivâyetin hükmen merfû olduğu söylenebilir. Yani eğer haber sahîh/doğru ise, ona bu haberi Hz. Peygamber vermiş olmalıdır. Dolayısıyla sahîh olması durumunda konumuz açısından önemli bir bilgi olma özelliği kazanmaktadır.

Haberin metni şöyledir:

عن علي قال : ليقتلن الحسين قتلا ، واني لاعرف تربة الارض التي بها يقتل ، يقتل قريبا من النهرين.

Hz. Ali şöyle demiştir: “Hüseyin mutlaka öldürülecek. Onun öldürüleceği yeri biliyorum. İki nehrin yakınında bir yerde öldürülecek.”

Hadis kaynakları içinde sadece İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) el-Musannef'inde mevcut olan rivâyetin sıhhati hakkında ise şu değerlendirmeler yapılabilir:

Haber İbn Ebî Şeybe'ye şu senedle ulaşmıştır:

Ali b. Ebî Tâlib > Hâni' b. Hâni' > Ebû İshâk > İsrâîl > Ubeydullah > İbn Ebî Şeybe.

Senede bakıldığında Hz. Ali'den mevkûf olarak nakledilen bu sözün râvilerinden Hâni' b. Hâni'nin, Hz. Alinin yakınında bulunan kimselerden biri olarak tanınmakla birlikte, hadis ilmiyle/rivâyetiyle pek ilgilenen biri olmadığı görülmektedir. Bu özelliği dolayısıyla bazı münekkitler onu mechûl olarak nitelemiştir. Ayrıca Şîf bir temayüle sahip olduğunun bilinmesi de önemlidir. İbn Hibbân (ö. 354/965) her ne kadar onu sika râviler arasında saysa da Hani'in rivâyet ehliyetinin yeterli olmadığı yönünde görüş beyan eden tenkitçilerin kanaatleri daha isabetli görünmektedir. Dolayısıyla Hz. Ali'den nakledilen bu haber zayıf olarak kabul edilmelidir.

Dördüncü Rivâyet

İbn Abbas tarafından söylendiği belirtilen bu rivâyet de yukarıdaki gibi hükmen merfû kabul edilebilecek konumdadır. Bu haber de sahîh/doğru olması durumunda konumuza farklı bir boyut katmaktadır.

Haberin metni şu şekildedir:

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال « : ما كنا نشك وأهل البيت متوافرون أن الحسين بن علي يقتل بالطف.

İbn Abbas: "Bizim, Hüseyin b. Ali'nin Taff'da (Kerbela) öldürüleceği hususunda hiç şüphemiz yoktu. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i de bu konuda ittifakla aynı şeyi düşünüyordu." demiştir.

Sadece Hâkim'in (ö. 405/1014) el-Müstedrek'inde garîb bir senedle zikredilmiş olan rivâyetin senedi hakkında araştırma yaptığımızda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle rivâyetin senedi şu şekildedir:

İbn Abbas > Ebu'd-Duhâ > Âmir b. Abdilvâhid > İsrâîl > Kurre b. Hâlid > Haccâc b. Nusayr > Ebû Müslim İbrahim b. Abdillâh > Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Bâlveyh > Hâkim.

Hâkim'in, İbn Abbâs'ın ağzından dile getirilen bu mevkûf rivâyetin sıhhati hakkında ilk dikkat çeken husus seneddeki Haccâc b. Nusayr'ın (ö. 214/829) hadis rivâyetine ehliyeti hususunda söylenenlerdir. Haccâc, hadis tenkitçilerinin neredeyse tamamına göre zayıf bir râvidir. Onun sika olduğunu sadece İbn Hibbân iddia etmiş ancak o bile çokça hata yaptığını ve vehme düştüğünü yani zabıt yönünden zaafi bulunduğunu ilave etmeyi ihmal etmemiştir. Zehebî, el-Müstedrek üzerine yazdığı zeylinde, seneddeki Haccâc'ın metrûk bir râvi olduğunu söyleyerek rivâyetin zayıflığına hükmetmiştir. Eserine aldığı hadislerden sonra yapmayı ihmal etmediği "Bu hadis sahîh bir senede sahiptir fakat Şeyhayn eserlerine almamıştır." mealindeki açıklamayı bu rivâyetten sonra yapmamış olması onun da haberin sıhhati hususunda emin olmadığını gösterir. Dolayısıyla, Zehebî'nin de dillendirdiği gibi, bu rivâyetin zayıflığına hükmetmek en doğru yaklaşım olacaktır.

Beşinci Rivâyet

Hz. Ümmü Seleme'nin, rüyasında Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü gördüğü şeklinde bir muhtevaya sahip olan üçüncü rivâyet, birinci derecede konumuzla

bağlantılı olmasa da bahsettiği konu itibariyle ve içinde Hz. Peygamber'in adının geçmesi sebebiyle üzerinde az da olsa durmayı gerektirmektedir.

Rivâyetin metni şöyledir:

حَدَّثَنِي سَلْمَى قَالَتْ : دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ سَلْمَةَ وَهِيَ تَبْكِي فَقُلْتُ مَا يُبْكِيكِ قَالَتْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْنِي فِي الْمَنَامِ وَعَلَى رَأْسِهِ وَلِحْيَتِهِ الثَّرَابُ فَقُلْتُ مَا لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ شَهِدْتُ قَتْلَ الْحُسَيْنِ أَنْفًا .

Selmâ el-Bekriyye şöyle anlatır: “Ümmü Seleme'nin yanına girdim, ağlıyordu. "Niye ağlıyorsun?" diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "Şimdi Resûlullah'ı (s.a.) rüyamda gördüm. Başında ve sakallarında toprak vardı. "Neyiniz var, ey Allah'ın Resulü?" dedim, "Az önce Hüseyin'in öldürüldüğüne şahid oldum".

Hadis kaynaklarına bakıldığında bu rivâyetin Tirmizî'nin (ö. 279/892) el-Câmi'u's-sahîh'i ve Hâkim'in el-Müstedrek'inde bulunduğu görülmektedir. Konumuz açısından birinci derecede önemli olmadığı için, çalışmanın hacmini genişletmemek amacıyla bu rivâyetin sıhhati hakkında genel bir değerlendirme yapmak yeterli olacaktır.

Ümmü Seleme'nin rüyasını anlatan bu mevkûf rivâyet Tirmizî ve Hâkim'e şu senedlerle ulaşımıştır.

- Ümmü Seleme > Selmâ > Rezîn > Ebû Hâlid el-Ahmer > Ebû Sa'îd el-Eşec > Tirmizî.
- Ümmü Seleme > Selmâ > Rezîn > Ebû Hâlid el-Ahmer > Ebû Kureyb > Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî > Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Muhammed es-Sükûnî > Hâkim.

Senede bakıldığında Ümmü Seleme'den Ebû Hâlid'e kadar aynı şahıslardan ibaret olduğu Ebû Hâlid'den Tirmizî'nin hocası Ebû Sa'îd el-Eşec ve Ebû Kureyb adında iki farklı râvi tarafından nakledilmek suretiyle kaynaklara girdiği görülmektedir. Tirmizî kendisine ulaşan bu rivâyetin garîb olduğunu söylemiştir. Hâkim'in zikrettiği sened dikkate alındığında Ebû Hâlid'den itibaren garîblikten kurtulduğu söylenebilir.

Senedin garîb olan bölümündeki râviler genel hatlarıyla incelendiğinde Selmâ el-Bekriyye'nin mechûl olarak nitelendirildiği, Kûfeli Rezîn b. Habîb el-Cühenî'nin de Ahmed b. Hanbel ile İbn Ma'în (ö. 233/847) tarafından sika kabul edilmekle birlikte gevşek bir râvi olduğu rivâyetlerinde bir beis olmadığı da söylenmiştir. Tirmizî şârihlerinden Mubârekfûrî (ö. 1353/1934) râvilerden

Selmâ'nın meçhûl olmasını gerekçe göstererek bu rivâyeti zayıf saymıştır. el-Elbânî de aynı kanaattedir.

Dolayısıyla her iki müellifin zikrettiği bu rivâyetin de zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Altıncı Rivâyet

Kerbela'da Hz. Hüseyin'in öldürüleceğinin önceden haber verilmesine dair dördüncü rivâyet de yukarıdaki gibi bir rüyadır. Birinci derecede konumuzla bağlantılı olmasa da, muhtevası itibariyle ilgi kurulabileceği için ve içinde Hz. Peygamber'in adının geçmesi sebebiyle sıhhati ve yorumu üzerinde bazı değerlendirmeler yapmak gerekmektedir.

Rivâyetin metni şöyledir:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَنَامِ بِنَصْفِ النَّهَارِ أَشْعَثَ أَغْبَرَ مَعَهُ قَارُورَةً فِيهَا دَمٌ يَلْتَقِطُهُ أَوْ يَنْبَعُ فِيهَا شَيْئًا قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذَا قَالَ دَمُ الْحُسَيْنِ وَأَصْحَابِهِ لَمْ أَزَلْ أَتَّبَعُهُ مِنْذُ الْيَوْمِ . قَالَ عَمَرٌ فَحَفِظْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ فَوَجَدْنَاهُ قُتِلَ ذَلِكَ الْيَوْمَ.

İbn Abbas (r.a.) şöyle anlatıyor: Bir gün gündüzün ortasında uykuya daldım. Rüyamda Allah Elçisi'ni gördüm. Üstü başı toz-toprak içerisindeydi ve saçı sakalı birbirine karışmıştı. Elinde de bir kavanoz vardı. Onun ne olduğunu sordum. "Hüseyin ve arkadaşlarının kanıdır. Sabahtan beri durmadan bunu topluyorum." buyurdu. Gerçekten de sonradan öğrendik ki Hz. Hüseyin benim o rüyayı gördüğüm gün şehit edilmişti.

Bu rivâyet Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile Abd b. Humejd'in (ö. 249/863) Müsnedlerinde, Hâkim'in el-Müstedrek'inde ve Taberânî'nin (ö. 360/971) el-Mu'cemü'l-kebîr'inde lafızları tamamen aynı olan bir metinle yer almaktadır. Rivâyet zikredilen kaynaklara şu senedlerle ulaşılmıştır:

- İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammâd b. Seleme > Abdurrahmân > Ahmed b. Hanbel.
- İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammâd b. Seleme > Affân > Ahmed b. Hanbel.
- İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammâd b. Seleme > el-Hasen b. Musa > Abd b. Humejd.
- İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammâd b. Seleme > el-Hasen b. Musa > Bişr b. Musa > Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Bâlveyh > Hâkim.

- İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammâd b. Seleme > Süleymân b. Harb > Yûsuf el-Kâdî > Taberânî.
- İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammâd b. Seleme > Süleymân b. Harb > Ebû Müslim el-Keşşî > Taberânî.
- İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammâd b. Seleme > Haccâc b. el-Minhâl > Ali b. Abdilazîz > Taberânî.
- İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammâd b. Seleme > Haccâc b. el-Minhâl > Ebû Müslim el-Keşşî > Taberânî.

Görüldüğü gibi rivâyet İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammâd b. Seleme diye başlayan sened iki nesil boyunca garîb bir halde nakledilmiş, Hammâd'dan itibaren şöhret kazanmıştır. Seneddeki şahıslar rivâyet ehliyeti açısından incelendiğinde Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd'in zikrettiği şahısların hepsinin güvenilir şahıslar olduğu görülür, dolayısıyla haberin sened açısından sahîh hükmü taşınması gerektiği anlaşılır. Taberânî ve Hâkim'in eserlerinde yer alan senedler ise önceki iki kaynağın senedleri kadar güçlü olmasa da en azından onları destekleyebilecek nitelikte oldukları söylenebilir.

Rivâyetin metnine gelince, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmek üzere yola çıkmadan önce yaptığı istişareler ve İbn Abbâs ile konuşmalarının muhtevası dikkate alındığında İbn Abbâs'ın böyle bir rüya görmüş olmasının doğal olduğu neticesine ulaşmak mümkündür. Zira İbn Abbâs, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesini hiç istememiştir. Onun yolda öldürüleceğini Kûfe'ye ulaşsa bile oradaki insanların yeterli desteği vermeyeceğine inandığı için elden geldiğince onu oraya gitmekten vazgeçirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Bu düşüncede ve beklentide olan İbn Abbâs'ın duyduğu endişe ve üzüntü nedeniyle rüyasında Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü görmüş olması mümkündür. Rüyanın Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü güne yahut günlere denk gelmiş olması da yadırganacak bir durum olmadığı gibi olağanüstü, mucizevî bir vâkıa da değildir. Zira İbn Abbâs o günlerin siyasî ortamını doğru bir şekilde tahlil edebilecek öngörüye sahip bir kimsedir. Dolayısıyla böyle bir yolculuğa çıkan Hz. Hüseyin'in ne zaman ne ile karşılaşabileceğini tahmin edebilmesi ve gördüğü rüyanın o günlere denk gelmesi mümkündür. Şu halde bu rivâyetin sahîh olduğu neticesine varılabilir.

Sonuç

Hız. Hüseyin ve ailesinin hunharca katledilmesinin her müminin yüreğini yaraladığında şüphe yoktur. İnsanoğlunun dünyevî hırslarına yenilmesi yahut böyle insanlar tarafından kandırılması neticesinde ne kadar büyük hatalar işleyebileceğini görebilmek için sadece bu olaya bakmak bile yeterlidir. Aynı hataları tekrar etmemek için de bu ve buna benzer olaylardan dersler çıkarmak gerekir. Ancak dersler çıkarırken doğru neticelere ulaşabilmek için de çok dikkatli olmak gerekir. Zira bu olaylar duygusallığa ve istismara son derece açıktır. Bu gerçek göz önüne alınmadan Kerbela Olayı ile alakalı yapılacak değerlendirmeler, ders çıkarmak bir tarafa bilakis ilave bazı zorlukların ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Tarih boyunca İslâm bilginleri tarafından bu olayın işlenme tarzına ve neticelerine bakıldığında ne demek istediğimiz daha kolay anlaşılacaktır.

Şu halde bu tür olaylar hakkında değerlendirme yaparken duyguların yönlendirmesine kapılmamak için özel bir gayret gerekir. Hatta bazen özel gayret de yeterli olmayıp insanların bu konuda karşılıklı olarak birbirlerini kontrol etmeleri ve uymaları gibi ilave bazı tedbirlere ihtiyaç vardır. Karşılıklı fikirlerin iyi niyetle ve açık yüreklilikle tartışıldığı ilmî toplantılar bunun için en elverişli ortamlardır. Biz de Kerbela Olayı'nın ele alındığı bir toplantıda, Hız. Hüseyin'in öldürüleceğine dair rivâyetleri yukarıda zikrettiğimiz hususları göz önüne alan bir bilinçle incelemeye çalıştık ve ulaştığımız neticeleri değerli ilim adamlarının dikkatine sunmayı hedefledik.

Araştırmamız neticesinde Hız. Hüseyin'in ileride öldürüleceğine dair hadis kaynaklarında nakledilen rivâyetler hakkında şu neticelere vardık:

Öncelikle Hız. Hüseyin'in öldürüleceği konusunu işleyen altı farklı metin vardır. Bu rivâyetlerden ilk ikisi konumuz açısından birinci derecede önemlidir. Birçok farklı sahâbî tarafından nakledilen birinci rivâyetin, sekiz farklı metin yapısına sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu metinlerin senedlerine sıhhat açısından bakıldığında, hepsinin sıhhat açısından, az veya çok, bazı problemler taşıdığı dikkat çekmektedir. Bu problemler hususunda müsamahakâr davranıp onların bazısı sahîh liğayrihî yahut hasen seviyesinde görülse bile, tarîk ve metinlerine daha geniş bir perspektiften bakıldığında sıhhati hususunda ihtiyatlı davranmayı gerektiren bazı hususlarla karşılaşmıştır. Bu hususlar özetle şöyle sıralanabilir: Öncelikle başta Kütüb-i Sitte sahipleri olmak üzere hadisleri eserlerinde toplamayı amaçlayan müelliflerin büyük çoğunluğunun bu rivâyeti eserlerine

almamış olması belirtilmelidir. Ayrıca bu kadar önemli bir konunun sahâbe arasında yeteri derecede yaygınlık kazanmamış olması da ilgi çekici bir başka husustur. Hz. Peygamber tarafından öldürüleceği bildirilen bu kadar önemli ve sevilen bir kişiye, o henüz hayattayken, şehit, kurban vb. onun bu durumuna duyulan üzüntüyü ifade eden herhangi bir ifade, lakab yahut sıfat kullanılmamış olmasını izah etmek de güçtür.

Dikkat çeken bir diğer husus Hz. Hüseyin'in, öldürüleceği gerçeği Hz. Peygamber tarafından dile getirildiği halde, gerçekleşeceği bu kadar kesin ve aleni olan bir kaderi, bile bile yaşamaya gitmesinin, Hz. Hüseyin'in kader anlayışı ve imanıyla bağdaşmayacak bir hareket olmasıdır. Buna onu şehit eden katillerin bu bilgiyi dikkate almadan, hunharca fiillerini gerçekleştirmiş olmaları hususu da eklenince durum biraz daha derinleşmektedir.

Tüm bu hususlar rivâyetin sıhhatini zedelemekte, yani onu zayıf duruma düşürmektedir. Aslında Resûlullah'ın gelecekte haber vermesi prensip olarak mümkündür. Fakat bu söz, istikbâlî nitelikteki her haberin mutlaka doğru olacağı anlamına gelmediği gibi, aslı Kur'ân'da yok diye bu tür haberlerin tamamının kabul edilemeyeceğini veya uydurma olduğunu da söylemek de doğru değildir. Konuya böyle bir yaklaşım tarzıyla bakıldığında Hz. Peygamber'in Hüseyin'in öldürüleceğini önceden haber vermiş olabileceği söylenebilir. Fakat haberin senedleri incelendiğinde tatmin edici bir sıhhatle karşılaşılmadığı gibi haberin doğruluğunu teyit eden ilave deliller ortaya koymak da mümkün olmamaktadır.

Hatta tam aksi bir şekilde senedlerden elde edilen sıhhat delillerini zayıflatan yukarıdaki hususlarla karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmak en sağlıklı hareket tarzı olacaktır.

Yüce Allah'ın Peygamber'i (s.a.) vasıtasıyla Hüseyin'in katli nedeniyle yüz kırk bin kişi öldüreceğini söylediğini bildiren ve Hâkim'in el-Müstedrek'i haricinde başka hiçbir hadis kaynağında yer almayan ikinci rivâyetin tariflerinin hepsi, râvileri açısından bazı problemler taşıdığı için sened açısından zayıf görülmüştür.

Senedi zayıf olmakla birlikte, yukarıdaki haberde olduğu gibi, bu rivâyetin sıhhati hususunda da şüphe duymayı gerektirecek ilave bazı hususlar söz konusudur. Sözelimi Ebû Nu'aym gibi birçok hadis müellifine hocalık yapmış bir kimsenin kendisine kadar güvenilir kimseler tarafından ulaştığı bir rivâyetini hiçbir talebesinin eserine almamış olması dikkat çekmektedir. Ayrıca Kütüb-i Sitte sahipleri, Ahmed b. Hanbel vb. III. asır hadis müelliflerinin neredeyse

tamamı hadis ilminde imâm ve hucdet kabul edilen Ebû Nu'aym'a talebelik yapmış olmalarına rağmen, onların hiçbirisi bu rivâyeti eserlerine almamış olması, dahası IV. asrın muteber hadis eserlerinde de bu rivâyetin bulunmaması da hadisin sıhhatini zedeleyen bir diğer husustur. Ayrıca Yüce Allah'ın Hz. Hüseyin için yetmiş bin kişinin iki katı yani yüz kırk bin kişiyi öldüreceğini vaad etmesi hususunun çeşitli vesilelerle gündeme gelmemiş olması ve Yahyâ ile Hz. Hüseyin arasında öldürülme açısından bir paralellik kurulurken, Hz. Hüseyin'in daha üstün gösterilmiş olması da zaten senedi zayıf olan rivâyetin sıhhatini büsbütün zedelemektedir. Şu halde Yüce Allah ve ondan bu sözü nakleden Hz. Peygamber'in böyle bir söz buyurmayacağı neticesine varmak herhalde ihtiyata daha uygun olacaktır.

Hz. Ali ile İbn Abbâs'ın, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürüleceğini bildirdikleri rivâyetlerin de sened açısından zayıf oldukları tespit edilmiştir.

Hz. Ümmü Seleme ile Hz. İbn Abbâs'ın rüyaları ile alakalı rivâyetlere gelince bunlardan birincisinin zayıf, ikincisinin ise sahîh olduğu neticesine varılmıştır.

Tüm bu rivâyetlerin senedlerinde Kûfeli râvilerin çoğunluğu teşkil ettiği de hatırlatılması gereken bir husustur.

Araştırmamızın başında, bu konuda hadis şerhlerinden istifade edebileceğimizi düşünüyorduk. Ancak tahminimizin tam tersi olarak Hz. Hüseyin'in öldürüleceğini haber veren rivâyetlerin hadis şerhlerinde hiçbir şekilde konu edilmemesi hem işimizi zorlaştırdı hem de hayret etmemize neden oldu. Zira söz konusu rivâyetlerin zikrettiğimiz üç-beş hadis kaynağının dışında başka eserlerde bulunmaması bir tarafa, Hz. Hüseyin'den bahsedildiği yerlerde, bir vesileyle de olsa bu rivâyetlerin örnek olarak bile zikredilmemesi dikkatimizi çekmiştir. Bunun iki nedeni olabilir: Ya şârihler/hadis bilginleri bu rivâyetleri sahîh görmedikleri için zikretmemişler ya da siyasî gerekçelerle bunları görmezden gelmişlerdir. Her hâlükârda müspet veya menfî olarak bu rivâyetlerin değerlendirilmemiş olmasının bir eksiklik olduğu belirtilmelidir.

Hadis kaynaklarındaki Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürüleceğini bildiren rivâyetler hakkındaki değerlendirmelerimiz bunlardan ibarettir. Yapılacak iyi niyetli tartışmalar ve ilave araştırmalarla bu tespitlerin daha da olgunlaşacağı muhakkak olup, hatalarının düzeltilmesi de samimi beklentimizdir.

Şİİ KAYNAKLAR ÇERÇEVESİNDE HZ. PEYGAMBER-HZ. HÜSEYİN İLİŞKİSİNİN KERBELÂ ALGISINA ETKİSİ

Enbiya Yıldırım

Müslümanların gönül dünyasında büyük sarsıntılara neden olan ve farklı zihin kalıplarının oluşmasına sebebiyet veren ilk hicrî asır olaylarının tamamının bir şekilde Hz. Peygamber dönemiyle bağlantısı vardır. Çünkü, gerek fikrî gerek siyasal ve gerekse hem fikrî hem de siyasal tüm olay ve hareketler, Kur'an ve hadis eksenli farklı yaklaşımlardan veya Hz. Peygamber çevresindeki bazı insanların konumlarından ve yahut ta ikisinden birden beslenmiştir. Bundan dolayı da tarihin sonraki dönemlerine etkileri büyük olmuştur. Nitekim Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin sonraki süreçte İslam dünyasında büyük kırılmalara neden olmasının, söz konusu olayın Kur'an, hadis ve Hz. Hüseyin'in Rasûlullah'ın yanındaki konumuyla irtibatlandırılmasıyla güçlü bağlantısı vardır.

Bu güçlü bağ nedeniyle Kerbelâ olayını anlama çabasını Hz. Peygamber döneminden başlatmak gerekmektedir. Eğer Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamber'in yaşamında ne ifade ettiği anlaşılabilirse, yaşanan vahim olayın bu derece büyük bir sarsıntı yaratmasının nedenleri çok daha iyi bir şekilde tahlil edilebilir.

Bu bağlamda özellikle Şîî kaynaklarda geçen rivayetler farklı bir önem arz etmektedir. Zira bu rivayetler söz konusu acı olayın İslam dünyasının belli coğrafyalarındaki algılanış biçimini anlamamızı kolaylaştırır. Bunlara baktığımızda, her iki torunun çok farklı bir konuma taşındığını, aşkın olanla doğrudan ilişkilendirildiklerini görürüz. Bunun yanında, genel olarak Ehl-i Beyt, özel olarak Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya dikkat çeken hadisler de bu konumu pekiştirir. Ayrıca Şîî kaynaklarda bu çerçevede zikredilen sahabe kavilleri ve diğer İslam büyüklerinin sözleri, onlara yönelik sevgiyi daha anlamlı bir hale getirir.

Biz bu tebliğimizde, Şîî kaynaklardan derlemek suretiyle, Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamber'in hayatında ne ifade ettiğini inceleyeceğiz. Böylece Kerbelâ olayının özellikle Şîa dünyasında yarattığı büyük infialin nedenini daha iyi

anlayabileceğimizi ve bunun tarihsel açıdan daha sağlıklı biçimde değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz.

Tebliğimiz deskriptif tarzda, Şîî kaynaklardaki rivayetlerin Şîa'nın Kerbelâ olayını algılamasındaki etkisini ortaya koymaya yönelik olduğundan dolayı, söz konusu rivayetlerin sened ve metin açısından tenkitlerine girilmeyecektir.

A-Hz. Peygamber'in dünyasında Hz. Hüseyin:

1-Dünyaya gelişi ve Hz. Peygamber:

Dünyaya geleceğini önceden bilmesi:

Hz. Peygamber Hz. Fatıma'nın bir erkek çocuk dünyaya getireceğini hamilelik döneminde bilmektedir. Kimin yanında kalacağını bile belirlemiş olmasına bakılırsa, doğacak torunuyla ilgili pek çok şeyi planlamıştır. Şa'bî anlatıyor:

Hz. Peygamber mescide geldiğinde Abbas'ın eşi Ummu'l-Fadl'ın evine de uğrar ve ona selam verirdi. Bir gün yine ona uğradı. Başını hüzünle aşağı doğru eğdiğini görünce durumunu garipsedi ve: "Neyin var Ummu'l-Fadl?" diye sordu. O da şu cevabı verdi: "Birşeyim yok yâ Rasûlellah! Ancak bana ağır gelen bir rüya gördüm." "Nedir gördüğün rüya?" diye sorunca da, "Senin bir uzvunu kendi evimde gördüm." yanıtını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Evet Fatıma hamile. Bir erkek çocuk dünyaya getirecek ve büyütmen için senin yanına verecek."

Allah'ın Hz. Peygamber'i tebrik etmesi:

Hz. Hüseyin'in dünyaya gelmesi, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i tebrik ettiği hadiselerdendir. Bu hem Allah'ın dünyaya gelen bu çocuğa olan sevgisini yansıtmakta, hem de Hz. Peygamber'in torununa olan derin sevgisini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Zira bu doğum sıradan bir insanın doğumu değildir. Nitekim rivayette geçtiğine göre, Hz. Hüseyin dünyaya gelince Allah Teâlâ Cibrîl'e bin meleklerle dünyaya inmesini, Allah ve kendi adına Hz. Peygamber'i tebrik etmesini emretmiştir.

Doğumu sonrasında olanlar:

Torununun dünyaya gelişi tebrik edilen Hz. Peygamber onu hasretle beklemektedir. Bir an önce onu koklamak ve ona sarılmak istemektedir. Pek çok

evladını kaybetmiş bir babanın torunlarına olan düşkünlüğü esasında yadırganacak bir durum değildir. Nitekim dedeler için torunlar çocukların yerini almaktadır. Hz. Peygamber'in torununu hemen görmek istemesiyle ilgili olarak Safiyye bnt. Abdilmuttalib şunu anlatır: "Hz. Hüseyin annesinin karnından doğup dünyaya gelince onunla ben ilgilendim. Hz. Peygamber: "Hala, beri gel de oğluma bir bakayım." buyurdu. Ben: "Yâ Rasûlallah, çocuğu henüz temizlemedik." dedim. Ancak Hz. Peygamber: "Halacığım, onu temizleyecek misin? Allah Teâlâ onu temizleyip pak etmiştir." buyurdu.

Hz. Peygamber çocukların doğumundan sonra yapılmasını istediği sünneti Hz. Hüseyin için de yapar ve doğduğu gün kulağına ezan okur.

Adını koyması, akikasını kesmesi:

Gerek Hz. Ali ve gerekse Hz. Fatıma Rasûlullah'a olan saygılarından dolayı hem Hz. Hasan'ın hem de Hz. Hüseyin'in adının verilmesini Rasûlullah'a bırakırlar. Ali b. el-Huseyin bu hususta şöyle demektedir:

Hz. Fatıma Hz. Hasan'ı doğurunca Hz. Ali'ye dedi ki: "Adını ver." O da: "Rasûlullah'ın önüne geçip de adını koyamam." karşılığını verdi. Daha sonra Rasûlullah içeri girdi. Hz. Ali çocuğu sarı bir hırkaya sarılı vaziyette Rasûlullah'a getirdi. Hz. Peygamber: "Size çocuğu sarı hırkaya sarmayın diye tembihlemiştim." buyurup hırkayı attı ve beyaz bir hırkaya sardı. Ardından Hz. Ali'ye şöyle buyurdu: "Adını verdiniz mi?" Hz. Ali de: "Sizin önünüze geçip adını vermek istemedim." karşılığını verdi. Hz. Peygamber de: "Ben de rabbim azze ve cellenin önüne geçip çocuğa ad vermek istemiyorum." buyurdu. Allah Teâlâ Cibrîl'e Hz. Muhammed'in bir torunu olduğunu vahyetti, tebrik edip selam söylemesini ve şöyle demesini buyurdu: "Ali senin yanında Musa'nın yanındaki Harun gibidir. Ona Harun'un oğlunun adını ver." Cibrîl de inip Allah adına Hz. Peygamber'i tebrik etti. Ardından da "Allah Tebâreke ve Teâlâ çocuğa Harun'un oğlunun adını vermenizi emrediyor." dedi. Hz. Peygamber: "Onun adı neydi" diye sorunca: "Şibr" dedi. Hz. Peygamber: "Ama benim dilim Arapça" deyince de: "Hasan adını ver." dedi. Hz. Peygamber de onun ismini Hasan verdi. Hz. Hüseyin doğunca da Allah Teâlâ Cibrîl'e Hz. Peygamber'in bir torunu olduğunu vahyetti, inip tebrik etmesini, "Ali senin yanında Musa'nın yanındaki Harun gibidir. Ona Harun'un oğlunun adını ver." demesini emretti. Cibrîl de inerek Allah adına Hz. Peygamber'i tebrik etti ve "Ali senin yanında Musa'nın yanındaki Harun gibidir. Ona Harun'un oğlunun adını ver" dedi. Hz. Peygamber

de “Onun adı neydi” diye sordu. O da “Şıbbîr’di” dedi. Hz. Peygamber: “Ama benim dilim Arapça” deyince de, “Hüseyin adını ver” dedi. Hz. Peygamber de adını Hüseyin koydu.

Bir rivayette Hz. Peygamber’in Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’e isimlerini yedinci günlerinde verdiği ve sünnet ettirdiği geçmektedir. Her ikisinin yedinci günlerinde birer de koç akıka kesti. Ebeye de bu akikadan bir parça ikram etti. Saçlarını da aynı gün traş etti ve kesilen saçları tartarak ağırlığınca gümüş tasadduk etti. Böylece torununun dünyaya gelmesinin şükrünü ifa etmiş oldu. Bütün bunları babasının yerine dedesinin yapmış olması da Allah Rasûlünün bu iki torununa olan düşkünlüğünü göstermektedir.

2-Hz. Peygamber’de Hz. Hüseyin sevgisi:

Hz. Peygamber her iki torununa kol kanat olmak yanında onların herhangi bir hastalığa veya musibete uğramaması için dikkat gösterirdi. Allah’ın onları muhafaza etmesi için dua etmeyi de ihmal etmezdi. Hz. Ali bu hususta şöyle demektedir: Hz. Peygamber Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’e şu duayı okudu: “Allah’ın tam kelimeleri ve güzel kuşatıcı isimleriyle sizlerin tüm zehirli hayvanlardan, kötü gözlerden, haset edenlerin hasedinden korunmanızı dilerim.” Hz. Peygamber ardından bizlere dönerek “İbrahim, oğulları İsmail ile İshak’ı bu şekilde Allah’ın adıyla koruyordu.”

Artık Hz. Peygamber üzerlerine titrediği torunlarının her şeyine katlanacaktır. Birgün Hz. Hüseyin’i beraberinde getirip kucağına oturtur. Bu esnada çocuk Allah’ın Elçisi’nin üzerini ıslatır. Rasûlullah onu kucağından alıp: “Oğluma kızmayın!” buyurur. Bir su ister ve idrarın üzerine döker.

Son Elçi hem Hz. Hasan’a hem de Hz. Hüseyin’e olan sevgisini çeşitli vesilelerle dile getirmekten de geri kalmazdı. Bunu ifade etmekten haz aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir rivayette şöyle geçmektedir: Hz. Peygamber bir gün otururken Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin çıkageldi. Hz. Peygamber ikisini görünce onlara doğru ayağa kalktı ve yanına varmaları için bekledi. Sonra her birini bir omzuna oturttu ve şöyle buyurdu: “Sizleri taşıyan ne güzel taşıyıcıdır. Sizler ne güzel binicilersiniz. Babanız ise sizden hayırlıdır.”

İmrân bi Husayn’dan gelen bir rivayette de Hz. Peygamber ona şöyle buyurur: “Yâ İmrân! Her bir şeyin insan gönlünde bir yeri vardır. Bu iki çocuğun gönlümdeki yeri hiçbir şeye benzemez.” O da: “Bu derece mi?” diye sorar. Rasûlullah da: “Görmediğin kısmı daha fazla. Onları sevmemi Allah emretti.”

karşılığını verir. Diğer iki rivayette de Rasûlullah şöyle buyururlar: “Gözümün aydınlığı kadınlar, fesleğenlerim de Hasan ve Hüseyin’dir.” “Salih çocuk, Allah’ın kulları arasında taksim ettiği bir fesleğendir. Benim dünyadaki fesleğenim de Hasan ile Hüseyin’dir...”

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, torunlarına meftun olan ve “Bütün kadınların çocukları babalarına nispet edilir ancak Fatıma’nın çocuklarının babası benim.” buyuran Hz. Peygamber, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e olabildiğince zaman ayırıyordu. Beraberinde gezdiriyor ve onlarla şakalaşıyordu.

Şu rivayette namaza çıkarken torunlarını yanına aldığı zikredilmesi onları beraberinde gezdirdiğinin en büyük delilidir: Ebû Cafer Muhammed b. Ali’den: ...Hz. Hüseyin’in konuşması da gecikmişti. Hatta sahabiler dilsiz olup konuşamayacak olmasından korktular. Rasûlullah namaza Hz. Hüseyin’i omzuna almış olarak çıktı. İnsanlar ardında saf tuttular. Hz. Peygamber sonra Hz. Hüseyin’i sağına aldı ve namaz için tekbir aldı. Hz. Hüseyin de onun ardından tekbir aldı. Hz. Peygamber onun tekbirini işitince tekrar tekbir aldı. Hz. Hüseyin de tekrar tekbir aldı. Allah Rasûlü bu şekilde yedi kez tekbir aldı, Hz. Hüseyin de bunları tekrar etti...

Allah Rasûlü’nün torunlarının hatırına bir suçluyu affetmesi de onun sevgisinin boyutunu göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir:

Muhammed b. Ali anlatıyor: Bir adam Hz. Peygamber hayattayken bir günah işledi ve toplumdan uzaklaştı. Bir gün boş bir yolda Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i görünce ikisini omzuna bindirip Hz. Peygamber’e getirdi. “Yâ Rasûlallah! Ben bu ikisi ve Allah adına eman istiyorum.” deyince, Hz. Peygamber öyle bir güldü ki eliyle ağzını kapattı. Sonra adama şöyle dedi: “Git, serbestsin.” Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’e de şöyle buyurdu: “Gençler! Sizi bu adama şefaâtçi yaptım.” Ardından şu ayet nazil oldu: “Onlar, kendilerine yazık ettiklerinde, sana gelip Allah’tan mağfiret dileseler ve Peygamber de onlara mağfiret dileseydi, Allah’ın tövbeleri daima kabul ve merhamet eden olduğunu görürlerdi.”

3-Olağanüstü hallerle geçen bir çocukluk dönemi:

Rivayetler Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’in çocukluğunun olağanüstü pek çok olayı barındırdığını göstermektedir. Olan hadiseler Allah’ın onlara sevgisinin de bir göstergesi olduğundan dolayı Hz. Hüseyin’e yönelik muhabbetin çoğalmasına da neden olmaktadır:

Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin bir gece uzunca bir süre Hz. Peygamber'in yanında oynarlar. Rasûlullah artık annelerine gitmelerini söyler. Bu esnada bir şimşek çakar ve Hz. Fatıma'nın yanına varana kadar yollarını aydınlatır. Şimşegi seyreden Hz. Peygamber: "Bizlere bir aile ikram eden rabbime hamdolsun." buyurur.

Cafer b. Muhammed es-Sâdık da şöyle bir olay nakleder: Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin Hz. Peygamber'in önünde güreşe tutuştular. Rasulullah: "Hasan! Hüseyin'i tut!" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Fatıma: "Yâ Rasûlallah! Küçüğe karşı büyüğü mü teşvik ediyorsun?" deyince, Rasûlullah da şöyle buyurdu: "Ama Cibrîl de Hüseyin'e 'Hüseyin! Hasan'ı tut' diyor."

4-Allah Rasûlü'nün ümmetinden Hz. Hüseyin'i sevmelerini istemesi:

Allah Rasûlü bir dede olarak bağlandığı torunlarına ümmetinin de sevgi beslemesini istemekteydi. Bir anlamda kendisinden sonra onlara sahip çıkılmasını arzulamaktaydı. Konuyla ilgili pek çok rivayet, ümmetini torunlarını sevmeye teşvik ettiğini göstermektedir. Söz konusu rivayetler bunları okuyanların Hz. Hüseyin'e olan sevgi ve bağlılığını artırmaktadır. İlgili rivayetlerden birkaçı şöyledir:

a) Rıda'dan, o da geçmiş büyüklerinden: Rasûlullah şöyle buyurdular: "Sema ehli için yeryüzünün en sevgili kişisi olana bakmak isteyen Hüseyin'e baksın."

b) Ya'lâ el-Âmirî'den: Kendisi birgün davet edildiği yemeğe gitmek için Rasûlullah'ın yanından çıkar. Bakar ki Hz. Hüseyin çocuklarla birlikte oynamaktadır. (Dışarı çıkan) Hz. Peygamber kalabalığın önünde ona doğru durur ve ellerini açar. Ancak çocuk Rasûlullah'ın bir yanından diğer tarafına atlar, Rasûlullah da onu güldürmeye çalışır ve sonra yakalar. Bir elini çenesinin altına diğer elini de ensesine koyar. Dudaklarıyla dudaklarından öper ve şöyle buyurur: "Hüseyin benden; ben de Hüseyin'denim. Hüseyin'i seveni Allah da sever. Hüseyin torunlardan bir torundur."

c) Ebû Zer el-Ğifârî'den: Hz. Peygamber bana Hasan ve Hüseyin'i sevmemi emretti. Ben de o ikisini ve onları sevenleri, Rasûlullah sevdiği için seviyorum.

d) Yine Ebû Zer'den: Hz. Peygamber'in Hasan ile Hüseyin'i öpüp şöyle dediğini gördüm: "Hasan ile Hüseyin'i ve onların neslini samimi olarak seven

kimsenin günahları kum tepesi kadar olsa bile yüzünü cehennem ateşinin sıcaklığı yakmaz. Ancak imandan çıkararak bir günahı olursa bu müstesna.”

e) Musa b. Cafer'den: Rasûlullah Hasan ile Hüseyin'in ellerinden tutarak şöyle buyurdu: “Bu iki çocuğu ve ebeveynini seven kişi kıyamet günü benim katımda beraberimdir.”

f) Ebû Cafer'den: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ'nın kitabında bahsetmiş olduğu sağlam ipine tutunmak isteyen Ali b. Ebî Talib, Hasan ve Hüseyin'i sevsin. Zira Allah arşının üzerinden onları sevmektedir.”

g) Abdullah b. Mesud'dan: Rasûlullah'ın “Beni seven bu iki oğlum da sevsin. Çünkü Allah ikisini sevmeyi bana emretti.” buyurduğunu işittim.

h) Hz. Ali'den: Hz. Peygamber Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i kastederek “Yâ Ali! Bu iki çocuk, başka kimseyi sevmeye mecal bırakmayacak şekilde beni kendilerine bağladı. Rabbim bana, onları ve onları sevenleri sevmemi emretti.”

i) Huzeyfe b. el-Yemân'dan: Rasûlullah'ın Hüseyin b. Ali'nin elinden tutarak şöyle buyurduğunu dinledim: “Ey insanlar! Bu Hüseyin b. Ali'dir. Onu tanıyın. Nefsîm kudretinde olan Allah'a and olsun ki, o cennettir, onu seven cennettir, onu sevenleri seven de cennettir.”

5-Allah Rasûlü'nün Hz. Hüseyin'e tabi olunmasını istemesi:

Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in ümmet tarafından sevilmesini isteyen Hz. Peygamber bir anlamda onların imam kabul edilmesini, peşlerinden gidilmesini istemiş olmaktadır. Bazı hadislerde bu husus açıkça ifade edilir. Söz konusu rivayetler Hz. Hüseyin'e dolayısıyla Ehl-i Beyt'e yönelik meftuniyeti ve bağlılığı anlamamızı kolaylaştırmaktadır:

Ebû Cafer'den: Rasûlullah şöyle buyurdular: Şakaklarının saçı dökülmüş bu insanın (Hz. Ali'nin) ipine tutunun. Çünkü o siddîk-i ekber ve kendisine tabi olanların hidayet rehberidir. Kim onun önüne geçerse, Allah'ın dininden çıkar. Kim de onu yalnız bırakırsa, Allah onu rüsvay eder. Kim ona yapışarsa, Allah'a bağlanmış olur. Kim onun velayetini benimserse, Allah onu hidayete erdirir. Kim de onun velayetini terk ederse, Allah onu sapıtır. Ümmetimin iki torunu olan Hasan ile Hüseyin ondandır. O ikisi benim oğlumdur. Hüseyin'in çocuklarından hidayet rehberi imamlar ile dini ayakta tutacak olan mehdi gelecektir. Onları sevin ve velayetlerini benimseyin. Onların düşmanlarını sırdaş edinmeyin. Böyle yaparsanız, dünya hayatında rabbinizden sizlere mutlaka bir azap ve zillet gelir. İftira atan, hiç şüphe yok ki hüsrana uğrayacaktır.”

Bir diğerk hadiste de Hz. Peygamber Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için şöyle buyurur: “Bu iki oğlum ayakta da dursalar, otursalar da, imamdırlar.”

Benzer bir hadiste de Hz. Ali Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakleder: Kim Allah’ın bizzat kendi elleriyle diktiğı kırmızı yakut dal parçasını görmek ve ona tutunmak isterse, Ali’ye ve onun çocuklarından gelecek olan imamlara dayansın. Çünkü onlar Allah’ın hayırlı kulları ve seçkinleridirler. Onlar tüm hata ve günahlardan masumdurlar.”

6-Hz. Hüseyin’in cennetteki konumu:

Hadislerde gerek Hz. Hasan’ın ve gerekse Hz. Hüseyin’in cennette çok özel iltifatlara mazhar olacakları, çok yüksek ve özel bir konumda bulunacakları dile getirilir. Bu bir anlamda onların ne kadar değerli olduklarının ve sahip çıkılıp arkalarından gidilmesinin de işaretidir. İlgili rivayetlerden bir kaçışöyledir:

a) İbn Abbas’tan: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Semaya yükseltildiğim gece cennetin kapısında şöyle yazılı olduğunu gördüm: “Allah’tan başka ilah yoktur. Muhammed Allah’ın rasûlüdür. Ali Allah’ın habibi, Hasan ile Hüseyin Allah’ın seçkin kulları, Fatıma Allah’ın değerli bayan kuludur. Allah’ın laneti onlara buğzedenlere olsun.”

b) İbn Abbas’tan: Rasûlullah şöyle buyurdular: “Ali b. Ebî Talib benim dışımda Allah’ın yarattıklarının en hayırlısıdır. Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendisidirler, babaları ise onlardan daha hayırlıdır. Fatıma da bütün kadınların efendisidir. Kızım Fatıma için damadım Ali’den daha hayırlı birisini bulmuş olsaydım bile onunla evlendirmezdim.”

c) Ebû Avâne Hz. Peygamber’e kadar ulaştırarak şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Hasan ve Hüseyin arşın küpeleridir. Cennet “Ya rabbi! Benim içimde hep zayıflarla miskinleri yerleştirdin.” deyince, Allah Teâlâ ona şöyle buyurur: “İki yanını Hasan ve Hüseyin ile süslemiş olmama razı değil misin?” Cennet bunun üzerine edalı yürüyen gelin gibi sevinçten gururlanır.”

d) İbn Ömer’den gelen aynı hususa vurgu yapan bir hadiste Rasûlullah şöyle buyurmaktadır: “Kıyamet günü olduğunda, rabbın arşı her türlü süsle süslenir. Daha sonra uzunlukları yüz mil olan nurdan iki minber getirilir. Minberlerden biri arşın sağına, diğeri soluna konur. Sonra Hasan ile Hüseyin getirilir. Hasan birine, Hüseyin de diğesine oturur. Allah Teâlâ o ikisiyle arşını süsler, tıpkı kadını küpelerinin süslediğı gibi.”

7-Allah Rasûlü'nün Hz. Hüseyin'in şehadetini haber vermesi:

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber Hz. Hüseyin'in şehit edileceğini baştan itibaren bilmekteydi. Allah bunu ona bildirmişti. Bu da onun yüreğinde dayanılmaz bir acıya neden olmuştu. Bir rivayette, Cibrîl'in onun şehit edileceğini haber vermesine üzülen Hz. Peygamber'in böyle bir çocuğa ihtiyaç yok dediği ancak, Cebrâîl'in vasiyetin onun soyunda olacağını belirtmesi üzerine, hem Rasûlullah'ın hem de Hz. Fatma'nın doğacak çocuğa razı oldukları belirtilmektedir.

İbn Abbas'tan gelen bir başka rivayette de Hz. Peygamber'in hüznü şöyle dile getirilir:

Hz. Peygamber'in yanındaydım. Sol dizinde oğlu İbrahim, sağ dizinde de Hüseyin b. Ali vardı. Bir onu, bir onu öpüyordu. Bu esnada Cebrâîl alemlerin rabbinden vahiyyle geldi. Sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Cibrîl rabbimden geldi ve şöyle buyurdu: "Ey Muhammed! Rabbin sana selam ediyor ve diyor ki: Onları senin için bir arada tutacak değilim. Birini arkadaşının fidyesi yapacağım." Bunun üzerine Hz. Peygamber İbrahim'e baktı, ağladı; Hüseyin'e baktı, ağladı. Ardından şöyle dedi: "İbrahim'in annesi bir cariye idi. Vefat edince benden başkası ona hüzünlenmedi. Fatma'nın annesi Hüseyin ile babası ve amcamın oğlu Ali benim etim ve kanımıdır. Hüseyin vefat ederse kızım, amcamın oğlu ve ben hüzünleniriz. Ancak ben kendi hüznümü onların hüznüne tercih ederim. Ey Cibrîl! İbrahim'in ruhu Hüseyin'in fidyesi olarak alınsın." Üç gün sonra da İbrahim'in ruhu kabzedildi. Sonraları Hz. Peygamber Hz. Hüseyin'i gördüğünde onu göğsüne basar ve dişlerini öper: "Oğlum İbrahim'i onun fidyesi olarak verdim." derdi.

Bir diğer rivayette de, Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile baş başa kalarak, önceden öğrendikleri bu ölüm haberiyle çok üzüldükleri belirtilir: Cibrîl Hz. Peygamber'e inip Hz. Hüseyin'in şehid edileceğini haber verince, Hz. Ali'nin elini tuttu ve günün bir müddeti onunla baş başa kaldı. Üzüntü onları öyle bir kuşattı ki ayrılamadılar. Bu haldelerken Cibrîl tekrar indi ve şöyle dedi: "Rabbiniz sizlere selam ediyor ve 'Mutlak surette sabretmenizi istiyorum' buyuruyor." Onlar da artık buna sabrettiler.

Cafer b. Muhammed'den gelen bir başka rivayette de, Hz. Hüseyin'in şehid edileceği haberini almış olan Hz. Peygamber kendisine doğru gelmekte olan Hz. Hüseyin'e bakar. Sonra onu alıp kucağına oturtur ve şöyle buyurur: "Hüseyin'in öldürülmesi müminlerin gönlünde sönmeyecek bir ateştir."

Durumu öğrenen Hz. Fatıma'nın da çok sıkıntılı bir hamilelik dönemi geçirdiği belirtilmektedir. Nitekim bir rivayette şöyle geçmektedir: Hz. Fatıma Hz. Hüseyin'e hamile olunca Cibrîl Rasûlullah'a gelerek "Fatıma bir erkek çocuk doğuracak, ancak senden sonra ümmetin onu öldürecek." diye haber verdi. Hz. Fatıma Hz. Hüseyin'e hamile kalınca, onu karnında taşımaktan mutluluk duymadı. Doğduğunda da doğum yapmayı istemedi. Ravi Ebû Abdillâh diyor ki: "Siz hiç dünyada istemediği bir çocuk doğuran bir anne gördünüz mü? O bunu istemedi çünkü ileride öldürüleceğini biliyordu. Bu ayet de onunla ilgili olarak nazil olmuştur: "Biz insana, anne ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir; zira annesi, onu, karnında, zorluğa uğrayarak taşımış; onu güçlkle doğurmuştur. Taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer."

Bir diğer rivayette de Hz. Fatıma'nın oğlu Hz. Hüseyin'in öldürülecek olmasına son derece üzüldüğü ancak, Hz. Peygamber'in torunlarından birinin sahip olacağı şeyi haber vermesi üzerine sakinleştiği geçmektedir.

8-Kerbelâ toprağının Rasûlullah'a gösterilmesi:

Pekçok rivayette, Hz. Hüseyin'in öldürüleceğini öğrenen Hz. Peygamber'e onun şehid olacağı yerin gösterildiği geçmektedir.

Örneğin bir rivayette şöyle geçer: Hz. Hüseyin Rasûlullah'ın önünde oynamaktayken Cibrîl'in onun öldürüleceğini haber verir. Ardından da "Öldürüleceği yeri sana söyleyeyim mi?" diyerek Allah Rasûlü ile Kerbelâ arasındaki toprağı dürer. Hz. Peygamber de Kerbelâ toprağından alarak hem o toprağı hem de Hüseyin'e dua eder.

Başka rivayetlerde de ölüm haberini veren Cibrîl'in Kerbelâ toprağından bir parça getirip Hz. Peygamber'e gösterdiği, toprağın renginin kırmızı olduğu, misk gibi koktuğu geçmektedir.

9-Hz. Peygamber'in Kerbelâ'yı yapanlara kızgınlığı:

Canının bir parçası gibi gördüğü torununun şehit edileceğine çok üzülen Hz. Peygamber, bunu yapacak olanlara kızgınlığını her vesile ile dile getirir. Onlara şefaati olmayacağını, hüsrana uğrayacaklarını belirtir. İki rivayette şöyle geçmektedir:

Ummu Seleme'den: Hz. Peygamber Hüseyin kucağında otururken birden gözlerinden yaşlar boşanmaya başlar. Ona: "Yâ Rasûlallah! Canım sana feda olsun, neden sizi ağlar görüyorum?" deyince, şu karşılığı verir: "Cibrîl bana gelip

oğlum Hüseyin nedeniyle taziyede bulundu ve ümmetimden bir gurubun onu öldüreceğini haber verdi. Allah şefaati onlara ulaştırmasın.”

Süleyman b. Abdillâh el-Ğanevî'den gelen rivayette ise Rasûlullah Hz. Hüseyin'i şehit edecekler hakkında şöyle buyurmaktadır: “Allahım! Onu zora sokanları perişan et. Onu öldürenleri sen de öldür. Onu boğazlayanları sen de boğazla. İstediklerini elde ettirme onlara.”

Câbir b. Abdillâh'dan gelen konumuzla ilgili bir diğer rivayette de Hz. Hüseyin'i şehit edeceklerin durumu şöyle dile getirilir: “Hz. Peygamber birgün Hasan ile Hüseyin'in elinden tutarak dışarı çıktı ve şöyle buyurdu: ”Bu iki oğlumu küçükken büyüttüm. Büyüdüklerinde onlara dua ettim ve Allah'tan onlar için üç şey istedim. Üç isteğimi bana verdi ancak birini vermedi. Allah'tan onları temiz, pak ve arınmış kılmasını diledim, bu duama icabet etti. Onları, zürriyetlerini ve taraftarlarını cehennemden korumasını istedim, bu istediğime de icabet etti.

Ümmetimin onları sevmekte hemfikir olmasını diledim, ancak bana “Ey Muhammed! Ben kaza ve kaderi takdir ettim. Nitekim ümmetinden bir gurup Yahudilere, Hıristiyanlara ve Mecusilere karşı senin emanına vefa gösterirler, ancak senin çocuklarına karşı olan emanına uymazlar. Ben, böyle yapanlara karşı cömertliğimi göstermeyeceğime, onları cennette oturtmayacağıma ve kıyamet günü onlara rahmet nazarıyla bakmayacağıma dair karar aldım.”

Ebû Abdillâh'dan gelen benzer bir rivayette de Rasûlullah şöyle buyururlar: “Hasan ve Hüseyin'e kıyamet günü yüzünde et olmaksızın gelir. Şefaati de onu kapsamaz.”

Bunlar ve diğer rivayetlere bakıldığında Allah Rasûlü'nün Kerbelâ faciasının yaşanmasına neden olanları, buna iştirak edenleri ve destekleyenleri lanetlediği, onları Allah ve Rasûlü'nün hasmı ilan ettiği anlaşılmaktadır. Bu da Kerbelâ vakasının dayanılmazlığını daha da ağırlaştırmaktadır.

10-Kerbelâ ziyaretinin teşvik edilmesi:

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin ardından kabrinin ziyaret edilmesi, bunun büyük ecre vesile olacağı hususu pek çok rivayette zikredilmektedir. Bu rivayetler Hz. Hüseyin'i daha fazla hürmet edilen, hatırası yad edilen, unutulmaz kılan bir insan konumuna taşımaktadır. Kerbelâ'nın oldukça fazla ziyaret edilmesinde bu rivayetlerin elbette büyük etkisi vardır.

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, kabrini ziyaret hususu Hz. Hüseyin daha çocukken dile gelmiştir. Örneğin Hz. Hüseyin kucağında otururken başını Rasûlullah'a doğru kaldırıp sorar: "Dedeciğim! Sizleri ziyaret edenlerin sevabı nedir?" Rasûlullah şöyle buyurur: "Yavrum! Beni hayattayken veya vefat ettikten sonra ziyaret edeni, keza babanı, kardeşini veya seni ziyaret edeni, kıyamet gününde ziyaret etmem ve günahlarından kurtarmam üzerime borçtur."

Konuyla ilgili rivayetlerden diğer birkaçı da şöyledir:

"Hüseyin'i vefat ettikten sonra ziyaret edene cennet vardır."

Hz. Peygamber birgün etrafında Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğu halde oturmaktadır. Hz. Peygamber onlara şöyle buyurur: "Öldüğünüzde kabirleriniz farklı farklı yerlerde olursa haliniz nasıl olur" Hz. Hüseyin: "Normal ölümle mi yoksa öldürülerek mi öleceğiz?" diye sorar. Hz. Peygamber de: "Oğlum, zulmen öldürüleceksin. Kardeşin de zulmen öldürülecek. Zürriyetiniz yeryüzünde ürküp kaçacak." buyurur. Hz. Hüseyin "Bizleri kimler öldürecek?" diye sorunca, "İnsanların şerlileri!" buyurur. Hz. Hüseyin bunun üzerine: "Öldürüldükten sonra kimse bizi ziyaret edecek mi?" diye sorar. Hz. Peygamber de: "Evet, ümmetimden bir gurup, toz toprak içinde, benimle olan bağımız nedeniyle sizin ziyaretinizi isteyecek. Kıyamet günü olduğunda, durdukları yere yanlarına gelirim ve pazılarından tutarak o günün şiddet ve zorluğundan onları kurtarırım."

Hasan b. Ali de şunu anlatır: Ben ve Hâris el-A'ver müminlerin emiriyle birlikteydik. Şöyle dedi: Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: "Ahir zamanda bir topluluk gelecek ve oğlum Hüseyin'in kabrini ziyaret edecekler. Onu ziyaret eden beni ziyaret etmiş gibidir. Beni ziyaret eden de Allah Subhânehu ve Teâlâ'yı ziyaret etmiş gibidir. Dikkat ediniz, Hüseyin'i ziyaret eden, arşı üzerindeki Allah'ı ziyaret etmiş gibidir."

11-Allah Rasûlü'nün Hz. Hüseyin'e mirası ve onu babasına vasiyet etmesi:

Bazı rivayetlerde Hz. Hasan'ın göğsünden başına kadar, Hz. Hüseyin'in de göğsünden ayaklarına kadar Rasûlullah'a benzediği zikredilir. Allah Rasûlü kendisine benzeyen torunlarının ayırt edici bazı özelliklerini de dile getirir: "...Hasan'a heybet ve ilmi, Hüseyin'e de cömertlik ve merhameti miras bırakıyorum." Böylece onların öne çıkan meziyetlerini övmüş ve bu yönlerinden istifade edilmesini istemiş olur.

Onlara bu özelliklerini miras bırakan Allah Rasûlü kendisi de torunlarını damadına emanet ederek bu dünyadan göçer: Câbir b. Abdillâh bunu şöyle anlatır: Rasûlullah'ın vefatından üç gün önce Ali b. Ebî Talib'e şöyle buyurduğunu işittim: "İki fesleğenin babası, selam sana! Fesleğenlerimi dünyada sana vasiyet ediyorum. İki direğinin yıkılması yakındır. Vallahi halifelğim sendedir." Rasûlullah vefat edince Hz. Ali dedi ki: "Rasûlullah'ın bana buyurmuş oldukları direklerden biri buydu." Hz. Fatıma vefat edince de "Rasûlullah'ın bana belirtmiş oldukları ikinci direk de buydu." dedi.

Bu rivayetler mecmuasına bakarak insanda şöyle bir kanaat oluşmaktadır: Ümmet Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye emanet ettiği fesleğenlere sahip çıkamamıştır. Hem Hz. Ali'yi hem çocuklarını yalnız bırakmıştır. Tüm bunların yanında kutlu elçinin torunlarından birinin katline engel olamamıştır. Bu algı, bir mazlum olarak görülen Hz. Hüseyin'e olan sevgi ve merhameti alevlendirmekte ve hatta ona yapılanları dayanılmaz kılmaktadır. Zikrettiğimiz rivayetlere muhatap olan bir insanın farklı bir düşünce atmosferine girmesi zaten beklenemez.

B-Sonuç:

Hz. Peygamber'in kız torunlarına olan şefkati rivayetlerde geçmekle birlikte, erkek çocuk sevgisini Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile giderdiği aşıkardır. Zira oğulları Kasım, Abdullah ve İbrahim'i küçük yaşlarda kaybetmişti. Bu boşluğu Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin doldürmüştü. Kızı Fatıma ile amcasının oğlu olan damadı Hz. Ali'nin sürekli yakınında olması ona bu imkanı sunmuştu. Bu vesileyle iki torununu her zaman görüyor, seviyor, yanında gezdiriyor, onlarla eğleniyor ve şakalaşıyordu. Bütün bu hususlarla ilgili rivayetler elbette her iki torunu ümmet nezdinde farklı bir konuma taşımaktaydı.

Bunun yanında, Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'e sahip çıkılmasını emrettiği, onlara tabi olunmasını istediği yönünde pek çok hadis bulunmaktadır. Bunlarda kastedilenler ise kızı Hz. Fatıma ile Hz. Ali ve onların çocukları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'dir. Bu rivayetler de Hz. Hüseyin'e olan sevgiyi pekiştirmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'ye haksızlık edildiği, çocuklarının da gadre uğratıldığı dolayısıyla Hz. Peygamber'in hem vasiyetine uyulmadığının hem de emanetlerine sahip çıkılmadığının düşünülmesi yanında Hz. Hüseyin'in zulmen şehit edilmesi İslam dünyasının tamamında derin bir acı ve unutulmaz bir hüznü bırakmıştır.

Bahsettiğimiz bu hususlara vurgu yapan Sünnî ve Şîî kaynaklarda geçen rivayetler yanında, özellikle Şîî kaynaklarda geçen ve Hz. Peygamber'in Hz. Hüseyin'le olan sevgi bağı, ona düşkünlüğünü, şehit edileceğini haber vermesini, kabrinin ziyaret edilmesini teşvik etmesini içeren rivayetler İslam dünyasının belli bir coğrafyasında Hz. Hüseyin'e yönelik bağlılığı daha derinleştirmiştir. Bu rivayetlere bakarak, Hz. Hüseyin'e yönelik yoğunluklu algıyı ve derin sevgiyi garipselemek zorlaşmaktadır. Keza şehadetinin yıldönümünde, yeni olmuş bir olay gibi Kerbelâ'nın büyük bir hüznü ve elemle anılmasının nedenini anlamamız da kolay olmaktadır.

Her şeye rağmen, konumuz çerçevesinde Şîî kaynaklardan derleyerek oluşturduğumuz rivayetlerin bir kısmı elbette tenkide açıktır. Tarihi gerçeklikleri açısından pek çok problemi barındırdıkları söylenebilir. Bunun yanında, Kur'an mihverli inanç esasları açısından da bazı sorunları barındırdıkları ifade edilebilir. Bunlar müstakil çalışmalarda ele alınmayı fazlasıyla hak etmektedirler.

İSLAM KAMU HUKUKU AÇISINDAN KERBELA OLAYI
(Meşru Devlete İsyân mı, Meşruiyetin Sorgulanması
veya Zulme Başkaldırı mı?)

Abdullah Kahraman

Giriş

Kerbela’da Hz. Hüseyin’in en yakınlarıyla birlikte katledilmesi, İslam tarihinin en kanlı ve sonuçları birçok bakımdan kapsamlı olaylarından biridir. “Kerbela Olayı veya faciası” olarak tarihe geçen bu müessif olay, sebep olanları bile üzecek kadar vahimdir. Aynı zamanda İslam tarihinin özellikle hilafetin saltanata dönüşmesi yönüyle kırılma noktalarının biri olan bu olay pek çok bakımdan ele alınmıştır. Tarihçiler daha çok farklı rivayetleri toplayıp olayın oluşum ve gelişimini doğru tespit etmekle meşgul olmuş, kimin haklı ve kimin haksız olduğunu değerlendirmeye de çalışmışlardır. Fakat olayın bir tarafında Hz. Peygamber’in torununun bulunması son sözü söylerken net ifadeler kullanmayı hep engellemiştir. Bu durum söz konusu olayı objektif olarak ele almayı büyük ölçüde engellemiştir.

Olay, Ehl-i sünnet ve Şia tarafından genelde farklı değerlendirilmiş, Şia kendisini olayın birinci mağdur, ve mazlum tarafı olarak takdim edip ajite etme yönü ağır ifadelere yer verirken, Sünni camiayı zalimi desteklemekle itham etmekten de geri kalmamıştır. Sünni camia ise ne tam olarak Yezid’i savunmuş ne de ağzını doldura doldura Hz. Hüseyin’e açıkça haklı diyebilmiştir. Onu davasında haklı bulanlar da yöntem olarak tasvip etmemişlerdir. Genelde Sünnilerin yaptığı Hz. Hüseyin’i de incitmeden devletin bekası, fitnenin ortadan kaldırılması ve Müslümanların birliğinin sağlanması açısından bu olayı gündemde tutmamak ve deşelemek şeklinde olmuştur. Tartışmaları belli bir noktadan öteye taşımamak, dozajında tutmak yaşanan tatsızlıkları dinden temellendirmek için de genel olarak tarafların icraat ve tasarruflarını ictihad hatası şeklinde yorumlamayı tercih etmişlerdir.

Bazı Sünnîlerin Yezid’i açıkça telin etmesine rağmen, genelin telinden kaçınmasında Şia’nın olayı farklı boyutlara taşımasının da etkisi olmuştur. Zira ilk zamanlarda olmayan ve geç dönemlerde ortaya çıkan Yezid’e lanet okuma meselesini bahane eden Şia Sünnî camiayı da bu yüzden hırpalamaya başlayınca, etki tepkiyi doğurmuş ve ulema Yezid’e lanet okumanın doğru

olmadığını savunmuşlardır¹. Kısacası, vicdanlarında Hz. Hüseyin'i haklı bulan, onun acısını sessiz feryat şeklinde içine gömen,deşelenmesinde ümmetin birliği açısından fayda görmeyen, bu olayın farklı mecralara çekilmesini doğru bulmayan Sünnî ulema, Yezid'e övgü yağdırmayarak, onun hatırasını canlı tutmayarak, fakat Hz. Hüseyin'in adını çocuklarına vermek suretiyle ebedileştirerek ve aslında davasında haklı olanın olduğunu ima ederek bir denge kurmaya çalışmışlardır. Aynı denge, tepkiler mecrasından taşırılmamak suretiyle Şia tarafından da kurulabilseydi belki bugün iki ayrı dünya şeklinde bir kamplaşma olmayacak, taraflar birbiriyle daha makul diyalog ortamı yakalayabileceklerdi. Böylece insanlığın yararına olmayan hain planlarının başarı ümidini Müslüman blokun parçalanmasına bağlayan şer güçler karşısında daha güçlü bir direnç gösterme imkânı olabilecekti.

İslam kamu hukuku açısından olaya bakıldığı zaman daha soğukkanlı ve objektif bir değerlendirme yapabilmek için bazı noktaların irdelenmesi ve sorgulanması gerekmektedir. Her şeyden önce Hz. Hüseyin'in tavrının İslam hukuku açısından değerlendirilmesi yapılırken, meşru devlete isyan edip etmediğinin, Yezid'in temsil ettiği devletin İslam'ın klasik devlet telakkisine uyup uymadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Ancak bu tespitlerden sonra Hz. Hüseyin'in hareketinin meşru, gayrimeşru, isyan, itaatsizlik veya zulmü sorgulama ve zalime baş kaldır (kıyam) olduğu sonucuna varılabilir. Bu durum aynı zamanda özel hukuka göre oluşum ve gelişimi hayli gecikmiş olan İslam kamu hukukunun yapısı hakkında da bize bir fikir verebilir. İşte bu tebliğde İslam kamu hukuku açısından Kerbela Olayı'na bakılacak ve fakihlerin konu ile ilgili değerlendirmelerine ışık tutulmaya ve bu açıdan bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Üç temel soru

Kerbela Olayı'nın şahıs planında Yezid ve Hz. Hüseyin'den oluşan iki esas tarafının olduğu malumdur. Olayın esasını hilafet kavgası oluşturmaktadır. Tartışma da Yezid tarafından temsil edilen hilafetin meşru olup olmadığı ve Hz. Hüseyin'in tavrının niteliğinin belirlenmesi noktasında düğümlenmektedir. Ya Yezid meşru devlet başkanı, Hz. Hüseyin isyankâr (bâğî) veya Yezid yönetimi haksız ve gayrimeşru yollarla ele geçiren bir zorba ve zalim, Hz. Hüseyin ise zulme başkaldıran, kıyam eden fedakâr bir İslam mücahididir. Olayların karmaşıklığı, rivayetlerin farklılığı gibi temel

¹ Bilgi için bk. Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, İstanbul 2001, 412-420.

sebeplerle bu ihtimalleri netleştirmek ve tatmin edici sonuca varmak görüldüğü kadar kolay olmasa da en azından mevcut veriler üzerinden bir değerlendirme yapılabilir. Biz de bunu denemek istiyoruz.

Buna göre şu üç temel sorunun cevabını vermeden doğru bir neticeye ulaşılması imkânsız gibi gözükmektedir. Hem devleti oluşturan organlar hem de devlet başkanının atanma şekli açısından bakıldığında Yezid'in devlet başkanı olması klasik teoriye ne kadar uygundur? Yezid'in temsil ettiği devlet meşru devlet kabul edilebilir miydi? Hz. Hüseyin'in tavrı meşru devlete isyan mı, meşruiyetin sorgulanması veya zulme başkaldırı mıydı? Şimdi bu soruları kısaca cevaplamaya ve değerlendirmeye çalışalım.

1. Yezid'in devlet başkanı olması klasik teoriye ne kadar uygundur?

İslam hukuk teorisine göre devlet başkanının seçimi için meşru usuller ve meşru devletin özellikleri nelerdir?

İslam'da devlet başkanlığının din ve dünya işleri bakımından ne kadar önemli olduğu malumdur. Meşru yollarla Müslümanların idaresini deruhte eden kimseye genel olarak “halife”², onun temsil ettiği makama ise “hilâfet” adı verilmiştir. Halife için bir çok tanım yapılmış olmakla birlikte genelde, “din ve dünya işlerini yürütme konusunda Hz. Peygamber'e halef olma” tanımı üzerinde durulmuştur. Buna göre Müslümanların devlet başkanı aynı zamanda Hz. Peygamber'in halefidir; din ve dünya işlerini onun belirlediği ve uyguladığı esaslara göre yürütmelidir³. İslam âlimleri halife ile hilâfeti özdeşleştirip halife ile bizzat devletin kendisini kastetmişlerdir. Halife seçmenin dinen zorunlu olduğuna hükmeden çoğunluk İslam âlimleri, devlet başkanını belirleme usulleri, taşınması gereken nitelikler, yetki ve görevleri konusunda da gerekli açıklamaları yapmışlardır. Bizi burada doğrudan ilgilendiren daha çok seçim usulü ve taşınması gereken nitelikler olduğundan kısaca onlara atıfta bulunacağız.

İslam hukukçuları, önceki uygulamalardan ve ilgili nassların yorumundan hareketle devlet başkanının seçimi için farklı usuller üzerinde durmuşlardır. Sünnî hukukçular beyat/seçim, istihlaf, şura ve istila gibi usullerden bahsetmişlerse de bunları seçim ve ahd olarak iki kısımda mütalaa

² Bundan başka, *Emîrû'l-mü'minîn* ve *İmâm* gibi sıfatlar da kullanılmıştır (Bk. Ebû Faris, Abdulkadir, *en-Nizâmu's-siyâsî fî'l-İslâm*, Beyrut 1984, 174-178).

³ Bk. Maverdî, Ebu'l-Hasen, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, Beyrut 1985, 3; İbn Haldun, *Mukaddime* (terc. S. Uludağ), İstanbul 2005, I, 421; Senhûrî, *Fıkhü'l-hilâfe ve tatavvuruhâ* (tercüme, Nâdiye Abdurrezzak es-Senhûrî), Kahire 1993, 65; Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul 1986, I, 85; Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2005, 113.

etmek mümkündür⁴. Şîî âlimlere göre ise halifenin seçimi için başlıca iki yol bulunmaktadır. Bunlar da tayin (nass) ve seçimdir. Bu mezhepler seçim usulleri konusunda bazı ortak noktalar üzerinde dursalar da ayrıntıda oldukça farklı görüşlere sahiptirler⁵.

Sünnîlere göre

a. Seçim Usulü:

Sünnîlerin kabul ettiği bu usule göre, halife seçimle işbaşına gelmektedir. Nitekim ilk halife Hz. Ebû Bekir ve dördüncü halife Hz. Ali bu yolla halife olmuşlardır. Seçimin şekli ve seçmenlerin kim olacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Halifeye olumlu rey verme ve ona bağlılığını bildirme genel olarak “beyât” kavramıyla ifade edilir. Beyatın bütün Müslümanlar tarafından teker teker yapılması gerektiğini söyleyenler bulunduğu gibi, “ehlü’l-halli ve’l-akd” tabir edilen özel seçici kurulun bütün Müslümanlar adına seçim işini gerçekleştirmesinin yeterli olduğu yönünde görüş bildirenler de bulunmaktadır. Bu kurulda yer alanların taşınması gereken ortak nitelik (ilim, rey ve tedbir) ise, devlet idaresi konusunda belirli bir bilgi ve tecrübe sahibi olmak şeklinde ifade edilir. Ancak tarihi vakıalar incelendiğinde dört halife döneminde yapılan seçimler ne az sayıda Müslümanın ne bütün Müslümanların ve ne de sadece “ehlü’l-halli ve’l-akd”in katılımıyla gerçekleştiği görülür. Bunun içinde devlet başkanlığı seçimi için her dönemde mümkün olan en geniş katılımı esas almanın İslam’ın ruhuna daha uygun olduğu söylenebilir⁶.

b. Ahd Usulü:

Sünnîlerin kabul ettiği ikinci usul ahd veya istihlâftır. Buna göre görevdeki halife kendisinden sonra bu makama geçecek uygun kişiyi belirler. Tatbikatta Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’i, onun da aralarından birini seçmek üzere altı kişiyi belirlemesi buna örnek gösterilmektedir. Bu yolla belirlenen kişiye literatürde “veliaht” adı verilmektedir. Bu yolla halifenin belirlenmesine ilk zamanlar karşı çıkmamış olması genel kabulün gerekçesi olarak gösterilmiştir. Bu usulü meşru sayan ulemâ, kendisinden sonra oğlu başta olmak üzere bir yakınını veliaht tayin etme arasındaki farkları şöyle açıklamışlardır:

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Demîcî, Süleyman, *el-İmâmetü ’l-uzmâ*, Riyat 1987, 158vd.

⁵ Ebû Faris, 207vd.; Aydın, 114vd.

⁶ Zeydan, Abdülkerim, “Hukûku’l-efrâd fi dâri’l-İslâm” (Mecmû’atu buhûsu fihkiyye içinde), Bağdad 1986, 95-97; Demîcî, 159, 162-166; Aydın, 115.

1. İstihlafi halife, son demlerini yaşarken icra eder.
2. İstihlafıta halife, evladını veya bir yakını aday gösteremez⁷.
3. Mutemed kişilerle istişare ederek ümmet hakkında en hayırlı ve yararlı kimseyi belirlemeye çalışır.
4. Velihtlığa aday olan, halihazırda hilafet şartlarını taşıyan bir kimsedir. Halifenin vefatından sonra ya Müslümanların tamamı veya özel yetkili kurul (ehlü'l-halli ve'l-akd) ona beyat edince halifeligi gerçekleşmiş olur.

Bütün bu şartlar, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından ihdas edilen veliahtlığın özel ve o uygulamayı meşru kılan şartlardır. Emeviler döneminde özellikle de Muaviye tarafından oğlu Yezid'i veliaht tayin etmekle başlatılan sistemin ise pek çok yönden bu uygulamadan farklı olduğu dile getirilerek meşru olmadığı savunulur. Buna göre, Yezid Muaviye hayatta iken, değişik yollarla beyat alınmak suretiyle tayin edilmiştir. Mevcut halifenin yani Muaviye'nin öz oğludur. Ümmetin tarafsız muteber kişileriyle istişare edilmeden ve âmme menfaatinden ziyade şahsî ve ailevî nedenlerle seçilmiştir. Onun tayin ve atanmasında ne Müslümanların tamamının ne de seçici özel kurulun görüşü vardır. Sadece baskıya dayanan ikna yoluyla alınan beyatlar vardır. Ancak bu, verilen alternatifsiz bir kararın onaylatılması olup özgür iradeye dayalı bir seçim ve beyat değildir. Muaviyenin bu olumsuz icraatıyla İslam'da hilafet saltanata dönüşmüş, ondan sonra da genel olarak bu şekilde devam edegelmiştir⁸.

İslam hukukçuları hilafetin saltanata dönüşmemesi için bazı tedbirler almışlardır. Bunlar arasında veliahd tayin usulünün bağlayıcılığına dair serdedilen görüşler de vardır. Buna göre halife tarafından tayin edilen veliahdın doğrudan halife olup olamayacağı tartışılmıştır. Yani tayin edilen veliahdın halifelığının tamamlanması için sadece halife tarafından tayin edilmesi yeterli midir, yoksa bunun sadece aday gösterme mahiyetinde kabul edilip ayrıca ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından beyatıyla desteklenmesi şart mıdır?

Bu konuda başlıca iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, halifenin veliahdını belirlemesi bir tayin işlemidir. Görevdeki halifenin veliahdı tayini onun göreve gelebilmesi için yeterli olup ayrıca seçmenlerin onayına yani beyata gerek yoktur. Fakat bu görüşü savunanlar, önemli bir

⁷ Bu konuda oğul ve baba gibi yakınların ehil olmaları ve maslahat bulunması durumunda veliaht olmalarının câiz olduğunu savunan bir grup da vardır, ancak bu tercihe şayan bulunmamıştır (bk. Maverdî, 12; İbn Haldun, I, 450; Demicî, 194-195).

⁸ Maverdî, 11-13; Demicî, 184vd.; Karaman, I, 93-95; Aydın, 117-118

şart ileri sürmüşlerdir. Buna göre halifenin tayin ettiği veliahdın seçimsiz atanabilmesi için onun mevcut halifenin baba veya oğul gibi yakınlarından olmaması gerekir. Şayet bu gibi yakınlar veliaht gösterilirse o zaman seçim ve beyat şartı aranır. İkinci görüşe göre ise, işbaşındaki halifenin veliaht göstermesi halife olmak için yeterli değildir. Ayrıca ehlü'l-hal ve'l-akdin bu tayini onaylaması şarttır⁹.

Sünnilerce belirlenen bu seçim usulleri ve belirtilen son iki görüşe göre de Yezid'in tayinini meşru kabul etme imkânı yoktur. Alınan beyatlar, tabir yerinde ise, durumu kurtarma, şekil şartlarını görünüşte tamamlama hedefine yöneliktir.

Şiaya göre

Şiî mezheplerden ehl-i sünnete en yakın olan İmamiyye ve Zeydiyye'nin halifenin tayini için belirlediği usullere bakıldığında sünnilerden tamamen farklı bir usul takip ettikleri görülür. İmamiyyeye göre halifenin göreve gelebilmesi için tek bir usul vardır o da tayin yani nasstır. Buna göre halife bir önceki halifenin tayini ile belirlenir ve göreve gelir. Halifenin (imam) masum olması gerektiği için, onun seçimle gelmesi mümkün olmaz. Onu ancak kendisi gibi bir masum belirleyebilir. Başlangıçta masum halife Hz. Peygamber'di. O, Hz. Ali'yi, Hz. Ali Hz. Hasan'ı o da Hz. Hüseyin'i halife olarak tayin etmişlerdir. Dolayısıyla Ehl-i Beyt'ten yani Hz. Peygamber'in soyundan olmayanların halife olması mümkün değildir. Şiianın diğer bir kolu olan Zeydiyye'ye göre ise halife ancak seçim yoluyla belirlenebilir, ancak adayın mutlaka Ehl-i Beyt'ten olması gerekir¹⁰.

Devlet başkanında aranan nitelikler ve Yezid

İslam hukukçuları, İslam devlet başkanı olacak halifenin, genel olarak ictihad seviyesinde bilgi sahibi, -tartışmalı olmakla birlikte- Kureyş kabilesinden, erkek ve İslam toplumunun en faziletlisi olması gibi niteliklere sahip olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu nitelikleri arayan Sünnî âlimler, zamanın şartlarını göz önünde bulundurarak daha faziletli (efdal) varken, faziletçe daha alt derecede olan (mefdûl) birisinin de halife seçilebileceği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu konuda Şia'nın Zeydiyye kolu

⁹ Bk. Maverdî, 11; Ferrâ, Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Beyrut 1983, 21; Aydın, 118.

¹⁰ Tûsî, Ebû Cafer, *el-İktisât fîmâ yeteallaku bi'l-i'tikâd*, Necef 1979, 395-358; a.mlf., *Risâle fi'l-i'tikâdât* (Resâil Şeyh Tûsî içinde), Kum ts., 106-107; a.mlf., *el-Muhsah fi imâmeti emiri'l-mü'minîn* (Resâil Şeyh Tûsî içinde), 118vd.; Aydın, 119-120.

da Sünnîlerle aynı görüşü paylaşırken, İmamiyye başta olmak üzere diğer Şiilere göre ise daha faziletli varken diğerinin seçilmesi caiz değildir. Verilen örnekler göre Hz. Ali daha faziletli olduğu halde, Hz. Ebû Bekir ve diğer iki halifenin ondan önce bu makama gelmesi Sünnî ve Zeydilere göre câiz olduğu halde, diğer Şiilere göre asla câiz değildir¹¹. Bu nitelikleri Yezid'e uyguladığımız zaman bu noktada ona ciddî itirazların yöneltildiğini görürüz. Zira onun halifelğine karşı çıkanların en güçlü gerekçelerinden biri, şahsî ve ahlakî tutumları dolayısıyla bu işe ehil olmadığı noktasındaydı. Onun tembel, ihmalkâr olmasının yanında, ilim ve adalet sahibi olmadığı, fîsk ve fücûrla dolu bir hayat yaşadığı muhalifler tarafından ısrarla dile getiriliyordu¹².

2. Yezid'in temsil ettiği devlet meşru kabul edilebilir miydi?

Aslında Muaviye'nin önderliğinde kurulan Emevî devleti meşruyet bakımından hep şaibeli olmuş, ulemâ onun halifelğinin gayri meşru olduğunda ittifak etmiş, bu yüzden de her fırsatta isyan ve ihtilale destek vermişlerdir. Ancak zaman zaman da fitneye sebep olmama gerekçesiyle, fâsîka itaat etmenin cevazına fetva verilmiştir¹³.

Tarihi veriler dikkatle okunduğunda ulemânın sürekli siyasi baskı altında tutulduğu bu yüzden de iki şerden daha hafifini tercihe mecbur bırakıldıkları görülür¹⁴. Şayet fikir hürriyeti verilseydi, ulemanın ne Muaviye'nin halifelğini ne de onun kurduğu saltanat temeline dayalı devletini meşru kabul etmesi düşünülürdü.

Yezid'in devlet başkanlığına (veliahtlığa) seçilmesi

a. Veliahtlığa hazırlanması

Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht tayin etmek istiyor, muhalifler ise, ahlaksız kişiliğini ve liyakatsizliğini gerekçe göstererek buna karşı çıkıyorlardı¹⁵. Fakat Muaviye onu bu makama geçirmek için adeta her yolu deniyor ve farklı planlar yapıyordu. Öncelikle onun halk gözündeki kötü imajını değiştirmek ve ona prestij kazandıracak bazı icraatları ona yaptırıyordu. İstanbul'un fethi için hazırladığı orduya Yezid'i komutan tayin etmesi mezkur planların önemli ve ilk aşaması sayılabilir. İktidarın bir

¹¹ Demici, 233vd.; Karaman, I, 87-90; Aydın, 120-123.

¹² Bk. İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-kavâsım*, Kahire 1970, 206-227; Kılıç, 161-163.

¹³ Tahanevî, Zafer Ahmed, *I'lâu's-sünen*, Pakistan İdareti'l-Kur'ân ve'l-ulûmu'l-İslamiyye, ts., XII, 618; Abdulkadir, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, Beyrut 1984, II, 677.

¹⁴ Bk. Buhârî, "Megâzî", 29; İbn Haldun, I, 450; Rayyis, Ziyaüddin, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi* (çeviri, İbrahim Sarmış), İstanbul 1995, 181-182; Yaman, Ahmet, *Siyaset-Hukuk İlişkisi*, Konya 1999, 29-45.

¹⁵ Kılıç, 46, 161-163.

sembolü sayılan hac emirliği için Yezid'in tercih edilmesi de tesadüf değildir. Bu ve benzeri icraatlar ona veliahtlık yolunu açmış oluyordu. Zira hem İstanbul'un fethine giden ordu da nefer bile olmak, hem de hac emirliği çok önemli görevlerdi. adeta denilmek isteniyordu ki, bunları yapabilen halifeliği de yapar. Zira ordu komutanı olmak, belli idari, siyasi birikimi ve dirayeti gerektirirken, hac emirliği bunlara ilaveten fıkıh bilgisi başta olmak üzere, dini malumat ve ahlaki olgunluk da istiyordu. Bu görevlerin verildiği Yezid'in bu konuda tam güven sağlayan ve ehil olduğu ima ediliyordu. Üstelik Yezid bu görev sayesinde tecrübe de kazanıyordu¹⁶.

b. Veliahtlığının gündeme gelmesi

İslam tarihinde şura ve seçime dayalı hilafet sistemini, değiştirerek onun yerine oğlunu veliaht tayin ederek, hilafeti saltanata çeviren ilk kişinin Muaviye olduğu bilinmektedir¹⁷. Tarihçiler Yezid'in veliaht tayin edilmesi fikrinin Muaviye'den mi çıktığı yoksa ona Muğire b. Şube başta olmak üzere, başkaları tarafından mı empoze edildiğini tartışmışlardır. Bize göre bu fikrin Emevî iktidarının devamına çok önem veren Muaviye'nin genlerinde zaten var olduğu, harici bir empozeye gerek olmadığı ortadadır. Bu düşünceye sahip olan Muaviye, bir taraftan bu için Yezid'i hazırlamış, bir taraftan da bunu hayata geçirmesinin önünde duran engelleri ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Başarılı ve nüfuzlu bir vali olan Hz. Halid'in oğlu Abdurrahman'ın ve Hz. Hasan'ın şaibeli ölümlerinin faturası Muaviye'ye kesilmiştir. Zira bunların varlığı Yezid'in atanmasının önünde önemli engeller olarak kabul edilmiş, öldürülmeleri ise onun işini epeyce kolaylaştırmıştır. Bilindiği üzere, Hz. Peygamber'in torunu olan Hasan'ın Muaviye ile ondan sonra halife olacağına dair anlaşması vardı. Abdurrahman ise, halk tarafından sevilen başarılı ve nüfuz sahibi bir vali olması dolayısıyla halkın teveccühüne mazhar olarak bir muhalefet oluşturabilirdi¹⁸.

Tarihi verilere bakılırsa, oğlunu veliaht tayin etme yolunda Muaviye'nin çok ince, planlı ve dengeli bir siyaset güttüğü görülür¹⁹. Önce Muğire b. Şube ve Ziyad b. Ebihi gibi valiler vasıtasıyla problem çıkarabilecek şehirlerden Kufe ve Basra'nın nabzını yoklatmıştır. Muhalifleri hesaba katmayarak Ziyad'ın tavsiyesi üzerine fikrini bir süre ertelemiştir.

¹⁶ Bk. Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, 195; Kılıç, 66-69.

¹⁷ Bk. Cabirî, Abid Muhammed, *İslam'da Siyasal Akıl* (terc. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997, 28; Fırlalı, E. Ruhi, *İmamiyye Şiası*, İstanbul 1984, 96; Aycan, 246.

¹⁸ Kılıç, 75-96.

¹⁹ Taberî, *Târih*, Beyrut ts., IV, 238.

Kendisinden çekindiği Ziyad'ın ölümünden (53/672) hemen sonra oğlunu veliaht olarak tayin ettiğini açıklamıştır. Yezid'in veliahtlığına Emeviler'den bile, Hz. Hüseyin'i destekleme adına değil de kendi beklentilerine aykırı bularak, Ziyad b. Ebihi, Mervan b. Hakem gibi önemli isimler karşı çıkmıştır²⁰. Ancak bunlar değişik vesilelerle, baskı, hile ve desiselerle ikna edilip beyatları alınmıştır. Hz. Hüseyin ise onun veliahtlığına sonuna kadar karşı çıkanların başında gelmektedir. Hicaz'daki Kureyşliler, Hz. Hüseyin'i tercih eden Ensar ve Irak'ta Ümeyye oğullarına karşı olanlar da bu konuda Hz. Hüseyin'e destek veriyorlardı. Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr ise onun Medine'deki en önemli taraftarı idi. Hz. Hüseyin'in Yezid'in veliahtlığına karşı çıkmasının en önemli sebebi, pek çok bakımdan kendisini, hilafete ondan daha layık görmesiydi. Hatta hilafet saltanata dönse bile, o bu iş için öncelikli olmalıydı. Zira babası Hz. Ali Muaviye'den önce halifeydi. Üstelik Hz. Hüseyin, ağabeyi Hz. Hasan'ın vefatından sonra kendisini Haşimoğullarının lideri görerek hilafet bekliyordu. Fakat onun esas endişesi, hilafetin saltanata dönüşmesi dolayısıyla sistemin bozulması, fitne çıkması, Yezid yönetiminin dini-siyasi bakımdan iyi sonuçlar doğurmayacağı noktasındaydı²¹.

İşin ilginç yönü şu ki, Hz. Hüseyin Yezid'in halife olmasının fitneye sebep olacağından endişe ederken, Muaviye'nin de muhtemel fitneyi bertaraf etmek için onu veliaht tayin ettiğini söylemektedir²². Oğlunu veliaht tayin etmesinde asabiyetin ve evlat sevgisi gibi subjektif ve şahsî sebepler esas etken iken o, kurnazlık yaparak herkesin kabul edebileceği bir anlamda daha objektif bir gerekçeyi kendisine sığınak ve dayanak yapıyordu²³. Daha sonra Muaviye'nin haksız, geleneği bozan, yanlı icraatını onaylar gibi gözükten Sünnî kesim de bu fitne söylemine ikna olmuş izlenimi vermişlerdir²⁴.

Bu gerekçenin öne sürülmesinde haklılık payı olduğu söylenebilse de, fitneyi asgariye indirecek en isabetli şahsın Yezid olduğunu iddia etmek çok zordur. Nitekim tarih bu seçimin hiç de isabetli olmadığını ispat etmiştir. Zira Yezid fitneyi bastıran değil, bu ateşi tutuşturan ve ümmeti en azından ikiye bölen olumsuz icraatların sahibi olmuştur. Bu öyle bir fitnedir ki, Müslümanları Sünnî ve Şia olarak iki ayrı kampa bölmüş ve bunlar arasında tevhide ve diyaloga engel kalın duvarlar örmüştür. Tarih içerisinde yaşanan

²⁰ Kılıç, 148-151.

²¹ Kılıç, 141, 156-163.

²² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut ts., VIII, 83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Beyrut 1979, III, 503.

²³ Bk. Kılıç, 166-174.

²⁴ Bk. İbn Haldun, I, 450.

diğer olumsuz hadiseler, yanlış tutumlar ve görünmeyen üçüncü şer güçler bu ateşe hep benzin dökmüş, Ehl-i Beyt sevgisiyle yanıp tutuşan iki kardeş ayrı vadilerde ağıt yakıp muhabbet izhar ederken birbirlerine hep şartlı bakmayı alışkanlık haline getirmişlerdir.

c. Hilâfete geçişi

Hilafetin saltanata dönüşmesine yol açacağı ve pek çok bakımdan ehil olmadığı gibi gerekçelerle Yezid'in hilafete geçmesine karşı çıkılsa da, yukarıda zikredilen sebepleri ileri sürerek ve tepkilere aldırılmayarak Muaviye oğlu Yezid'i kendisinden sonra geçerli olmak üzere, fakat hayatta iken onun adına farklı yöntemler kullanarak beyat alıp halife (veliaht) olarak tayin etmiştir. Taberî tarafından kaydedilen ve onun Yezid'e vasiyetini içeren bir rivayet olaya epeyce ışık tutar mahiyettedir. Buna göre ölmek üzere olan Muaviye'nin oğluna vasiyeti şöyledir: “Oğulcağızım! Senin için her türlü imkânı hazırladım. Düşmanlarını önünde zelil kıldım. Onların güçlülerini sana boyun eğdirdim ve sana itaat ettirdim. Kurmuş olduğum bu düzende kimsenin seninle çekişmesinden korkmuyorum. Sadece dört kişinin seninle mücadeleye girişeceğini zannediyorum: Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu Abdullah, Zübeyr'in oğlu Abdullah ve Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman”²⁵. Muaviye'nin vasiyetinde şu ifadeleri kullandığı da kaydedilmiştir: “Halifelik konusunda Kureys'ten üç kişiden başkasının seninle ihtilafa düşmeyeceğini zannedirim. Bunlar Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu Abdullah ve Zübeir'in oğlu Abdullah'tır. Abdullah b. Ömer ibadetle yanıp tutuşan bir kimsedir. Herkes beyat edince o da sana beyat edecektir. Hüseyin b. Ali, heyecanlı bir adamdır. Iraklılar ona destek olur, o da sana baş kaldırır ve sen ona galip gelersen, kendisini affet, çünkü onun bize akrabalığı, büyük şerefi ve Hz. Muhammed'e yakınlığı vardır. Sana aslan gibi saldırıp tilki gibi tuzak kuracak olan Abdullah b. Zübeyr'dir. Eğer bu adam sana karşı bir oyuna kalkarsa, onu lime lime kes ve gücün yettiğince kendi adamlarının kanını akıttırma.”²⁶

Yezid babasının ölümü üzerine (60/679) Şam'a geldi ve orada irad ettiği ima ve tehdit dolu bir hutbe ile hilafetini ilan etti.

Değerlendirme

Yukarıdaki meşru seçilme usulleriyle Yezid'in durumunu karşılaştırdığımız zaman şunları söyleyebiliriz: Yezid, babasının bozduğu

²⁵ Taberî, Târih, Beyrut ts., IV, 238.

²⁶ Taberî, IV, 238-239; İbnü'l-Esîr, IV, 6.

eski ve kabul edilmiş meşru seçim ve atama usullerine uygun olarak devlet başkanı seçilmemiştir. Aksine Muaviye'nin onunla başlattığı şaibeli veliahtlık ve saltanat sisteminin ilk yöneticisidir. Dolayısıyla zorunlu bazı sebeplerle onun hilafetine meşruiyet kazandırılmaya çalışılsa da, ilgili nasslar başta olmak üzere, İslam'ın ruhu, Müslümanların teamülleri ve hilafetin hedefleri açısından bakıldığında Yezid'in hilafetini ideal ve meşru kabul etme imkânı yoktur.

2. Hz. Hüseyin'in tavrı (kıyamı/hurucu) meşru devlete isyan mı, meşruiyetin sorgulanması veya zulme baş kaldır mıydı?

Hz. Hüseyin'e isnad edilen suçun niteliği

İslam hukukunda meşru halifeye, Şiaya göre masum imama, isyan (bağy) had gerektiren bir suçtur. Çünkü bunun âyet²⁷ ve hadislerle²⁸ belirlendiği kabul edilmektedir. Bu suç: “Müslümanlardan silahlı bir grubun meşru devlet başkanını kendilerince haklı görülen bir sebepten ötürü devirmek için başkaldırmalarıdır.” şeklinde tanımlanmıştır. Tanımda üzerinde en çok durulan ve hukukçular tarafından ittifak edilen nokta, kendisine karşı çıkılan halifenin âdil olmasıdır. Buna göre, âdil olmayana karşı çıkmak ve dine ve hukuka aykırı icraatlarından dolayı isyan etmek bu suçun kapsamına girmez. “Haklı görülen sebep” ifadesi, isyan suçuyla yol kesme ve anarşi suçunu ayırmak için kullanılmıştır. Bu da mesela, devlet başkanının seçim usulünü hukuka uygun bulmama gibi bir sebepten olabilir. Aynı zamanda isyancıların yönetimi ele geçirecek belli bir güce sahip olmaları da şart koşulmuştur. Böyle bir suçun cezası, isyancının durumuna göre farklılık arz etse de genel olarak ağırdır. Meşru halifeye başkaldırmaya “huruc”, ”kıyam”, “bağy” ve “isyan” denirken bu eylemi gerçekleştirenlere “âsi”, “muhârib”, “bâğî” gibi isimler verilmektedir. İsyanın cezalandırılması için suçun unsurlarının oluşması gerekmektedir. Bu suçun unsurları şöyle ifade edilmiştir:

- a. İsyân meşru ve âdil devlet başkanına karşı olmalı
- b. İsyân esnasında kuvvet kullanılmalı
- c. Kendilerince haklı bir sebebe dayanmalı
- d. İsyân suçu topluca işlenmeli.²⁹

²⁷ Hucurât, 49/9.

²⁸ Şevkanî, *Neylû'l-evtâr*, III, 166-181.

²⁹ bk. Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, Beyrut 2009, IV, 100-104; Tûsî, Ebû Cafer, *Kitâbu'l-hilâf*, Kum ts., V, 335; Udeh, II, 675vd.; Ebû Zehra, *el-Cerîme*, Pakistan 1987, 170vd.; *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, “Bağy” md., VIII, 130vd.; Aydın, 206vd.; Karaman, I, 133-134; Özel, Ahmet, *İslam*

Suçun bu unsurları oluştuğu zaman, fâiller gerekli cezaya çarptırılır. Ancak hukukçular devlete isyan edenleri isyan edilen devlet başkanı açısından üç gruba ayırmış, cezayı da bunlara göre belirlemişlerdir. Meşru yolla gelip önce âdil iken sonra fiska sapan devlet başkanına isyan, meşru yolla gelmediği halde âdil olana isyan ve ne meşru yolla gelen ne âdil olana isyan. Birinci ve ikinci gruba girenlere karşı isyan ve savaş cumhura göre câiz değilse de, bazı hukukçulara göre ise bu gibilerin değiştirilmesi vacip olduğundan bunlara karşı savaşmak caizdir. İkinci grupta yer alana karşı çıkılmayacağı noktasında ise genel bir ittifak vardır³⁰.

İsyan suçu için her halükârda uygulanacak sabit ve muayyen bir ceza yoktur. Bu bakımdan bu fiili had gerektiren suç kapsamında değerlendirmeyen hukukçular da vardır. Çünkü bu cezada esas hedef, isyanı bastırmak, fitnenin büyümesini önlemek ve isyancıları caydırıp ıslah etmektir. Genel olarak, başka çare kalmayınca, isyana kalkışanlarla savaşılacağı ve bu esnada gerekli ise ölüm cezası uygulanabileceği hukukçularca kabul edilmiştir. Ancak isyanı bastırmayı sağlayacak ölçüde bir sertliğe izin verilmiştir. Bunun sonucu olarak yaralılar öldürülmez, malları ganimet olarak alınmaz ve çoluk çocukları esir edilmez. Bazı Hanefilere göre isyan etmek için toplanmış ve hazırlık yapmış olanlara savaş ilan edilir, fakat isyan bastırıldıktan sonra ölüm cezası dışında uygun bir tazir cezası verilir. Ebû Hanife gerekirse ölüm cezası da verilebileceği görüşündedir. Onlara verilecek ceza her halükârda ölüm değildir. Bir daha fitne çıkarmalarına engel olmak maksadıyla daha çok tazir ve hapis cezası verilir. İslam hukukçularının çoğu bu görüşte olup Ömer b. Abdulaziz'in tercih ve uygulaması da bu yönde olmuştur³¹.

İşte bu noktada devlete isyanla suçlanan Hz. Hüseyin'in tavrının da kamu hukuku açısından değerlendirilmesi gerekir. İslam tarihinde zahiri şartlar açısından onun tavrının isyan suçuna benzediği görülüyorsa da, görebildiğimiz kadarıyla Sünnî kaynaklarda Hz. Hüseyin'e bu suçu isnat edip ona "bâğî" ve "âsî" diyen olmamış, aksine onu ve yanındakileri "hak ehli", dava ve kıyımları haklılık taşıyan kimseler olarak nitelendirmişlerdir³². Zira onların tavrı âdil ve meşru bir halifeye değil, gerek seçilme biçimi ve gerekse

Devletler Hukukunda Savaş Esirleri, Ankara 1996, 90; a.mlf., *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul 1984, 128.

³⁰ Udeh, II, 677-679; Ebû Zehra, 174-178.

³¹ Hillî, Ebu'l-Kâsım Necmüddin Cafer b. El-Hasen, *el-Muhtasarü'n-Nâfi*, Beyrut 1985, 134; Hillî, Allame Cemalüddin el-Hasen b. Yusuf, *Tabsıratu'l-müteallimîn fi ahkâmî'd-dîn*, Beyrut 1984, 109; Ebû Zehra, 174-178; *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, VIII, 135-138; Karaman, I, 134; Aydın, 207; Özel, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 90-92.

³² Bk. İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, XII, 286; Demîcî, 495.

şahsiyeti bakımından hilafete uygun olmayan Yezid gibi birisine karşı olmuştur. Başka bir ifadeyle, Hz. Hüseyin'in kıyamı isyan sayılamaz. İsyân sayılabilmesi için Yezid'e meşru halife olarak beyat etmesi gerekirdi. Halbuki böyle bir beyat yoktur.

İslam hukuku kaynaklarında şöyle bir hüküm de yer alır: İsyân suçu, siyasi mahiyette olup meşru ve mevcut idareyi devirmek maksadına yöneliktir. Şayet isyan hareketi bu maksatla değil de devlet başkanının zulmü sebebiyle çıkmışsa, onlar âsî (bâğî) sayılmazlar ve devlet başkanının zulmünden vazgeçerek onlara adaletle davranması gerekir³³.

Konuyu değerlendiren Tahanevî şu görüşlere yer vermiştir: Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının durumu “bağy” suçu kapsamında değerlendirilemez. Çünkü onlar önce âdil olup sonra fıska sapan meşru bir halifeye değil, zaten işin başında fâsık olan Yezid'e karşı kıyam etmişlerdir. Fukahanın geneli, seçilmeden önce fâsık olan birine yapılan beyatın geçerli olmadığı görüşündedir. Dolayısıyla onlar, meşru ve âdil imama isyan eden bâğî grubundan sayılmaz. Zaten Yezid gibilerin yönetimden uzaklaştırılması, gücü yeten ve yeterli hazırlığa sahip olan Müslümanlara vaciptir. Hz. Hüseyin ve taraftarları da başlangıçta yapılan beyatlara ve verilen sözlere binaen Yezid'i devirecek güce sahip olduklarını düşünmüşlerdi³⁴.

Burada “bağy” suçunun unsurları oluşmadığı için Hz. Hüseyin'in bu suçtan yargılanması bile caiz görülemez. Birazdan onun kıyamının gerekçelerini ve ona reva görülen haksız muameleyi ele aldığımız zaman mesele daha iyi anlaşılacaktır.

Hz. Hüseyin'in Kıyamının Sebepleri

Hz. Hüseyin'in Yezid'in gerek veliahtlığına gerekse halifeliğine karşı çıkmasının pek çok sebebi olabilir. Bunların belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Yezid'i meşru halife görmemesi
2. Muaviye'nin ölümüyle ona yaptığı beyatın son bulduğunu düşünmesi
3. Yezid'in olumsuz ve dine göre âdil sayılamayacak şahsiyeti
4. Hilafete kendisini daha layık görmesi
5. Kufe halkı başta olmak üzere, gerekli desteği bulacağını tahmin etmesi, Abdullah b. Zübeyr'in hiç de haklı sebepleri bulunmayan teşvikleri³⁵.

³³ El-Fetâvâ'l-Hindiyye, Beyrut 1973, II, 283, III, 308; İbn Abidin, Bulak 1272, III, 309; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye*, İstanbul III, 411; Özel, *Ülke Kavramı*, 129.

³⁴ Bk. Tahanevî, Zafer Ahmed, *I'lâu's-sünen*, , XII, 618-619.

³⁵ Kılıç, 215-222, 250-252.

Hz. Hüseyin Müslim b. Akil'den aldığı haberlere güvenerek, Mekke'de gerekli propagandayı yaptığına inanarak, yaklaşan hac mevsiminde muhtemel bir çatışmada haremin kana bulanmasından korkarak, Yezid'e karşı isyanda en güçlü tepkiyi, zaten değişik sebeplerle Emevî iktidarından memnun olmayan Kufelilerin vereceğini umarak Kufe'ye gitmek üzere yola çıktı³⁶.

Kıyamın Yöntemine Karşı Çıkanlar ve Gerekçeleri

Kaynakların verdiği bilgiye göre Hz. Hüseyin'in kıyamını yöntem açısından doğru bulmayan ve onu engellemek isteyen, aralarında sahabeden önemli isimlerin de bulunduğu pek çok kimse olmuştur. Onun yöntemine hem dini hem de siyasi açıdan karşı çıkmıştır. Mesela Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah onun hareketini, fitneye sebep olacağı gerekçesiyle, dini açıdan doğru bulmamışlardır. Hatta Cabir b. Abdullah'ın ona şöyle diyerek çıktığı nakledilmektedir: “Allah'tan kork! İnsanları birbirine düşürme, yemin ederim ki ben senin bu yaptığını uygun görmüyorum”. Abdullah b. Abbas, Ebû Said el-Hudrî gibi sahabilerse, Kufelilerin güvenilmez oluşu, ailesiyle beraber böyle bir işe kalkışmasının Ehl-i Beytin yok olması gibi çok önemli riskler taşıması gibi siyasî sebeplerle onu vazgeçirmeye çalışmışlar da başarılı olamamışlardır³⁷. Yezid'in de İbn Abbas vasıtasıyla onu Kufe'ye gitmekten vazgeçirmeye çalıştığı, ancak Hz. Hüseyin ona yazdığı mektupla bunu başaramayacağını ifade edip yoluna devam ettiği nakledilmiştir³⁸. Olayı değerlendiren bazı tarihçiler onun Kufe ısrarının isabetsiz olduğunu, bütün engellemelere rağmen en azından şartların tamamen aleyhine dönene kadar geri dönmemesinin, hissî olduğu ve feci akibetini hazırladığı kanaatinde dirler. Halbuki o şartlar altında akıllıca hareket, ya Mekke'de kalmak veya Yemen'e gitmekti. Sonu belli olmayan riskler ve belirsizliklerle dolu bir yolculukta bütün Ehl-i Beyt'ini yanında götürmesi ise ayrı bir strateji hatasıydı. Gerekli hazırlıkları yapmadan ve tedbirleri almadan bu işe girişmesi de ona yöneltilen tenkitler arasındadır³⁹.

İsyanının İsabetli Olup Olmadığı

Tarihi verilerin soğukkanlı ve dikkatli değerlendirilmesi neticesinde sunlar söylenebilir: Hz. Hüseyin'in davası, ideali, gerekçesi ve düşüncesi

³⁶ Kılıç, 244-246.

³⁷ Taberî, IV, 254, 287-290; İbnü'l-Esîr, IV, 37-39; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dimeş li-İbn Asâkir*, Dimeşk 1985, VII, 139-141; Kılıç, 248-249.

³⁸ İbn Manzûr, VII, 142.

³⁹ Muhammed Rıza, 103; İşş, Yusuf, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 1985, 181-182; Kılıç, 275-277.

haklı ancak yöntemi ve zamanlaması isabetli değildir. Onun isyanının sebepleri takip ettiği yöntemle beraber düşünüldüğü zaman yöntemine bir sebepten haklılık verilebilir.

O da, daha çok Şii kaynakların yer verdiği şu husustur: Hz. Hüseyin, Emevîler tarafından işlenen haksızlıkların ortadan kaldırılması ve toplumun bu kötü gidişata karşı sesini yükseltebilmesi için kendisini feda etmesi. Bu çok takdire şayan bir düşünce olmakla birlikte bu durumda şu soru sorulabilir: Gerekli gücü toplamadan ve savaş için lazım olan tedbirleri almadan kendini feda etmek İslam'ın genel prensiplerine ve Hz. Peygamber tarafından uygulanagelen yönetime ne kadar uygundur? Böyle bir fedakârlık dinen câiz ve gerekli idiyse Hz. Hüseyin neden Muaviye'ye de beyat etmeyerek, Emevî saltanatı kök salmadan ve zulüm yaygınlaşıp olaylar bu noktaya gelmeden bu yönetime başvurmadı? Bu yöntemi daha önce uygulaması daha isabetli olmaz mıydı? Madem ki Muaviye döneminde yeterli güce sahip olmadığını düşündüğü için kıyam etmedi. Peki aynı durum Kufe'de Müslim b. Akil gibi önemli destekçilerini kaybettiğini öğrendiği zaman da varken ve gitmemesi yönünde o kadar ısrar edilmişken neden bir süre daha beklemedi veya geri dönmedi?

Elbette Hz. Hüseyin, başkalarının, özellikle başlangıçta Kufeliler ve İbn Zübeyr, yolda iken de Müslim b. Akil'in kardeşlerinin teşvik veya kışkırtmalarından etkilenmiş ve gönülsüz olarak da olsa yoluna devam etmiş olabilir.

Hatta Kerbela'da olumsuz şartlara mahkum edildiği zaman geri dönmek istese de buna imkân verilmemiş olması yanında⁴⁰, Peygamber torunu olmasının verdiği sorumluluk ve güvene dayanarak yönetimin kendisine ölümü reva göremeyeceğini de düşünmüş olabilir⁴¹. Çünkü şartların umduğu ve anlatıldığı gibi olmadığını anladığı zaman geri dönmek istediği ve kendisine destek verenlerden isteyen ayrılabilceğini söylediği kaynaklarda yer almaktadır.

Bunlar ihtimalden uzak değildir. Ancak Müslümanların işlerini hem de böyle kritik dönemde deruhte etmek isteyen birisinin bunları gerektiği gibi değerlendirmesi beklenirdi.

İşte bütün bu sorular, özellikle de, yine meşruiyet sorunu olarak iktidara gelen Muaviye'ye baş kaldırmayıp beyat etmesi Hz. Hüseyin'in haklı kıyamındaki yöntemini isabet açısından tartışmalı hale getirmektedir.

⁴⁰ Kılıç, 260.

⁴¹ Bk. Beydun, İbrahim, *Min devleti Ömer ilâ devleti Abdilmelik*, Beyrut 1991, 187; Muhammed Rıza, *el-Hasen ve'l-Hüseyn*, Beyrut 1987, 92.

H. Hüseyin'in İsyanı Maruz Bırakıldığı Akibeti Haklı Kılar mı?

Tarihi verilerin en azından bir kısmını bile doğru kabul ettiğimiz zaman Hz. Hüseyin ve yanındakilere hiç de dine, hukuka, mahpus ve esir haklarına uygun muamele edilmediğini görürüz. Taraflar arasında orantsız bir gücün bulunduğu kesindir. Bu durumda Hz. Hüseyin ve yanındakiler öldürülmeden teslim alınabilirdi.

Başının kesilmesi ve işkence edilmeleri ise tam anlamıyla bir barbarlık ve hunharlıktır. Bunun dışında daha pek çok yol varken öldürme ve yakınlarına reva görülen muamele İslam'a hiçbir şekilde uygun değildir.

H. Hüseyin ve yanındakilerin durumunu ve maruz bırakıldıkları akibeti farklı statülerde değerlendirebiliriz. Bir an için onların meşru halifeye isyan (bağy) suçu işlediklerini düşünelim. Onlara reva görülen muamele, özellikle başının koparılması ve işkence boyutu düşünüldüğü zaman, bu suç için öngörülen cezayı aşan bir uygulama olduğunu göstermektedir. Halbuki biz onların bâğî kabul edilemeyeceğini yukarıda gerekçeli olarak ifade etmiştik.

H. Hüseyin'i maruz kaldığı son durum itibariyle esir veya mahpus (tutuklu) statüsünde de kabul edebiliriz. İslam'ın esirlere ve tutuklulara yapılacak muamele ile onun durumunu karşılaştırdığımız zaman arada hiçbir benzerliğin olmadığını görmekteyiz. Zira İslam'ın esirlere yaptığı insanca muâmele, tarihte benzerine rastlanamayacak türdendir. Yeme, içme ve barınma gibi tabii ihtiyaçlarının karşılanması bir tarafa, öldürülme ve işkence edilmeleri de kesinlikle yasaklanmıştır⁴². İslam hukukunda devlete isyan eden ve bunun sonucu olarak ve esir alınan âsilerin durumu esâretten çok savaşmalarını önlemek için bir tür gözaltına almaktan ibaret olduğundan savaşın sona ermesiyle son bulmaktadır⁴³.

Sonuç

İslam tarihinin en netameli ve kritik meselelerinden biri olan bu konuyu değerlendirip bir sonuca varmanın zorluğu ve riski malumdur. Bugünden geçmişe yönelik hüküm vermenin ne gibi fayda ve katkı sağlayacağı da tartışılabilir. Hatta bazı yazarların dediği gibi, ellerinizin karışmadığı bu olaya dilleriniz de bulaştırmayın tavrı da benimsenebilir. Ancak mevcut veriler etrafında haklıyı ve mazlumu tespit; zalimi ise ortaya çıkarmak için

⁴² Bk. İnsân, 76/8; Ebû Davud, "Eymân", 21; Kâsânî, Bedâiyü's-sanâyi, VII, 120; Özel, Ahmet, Özel, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 90-92, a.mlf., "Esir"md., DİA, XI, 384-385.

⁴³ Özel, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 92.

bir değerlendirme de yapılabilir. Bizim yapmaya çalıştığımız da bundan ibarettir. Kербela Olayı'ndan hemen peşin olarak şu dersi çıkarmak gerekir ki, bu olay Müslümanların tarihinde en mühim kırılma ve dönüm noktalarından biridir. Bu olay çok açık bir şekilde Müslümanlara göstermiştir ki, iktidar hırsıyla hareket etmek ve kavgaya tutuşmak, ne pahasına olursa olsun asabiyeti savunmak, itidalden ayrılmak, güven duyulan insanların o güveninin sorumluluğuna aykırı hareket etmek, şahsi düşünceleri umumi maslahata öncelemek, Allah'ın yüce Peygamberiyle tebliğ ettirdiği dinin temel hedeflerine asla uymamaktadır. Zira bu tür kavgada dinin bir çok prensibi sorumsuzca ihlal edilebilmektedir. İhlal edilen bu prensiplerin bedeli o kadar ağır faturalar bırakmaktadır ki, iki kişinin yaptığı borcu bir ümmet ömür boyu ödemekten aciz duruma düşmektedir.

Bu noktanın altını çizdikten sonra İslam kamu hukuku bakımından olayın sonuçlarını şöyle ifade edebiliriz:

Hz. Hüseyin İslam kamu hukuku kurallarına göre “devlete isyan” (bağy) suçu işlemediği için ona bu suçun isnat edilmesi ve bundan yargılanıp cezaya çarptırılması mümkün gözükmemektedir. Onun kıyamını haklı çıkaracak bir çok neden vardır. Onun hareketi en fazla metot, taktik, zamanlama ve tedbir açısından eleştirilebilir. Nitekim bazı Şii müelliflerin de ifade ettiği gibi, onu bu yönüyle eleştirip taraftarlığından ayrılanlar da olmuştur⁴⁴. Ancak, bu yönlerden hata etmiş olması, maruz bırakıldığı feci akibeti asla haklı kılmaz. Müslüman kamuoyunun yani maşeri vicdanın baskın kanaati hep bu yönde olmuştur. İşte Yezid'in ve onun emir verdiği kişilerin haddi aşan ve tevile sığmaz suçlarının ağırlığı da bu noktada kendini göstermektedir. Hz. Hüseyin'in devlete karşı çıktığı düşünülse bile onu bertaraf etmenin başkaca yolları bulunmalıydı. Bu noktayı dikkate alan bazı ehl-i sünnet ve mutezile âlimleri, mesela Sadeddin Teftezânî, Yezid'in bu olaya sebebiyet vermekle laneti hak ettiğine kanaat getirmiş ve onu açıkça telin etmişlerdir. Aralarında Gazali ve İbn Teymiye'nin de bulunduğu çoğunluk ise, Yezid'in öldürme emrini vermediği, küfrü gerektiren bir davranışı olmadığı, büyük günah işlese de tövbe ettiği gibi gerekçelerle onun lanetlenmemesi gerektiğini savunmuşlardır⁴⁵. Çünkü onların lanete yüklediği anlam, bir kişinin imandan mahrum olmasını talep etmek, müminliğinden

⁴⁴ Bk. Kummi/Nevbahti, *Şia Fırkaları* (çev., Hasan Onat ve diğr.), Ankara 2004, 108.

⁴⁵ Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-Fetâvâ* (cem ve tertib, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), IV, 474-487; Teftezânî, Sadeddin, *Şerhu'l-akâidi'n-Nesefiyye* (tahkik, Muhammed Adnan Derviş), ts., 247-249; Bilmen, Ö. Nasuhi, *Ashabi Kiram Hakkında Müslümanların Nezh İtikatları*, İstanbul ts., 103-104; Kılıç, 412-420; Topaloğlu, Bekir, *Emali Şerhi*, İstanbul 2008, 91-95.

şüphe etmek, Allah'ın yardımından ve cennetinden mahrum olmasını istemek gibi bedeli son derece ağır anlamlar içermektedir⁴⁶. Onların bu savunma ve gerekçelerinde fitneyi bastırma, Müslümanlar arasında birliği ve dirliği yeniden sağlama ve Şia'nın bu olayı bahane ederek Sünni dünyayı yıpratma çabalarına engel olma düşüncesi olduğu da inkâr edilemez. Bize göre bu son gerekçe önceliklerden daha önemli ve gerçekçidir. Fakat gerekçe ne olursa olsun Yezid'in bu olaydan sorumlu olmasını ortadan kaldırmaz. O ölüm emrini doğrudan vermese bile, adeta gözü dönmüş birini Hz. Hüseyin'in üzerine gönderirken bu feci akibeti tahmin etmeliydi. Hiç emir vermese bile böyle bir duruma sessiz kalması bile onun haksızlığı için yeterli sebep sayılabilir.

Müslümanların birliğini koruma adına, klasik seçilme usullere uymayan Yezid'in velayetinin meşruiyet yönünde tevil edildiği zamanlar olmuştur. Fakat Yezid'i bazı tarihçiler affetse de tarih affetmemiştir. O, Müslümanların vicdanında her zaman mahkum olmuştur. Yezid, şahsiyeti, seçilme usulü ve tevil edilemeyen bazı icraatları sebebiyle İslam kamuoyunun vicdanî ve kalbî desteğini alamamıştır. Ona günün şartları gereği sözlü destek verenler ve ümmet içerisindeki parçalanma ve fitneleri bastırma adına hilafetine ses çıkarmayanlar, onun adını çocuklarına vermemek, ondan sitayişle bahsetmemekle aslında düşüncelerini daha belîğ bir şekilde ifade etmişlerdir. Bazen sükutun gücü sözden üstündür. Bu mesele de onun en güzel örneklerinden biridir.

Hz. Hüseyin'in kıyâmı, yöntem açısından tartışılabilir. Fakat bu nokta ve onun konumu sadece objektif kurallara göre bir haklı-haksız belirleme meselesini aşan ve duygusallıktan kendimizi alamayacağımız subjektif unsurlar da taşımaktadır. Siz Yezid'e genel olarak haklı dediğiniz zaman, Hz. Hüseyin'i de o oranda haksız kabul etmeniz gerekir. En fazla eyleminde haklı ancak yönteminde isabetsiz diyebileceğiniz bu zat, sıradan biri değil, Hz. Peygamber'in, bütün müminlerin en sevgilisinin en sevgilisi, ciğer paresidir. Onun kıyamında tedbirsiz davrandığını düşünürken, Peygamber torunu olmanın verdiği güveni de arkasına aldığı ve "En azından dedemin hatırına bana fazla ilişmezler" diye bir düşüncüyü aklından geçirdiğini de hesaba katmalıyız. Yezid'e bir parça hak vermek, onun emriyle yapılan ve hiçbir tevile sığmaz zulmü de meşru görmek anlamı taşıyacaktır. Hz. Hüseyin'in hareketini hukuk kuralları çerçevesinde meşru bulmayan Yezid ve taraftarları, bu kıyâmı bastırmak için başka bir yol bulamazlar mıydı?

⁴⁶ Teânevî, *Keşşafü Istılâhâtî'l-fünûn*, II, 1309; Yaşaroğlu, Kamil, "Lanet"md., DİA, XXVII, 101-102; Topaloğlu, 93.

Hatır için tarih boyunca, o gün, bu gün nelere katlanılırken Resul-i Ekrem'in torununun bu tavrına başka hiçbir haklı sebep olmasa bile sırf dedesinin hatırına katlanılamaz mıydı?

Bütün bunlar geçmişe yönelik olarak düşünülebilirse de, günümüz pratikleri ve Müslümanların dirliği, birliği açısından fayda sağlayacağını söylemek çok zordur. Bu sebeple Sünnî ulema, günün şartlarını ve doğabilecek daha vahim sonuçları dikkate alarak, içleri yana yana, vicdanları kan ağlaya ağlaya onun acısını içlerine gömmeyi yutkunarak tercih etmişlerdir. Bu meselede, Şia'nın aksine pasif bir tepkinin tarafı olmuşlardır. Şia'nın sandığı ve iddia ettiği gibi, Sünnî ulemanın buradaki tavrı, taraftarlık edasıyla asla Hz. Hüseyin'i yargılayıp haksız, Yezid'i ise benimseyip haklı çıkarmak şeklinde değildir. Aksine onlar halifeye karşı çıkan (huruc) kimseleri gruplara ayırırken Hz. Hüseyin ve taraftarlarını "Ehlü'l-hakk" olarak nitelendirmişlerdir.

Bu değerlendirmeye göre Hz. Hüseyin ve taraftarları zâlim halifeye karşı çıkan adaletili kimselerdir. Bunlara karşı savaşılmaz, malına, canına, ve ailesine galip gelmek isteyen böyle zalim bir halifeye karşı itaat etmeyen mazurdur ve öldürülmesi helal değildir. Bu durumdaki kimselerin güçleri yettiği kadar mallarını, canlarını ve ailelerini korumaları ve savunma yapma hakları vardır⁴⁷. Bu tavırlarıyla asında Sünnî ulemanın demek istediği şudur: Evet, Peygamber'in ciğer pasesi Hz. Hüseyin ve yanındaki masumlar, haksız bir şekilde katledilerek şehit olmuşlardır. Şehit bizim, cenaze bizim, acı bizim yani hepimizindir.

Ehli Beyt kanbağı (asabiyet) olarak onlara daha yakın olabilir. Bir de iman bağı vardır. İman bağı noktasında kimin daha yakın olduğunu ancak kalplerin gerçek sahibi olan Allah bilir. O zaman beraberce ağlayalım, acımızı paylaşalım, bu üzücü olaydan ders çıkaralım ve bu bizi ayrılığa değil birliğe sevk etsin. Düşmanlıkta değil, dostluk ve kardeşlikte birleşirsin. Ancak böyle olursa Yezid zihniyetini hakkıyla değerlendirip cezalandırmış olabiliriz.

Bu bakımdan Şia'nın tarih boyu sürdürdüğü tavrının Müslümanların birliği adına ne getirip ne götürdüğünü de yeniden ve iyi değerlendirmek gerekir. Gerçek fâilleri tarih yedikten sonra sürekli intikam hırsıyla dolu yaşamak ve her fırsatta ağıt yakıp, Hz. Hüseyin'e ve Ehl-i Beyte iliklerine kadar muhabbet dolu Müslümanlara Yezid gözüyle bakmak ve hayali Yezidler türetmek sadece Müslümanların birliğini, dirliğini bozmak isteyenlerin ve onların bir araya gelerek iyi işler yapmasını hazmedemeyen

⁴⁷ Bk. İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, XII, 286; Demîcî, 495.

İslamdışı global güçlerin işine yarar. O zaman tarihin olumsuz şartlarında yaşanan birliğimize, kardeşliğimize ve Ehl-i Beytimize kasteden tatsız hadiseleri, artık içinden çıkamayacağımız ve bizi kısır çekişmelere sevkedecekleri için, geride bırakıp Resul-i Ekrem'in bize miras bıraktığı Kitap, Sünnet, Ehl-i Beyt ve İslam kardeşliği etrafında daha sıkı kenetlenmek daha isabetli olacaktır.

Bu konuda dengenin yakalanması adına Sünni dünyanın Ehl-i Beyt vurgusunu artırması, Şii dünyanın da kini azaltarak daha itidalli davranması Müslümanların işini kolaylaştıracaktır. Müslümanların işini kolaylaştırırken de onların vahdetine göz diken ve parçalamalarından nemalanmak isteyip medet umanları zor durumda bırakacaktır.

MÜZAKERE

Sami Şahin

Uluslararası Kerbela Sempozyumunun dördüncü (hadis) oturumunda ikisi hadis, birisi tefsir, birisi de İslam hukuku alanlarında olmak üzere dört tebliği müzakere etmem istenmiştir. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, her bir tebliğ sahibi tebliğinde ortaya koymuş olduğu fikir ve düşünceleri uzun uğraşlar sonucu ilmî verileri değerlendirerek ortaya koyduklarında şüphe yoktur. Bu yüzden kendilerini tebrik ediyorum. Ancak her bir tebliğ için ayrı ayrı bazı mülâhaza ve değerlendirmelerde bulunmak istiyorum.

Nurettin Turgay’ın “Kerbela Olayında Kullanılan Ayetler” başlıklı tebliğin müzakeresi

Hz. Hüseyin’in kendi konumunun haklılığını ortaya koymak için okuduğu âyetlere bakıldığında (yunus 10/41,71; fetih 48/10; nisâ, 4/80; araf 7/196; duhan 44/20; Mü’min 40/27; al-i İmran 3/178-9 gibi) Hz. Peygamber ile müşrikler arasında iman-küfür mücadelesi ile ilgili olduğu açıkça görülmektedir. Hz. Hüseyin’in âyetleri bu şekilde kullanımı, vakayla örtüşmemektedir. Zira her taraf da (Hz. Hüseyin’in ve Yezid) Müslüman olarak bilinmektedir. Bazılarının günahkâr olması, onları inançsız kılmamaktadır. Böylece yapılan kıyaslama “kıyasun fasid” veya “kıyasun maalfarık” şeklinde tezahür etmektedir. Kıyaslamayı ancak aynı cinsler arasında veya benzerleri arasında yapmak mümkündür.

Hz. Hüseyin’in okuduğu âyetler arasında Allah’a ve resûlüne itaat etmeyi emreden âyetler bulunmaktadır. Bu âyetlerden Hz. Hüseyin’e itaat etmeyi gerektiği sonucu çıkartılabilir mi? Bu ilgi nasıl kurulabilir?

Kur’ânın âyetlerinin siyak ve sibakına bakarak onlara bütüncül yaklaşmak doğru anlamının bir gereği olarak karşımızda durmaktadır. Bu durumda âyetlerin konteksti önem arz etmektedir.

Yezid’in okuduğu âyetler tahlil edilirken âyetleri kendi menfaati ve iktidarı için lehine kullandığı, dolayısıyla âyetleri istismar ettiği ifade edilmektedir. Aynı durumun Hz. Hüseyin’in için de söz konusu olabileceğini göz ardı edemeyiz.

Hz. Hüseyin ve arkadaşları tarafından okunan âyetler neticesinde karşı taraf adeta kışkırtılmış ve düşmanlığı iyice artırmış olma ihtimali de akla gelmektedir. İman edenlerle etmeyenler arasındaki hususları belirten âyetleri Müslümanlar arası siyasî ihtilaf ve çekişmeler için kullanmak doğru bir

davranış biçimi olmasa gerektir. İslam'daki eşitlik ilkesini göz önünde tuttuğumuzda kimliği, makamı, unvanı ne olursa olsun herkes için durum aynı olmalıdır.

Tebliğde “Hz. Hüseyin'in Okuduğu Ayetler” alt başlığı incelenirken Hz. Hüseyin'in Kûfelilere son bir kere hitapta bulunduğu, sonunda Kûfeli süvarilerin kendisine doğru yöneldiğini görünce duada bulunduğu ifade edilmiş, ancak herhangi bir kaynak referansında bulunulmamıştır. Ayrıca “Hz. Hüseyin'in Okuduğu Ayetler” alt başlığındaki 7, 8 ve 9. paragraf bilgilerine ait de herhangi bir kaynak bildirim yapılmamıştır.

Sayı 25'e ulaşan konuyla ilgili âyetlerin kader konusu ile ilgili olduğu birkaç defa belirtilmekte, ancak hangi âyetler bu kapsamda ele alındığı tam olarak anlaşılamamaktadır.

Sonuç kısmında önemli tespitler yapılmıştır. Bu tespitlerden en dikkat çekici ve önemli olanı dördüncü madde olarak ifade edilen din adına Müslümanlar arası yapılan savaş ve kavgaların nedeninin siyasî ve egemenlik mücadelesi olduğu vurgusudur.

Abdullah Kahraman'ın “İslam Kamu Hukuku Açısından Kerbela Olayı (Meşru Devlete İsyân mı, Meşruiyetin Sorgulanması veya Zulme Başkaldırı mı?)” başlıklı tebliğin müzakeresi

Hilafet (imamet) konusunda Ehli Sünnet ve Şia arasında ihtilaf konusudur. Bu ihtilaf, meseleye tarafların bakış açısının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ehli Sünnet hilafetin imanî konuların dışında siyasî bir mesele olarak görürken, Şîiler bunun bir dinî zorunluluk olarak görmektedir. Halifenin kim olacağı ve nasıl bir yöntemle seçileceği hususlarında farklı yaklaşımların ortaya konulması düğüm noktasını teşkil etmektedir. Ehli Sünnet, halifenin Hz. Peygamber'in soyundan ve ailesinden olma şartını öngörmezken Şîilerin Hz. Ali ve soyundan olmasını mutlak şart koşması meseleyi anlaşma noktasından uzaklaştırmaktadır. Hilafet konusundaki ihtilaf sadece Şîiler ve Ehli Sünnet arasında cereyan etmemekte, aynı zamanda bunların kendi içlerindeki alt guruplarda da mevcut olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla hilafet (imamet) meselesinde Müslüman ilim adamları tek bir görüş ve yöntemde anlaşmamış, her biri kendince doğru bulduğu fikir ve yöntem etrafında durmuştur. Üstelik herhangi birisi kendince belirlediği yöntemi “öteki”ne dayatmaya kalkınca ihtilafın çözümüne katkı bir yana anlaşmazlık daha da derinleşmiştir.

Tebliğin “Devlet Başkanında Aranılan Nitelik ve Yezid” alt başlığında şu ifadeye yer verilmiştir: “Verilen örneklere göre Hz. Ali daha faziletli

olduğu halde, Hz. Ebû Bekir ve diğer iki halifenin ondan önce bu makama gelmesi Sünnî ve Zeydilere göre câiz olduğu halde, diğer Şii'lere göre asla câiz değildir." Bu ifadeye bakan sanki Ehli Sünnete göre de Hz. Ali, ondan önceki üç halifeden (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman) daha faziletli olduğu izlenimine kapılmaktadır. Halbuki bu görüş sadece Zeydiler için söz konusudur. Ehli Sünnete göre efdaliyet sırası yazarın da içine dahil olduğu çoğunluk tarafından bilinmektedir.

Konu genel itibarıyla İslam Hukuku bakımından ele alınıp incelenmeye çalışılırken zaman zaman da konunun tarihî seyri alınmış olması buralarda İslam Hukukundan İslam Tarihi alanına sapmanın söz konusu olduğu göze çarpmaktadır. Bunun için "Yezid'in Devlet Başkanlığına (veliahtlığa) Seçilmesi" başlığı altında "Veliahtlığa hazırlanması" ve "Veliahtlığın Gündeme Gelmesi" gibi alt başlıklara bakmak yeterli olacaktır. Buralarda "tarihi verilere bakılırsa...", "İslam Tarihinde...", "kaynakların verdiği bilgiye göre..." şeklinde başlıya ifadelere yer verilmesi bunun açık örneklerini teşkil etmektedir.

"Hilafete Geçiş" alt başlığı altında Taberî'nin (v.310/922 *Tarihinden* bir rivâyete (IV, 238) yer verilmiştir. Ancak Taberî'nin kitabında yer verdiği her rivâyeti mutlak doğru kabul etmek, bir takım problem ve yanlışları da beraberinde getirmektedir. Garanik meselesi bunun en açık bir örneğini teşkil etmektedir. O yüzden Taberî'den kritik yaparak ondan istifade cihetine gitmek daha isabetli bir davranış olmaktadır.

"Veliahtlığın Gündeme Gelmesi" hususunda Muaviye'nin oğlu Yezid'i hilafete taşıyacak objektif gerekçeden söz edilmektedir. Ancak bu objektif gerekçenin ne olduğu açık ve net olarak ortaya koyulabilmiş değildir. Bu gerekçenin olsa olsa fitneyi bertaraf etmek olduğu zoraki anlaşılmaktadır.

Tebliğde genellikle iyi bir ifade üslûbu seçilmiştir. Ancak "Hilafete Geçiş" alt başlığının son paragrafında "Yezid babasının ölümü üzerine (60/679) Şam'a geldi ve orada irad ettiği ima ve tehdit dolu bir hutbe ile hilafetini ilan etti." şeklinde bir ifade geçmektedir. Yazar, bu bilginin kaynağına belirtmediği gibi di-li geçmiş zaman kipi kullanarak söz konusu olaya sanki kendisi müşahede etmişçesine ifade etmiştir.

Sonuç kısmında duygusal ifadeler yer verilmişse de konu iyi bir şekilde özetlenmiştir. Bu kısımda Kербela olayında dinî prensiplerin ihlal edildiğini ve Müslümanlara ağır bir fatura bıraktığını belirttikten sonra "iki kişinin yaptığı borcu bir ümmet ömür boyu ödemekten aciz duruma düşmektedir." ifadesi meseleyi tahlil etmede en çarpıcı ifade olarak görülmektedir.

**Abdullah Karahan'ın “Hadis Kaynaklarında Kerbela Olayı”
başlıklı tebliğın müzakeresi**

Başlığın “Ehli Sünnet Hadis Kaynaklarına göre Hz. Hüseyin'in Şehid Edileceğini Belirten Rivâyetler” şeklinde olması içeriğın uyumu açısından daha isabetli olurdu kanaatini taşımaktayız. Tebliğ sahibinin seçmiş olduğu başlık, hem tebliğın içeriğini tam yansıtamama ihtimalini taşımakta hem de Ehli Sünnet hadis kaynaklarına göre olduğu hususu belirginlik arz etmemektedir.

Ehli Sünnet hadis kaynaklarında geçen bazı rivâyetlerin aynı veya benzerleri Şif kaynaklarda da rastlanmaktadır. Mesela birinci rivâyette geçen hadis metniyle Cafer b. Muhammed el-Kummî (v.368/979), *Kâmilu'z-Ziyârât*, (hzr: Cevâd el-Kayyûmî, yy.-1417), Kummî'nin *Kamilu'z-ziyadât*, adlı kitabında (s.128) ve Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin (v.1111/1699), *Bihâru'l-Envâi'l-Câmia li Dureri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr*, (Beyrut-1983) adlı eserinde (44/235) geçen metinler karşılaştırıldığında aralarındaki çok büyük oranda benzerliklerin olduğu görülmektedir.

İkinci rivâyetin tahlilinde Ebu Nuaym'dan bahsedilirken bir çok hadis müellifine hocalık yapmış denilmektedir. Tebliğde vefat tarihi de verilmeyince ikinci rivâyetin isnadında geçen râvî Ebu Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (v.218/833), V. Hicrî asrın meşhur alimlerinden Ebu Nuaym İsfahanî (v.430) ile karıştırılması söz konusu olabilir.

Yine ikinci rivâyete bakılırsa Allah Teala, Yahya b Zekeriya için yetmiş bin kişi, Hz. Hüseyin'e mukabil ise iki katı, yani yüz kırk bin kişiyi öldüreceğini taahhüt ettiği görülmektedir. Bu tür rivâyetler, Allah'ın insanları öldürmekten –tabir caizse- zevk duyduğu vehmini vermektedir. Halbuki insan aklı, binlerce kişinin ölmesinin sebebi hikmeti sayılan Yahya Peygamberin ve Hz. Hüseyin'in bir şekilde korunmasını daha makul görmektedir.

Hz. Hüseyin'in şehid edilmesiyle ilgili verilen altı rivâyetten beşinin zayıf olduğu, altıncı rivâyetin isnadının sahih olduğu değerlendirilmektedir. Altıncı rivâyete göre, İbn Abbas (v.68/687) bir rüya görür ve sonradan o rüyayı gördüğü gün Hz. Hüseyin'in şehid edildiğini öğrenmektedir. Burada Hz. Hüseyin'in öldürüleceğini önceden haber verme söz konusu olmamaktadır. Ayrıca peygamberler dışındaki insanların gördükleri rüyadan hareketle önemli işlerini ona göre ayarlamaları ne akla ne de dinî kurallara uygun düşmektedir.

Tebliğ sahibi, sonuç kısmında konuyla ilgili rivâyetlerin zayıf olduğunu bu yüzden de ihtiyatla karşılamının en sağlıklı hareket tarzı olduğunu

belirtmektedir. Bu bakımdan onun başarılı ve isabetli bir neticeye ulaştığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak yine sonuç kısmında yer alan “Hz. Hüseyin’in öldürüleceği gerçeği Hz. Peygamber tarafından dile getirildiği” şeklindeki ifadesinden rivâyetleri net bir şekilde reddetmekte çekindiği izlenimi vermektedir.

Enbiya Yıldırım’ın “Şîî Kaynaklar Çerçevesinde Hz. Peygamber-Hz. Hüseyin İlişkisinin Kerbelâ Algısına Etkisi” başlıklı tebliğ müzakeresi

Tebliğ, deskriptif (tasvirî) hazırlandığından konuyla ilgili rivâyetlerin sıhhat değerlendirmesine gidilmemiştir. Şîî kaynaklarında geçen bu tür rivâyetlerin sıhhatinin değerlendirilebilmesi için isnad ve metin tenkidine ihtiyaç duyulduğundan daha başka çalışmaların yapılması da gerekmektedir.

Rivâyetlerde söz konusu olan Hz. Peygamber’in kızı Hz. Fatma’yı, damadı ve amca oğlu Hz. Ali’yi ve torunlarını sevmesi, Hz. Fatma’nın çocuklarını sevmesi hususunu olağanüstü bir şeymiş gibi isabetli olmasa gerektir. Herhangi bir insan da çocuğunu veya torununu sever, sevdiğini de dışa vurabilir. Böyle bir davranış biçimi herkes tarafından gayet tabii karşılanmaktadır.

Şîî kaynaklarda bir gün Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin birlikte Hz. Peygamber’in yanından kendi evlerine giderlerken şimşek çaktığı ve bu şekilde onların yollarını aydınlattığı rivâyet edilmektedir. Burada bazı doğa olaylarının olağanüstülük bir vasıf kazandırılarak Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in faziletine işaret edilmek istenmektedir. Halbuki Hz. Peygamber’in oğlu İbrahim’in vefatıyla güneş tutulması aynı anda gerçekleşince insanlar, bunun İbrahim’in ölümünden dolayı olduğunu söylemişler, ancak Hz. Peygamber güneş ve ayın hiç kimsenin ölümü veya hayatı için tutulmayacağını belirtmiştir. (Ahmed, VI, 168; Buhârî, kusûf, 2, 4; Müslim, kusûf, 1, 3, 6, 10; Ebu Davud, istiska, 3, h.no:1177, 7, h.no: 1191; İbn Mâce, ikame, 152, h.no: 1263; Nesâî, kusûf, 10, h.no:1468, 11, h.no: 1470)

Menakıb söz konusu olunca, sadece Şîî kaynaklarda değil Sünnî kaynaklarda da aşırı mübalağalara rastlanmaktadır. Bu mübalağalar, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için olduğu gibi daha pek çok sahabî için de olağanüstü özelliklerin bahsedildiği rivâyetlere bol miktarda yer verilmektedir. Özellikle Şîî kaynaklarda rastlanan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili bazı rivâyetlerde her ikisinin de adeta peygamberlerden daha üstün oldukları ifade edilmektedir. Halbuki peygamberler, Allah’ın ilahî mesajını

iletmekle görevlendirdiği seçkin kullarıdır. Ayrıca Kur'ân, peygamberlerin hiç kimse için öngörülme-yen üstün derecelerinden bahsetmektedir.

Hız. Hüseyin'in şehid edileceği haberini veren rivâyetlerde Hız. Peygamber sanki felaket tellalı olarak, Cebrail'in (a.s) görevi de adeta hem Hız. Peygamber'i hem de Hız. Fatma'yı üz-mek olduğu gösterilmektedir. Ayrıca bu tür rivâyetlerle Hız. Peygamber'i olacak olumsuzluklardan haberdar edilmesi, Hız. Peygamber'e ızdırap çek-tirmesine sebep olmakta, Allah Teala da bundan hoşlanmaktadır.

Hız. Hüseyin'in vefatından sonra ziyaret edenlere verilen mükafatın cennet olacağını belirten rivâyetlerin de dikkatli değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira bu tür rivâyetlerde Hız. Hüseyin'in uluhiyet noktasına taşıma gayreti ve aşırılık söz konusudur.

Sonuçta Şifî kaynaklı rivâyetlere bakıldığında Hız. Hüseyin'in şehid edilme yıl dönümlerinde Şifîlerin ne denli üzüntü duymaları, ağıt yakmaları ve hatta kendilerine eziyet etmelerinin sebebi anlaşılmaktadır. Bu rivâyetlerden hareketle hem kendilerini hem de diğer Müslümanları suçlayarak derin bir üzüntü duymakla beraber kendilerini işkencelere maruz bırakmaktadırlar. Ancak diğer konularda olduğu gibi bu konuda da rivâyetlerin mutlak surette isnad ve metin açısından tenkid süzgecinden geçirilerek değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Gerek Sünnî gerekse Şifî kaynaklarda bazı şahısların üstün özelliklerine işaret eden aşırı mübalağalı rivâyetlere rastlanmaktadır.

Bunların hepsinin doğru ve sahih sayılması durumunda ise tarafların ihtilaftan kurtulmaları mümkün gözükmemektedir. Burada hadis tenkidi neticesinde konuyla ilgili zayıf ve uydurma rivâyetleri bir kenara bırakıp, sahihliği tespit edilenleri de kendi içinde değerlendirip ona göre anlayıp yorumlamak en isabetli yol olsa gerektir. (Bkz. Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi*, s.208-9)

Kişilerin sevdikleri insanlara karşı duygusal yaklaşımları tabii karşılanır. Hatta sevginin insanın gözünü kör ettiği de söylenir, ancak İslam'ın temel kaynaklarından, akıl ve adaletten uzak bir körlüğün de kabul edilebilir yanı yoktur.

Sonuç

Ehli Sünnet ve Şifîlerin bir araya gelerek, meselelerini çağdaş ve medeni insanlar gibi konuşmaları ve aralarındaki alakayı kesmeden devam ettirmeleri gerekmektedir. Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu gibi ilmî toplantılar, bu tür ilişkilerin devam etmesi için birer fırsat olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Böylesi toplantıların daha da artarak devam etmesi gerektiği kanaatini taşımaktayım. Ancak bu durumda dikkat edilmesi ve özen gösterilmesi gereken en önemli husus, tarafların öncelikle mevcut ihtilafları geriye bırakarak (öteleyerek) daha çok ortak müşterekleri ön plana çıkarmak ve onlar üzerinden irtibatı sürdürmektir. Bu şekilde ancak toplantılar, diyaloglar başarıya ulaşabilir. Yoksa ittifaklar geriye bırakılır, ihtilaflar da gündeme taşınırsa o zaman olumlu sonuç almak bir hayalden öteye gidemez.

II. BÖLÜM / PART II

Editör Mehmet BAKTIR

TARİH FELSEFESİ ve TEOLOJİ EKSENİNDE KERBELÂ SORUNU

Mehmet Evkuran

Sorun ve Temeller

Miladî takvimde 680, Hicrî takvime göre ise 10 Muharrem 61 yılında gerçekleşen Kerbelâ Olayı denebilir ki, İslam dininin öğretisi kadar etkili olmuş, Müslümanların teolojik, toplumsal ve kültürel kimliğini derinden etkilemiştir. Hz. Hüseyin imgesi Müslümanların saygı duyduğu ortak bir değerdir. Ancak ona atıfla inşa edilen söylemler için bunu söylemek zordur. Bu imge içten içe ya da açıkça Müslümanlar arasında dışlayıcılık politikasının işleminde etkili olmuştur. Bu belirleyicilik, her zaman birleştirici olmamış ve hatta çoğunlukla Müslümanlar arasında kimlik ayırıştırıcısı ve farklılık göstergesi olarak kullanılmıştır.

Tarih felsefesi açısından bakıldığında Müslüman zihniyetinin takıldığı bu trajik olayın sağlam ve güçlü bir açıklaması yapılmadıkça, bu olayda sergilenen eylemlerin ahlâkî açıdan bir değerlendirmesi yapılmadıkça olay atlatılmış olmayacak, gerekli dersler çıkarılmış olmayacaktır. Aradan geçen bunca zamana rağmen Kerbelâ Olayı, dün gerçekleşmişçesine zihinlerimizde canlılığını korumaktadır. Ancak konu, hâlâ çözülmemiş bir düğüm, anlamlandırılmamış bir bilmecedir. Hakkında var olan onca söyleme, anlatıya rağmen bu böyledir.

Unutulmak istenmeyen, aksine sürekli ve kararlı biçimde anılan/hatırlanan Kerbelâ Olayı, bireysel kimliklerle toplumsal kimlikler arasında sıkı bir bağ kurmada merkezî bir rol oynar. Kimlik inşasında kullanılan bu yoğun geçmiş, anlambilimsel ve ideolojik olarak bizzat olayın olgusalılığından daha güçlü ve kapsayıcıdır. Tarihin anlamının da ifşa edildiği bu olay geçmiş değildir. Aksine her an günceldir ve hatta gelecektir. Bu nedenle konu, harareti yüksek bir meseledir.

Öyle ki onu düşünmeye, araştırmaya ve tartışmaya başladığımızda ateşinin sıcaklığını yüzünüzde hissedersiniz. Düşünsel, duygusal ve imgesel öğelerin iç içe girdiği Kerbelâ Olayı'nı çözmek, irade ve cesaret kadar bir bilgi ve bakış açısı gerektiriyor. Çünkü İslam araştırmacısının doğru tarihsel verilere sahip olmasına rağmen, bakış açısının yanlışlığından ya da yetersizliğinden dolayı doğru bir sonuca ya da sağlıklı bir çözülemeye varamadığı görülmektedir.

Kerbelâ Olayı bir sorun ve düğüm olmasının yanında büyük bir fırsattır da. Onun üzerinden, Müslümanların pek çok zihinsel, tarihsel ve toplumsal sorunlarına ışık tutulabileceğini, çözüm için gerekli olan perspektifin oluşturulabileceğini düşünüyorum. Söz gelimi Kerbelâ'nın bize düşündürdüklerinden yola çıkarak tarih anlayışımızı, ahlâk anlayışımızı, din-siyaset ilişkisine dair problemlerimizi tartışabileceğimizi sanıyorum. Çünkü İslam geleneğindeki siyasi, sosyal ve teolojik kimlikler bu olay karşısındaki tutumları ve ona yönelik farklı yorumları sayesinde kurumsallaşmıştır. Bu kimlikler belirli bir hakikat, ahlâk, tarih, siyaset anlayışı ile birbirlerinden ayrılır.

İslam tarihinin ilk dönemlerinde olay-düşünce, olgu-ideoloji arasındaki diyalektik ilişki sıcak ve canlı idi ve hangi yorumun/anlayışın hangi olaya ve nasıl atfedildiği bilgisi aşikârdı. Ancak zamanla bu atıf bilgisi kaybolmaya ve buna karşılık bunlardan kaynaklanan kimliklerin gücü artmaya başladı. Kimliğin gücü ve etkisi arttıkça olgu-düşünce arasındaki ilişki yalnız başına ayakta duran salt inanca dönüştü. Her kimlik ve inanç kendi tarihsel kökenine tarih içinde geri yorumsal dönüşler yapmaya başlayınca da tarih anlayışları oluşmaya başladı.

Bir geleneğin köklü sorunlarının nedenlerini kavramak ve çözüm üretmek için eleştirel mesafe kavramına ihtiyaç vardır. Sorunları ele aldığımızda hemen gündeme gelen geleneksel ve yerleşik kavramlar, düşünceye kendi doğrultularında yön verir. Sonuçta kendimizi geleneksel kimliklerin çözümsüzlüğü içinde bulmak istemiyorsak atacağımız adım, yeni bakış açıları ve yeni kavramlar oluşturmaktır. Geleneğin dışına çıkıp eleştirel mesafe koymak için bu zorunlu görünüyor.

Her gelenek gibi İslam geleneği de kendine özgü trajediler içerir. Bu trajediler, diğer kültür ve uygarlıkların trajedileri gibi kimlikler ile değerler arasında canlı, tarih-üstü ve derin bir bağ kurulmasına imkân tanır. Kerbelâ trajedisi de içinde farklı öğeler barındırır. Bir yandan İslam toplumundaki yozlaşmanın ve iktidar hırsının ulaştığı sınırı tüm çıplaklığıyla ve utanmazlığıyla ortaya koyar. Diğer yandan haksızlığa uğramışlığı, mağduriyeti ve mazlûmiyeti anlatır.

Kerbelâ Olayı İslam toplumunun kendisinden sonraki toplumsal kuruluşunu, siyasî yapılanmasını ve gelişimi üzerinde sorgulayıcı etki yapar ve onu sınava çeker. Kerbelâ'nın sürekli gündemde tutulması ve manevî-ahlakî bir baskı öğesi olarak görev görmesi bir bakıma başarıdır. Ancak bu tikel ve somut bir kimliğe dönüştüğü andan itibaren uyarıcılık ve sorgulayıcılık gücü zayıflamıştır.

Kerbela'yı Konuşmanın Önemi ve Zorlukları

Kerbela ile ilgili anlayış ve yorumlar, Müslüman zihniyetindeki tarih algısının yanında olgu-değer ilişkisi ve din-siyaset ilişkisinin de ipuçlarını verir. Kerbela din ile siyasetin karşı karşıya geldiği ve siyasetin galebe çaldığı bir prototiptir. Aslında bu prototip, İslam geleneğindeki din-siyaset ilişkilerinin de simgesel bir ifadesidir. Çirkin ve aşağılık siyaset, hükmetme ve iktidar arzusu önüne çıkan her şeyi ezip geçmektedir. Buna din de dâhildir. Hüseyin'i Kûfe'ye çağırıp güya onun liderliğinde sapkın iktidara bayrak açacağını ilan eden zihniyet ve Hüseyin'den kesin biat talep eden, red cevabını aldığı da onu acımasızca katleden zihniyet, Müslüman dünyasındaki siyasetin iki farklı yüzüdür.

Siyaseti lanetleyen ve onun en olumsuz, kötü ve pejoratif görüntüsünü çizen kötümser anlayışın gelişip kökleşmesinde Kerbela Olayı'na yönelik bakışların etkisi önemlidir. Bu, Müslüman toplumlarda akılcı ve olumlu bir siyasal kültürün gelişmesini de engellemiştir. Müslüman kitleler başka türlü siyasetlerin de bulunacağı fikrine uzak kalmışlardır. Bir tarafta siyaset aklı, siyaset fihki ve siyaset ahlakı diğer tarafta da dinin aklı, fihki ve ahlakı olduğu düşüncesi kabul görmüştür. Dinin siyasetten ayrı olduğu düşüncesi bugün laik kültür açısından sevimli karşılanabilir. Ancak madalyonun diğer yüzü farklıdır. Bu ayırım sayesinde siyasal davranışlar dinsel ve etik eleştiriden muafiyet kazanmıştır.

Din ile hayat bulmuş, dinin gelişmesiyle birlikte toplumsal olarak güçlenmiş bir uygarlığın önünde duran en önemli sorun, dinin kurumsallaşmasıdır. Müslüman kitleler için kurucu bir ideoloji olarak işlev gören İslam dini, zamanla diğer toplumsal kurumlarla dengeli bir ilişki içinde yapılanması gerekiyordu. Bu, tarihsel bir zorunluluktur, dünyada var olma ve kendine bir dünya kurma ihtiyacının sonucudur. Din kurumsallaşırken diğer sosyal ve tarihsel kurumlarla etkileşim içine girer. Sınırları ve belirleyiciliği konusunda onlarla rekabete girer. Bu arada dinin sosyal konumu, iktidar ile din arasındaki ilişkilerle belirginlik kazanır. Farklı kurumsallaşma modelleri arasındaki rekabet, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren merkezilik, güvenlik, istikrar ve gelenekçilik temeli üzerinde ilerlemeye başladı. Ki bunlar Ehl-i Sünnet ekolünün habercisi olan niteliklerdir.

Kendi dışındaki varlıklar için zihinsel acı çekmek ve melankoli, insana özgüdür. Başkasının acısını paylaşmak insanı yücelten, daha üst değerleri kabule hazırlayan bir durumdur. Tarihin bir anında ya da coğrafyanın bir yerinde yaşanan acı karşısında da duyarsız kalmamak, insanların çektiği ıstıraba ortak olmak çok insanî bir tutumdur. Böylece içinde yaşadığımız

tarihi ve toplumu aşarız, kendimizi tüm bir tarihin öğreticiliğine yatkın hale getiririz. Dolayısıyla burada sorgulanması gereken şey, olaylar karşısında acı çekilmesi değildir. Asıl sorgulanması ve açıklanması gereken, insanın nasıl oluyor da acılar karşısında hissiz ve duyarsız kaldığıdır. Bunu neyle ve hangi bastırma ya da yatıştırma mekanizmalarıyla başardığıdır. Milyonlarca yerlinin ya da İnka ve Aztek yerlilerinin istilacılar tarafından kültürleriyle birlikte yok edilmesi karşısında dehşete düşmemek için özel gayret sarf etmek gerekir.

Kerbelâ örneğimizde bu gerilim fazlasıyla geçerlidir. Geleneksel yatıştırma teknik ve taktiklerinin yanında güncel yaklaşımlara karşı direnen bir yapısı vardır Kerbelâ'nın. Bu sadece onun Şîî-Alevî kimliğinin kurulmasında ve devamında oynadığı rolden kaynaklanmaz. Genel olarak İslam kamuoyunun vicdanındaki yerinden ileri gelir. Dolayısıyla "Bu sorun, Araplar arasında gerçekleşen ve İslamiyet öncesinden gelen bir iktidar kavgasından ibarettir. O tarihlerde biz daha Müslüman bile değildik." tarzı söylemler inandırıcı ve yatıştırıcı olmaktan çok yaralayıcı olmaktadır. Kerbelâ Olayı tarihselleştirilmeye karşı direnen bir özelliğe sahiptir.

Kerbelâ Olayı İslam'da siyasi tarihin en trajik, trajik olduğu kadar da en karizmatik olayıdır. Aşırı anlam yüklüdür. Bu olayın hesabı verilmedikçe sağlam bir din ya da toplum anlayışı oluşamayacağı gerçeği her geçen gün daha iyi anlaşılacaktır. Bu olay, din-siyaset, değer-olgu, ilke-gerçeklik arasındaki ilişkilere dair yoğun mesajlar içerir. Bunların çözümlenmesi tarihin yükü altında ezilen zihinleri de rahatlatılabilir. İslam dünyasında hızlı yaşanan modernite ve kalkınma dönemi sonrasında geleneksel yapının öne çıkmasıyla birlikte dinsel kimlikler de belirginleşmekte, toplumsal yapı içindeki görünürlüğü ve etkinliği artmaktadır. Geleneğin geri dönüşü, beraberinde çözümlenmemiş kadim sorunları da günümüze taşımakta ve büyük sosyal sorunlara da yol açması mümkün görünmektedir. Şu halde günümüz bilgi birikimi çerçevesinde bu sorunların çözümlenmesi zorunludur.

Tarih Felsefesi Açısından Tarih, Bellek ve Düşünce İlişkileri

İnsan tarihe, kendini tanımak ve tanımlamak amacıyla, kısaca kimlik kaygısıyla ilgi duyar. Eğer anlam arayışı ve dünyada kimliğiyle var olma ihtiyacı olmasaydı tarih duygusu bu kadar erken ortaya çıkmazdı herhalde. İnsan doğası gereği unutkan bir varlıktır. Hatırlamaya ve akılda tutmaya değil unutmaya eğilimlidir. Bellek-tarih ilişkisi sorununa, unutma-anımsama politikaları çerçevesinde yaklaşan düşünürler, bellek teorisinin aynı zamanda

bir unutma teorisi olduğunu belirtirler.¹ Bu yüzden hatırlama-unutma ve tarih arasında bir ilgi kurulacaksa eğer öncelikle, insanın nasıl oluyor da belirli olayları kalında tuttuğu, hatırladığı soruşturulmalıdır. Tarihte gerçekleşen sayılamayacak kadar çok sayıda olay arasında zihin neden şunu değil de bunu seçiyor? Bellek yapımında neden belirli olayları kullanıyor? Bunun açıklaması, kültürel bellek ile politik kimlik arasındaki ilişkinin çözümlenmesinde yatıyor.

Aralarındaki yakınlık ve değiş tokuş edilebilirliklerinden dolayı bellek ile tarih kavramları çoğu zaman eşanlamda kullanılır. Bu basit anlamda bir dil sürçmesi ya da semantik bir hata değildir. Zihniyet yapısı ile de yakından ilgilidir. Bellek bir kategori halini alarak tarihi ele geçirir ve yavaşça onun yerini alır. Sonuçta bellek, tarih olup çıkar.

Bir ilke ve öğreti için çekilen acı bizzat o ilke ya da öğretiden daha önemli duruma geçtiğinde ilke-olgu ilişkisi yanlış çalışmaya başlar. Biz insanlar, bağlamsal varlıklarız. Yaşanmış bir olay ve fiili bir durum, bizi soyut bir ilke ya da kuraldan daha çok etkiler. Yaşanmışlık taşıyan olaylar bize daha kolay ve etkili biçimde nüfuz eder. Yaşanmışlığın ve tarihsel tecrübenin gücü, ritüelleşerek kimliklerimizi belirler ve zihinlerimizi yönlendirir.

Ayrıca mutlak bir trajediye, tarih üstü kutsal bir acıya dönüşerek ebedileştirilmiş olan acı onu doğuran olay ve olgudan da giderek bağımsızlaşır. Böyle kurgulanan, kimliklerin parçası haline gelen, korunan ve beslenen kurumsal bir acı, artık acı değil, hazdır artık. Niçin yaşadığımız sorusuna cevap veren ve onsuz olamayacağımız bir ilkedir.

Tarih felsefesi açısından henüz erken olmakla birlikte, küçük alametleri görülen ve yakın zamanda gündemimize gireceğini tahmin ettiğim bir konu vardır. Tarih ile aramızdaki ilişkiye dair keskin bir gözden geçirmenin yaşanacağını düşünüyorum. Eğer tarih ile ilgili sorunlarımızı çözemezsek ve sağlam, bize sahici duygular yaşatacak pratik bir tarih anlayışı geliştiremezsek olacak olan şey tarihe karşı duyarsızlığın entelektüelleşerek yaygınlaşması olacaktır. Tarihe düşünün görünen bir zihnin, çözemediği sorunlar karşısında içine düştüğü çaresizlik ve acıyı tasfiye etme adına tarihe karşı kayıtsızlaşması aslında beklenen bir tutumdur.

Tarihe yönelik böylesi bir tutumu Batı'da kırılma dönemi filozoflarında özellikle de bu konuya eğilmiş olanlardan Nietzsche'de görmek mümkündür. Tarih anlayışı üzerine yazdığı kitabında "...fazla olan zorunlu olanın

¹ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, 66.

düşmanıdır...”² diyordu. Tarih ile bellek arasındaki yaygın özdeşlik fikrine dikkat çeken bazı düşünürler, tarihin kimlik inşâ etmek ya da kimlikleri ayakta tutmak amacıyla kullanılmasına karşı anti-kimlik ve anti-tarih kavramlarını ortaya atarlar.³

Yaşanmış tarihsel bir olaydan kaynağını alan ve kesintisiz olarak ona atıfta bulunarak ayakta duran, kendini yenileyen bellek, öznelidir. Karşılaştırmaları, bağlamaştırmaları ya da genellemeleri kendine sorun etmez. Çünkü gerçeklik karşısında belirli bir bağısıklığı vardır ve bu nedenle tarihsel olaylar onu şaşırtmaz. Fakat diğer yandan bellek, öznel bir yapıya sahip olduğundan donmuş değildir. Traverson’un ifadesiyle söylersek bellek sürekli değişim, dönüşüm ve yapım halindeki bir şantiyeye benzer.⁴ Tarihsel süreç içinde belleği taşıyan aktörlerin bilgileri, deneyimleri ve katkıları ile bellek yeni sentezlere zorlanır.

Bu durumda bir süzgeç devreye girer. Tarihsel tikellikler belleği değişime ve dönüşüme zorlarken, belleğin ideolojik özü buna direnir ve sabit kalmaya çalışır. Burada filtre görevi gören şey de belleği oluşturan işte bu ideolojik özdür.

İslam dünyasında hangi tarih anlayışının egemen olduğuna karar vermek kolay görünmüyor. Öncelikle farklı kesimlerin kendilerine özgü saf bir tarih anlayışına sahip olması beklenirken pratikte durum hiç de böyle değildir. Örneğin; ülkemiz için konuşursak Sünnî kesimlerde yoğun biçimde Ehl-i Beyt sevgisine bağlı olarak Kerbelâ Olayı’na yönelik açık bir ilgi vardır. Öyle ki Türk tarih ve kültüründe, gündelik hayatta, sanatta ve mimaride bu ilgi köklü biçimde temsil edilir. Ancak farklı düzeyde çalışan başka bir akletme ve hissetme tarzı vardır. Burada el altından zihinlere sürekli olarak bir tarih ve hakikat anlayışı empoze edilir.

Sahabe idealizasyonu, ilahî kader düşüncesi ve cemaatin sürekliliği gibi temel kavramlar çerçevesinde çalışan daha sabit ve kararlı bir anlayış hüküm sürer. Biri romantik ve idealist duygularımızı besleyen diğeri ise güya pratik gerçekliğin acı yüzüne bakan bu iki anlayış arasında Müslüman zihniyet gidip gelmektedir. Örneğin; Kerbelâ Olayı’nın dehşeti ve iktidar uğruna işlenen zulüm ve alçaklıklar aslında yönlendirilmemiş bir zihnin ve duyarlı bir vicdanın kaldıramayacağı kadar ağırdır.

Müslüman kültür bir yandan bu olayın anısını yaşatırken diğeri yandan bu olay karşısında duyulan tepkinin yıkıcılığına karşı da diğeri bir akıl

² Nietzsche, *Tarih Üzerine*, 58.

³ Assmann, *age*, 129.

⁴ Enzo Traverso, *Geçmişin Kullanma Kılavuzu*, 10.

devreye girer. Tarihin ilahî irade tarafından belirlendiğinden bahisle olup bitenler karşısında tevekkülü, sabrı, sükûtu telkin eden bir söylem de hazırda tutulur.

Bu nedenle İslam dünyasında sağlam ve gerçeklerle yüzleşmeyi göze alan bir tarih felsefesi kurmak isteniyorsa, Kerbelâ Olayı mükemmel bir hareket noktası oluşturmaktadır. Olayın kendisi kadar ona karşı Müslümanların geliştirdiği yorumlar ve görüşler de bir o kadar ele alınmaya değerdir. Bu çalışmanın sahibi bu yüzleşmenin gerçekleştirilemediğini düşünmekte ve bu İslam tarihinin gerçekte Kerbelâ çöllerinde gömüldüğünü, tarihsel aklın Müslümanlar için o dönemde tutulduğunu öne sürmektedir.

Kerbelâ Olayı'nı Olgusal ve Söylemsel Açıdan Anlamlandırmak

Kerbelâ söylemleri İslam kültür ve geleneği açısından bir mit mi yoksa trajedi olarak mı ele alınmalıdır? Bu konuyu ele aldığı ilgi çekici makalesinde Osman Aykaç, trajedi ve haysiyet ilişkisi bağlamında Kerbelâ Olayı'nı ve zihinler üzerindeki etkilerini tartışır. Ona göre İslam dünyasındaki tek trajedi, Kerbelâ Olayıdır.⁵ Bu konuda çekimserim. İslam tarihindeki tek trajik olay Kerbelâ değildir. Araştırıldığında ona benzer acıklı pek çok olay bulunabilir. Ancak diğerleri bir kimlik inşasında rol almadıklarından unutulmuştur. Kerbelâ Olayı'nı bu kadar canlı ve etkin tutan şey, onun Müslümanların vicdanında açtığı yaradır. Şîî-Alevî kültürünün Kerbelâ'yı ritüelleştirmesini ise ikinci sırada gelen bir neden görüyorum.

Trajediler, ilahî dünya ile bu dünya arasında genellikle çatışma şeklinde gerçekleşen keşişim anları ve olaylarıdır. Sonuçta bu dünyanın yasaları galip gelir ancak bu görünürdedir. Gerçekte ilahî düzen işlemeye devam eder. Kerbelâ Olayı hakkındaki yorumlarda özellikle Şîî/Alevî dünyadaki yorumlarda trajedinin bu özelliği belirgindir. Hüseyin ve akrabaları vahşice öldürülür. Ancak onların ölümü tarihe yön verir. Hüseyin tıpkı babası gibi bu dünyaya değil ilahî dünyaya ait bir aktördür. Bu nedenle bu dünyanın hükümdarına ve onun isteklerine asla boyun eğmez. Kaynaklarda Hüseyin'e atfedilen konuşmalara baktığımızda, onun çoktan bu dünyadan geçtiğini anlarız. Kendisine itaati emreden düşmanlarına ya da korunmayı tavsiye eden dostlarına verdiği cevaplardaki ortak tema, bu dünyanın aşağılık taleplerine boyun eğmektense hak ve hakikatten ayrılmayacağıdır. O, minneti reddetmiş haysiyeti tercih etmiştir. Bu soylu ve zor tercihinin bedelini de canıyla ödemiştir.

⁵ Osman Aykaç, "Bir Olay: Kerbelâ, Trajedi ve Haysiyet", 112.

Trajedilerin özelliği gerçeklik karşısında dayanıklı bir kurguya sahip olmalarıdır. Tarihüstü bir kategori olan ve kökenleri ilahî dünyada bulunan trajedi, dünyevî ve tarihsel gerçekliğin sızabileceği çatlaklardan ya da yarıklardan arındırılmıştır.

Mitlerin özellikleriyle ilgili temel bir gerçek vardır. Orta Doğu kökenli mitlerin büyük çoğunluğu toplulukların hayatlarıyla ilgilidir ve büyük tarihsel olayları, özellikle de faciaları konu alır. Mitin özelliklerinden biri, topluluğun hayatında büyük etkisi olmuş, zihinleri derinden sarsmış ve bu nedenle de kabul edilmesi zor olan felaketleri yatıştırmasıdır. Bunu olaya tarihüstü kutsal bir anlam katarak yapar. Ve yaşanan olayın dehşeti ne kadar büyükse mitsel söylemin kurgusu da o derece kutsal öğelerle dolu olmaktadır.

Bu gerilim Sünnî dünyada şeriat-siyaset ya da din-siyaset gerilimi olarak ortaya çıkar. Sünnî bilinç düzen ve istikrar ilkeleri üzerine kurulu olduğundan başta Kerbelâ olmak üzere İslam tarihinin ilk dönemindeki tartışmalı olaylara konformist açıdan yaklaşmıştır. Sünnî söylem, tarihsel çatışmaları yatıştırmaya çalışmış ancak bunu yaparken tarafların haklılığına pek bakmamıştır. Sahabe idealizasyonu ya da kadere atıfla yapılan açıklamalar, olayın dehşetini hafifletmeye matuf olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta hafifletilen şey sadece Kerbelâ'nın psikolojik şiddeti değil, adalet ve ahlakî tutarlılık olmuştur. İslam dünyasındaki ahlakî gelişimin zayıf kalmasında bu türden olayları yatıştırma adına geliştirilen teolojik ve politik söylemlerin etkisi büyüktür.

Kerbelâ'yı Anlamanın Epistemik Koşulları

Hangi kültür için konuşursak konuşalım, bir olayı anlamanın temel şartı, o olayın gerçekleştiği bağlamın anlambilimsel olarak, anlayanla ortak düzlemde yer aldığı kabul etmektir. Faillerin, nedenlerin, sonuçların ve olguların, içinde yaşadığımız dünyaya ait olduklarını kabul etmek, o olayın bizim tarafımızdan makul ve anlaşılabilir olduğunu teslim etmek anlamına gelir. Kerbelâ ile ilgili özellikle Şîî Alevî geleneksel literatüre baktığımızda bir zemin kayması yaşandığını görürüz. Anlatılara göre henüz varlık yaratılmadan önce Ali ve soyu şerefli kılınmıştır. Bununla birlikte başlarına gelecek olanlar da ilahî takdir tarafından belirlenip yazılmıştır. Bu şerefli ailenin başına gelenler, taşıdıkları ontolojik şeref ve imtiyaz ile orantılı olarak müthiştir. Bu öyle bir yük öyle bir acıdır ki bunu ancak onlar taşıyabilir. Tekrar Kerbelâ'ya dönersek olayla ilgili anlatımlar bir tarihsel olayın tasvirinden çıkarak, tarihüstü bir düzleme kayar. Öyle ki konu sanki

bir anda bir yaratılış hikâyesine dönüşür. Bu tarz anlatımlara Sünnî kültür de rastlanır. Sonuçta aynı çıkmazla karşı karşıya kalmaktayız. Tarihsel olayları anlamak için, onlar arasındaki kronolojik ve toplumsal bağları kavramak gerekir. Ancak olayları ontolojik ve tarihüstü bir statüye yerleştirdiğimizde “neden?” sorusu anlamını yitirecektir. Olaylarda yer alan aktörleri hangi hak ve yetkiyle değerlendireceğimiz sorusu belirecektir.

Kerbela'nın nedenleri üzerine düşünmek, acının soyağacını çıkarmaya çalışmaktır. Ancak Kerbelâ'ya dünyevî bir olay, nedenleri içinde yaşadığımız dünyada bulunan somut bir olay olarak baktığımızda, İslam toplumun beşerî serüvenini anlamak kolaylaşır. Olayın nedenleri bu dünyadadır. Olay bir yönüyle din-toplum ilişkisinin felsefî gerilimleriyle yakından ilişkilidir. Din her şeyden önce toplumu sorgular, kurulu ilişkileri ve geleneksel değerleri sarsar. Bu yönüyle din, toplum karşıtı bir şeydir.

Ancak dinin kurucu bir işlevi daha vardır. O sadece yıkmak ve yerinden etmek için gelmez. Vaz ettiği değerler ışığında yeni bir birey ve yeni bir toplum inşa eder. Bu yönüyle de bir araya getirici ve birleştiricidir. İslam toplumunun kurulmasında ve kurumsallaşmasında dinin bu iki etkisinin izlerine de rastlanır.

Kurumsallaşma karşıtı eğilim Haricilerce temsil edildi ve onlarla doruk noktasına ulaştı. Haricîlerin din anlayışları ve toplumsallaşma sürecine - özellikle siyasal toplumsallaşma olgusuna yönelik- bakışları hızlı bir gelişme gösteren Müslüman toplumun dinamikleriyle uyumsuzdu. Eşitliğe vurgu yapmaları, sosyal imtiyazları kökten reddetmeleri ve Kur'an'ın otoritesine vurgu yapmaları dikkat çekiciydi. Ancak sergiledikleri şiddetin ölçsüzlüğü, kamuoyunda onlara karşı hızlı bir tepkinin oluşmasına yol çattı. Öyle ki tarih onları “tekfir” ideolojisiyle anar oldu.

Diğer yandan Haricî tekfir anlayışına karşı kurucu, birleştirici ve bir arada tutucu güçlü bir eğilim belirdi. Ehl-i Sünnet'in de temelini oluşturan Mürcie düşüncesi İslam'da toplumsal olanın savunulmasını ve kurumsallaşmayı sağladı. Ancak topluma yapılan aşırı vurgu merkezileşmeyi ve istikrarı öne çıkardı. Sonuçta konformist bir teoloji Müslümanların din anlayışının bir parçası haline geldi. Hiçbir toplum kendini daha baştan sapmış, yoldan çıkmış, yanlış ilkeler üzerinde kurulmuş olarak görmez. Bunu savunan görüşleri kabul etmez. Haricî ideolojiyi saf dışı eden şey onların uyguladığı yatay sivil şiddetten çok belki de Müslüman topluma yönelttikleri bu radikal eleştiridir.⁶

⁶ Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 72 vd

Sünnî kültürle ilgili bir başka sorun daha vardır ki o da nedensellik ilkesinin reddedilmesi ile ilgilidir. İbni Haldun; yaşadığı dönemde, tarihin anlaşılabilir yasaları bulunduğunu düşünmüş ve tarihsel olayların nedensel açıklamasını yapmaya çalışmış çığır açan bir âlimdir. Ancak onun düşünceleri İslam kültüründe gerçekten de bir “Mukaddime” olarak kalmış, güçlü bir ekole dönüşmemiştir. Bunun yerine Eşarî ekolün doğadaki illiyeti (nedensellik ilkesi) reddeden varlık ve doğa anlayışı dinî kültürümüzde egemen olmuştur.⁷

Tarihi anlamak sadece kronoloji bilgisi gerektirmez. Olayların gerisindeki nedenleri görmeyi gerektirir. Değişenlerin ardında yer alan değişmeyen ilkeleri bilmeyi ve bunlarla tarihsel olaylar arasındaki ilişkileri anlamayı gerektirir. Kerbelâ’yı ele aldığımızda çok katmanlı bir sorunsalla karşı karşıya olduğumuzu fark ediyoruz. Bir siyaset, ahlâk, hakikat ve gerçeklik bağlamına geçeriz. Kerbelâ’yı olanca dehşetiyle sahiplenen ve bu dehşeti kimliklerinin ve var oluşlarının bir parçası sayan kesimlerin **trajik teolojisi** ile Kerbelâ Olayı karşısında acı çekmekle birlikte bu acıya soğukkanlı bakan (soğuk hatırlama kavramını göz önünde bulunduralım), hakikat-iktidar-tarih ilişkilerinde istikrar ve düzeni gözeten aşırı gerçekçi **konformist teolojinin** ortak bir eleştirinin yapılması için bu olay paha biçilmez bir fırsat sunar. Ancak ne var ki, bu fırsat hep oradaydı, tarih boyunca olduğu gibi. Ancak az önce işaret ettiğim kimlikler arasında süregelen bitmeyen gerilim buna imkân tanımamıştır. Ve konuyu bugün dahi bu kadar hassas ve önemli kılan şey, kimlikler arasındaki gerilimin devam ediyor olmasıdır.

Trajik ve konformist teoloji ikilisi tarih boyunca İslam dünyasındaki düşünsel, imgesel, kültürel ve politik gelişmelere yön veren temel unsur olmuştur. Bu ikisi arasındaki ilişki –çoğunlukla çatışma gerilim fakat zaman zaman da uzlaşma tarzındaki yakınlaşma tarzındaki- günümüzde de Müslüman kitlelerin din anlayışlarını sahiplenme mücadelesi vermektedir.

Konformist teolojinin içerdiği kayıtsızlık ve onun dinî-ahlakî sorunların çözümündeki yetersizliği günümüzde daha açık biçimde görülmektedir. İslam dünyasının kendi iç dinamikleri ve gerilimlerine modern dünyadaki gelişmeler eklenince zihniyet problemlerinin nedenlerini ve toplumsal kökenlerini fark etmek mümkün ve zorunlu hale gelmiştir. Müslüman toplumların geleceğin dünyasında saygın bir yeri olacaksa eğer bu sahip olduğu maddî kaynaklardan öte sağlam bir sosyo-kültürel ve dinsel-etik yapı

⁷ Evkuran, *Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelâm*, 49, 54 vd.

sayesinde mümkün olacaktır. Bu nedenle tarihten gelen kimlik çatışmalarının artık çözümlenmesi gerekir. Var olan sosyal ve siyasal yapıyı her ne olursa olsun (kerhen ya da gönüllü) olumlayan, meşrulaştıran konformist teoloji ve tarih anlayışı, toplumsal ve kültürel olarak engel oluşturmakta, özgür ve erdemli bir toplumsallaşmaya geçişi zorlaştırmaktadır. Bu anlayış, tarihsel gelişimi içinde zor yoluyla yönetime cevaz verecek kadar dayatmalar karşısında edilegendir. Fıkıh literatüründe el-imâretu'l-istilâ başlığı altında ele alınan konu cebr, kahr ve istilâ yoluyla yönetimi ele geçirenlerin tanınması tartışmasıdır.

Zor kullanarak devlet başkanlığını elde etmek, imâmete geçmenin yollarından biri sayılır.⁸ Bu anlayış, bir siyaset felsefesi için gerekli olan kuramsal tartışma ortamının oluşmasını önlemiş, yaşanan tarihsel ve siyasal durumların bir adım arkasından giderek onları aklamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır.

Bu iki teoloji tarzının eleştirilmeye değer ortak özellikleri, ilke ve değerden belirli oranda yüz çevirmeleridir. Birinin felsefesi duyguya ve yanlış tanımlanmış bir ideale, diğeri ise cemaate, sosyal ve siyasal düzene, istikrarın güvencesi sayılan iktidara dayanır. Biri aşırı duygusal, radikal ütöpik ve mitsel, diğeri ise aşırı gerçekçi, meşrulaştırıcı, gevşek ve kayıtsızdır.⁹

Sonuçta her ikisi de teolojilerinin ağırlık merkezini dinin ilkeleri dışındaki kaygılara doğru kaydırmıştır. Buradaki değiş tokuş aslında sağlam ve dayanıklı değildir. İslam gibi öğretisi oldukça açık olan bir dinin mesajı karşısında eleştiriye daima açıktır. Nitekim tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de bu durumu doğru ve sağlıklı bulmayan zihinler çıkmış ve itirazlarını öne sürmüşlerdir. Ancak şu da bir gerçek ki, bir önerinin ve fikrin toplumda yankı bulabilmesi ve dikkat çekebilmesi için, sosyal ve düşünsel yapıda onu fark etmeye imkân tanıyacak bir paradigmanın oluşmuş olması gerekir.

Müslüman kültürel yapıya damgasını vuran bu iki anlayış ile tarihsel ve teolojik sorunların çözümlenmesi mümkün görünmüyor. O nedenle Kerbelâ ile ilgili sorunların ve bu çerçevede ortaya çıkıp kronikleşen kimlik sorunlarının çözümlenebilmesi için bir anlayış değişikliğine ve zihinsel bir yenilenmeye ihtiyaç vardır.

⁸ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 132 vd.

⁹ Bu kayıtsızlığın teolojik kökenleri, iman-amel tartışmalarına kadar uzanır. Haricilerin iman-amel özdeşliği teorilerine karşı ilk kez Mürcie tarafından geliştirilen iman-amel ayrımı Ehl-i Sünnet teolojisini ve dindarlığını oluşturan kurucu unsur olmuştur.

Ahlakî Duyarsızlık Sorunu ve Kökenleri

İslam'ın temel amacı bireyde sağlam bir ahlakî duyarlılık oluşturmaktır. Din sadece değerlerin neler olduğunu anlatmaz, neyin iyi neyin kötü olduğunu ortaya koyup kenara çekilmez. Bunlar için ahlakî eylemde bulunmayı şart koşar. Esasen din için önemli olan şey, iyinin ve kötünün bilgisine sahip olup olmamak değildir.

Din, insanın doğası gereği ahlakî bir varlık olduğunu, fitrî olarak iyiyi sevdiğini ve ona eğilim gösterdiğini vurgular. Onun asıl vurgusu, insanın bildiğine göre davranış geliştirmesi, doğru, iyi ve güzel olanı yapmasıdır. Tarihe baktığımızda aslında dinin bu vurgusunun ne kadar isabetli olduğu görülür.

İnsanlar kötüyü, onun kötü olduğunu bilmediklerinden değil hırs, zaaf ya da önyargı gibi bilgi dışı eğilimlerinden dolayı yapmışlardır. Bir anlamda bile bile kötülüğü işlemişlerdir. O halde insanın ahlakî gelişimi için yapılacak olan şey, irade eğitimi olacaktır. İyiyi, doğruyu ve güzel olanı isteme duygusunu insanda güçlendirmektir.

Ahlakî doğruların hangileri olduğunu bilmek kadar bunların yerine getirilmesi de ayrıca ele alınması gereken etik bir problematiktir. Çünkü asıl zor olan insanın kendisini etkileyen olay ve olgular ve birlikte yaşadığı insanlar karşısında ilkeleri uygulamaktır. Çoğu insan uzaktaki olgu, olay ve kişilere ahlakî ölçütleri tam bir dürüstlük içinde uygulamakta zorlanmazken, aynı tutumu yakınlarına ve içinde yaşadığı sosyal koşullara uygulamakta çekimser kalır ya da aynı tutarlılığı sergileyemez. Konumuza bu tartışma ışığında bakıldığında, Kerbelâ'yı ahlakî açıdan anlamlandırma ve sorgulamakta hangi engellere takıldığımızın ortaya konulmasının zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

Burada ortaya çıkan başka bir sorun vardır: Başkası bir kötülük yaptığında bunun karşısında takınılacak tutum ne olmalıdır? Kamu düzeninin bozulacağı kaygısına dayalı gerekçeler, tüm Sünnî Kelam ve Fıkıh literatürünün siyaset anlayışına yön vermiştir.

İktidarı güç kullanarak elde eden birine karşı tekrar güç kullanmak daha büyük fitneye yol açar diye düşünülmüştür. Peki, kurulu söylemlerin ötesine geçerek şunu soralım: Tarih boyunca zalim iktidarlara karşı çıkılması halinde düzenin bozulacağı kaygısı ne derece gerçekleri yansıtır?

Görülen o ki, Orta Doğu gibi iktidarın sık el değiştirdiği bir coğrafyada düzen ve istikrar üzerine kurulu siyasal meşruiyet ve yatıştırma söylemleri gerçekleri değil sadece iktidar gücünü kullanan grupların temennilerini yansıtmış, ancak arzu edilen istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Olan değerler

dünyasına olmuş, belli bir dönemi aklamak ya da geçiştirmek üzere geliştirilen siyasal ve teolojik anlayış, sonraki nesillerin din anlayışını ve değerler dünyasını belirlemiştir.

Köle-Efendi Diyalektiği Açısından Kerbelâ Süreci

Köle-efendi diyalektiği Hegel'e ait bir kavramsallaştırmadır. Benin kendini tanıması ve bir başkası ile girdiği ilişkilere dair bir açıklama modelidir. Hegel'e göre efendi-köle diyalektiği benliklerin karşılaşmasından sonraki bir durumu ve benliklerin içine düştüğü bir problemi ifade eder. İnsan arzu varlığı olarak kendini kabul ettirmek, tanınmak ister. Aynı yönelim içindeki farklı benlikler yine aynı kendini gerçekleştirme duygusuyla davranırlarken birbirleriyle karşılaşırlar. Bu karşılaşmadan gerilim ve çatışma doğar. Ölümüne gerçekleşen bu çatışmada taraflardan biri diğerinin üstünlüğünü kabul eder. Bu onu efendi olarak tanıdığı anlamına gelir. Efendi itibar ve tanınma, köle ise hayatta kalma kaygısı ve güven ihtiyacı içindedir. Ancak bilinç sahibi bir varlık olarak köle de tanınmak ihtiyacıdadır. Efendi ile kölenin yer değiştireceği diyalektik bir süreç devam eder. Bu döngü, ancak efendi-köle diyalektiğinin ortadan kalktığı ve herkesin hem kendisini hem de karşısındakini insan olarak gördüğü aşamada bitecektir.

Salt güç ve kendini kabul ettirme olarak dışsallaşan bu durumun içsel yönleri bulunur. Efendi, üstünlüğünü kurduğu anı ebedileştirmek ve kendi lehine oluşan bu tarihsel-özel durumu nesnelleştirmek ister. Bu bilinç ile sağlanır. Efendi-köle ilişkisi sembiyotik bir ilişkidir. Birbirine bağlıdır ve birbirini besler. Eğer köle, sürekli olarak hissettiği korkunun¹⁰ da etkisiyle kendini gerçekleştirmekten, Hegel'in kavramıyla kendini aşmaktan vazgeçerse efendisinin üstünlüğünü –bu arada kendi köleliğini de-özel değil

¹⁰ İktidarın yaşattığı korku öz olarak aynı olmakla birlikte değişik kültürlerde farklı ifade biçimlerine rastlanır. Örneğin İslam tarihinde bunun bir örneği olarak Ali el-Kârî'nin şu sözlerine bakılabilir. "İnsanlara Karşı Duyulan Korku" hakkındaki bir hadisin şerhinde şunları söyler: "*Sahabenin büyükleri din, yakîn ve marifette bu kadar hassas olmalarına rağmen Yezîd ve Haccâc gibi zalim ve fâsık kimselerin önünde gerçeği söyleyemediler. İnsanlar iyice gerilediler. Hilâfet ve imâmete layık olmayan sultanla insanları hükümleri altına aldılar. Zaman sabır zamanıdır. Şükr etmek ve kazâyâ rıza göstermek lazımdır. Yapılması gereken susmak, evlere kapanmak, karın doyuracak kadar yiyeceklerle yetinip ömrün dolmasını beklemektir.*" Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Beyrut, tsz, 59. Yöneticilerin insanları zorlamaları sonucu ortaya çıkan cinayet gibi suçların hükmü konusuna fıkıhta genişçe yer verilmiştir. Bu konu **ikrâh** başlığı altında ele alınmış olup, devlet başkanının ya da devlet görevlisinin bir kimseyi suç işlemeye, örneğin mazlum birini öldürmeye zorlaması halinde kısasın kime uygulanacağı araştırılmıştır. Suç unsurlarının tam oluşmadığı gerekçesiyle emri verenin cinayetle suçlanamayacağı ancak bazı özel durumlarda kısasın gerekeceği belirtilmiştir. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 104 vd.

nesnel bir gerçeklik durumu olarak görmeye başlar. Bu görmeden sahte bir bilinç doğar. Benliğin gelişmesi bir aşamada tutulmuş ve takılmıştır.

Kerbelâ Olayı'nı ve onu doğuran gelişmeleri, efendi-köle diyalektiğinin İslam geleneği bağlamındaki gerçekleşimi olarak değerlendirmeye tabi tutmak ne derece meşrûdur? Bu konu üzerinde düşündüğümde zihnimde canlanan ilk şey, tarihsel bir olayı açıklamanın temelde yorumsal olduğu fikridir. Bir olayı açıklamak demek aslında onu yorumlamaktır. Bir geleneğin kendine mal ettiği bir olayı başka bir gelenekten okumaya ve yorumlamaya çalışmak epistemolojik bir sorundur. Tarih ve toplum ile ilgili bir açıklama modelini, yine bu alandaki bir olaya uyarlamamanın meşruiyetini değil, asıl buna yönelik itirazları tartışmak gerekir. "İslam tarihi" dediğimiz o büyük süreç ve bu süreçteki olaylar, genel insanlık tarihinde olup bitenlerden doğası itibarıyla farklı değildir. Her ne kadar Müslümanlar kendi tarihlerine bir tür tarih üstülük ve ontolojik farklılık tanısalar da, "İslam tarihi", kendilerini İslam'a nispet eden toplumların, kitlelerin beşerî tarihinden başka bir şey değildir. Eğer bir özgüllük ve özgünlük aranacaksa, kültüre, değerler dünyasına ve zihniyet yapısına bakılmalıdır. Ki buradaki farklılık da yine insanın elinden çıkar ve bir kültürü diğerinden farklı kılan etkenlerle ilgilidir.

Kerbelâ konusunda neden efendi-köle diyalektiğine başvurduğumun bir başka nedenine geçebilirim. Emevîlerin siyasî iktidarı ele geçirme ve elde tutma uğruna sergiledikleri şiddetin içeriğine ve sınırlarına bakıldığında İslam dünyasında bir efendi-köle ilişkisi kurmaya ve bunu kurumsallaştırmaya çalıştıkları açıkça görülür. Elbette sorun sadece iktidar mücadelesi düzleminde kalmıyor. Emevî vali ve yöneticilerinin Müslümanlara hissettirdikleri korku, onları köleliğe alıştıran temrinleridir. Saltanata geçişte Emevîler her hangi bir ideolojiye dayanma gereği bile hissetmediler. Bunu zaten kurnazlık ve zorla yapıyorlardı. Ancak asıl sorun bilinçler arası ilişkilerdedir. Çünkü tarihe yön verecek olan şey düşünce ve değerlerdir. Emevîlerin Müslümanlar üzerinde kurdukları siyasî gücü anlamlandırmaya çalışan akımların çıkması ve bu öznel-geçici durumu nesnelleştirmeye başlaması İslam'da teolojik düşüncenin gelişmesini etkilemiştir.

Kerbelâ'nın gelişi Cemel ve Sıffin'den belliydi aslında. En azından daima siyasî düşünen Emevî eliti açısından bir iktidar hazırlığı söz konusudur. İslam'ın doğuşuyla birlikte rakipleri karşısında kaybettikleri toplumsal itibarı yeniden ele elde etmek için gereken değişim ve uyarlanma sürecini kısa sürede başardılar.

Emevî yöneticileri, aralarında bazı kişisel yaklaşım farkları bulunmakla beraber temelde aynı siyaseti izlemişlerdir. Hz. Osman'ın katlini, siyasî propaganda amacıyla çok iyi kullanmışlardır. Özellikle Şam valisi Muaviye, devlet başkanı olan halife Hz. Ali'ye itaat etmesi gerekirken Osman'ın katli olayını gerekçe göstererek halifeye karşı isyan etmiştir.¹¹ Öyle ki Hz. Ali onlar için bir sorun olmaktan çıktıktan sonra bile bu konuyu canlı tutmuşlardır.¹² Minberlerde ve kürsülerde Osman'ı hayırla anma buna karşı güya onun ölümünden sorumlu olan Ali ve soyunu telin etme geleneğini yerleştirmeye çalıştılar. Emevîlerin valileri, hükmettikleri şehirlerde bunu zorla uyguladılar. Buna karşı çıkanları da fitne çıkarmak ve halifeye olan biattan yüz çevirmekle suçlayıp cezalandırdılar. Hz. Ali ve soyunu aşağılamak Emevîler için bir hükmetme ilkesi ve yönetimleri için meşruiyet kaynağı olarak kullanıldı. Bu, onların İslam öncesindeki rakipleri olan Haşimîlere karşı sağladıkları bir üstünlüktü. Bir ara rakiplerine kaptırdıkları yönetimi kısa zaman sonra tekrar ele geçirdiler. Müslüman toplumu içinde uyguladıkları baskı ve zulüm onların cahiliyeye ait güdülerle davrandıkları yönünde çok güçlü duygular uyandırmaktadır.

Emevîler siyasî rakipleri karşısında oldukça sert ve acımasız önlemler aldılar. Rakiplerinin toplumda saygın ve sevilen kişiler olması, onların sadece yaklaşımlarında küçük değişiklikler yapmalarına neden oldu. Denebilir ki, Müslümanların gözündeki saygın ve itibarlı şahsiyetler Emevîlerin iştahını kabartmış, bu odak kişilerle özel olarak ilgilenmişlerdir. Bunları tasfiye etmeleri halinde, toplumun geri kalanının dayanaksız kalacağını ve direncinin kırılacağını düşünmüş olmalıdırlar. Örneğin; Kerbelâ Olayı'ndan önce gerçekleşen Hucr bin Adiyy olayında bu açıkça görülür.¹³ Potansiyel rakip olarak değerlendirdikleri önemli kişileri, tepki vermeye zorlayacak kışkırtmalarla tahrik ettiler. Hoşnutsuzluğu tırmandırma politikasını kurnazca uyguladılar. Ardından ortaya çıkan tepkileri de kaba güçle bastırdılar.

Hz. Hüseyin Hucr olayının iç yüzünü yakından takip ediyordu. Kûfeli bazı kişiler olup biteni Hz. Hüseyin'e anlatıyor ve kendisini Kûfe'ye davet ediyorlardı. Demek ki Kûfe halkının Hz. Hüseyin'e ilgileri ve onu şehirlerine davet etmelerinin sanıldığından biraz daha erken bir tarihte başladığı anlaşılmaktadır.

¹¹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, Ankara, 1990.

¹² İlk kez Şam'da başlatılıp oradan da diğer bölgelere yayılan bu uygulama hakkında bilgi için bkz. Taberî, *Tarîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, V, 254 vd.

¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 473; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, V, 252.

Yaşanan tarihsel olayları nesnelleştirmesi için bir toplumda metafizik yapan kesimlerin oluşması ve teoloji yapma yeteneğine ulaşmış bireylerin ortaya çıkması gerekir. Ancak bu yeteneğin, hayatın ve özgürlüğün önünü açmak, insanların insanî özlerini daha da geliştirmek üzere kullanılması beklenir. Ne ki bu her zaman böyle olmayabilir. Düşünce formlarından biri olarak teoloji, insanları uyandırmak yerine onları uysallaştırmak üzere de kullanılabilir. Bunun daha ileri ve somut formlarında ise, tarihin belirli bir anında ortaya çıkmış olan iktidar ilişkilerine mistik bir boyut katmak ve haklı çıkarmak üzere de yapılandırılabilir. Dinlerin dünya kurma ve uygarlık içinde merkezileşmeye yardımcı araç olduğunda bu işlev daha belirgin olarak ortaya çıkar. Bu durumda zihniyetler ve değerler dünyası açısından sahte bilinç ve kendini aldatma tarzında sorunlar doğar.

İslam geleneğinde bu durum, Kelâm ilminin ortaya çıkması ve gelişimi ve kanunlaştırma çabalarına örnek oluşturan fıkıh literatürü bağlamında izlenebilir. İslam'da ortaya çıkan ilk kelamcılar kesinlikle öznel durumu aklamak için çalışan kişiler değildi. Aksine bir yandan İslam ideolojisinin entelektüel kuruluşuna kendilerini adarken diğer yandan da politik olarak Emevîlere karşı çıkmış aktivistlerdi. Gaylan ed-Dimeşkî, Mabed el-Cühenî, Amr bin Ubeyd'den başlayıp Hasan Basrî ve Ebu Hanife'ye kadar uzanan gelenek teolojik ve politik açılardan incelendiğinde, köle-efendi ilişkisini onaylayan değil, buna kökten karşı çıkan bir anlayış göze çarpar. Ancak sonraki dönemlerdeki gelişmeler farklı bir çizgide seyretmiştir.

“Vicdan bizi özne yapar.” diye yazar Althusser. İnsanın ahlakî yargılamada bulunabilmesi için özne olduğu gerçeğini fark etmesi gerekir. Bir insanın kendi hayatını etkileyen etkenleri anlaması, tanıması, değerlendirmesi ve bunlar hakkında yargılamalarda bulunması özne olarak üstlendiği sorumluluğun ve sahip olduğu bilincin gereğidir. Ancak belirli bir alana girmesi, bu alanda düşünce ve yargılar geliştirmesi engellendiğinde bilincinin sınırları daraltılmış ve özne olması engellenmiş olur. Buradaki engellenmişlikten kaynaklanan duygu yanlış ve sahte duyarlılıklara yol açar. Örneğin; yöneticilerini, onların kurduğu düzeni ve uygulamaları, dayatılan tarihi eleştirilmesi yasaklanan bilincin kılı kırk yaran bir riyazetçiliğe ya da hastalık düzeyinde cinselliğe indirgenmiş steril bir etik anlayış geliştirmesi ile bunun arasında yakın bir bağlantı vardır.

Tekrar Hegel'in efendi-köle diyalektiğine dönersek; korku ve çalışma, kölenin efendisi karşısında hissettiği iki temel duygudur. Köle, köle olmazdan önce yani savaş ve çatışma halinde iken duyduğu korkuyu-öldürülme korkusu- daha sonra efendisinin hizmetinde çalışırken de

hisseder.¹⁴ İkinci korku ilki kadar kaba ve açık değil dolayımıdır. Efendinin gücü ve otoritesinin kendisinde uyandırdığı korkudur. Bir tür ürpertiye ve giderek kişisel olmayan daimi varoluşsal bir kaygıya dönüşür. İşte İslam'da hilafet ve imamet kavgalarının toplumda uyandırdığı duygu, korku benzeridir. Bu korku iktidar gücünü kullananların siyasî iktidarlarını korumadaki acımasızlığının yanında kurulu sosyal düzenin bozulması halinde ortaya çıkacak kargaşa (fitne) ile de ilgilidir. Bu iki korku yer değiştirerek Müslüman bilinci üzerinde etkisini yürütmüştür. Bu etki sayesinde içe kapanmacı, dünya -literatüre bakıldığında dünyadan kast edilenin siyaset olduğu anlaşılabilir.- karşıtı, riyazetçi bir dindarlık anlayışını yücelmiştir. İyi Müslüman imgesini oluşturan öğeler, kendini ibadete vermiş, gündelik hayatta edilgen, toplumun geleceği ile ilgili fikir taşımayan ya da sadece temennî besleyen, iktidar ilişkileri konusunda anti-politik, belirgin biçimde kaderci, yargıda bulunmaktan kaçınan bir kişilik yapısı ortaya çıkar.

Efendi-köle diyalektiğinde, bilinçler arası ilişki geçerlidir. Ve iki tür bakış açısı söz konusudur: İlki efendinin bakış açısı, diğeri ise köleninki. İslam tarihinde öne çıkan önemli ve saygın âlimlere baktığımızda bu diyalektiği görürüz ancak farklı düzeylerde. Öncelikle saf anlamda sadece efendinin ya da sadece kölenin bakış açısını temsil eden söylemlerden söz etmek zordur. Bunun yerinde iktidar, toplum ve ideoloji arasındaki dengeyi korumaya çalışan genel bir yönelim göze çarpar.

Köleliği yenmek için onu olgusal olarak ortadan kaldırmak yeterli değildir. Bir düşünceye kaynaklık oluşturan tarihsel ve olgusal durum ile onun ideolojik yansıması arasındaki ilişki zamanla zayıflar. Olgunun yerini onu temsil eden söylemler alır. Sonuçta öyle bir noktaya ulaşılır ki, olgu ile düşünce arasındaki bağ kopar ve düşünce bağımsız, özerk bir yapıya kavuşur. İşte kökeninde korkunun yer aldığı tüm korku felsefeleri, korku düşüncelerinin ortak yanı, toplumsal dünyayı değersiz bulanarak onu yadsımaya ve aşağılamaya çalışmalarıdır. Bunun gerçek nedeni ise dünyayı ya da toplumsal şartları değiştirecek eylemden -praksis- korkmalarıdır.¹⁵ Çünkü eyleme kalkışmak efendi ile tekrar savaşmayı ve onun tarafından öldürülmeyi göze almayı gerektirir. Korku bunu görmeyi engeller. Bu korku tanıdık ve daha önce yaşanmış savaştan geriye kalan bir korkudur.

İşte ilk dönem siyasî olayları üzerine yaptıkları yorumlarla gelişen ve kurumsallaşan teolojik anlayışların İslam toplumuna ne tür bir teoloji vaad ettikleri bu açıdan sorgulanmayı bekliyor. İslam'ın özgürlükçü öğretisini ne

¹⁴ Tülin Bumin, *Hegel- Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis*, 36.

¹⁵ Tülin Bumin, *Hegel'i Okumak*, 136.

derece temsil ettikleri ya da onu dönüştürüp bir korku teolojisi ürettikleri tartışılmalıdır. Tarihimizde neler olduğunun ve nasıl olduğunun bilincine varmak tarihten gelen sorunları yenmek için Kur'an odaklı bir teolojiye ihtiyaç vardır. Bu teolojinin en temel vasfı; akla, olguya, eleştiriye ve insan özgürlüğüne dayanması ve gerçeği anlama hedefini nassı anlamının önüne çıkarmasıdır. Müslümanların asırlardır nassı anlama sorunlarının nedeni, nassı anlarken olgudan feragat etmeleri ve nassı anlamayı sadece dil oyunlarına bırakmalarıdır.

Akılcı ve eleştirel bir din anlayışı başta kimlik problemleri olmak üzere İslam dünyasındaki akıl, ahlak, bilgi ve toplum sorunlarının çözümünde önemli açılımlar sağlayacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

İslam'ın en temel amacı ahlakî bir düzen kurmaktır. Aslında İslam dininin bir toplumsallaşma iddiasından söz edeceksek eğer, bunun dolaylı bir ilişki olduğunu söylemek zorundayız. Ancak buradaki dolayım, kesinlikle ilgisizlik anlamında değildir. Çünkü dinî hitap bu dünyaya ve bu dünyada yaşayan biz insanlara yöneliktir. İhtiraslarımızla, hedeflerimizle, anlam arayışlarımızla, iktidar ya da başka sahip olma duygularımızla bir toplum ve kültür içinde yaşayan bir insanlara seslenir dinsel mesaj. Diğer yandan din ile diğer sosyal kurumlarla ilişkisinin kurulduğu düzlem, kanımca ideolojik ve sosyal düzenleme düzeyi değil, bireysel ahlakî düzeydir. Dinin toplum ve gündelik hayat üzerindeki yansımaları ahlak dolayımı ile gerçekleşir. Ahlak en geniş ve temel anlamıyla insanın varlık ile kurduğu anlamsal ve etik ilişkidir. Şu halde burada dolayım sanıldığının aksine asla zayıf ve uzak bir ilişki sayılmamalıdır.

Ahlakî bilinç bilgiden çok eyleme dayanır. Bu da karar verme cesareti, güçlü bir özgüven ve sulandırılmamış, açık bir sorumluluk duygusuna dayanır. Soyut düzeyde doğru, hayırlı ve güzel olanı tanıma konusunda insanlar fazla zorlanmaz. Oysa asıl iş, bunları somut bir olaya, gerçek dünyaya ve kişilerin davranışları üzerinde uygulamaktır. İşte Müslüman geleneğinde bizce eksik ya da zayıf olan şey budur. Kerbelâ ile onu doğuran olaylar zinciri izlendiğinde üçüncü halife Hz. Osman dönemine kadar varan bir dizi yanlışlıklarla karşılaşırız. Neden-sonuç ilişkisi kurduğumuzda çoğu ilk Müslüman neslinden olan kişilerin hata ya da yanlışlıklarına tanık oluruz. İlk kez sorumluları yargılayan Haricîler bunun "tekfir"e başvurarak yaptı ve muhaliflerini de içerecek şekilde kapsamını genişlettiler. Bunun toplumda oluşturduğu genel hoşnutsuzluk ve ircâ doktrinin etkisiyle ortaya "sahabenin

dokunulmazlığı” düşüncesi çıktı. Sahabenin idealizasyonu sadece politik bir karar değil tarih ve teoloji algısını da etkileyen kapsamlı bir çerçevedir. Bu çerçeve Müslüman ahlâk anlayışlarını da etkilemiştir. En somut etkisi ise, sosyal olaylar hakkında karar verme cesaretinden yoksunluktur. Önceleri karar verme ve görüş öne sürme, iktidar korkusu tarafından engellenirdi. Ancak konu teolojik bir boyut kazandıktan sonra “Allah korkusu” karar vermelerin önünde en büyük engel haline geldi. İşte Kerbelâ konusunda karar verirken zorlanmamızın nedeni bu zaafımızın gelenekselleşmiş olmasıdır. Bizler kaynaklarımızdan Kerbelâ Olayı’nın yanında onun yorumlarını da öğreniriz. Bu ise bir yönlendirmedir.

Dinî akılcılık oluşturmak, sadece nassların anlaşılması ve nass-olgu ilişkisinin kurulması ile sınırlı bir çaba değildir. Görülüyor ki, bir tarih felsefesi oluşturmak ve geçmişin değerlendirilmesine sağlam ve tutarlı bir bakış açısı oluşturmak da bu çabanın vazgeçilmez bir parçasıdır. Bizdeki sorun şudur: Belirli dönemde yaşanan trajediyi kabul edilir kılma adına oluşturulan ve ısrarlı biçimde vurgulanan teolojik ve politik yorumlar, din anlayışımızın kurgusunu derinden etkilemiştir. Tarih anlayışımız din anlayışımızı büyük ölçüde belirlemiştir.

Kur’an bu dünyada yer alan ve bu dünyaya bir şekilde dâhil olan bir metin olarak, bir kimlik oluşturma işlevi taşır. Kimlik oluşturma, Kur’an söyleminin açık ya da dolaylı bir sonucudur. Geçmiş hakkında bilgi vermek, bir tarih anlatısına sahip olmak bu çerçevede önemlidir. Kur’an’da geçmişte yaşanmış trajedilere yer verilir. Ancak kendine özgü bir üslup içinde bu olaylar anlatılır. Vurgu değerler üzerinedir. Trajediyi aşp ilkeye varılır.

Hz. Peygamber zamanında da topluluğun duygularını derinden sarsan, dehşet ve acı veren olaylar olmuştur. Örneğin, Bir-i Maûne olayı Müslüman toplumu şoke eden trajik bir olaydır. En seçkin Müslümanlardan bir grup pusuya düşürülüp şehit edilir. Alçakça ve affi mümkün olmayan bir zulüm ve haksızlığa kurban giderler. Müslümanların bu menfür olay karşısındaki infiallerini tahmin etmek zor değildir. Ancak öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber acı ve trajedi üzerine bir kimlik kurmayı arzu etmedi. İlkeler üzerinden bir hassasiyet geliştirmek istedi.

Bir ilkenin trajik biçimde ihlal edilmesi karşısında duyulan dehşet ve bunun bir öfke ve hüznün olarak kurumsallaştırılması, o ilkenin rasyonel ve üretken biçimde anlaşılması ve uygulanmasının önüne geçerse burada bir sorun vardır. Eğer ortaya çıkan anlayış teolojik ve dinsel bir inşaya dayanıyorsa zorluk bir kat daha artmaktadır. İkinci olarak: Bir olayın taşıdığı

haklılık ile bu olay üzerine kurulu söylemin haklılığı bir ve özdeş değildir ve öyle sayılamaz.

Ben de kişisel olarak Kerbelâ Olayı'nın unutulması/unutturulmasından yana değilim. Ancak bazı şartlarım var. Bu olayın bir kimlik politikası aracı olarak kullanılmasına karşıyım. İslam'ı yeniden tanımak üzere bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Müslüman dünyada yaşanan sosyal, siyasal, ahlakî ve teolojik yozlaşmanın sorgulanacağı bir zemindir Kerbelâ. Bu önemli olayı ve çağrışımını belirli bir kimlik ayracına alarak trajik tarzda yaşatmak, İslam dünyasındaki geleneksel sorunların sürekli güncellenerek devamına katkı sağlayacaktır.

Kerbelâ Olayı bizlerde zulüm, haksızlık ve yozlaşmaya karşı bir duyarlılık bilinci oluşturmalıdır. Kadınların, çocukların, yoksulların, farklı inanç kesimlerinin yaşadığı sıkıntılara ilgi duymayan bunlardan rahatsız olmayan ancak Kerbelâ denildiğinde tüm benliğiyle kendini acıya veren bir benlik, yanlış yönlendirilmiş bir bilinç etkisindedir.

Oysa İslam'ın öngördüğü birey, sadece tikel bir acıya kitlenmiş onun tarafından kuşatılıp-tüketilmiş ve bu nedenle içinde yaşadığı çağla gerçekçi ilişkiler kurmayan bir birey değildir. Müslümanların birbirini önyargılarını bir kenara bırakarak birbirlerini tanımaları, saygı duymaları ve birbirlerinin acılarını ve kaygılarını anlamaları gerekir. Elbette İslam dünyasındaki dinsel kimlikler kıyamete kadar varlığını sürdürecektir görünüyor. Ancak hiç olmazsa her kesimden düşünürlerin, önderlerin, entelektüellerin kimlikler, teoloji ve İslam öğretisi konusunda daha bilgili, bilinçli, iyi niyetli ve sorumlu davranması, çözüm için gereken iletişim ve empatiyi kurmaları gerekiyor. Bunun için tarih, teoloji ve felsefenin yer aldığı sağlam bir entelektüel zeminin kurulması görevi bizleri bekliyor.

MUTEZİLE'NİN HZ. HÜSEYİN'İN İMAMETİNE YAKLAŞIMI

Metin Özdemir

GİRİŞ

Mu'tezile, imamet anlayışında, sanılanın aksine Şî'a ve Zeydiyye'den çok Ehl-i Sünnet'e yakındır. Çünkü onlara göre imametın gerekliliği, Şî'a'nın iddia ettiği gibi akıl ve nass ile sabit olan bir konu değildir. Aksine özellikle Basra Mu'tezilesi tarafından imametın gerekliliğine ilişkin ileri sürülen temel dayanak, ümmetin ona ilişkin icmâının/görüş birliğinin bulunmasıdır. Bu yüzden onlar, Ehl-i Sünnet gibi, imametın nass ile sabit olduğu iddialarında Şî'a'ya şiddetle muhalefet ederler.

Bununla birlikte Mu'tezile, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imametine özel bir yer ayırır. Onlar, Ehl-i Beyt'in önemli bu üç simasını da ümmetin meşru imamı olarak görürler ve onların imametine yöneltilen itirazları aklî ve naklî delillerle reddetmeye çalışırlar. Zira Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imametlerine bazı kesimler tarafından çok ciddi itirazlar yöneltilmiştir. Haricîler ve Emevîler başta olmak üzere değişik kesimlerden pek çok kişi, çeşitli siyasi mülahazalarla onların imamete layık olmadıklarını düşünmektedir. el-Muğnî adlı meşhur eserinin 20. cildini imamet konusuna ayıran Kâdî Abdülcebbar, bu konuda çok önemli bir iddiada bulunur. Ona göre, ilk dört halifenin seçilmeleri ve imametleri meşrudur. Ancak Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, bu ümmetin seçilmiş olan meşru imamlarıdır ve onların imamete uygun kimseler oldukları nass ile de sabittir.

Biz bu tebliğimizde, yalnızca, imametın kendi hakkı olduğunu düşünen ve onun zalimler tarafından gasp edilmesine izin vermemek için mücadele verirken Kerbelâ'da şehit olan Hz. Hüseyin'in imametine, Mu'tezile'nin nasıl yaklaştıklarını, onu hangi açılardan ümmetin seçilmiş olan meşru imamı olarak gördüklerini ele almaya çalışacağız. Bu konuda özellikle konuya geniş bir yer ayırmış olan Kâdî Abdülcebbar'ın el-Muğnî ve Şerhu'l-Usûli'l-Hamse adlı eserlerinden yararlanacağız. Bu arada bu konulara değinen diğer Mu'tezilî kaynakları da ihmal etmemeye gayret edeceğiz. Konunun daha net anlaşılabilmesi için öncelikle Mu'tezile'nin imamet anlayışına ana hatlarıyla değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Mu'tezile'nin İmamet Anlayışına Kısa Bir Bakış

Mu'tezile, imamet meselesini, beş temel prensiplerinden birisi olan “iyiliği emir ve kötülükten uzaklaştırma” prensibi içerisinde değerlendirir. Çünkü onlara göre, iyiliği emir ve kötülükten uzaklaştırma görevini tam anlamıyla ancak imamlar/devlet başkanları yapabilirler.¹ Kadî Abdülcebbâr, bir siyasal kurum olan imameti, onun üzerine yapılan tartışmaların Mu'tezile'nin siyaset felsefesi açısından sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için beş ayrı bölümde değerlendirir: 1) İmamın Mu'tezilî terminolojideki anlamı, 2) İmama ihtiyaç duyulmasının sebepleri, 3) İmamın özellikleri, 4) İmamın (seçilme) yöntemleri, 5) Meşru (olarak seçilen) imamların atanması.

Şimdi bu kısımların her birini sırasıyla ele alalım:

1) İmamın Mu'tezilî Terminolojideki Anlamı:

İmam, lügatte: “ister hak etsin ister etmesin öne geçen kimse” demektir. Dinde ise imam: Müslüman toplumu idare etme, onun işlerini kendisinden daha üst bir otorite bulunması mümkün olmayan bir erkle yürütme sorumluluğunu üstlenen kimseye verilen bir addır. Vali, hakim vb. de toplumu idare etme, onların işlerini yürütme görevini üstlenmişlerdir. Fakat imamın otoritesi, onların otoritelerinin üstündedir.² Bu bakımdan, Mu'tezilî terminolojide imamın, en yüksek otoriteye sahip olan devlet başkanı anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

2) İmama İhtiyaç Duyulmasının Sebepleri

Cezaların infazı, önemli sorumluluklar üstlenen kamu görevlilerinin korunması, isyanların, kargaşa ve kaosun önlenmesi, ordunun donatılması ve savaş için hazırlanması, kutlama ve törenlerin idare edilmesi vb. toplumsal görevlerin icrası ancak bir imamın/devlet başkanının varlığıyla mümkündür. Bu konuda hemen herkes ortak bir kanaate sahiptir. Mu'tezileye göre, özellikle cezaların infazı ve savaş kararının alınması ve gerçekleştirilmesi gibi görevlerin imam olmadan gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla onlar, On İki İmam Şi'ası'nın, imama, dinin bilinmesi ancak onunla mümkün olduğu ya da onlardan bazılarının iddia ettikleri gibi onun Allah'ın bir lütfu olduğu gibi gerekçelerle ihtiyaç duyulduğu tezine katılmazlar.

¹ Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, tahkik: Abdülkerim Osman, Kahire 1965, s. 749.

² A.g.e., s. 750.

Onlara göre Müslümanlar, imamların kimler olacağı konusunda ihtilaf etseler de yukarıda sayılan türden işlerin yürütülmesi için bir imama ihtiyaç duyulduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır. Mu'tezileye göre Müslüman toplumun çoğunluğunun kararı, onların tamamını bağlayıcıdır. Onlar bu konudaki kanaatlerine, Hz. Peygamber'in: "Sizin Müslüman toplumun çoğunluğunun kararına uymanız gerekir," "Benim ümmetim, sapıklıkta ve yanlışta birleşmez."³ gibi sözlerini delil olarak göstermektedirler.⁴

İbn Ebi'l-Hadîd, Mu'tezile'nin imamın hangi açılardan gerekli olduğuna dair görüşlerini şöyle aktarır: Basra Mu'tezilesine göre imam, din açısından gereklidir. Çünkü onlara göre akıl açısından onu gerekli kılacak bir sebep gözükmemektedir. Ancak Basra Mu'tezilesi'nden Câhız, Bağdat Mu'tezilesi'nin görüşüne katılarak aklın imamın gerekli olduğuna delalet ettiğini söylemiştir. İmamiye Şîası'na göre de riyaset/devlet başkanlığı akıl açısından gereklidir. Fakat İbn Ebi'il Hadîd, aklın delalet ettiği bu gerekliliğin hangi açıdan olduğu konusunda, İmamiye Şîası ile Mu'tezile arasında farklılık bulunduğuna dikkat çeker. Câhız ve Bağdat Mu'tezilesi'ne göre imamet, dünya hayatında maslahatların gerçekleştirilip zararların önlenmesi bakımından mükellefler üzerine vaciptir. Hâlbuki İmamiye Şîası'na göre riyaset, onda mükellefler için bir lütuf ve onları akli kötülüklerden uzaklaştırma söz konusu olduğundan Allah üzerine vaciptir.⁵

Kadî Abdülcebâr'ın bu konuda Basra Mu'tezilesi'nin görüşüne katılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre, imamın gerekliliği, akli olmaktan çok, doğrudan Müslüman toplumun icmâna dayanır. O, imamın tayininin akli bir zorunluluk olmadığını izah etmeye çalışırken şöyle demektedir: "İmam/devlet başkanı ancak cezaların infazı ve hükümlerin uygulanması gibi dinî işlerin yürütülmesi için talep edilir. İmamın talep edildiği bu tür konularda aklın bir müdahalesi söz konusu olamayacağına göre onun imamın zorunluluğu konusunda bir müdahalesinin olması hiç düşünülemez..."⁶

Mu'tezilenin temel varsayımına göre bir şeyin akıl açısından zorunlu olabilmesi için, aklın onu hangi açılardan zorunlu gördüğünün bilinmesi gerekir. Aklın bir imamın var olmasını hangi açılardan zorunlu kıldığı, onun alanına doğrudan giren bir konu olmadığı için bilinmeyeceğine göre, imamın aklen zorunlu olduğunu söylemek mümkün değildir.⁷

³ Bu rivayetlerin tamamı için bkz., Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Kahire, tarihsiz, IV, 278; el-Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce*, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut, tarihsiz, II, 1303.

⁴ *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 750-751.

⁵ Bkz., *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, Beyrut 1995, II, 467-468.

⁶ Bkz., *el-Muğni*, (el-İmâme), tahkik: Mahmud Muhammed Kasım, Kahire, tarihsiz, XX/I, 39.

⁷ Bkz., a.g.e., XX/I, 17 vd.

Kadî Abdülcebbar, imamın gerekliliğinin nass/dinî delil ile de sabit olmasının akıl açısından mümkün olmadığını savunur. Ona göre din, emirlerin, valilerin ve yöneticilerin atanmasında yararı, onların bu tür görevlere layık oldukları bilindikten sonra içtihadı ve seçime bırakılmasında görmüştür. Bu prensibin imamın tayini için kullanılmasına hiçbir engel yoktur. Dolayısıyla bu konu ilim ve salah ehlinin içtihadına ve tercihinin bırakılmıştır.⁸ Kısacası Mu'tezile'ye göre imam, yalnızca dinî hükümlerin uygulanması için gerekli olduğundan, ona aklen ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkün değildir. Ayrıca, eğer imamın gerekliliği aklî bir konu olsaydı, o zaman tüm akla müstenit konularda bir imama gerek duyulurdu ki, bunun yanlışlığı ortadadır. Çünkü bu tür konularda bir imama ihtiyaç duyulması demek, o imamın da bir başka imama muhtaç duyması anlamına gelir. Bu ise teselsülü gerektirir. Dolayısıyla aklî konularda imama diğer kimseler arasında bir fark yoktur. Herkes aklını kullanarak bir neticeye varmaya çalışır.⁹

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Mu'tezile'nin bir kısmına göre imamet, Müslüman toplumun menfaatlerini koruyup onların zararlarını ortadan kaldırmayı sağladığından mükellefler üzerine aklen vaciptir. Diğer bir kısmına göre ise, dini hükümlerin uygulanması yalnızca onunla mümkün olduğundan mükellefler üzerine din açısından vacip olan bir kurumdur. Müslüman toplum bu açıdan onun gerekliliği üzerinde görüş birliğine varmıştır.

3) İmamın Özellikleri

Kadî Abdülcebbar, imamın üzerinde ittifak edilen özelliklerini şöyle sıralar: Birincisi: İmam, kendisine verilen sorumlulukları yerine getirebilmesi için, kudret, tedbir ve ihtiyat/temkîn, zamanın iyi değerlendirilmesi ve sebat gibi yeterliliklere sahip olmalıdır. İkincisi: İmam, kendisine verilen sorumlulukları uygun bir şekilde yerine getirebilmesi için onları nasıl yapacağını bilmeli ya da bilen konumunda olmalıdır. Üçüncüsü: İmam, kendisine verilen sorumluluğu yerine getirirken halkın kendisini huzur ve güven içerisinde hissedebilmesi için güvenilirlik vasfına sahip olmalıdır. Nitekim imam, huzur ve güveni ancak kendisinde fazilet ve güvenilirlik vasıflarının ortaya çıkmasıyla sağlayabilir. Dördüncüsü: İmam, fazilette önde gelen ve Kureyş kabilesine mensup olan kimselerden olmalıdır.¹⁰

⁸ Bkz., a.g.e., XX/I, 100.

⁹ Bkz., *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 759-760.

¹⁰ Ancak bu, şart Mutezileye göre aslî bir şart olmayıp maslahata bağlı politik bir şarttır. Onlar, insanların Kureyş'in otoritesine boyun eğmeleri daha olası olduğundan bu şartı ileri sürmüşlerdir. Nitekim onlara göre, Kureyş içerisinde, imamete uygun bir kimse

Öyle görünüyor ki, o, imamın âdil, âlim, akıllı ve hür olması gibi özelliklerini birinci maddenin kapsamı içerisinde gördüğünden, onları üzerinde ihtilaf edilen özellikler başlığı altında ayrı ayrı mütalaa etmiştir.¹¹

Ancak burada bir hususa işaret etmemiz gerekir. Kadî Abdülcebbâr, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse adlı eserinde¹², imamın özel bir konuma sahip olması gerektiğini söyler ve bu özel konumu da, Haricî görüşün aksine Hz. Fatıma'nın soyuna mensubiyet/Fâtimî olduğunu belirtir. Burada o, ancak Hz. Hasan ya da Hz. Hüseyin'in soyundan olan birisinin imam olabileceği kanaatini ifade etmiştir. Ancak bu görüş, onun el-Muğnî adlı eserinin imamet meselesine ayırdığı cildinde zikrettiği görüşüyle çelişmektedir. Bu durumda, ya onun daha sonradan görüş değiştirdiği ya da bu fikrin onun görüşleri arasına, Şerhu'l-Usûli'l-Hamseye ta'likte bulunan Zeydî âlimlerden el-İmâm Ahmed b. Hüseyin b. Ebî Hâşim (es-Seyyid Mankdîm, ö. 425 H.)¹³ tarafından ilave edildiği ihtimalini dikkate almamız gerekmektedir. Her halükarda bu, Hz. Hüseyin sonrası imamları için geçerli olan bir hükümdür. Çünkü Kadî Abdülcebbâr, ilk dört halifeyi yönetime geliş sıralarına göre meşru imamlar olarak kabul eder.

4) İmamın Seçilme Yöntemleri

Mu'tezile'ye göre imamet akdinin ve bu akde iştirak edenlerin özel bazı şartları taşıması gerekmektedir. Onlara göre, imamet akdi, imamete uygun olan bir kimse ile yapılmalıdır. Ayrıca imamet akdi yapılan kimse, imamlığı istemeyen, başka bir imamdan ahit alan ve kendisiyle yapılan akit, imamete uygun başka birisiyle yapılmış olan benzer bir akitle eşzamanlı olan bir kimse olmamalıdır. Çünkü bu üç durumun bulunması halinde, kendisiyle imamet akdi yapılan kimse, tıpkı imamete uygun olmaması durumunda imam olamayacağı gibi, imam olamaz.

Mu'tezile imamet akdi ile el sıkışmak suretiyle yapılan biati kastetmemektedir. Aksine onlar, imamet akdi ile rızayı, boyun eğmeyi ve bunları bir şekilde göstermeyi kastetmektedirler. İşte bir kimsenin imam olabilmesi için bu tür bir akitle birlikte kendisine tevdi edilen imamlığı kabul etmesi gerekir. Eğer böyle bir kişi imamlığı kabul etmezse, imam olamaz. İmamın kabulü için de lâfzî ikrara gerek yoktur. Kabul için kendisine tevdi edilen göreve başlaması ve ona rıza göstermesi yeterlidir.¹⁴

bulunmadığında, ona uygun olan başkaları imam olarak seçilebilir. Bkz., el-Muğnî, XX/I, 239.

¹¹ Bkz., a.g.e., XX/I, 198-199.

¹² Bkz., a.g.e., s. 751-752.

¹³ Bkz., Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, s. 20.

¹⁴ Bkz., el-Muğnî, XX/I, 251.

İmamet akdine iştirak edenlerin taşınması gereken şartlara gelince; onların görüş ve fazilet sahibi kimseler olmaları gerekir. Mu'tezile, görüş ve fazilet sahibi kimselerle şu özellikleri taşıyanları kasteder: ayıpları örten, din ehli, nasihatlerine güvenilen ve insanlık için çalışanlar... Bu tür kimselerin taşınması gereken diğer önemli bir özellik de, imamete uygun olanlarla olmayanları ayırt edebilecek bir basirete ve dinî sorumluluğa sahip olmalarıdır. Bu topluluğun sayısal değerine gelince en az altı kişiden¹⁵ oluşmalıdır. Bu altı kişiden birinin, diğerlerinin rızasını aldıktan sonra tek başına akitte bulunması da yeterlidir.¹⁶

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Mu'tezile'ye göre, fazileti ve geçmiş çok iyi bilinen ve toplum tarafından tanınan bir kimsenin imamete adaylığı söz konusu olduğunda, eğer herkes o kimsenin kendi zamanlarında bir denginin olmadığını ve onda imamete engel olabilecek bir özelliğin bulunmadığını bilirse, hepsinin böyle bir kimseye biat etmeleri vaciptir.¹⁷

5) Meşrû (Olarak Seçilen) İmamların Atanması

Mu'tezile'ye göre, bir şekilde Müslüman toplumun idaresini eline geçirme şansını yakalamış olan herkes meşru imam olarak görülmez. Onların herhangi bir kimseyi meşru imam olarak görmelerinin vazgeçilmez yegâne ölçütü, onun güzel ahlak sahibi olması ve Müslüman toplumun onu hür iradesiyle seçip ona biat etmesidir.

Bu yüzden onlara göre, Hz. Peygamber'den sonra meşru olarak gelen imamlar, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve ondan sonra da Müslüman toplumun, onların ahlakıyla ahlâklandıklarına ve onların yolundan gittiklerine inandıkları kimselerden seçtikleri ve biat ettikleri insanlardır. Bu yüzden onlar, örneğin Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in imametini, onların yolundan gittiğine inandıkları için meşru kabul ederler.¹⁸

Kıscacası Mu'tezile, ilk dört halifenin seçimle ve Müslüman toplumun onayıyla iş başına gelmiş olan fazilet sahibi kişiler olduklarına inanırlar. Dolayısıyla onlar, bu ilk dört halifeyi, onların uygulamalarını ve ahlaklarını, kendilerinden sonra gelenlerin meşruiyetlerini tespit etmede bir kriter olarak kullanırlar.

¹⁵ Mutezile içinde, imamet akdine iştirak etmesi gerekenlerin sayısı konusunda bir birliklilik yoktur. Altı sayısı, zikredilen en yüksek sayıdır. Onlar içinde bu kimselerin en az iki, üç ya da dört olabileceğini söyleyen kimseler de vardır. [Bu tartışmalar için bkz., *el-Muğnî*, XX/I, 253 vd.] Ancak Kadî Abdülcebbâr, asgari olarak dört kişinin rızasını almış olan bir kişinin biatinin yeterli olabileceği görüşünü tercih eder. Bkz., a.g.e., XX/I, 259, 261.

¹⁶ *el-Muğnî*, XX/I, 252.

¹⁷ Bkz., a.g.e., XX/I, 253.

¹⁸ Bkz., *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 758.

Mu'tezile'nin Emevî İdaresinin Meşruiyetine Dair Yaklaşımı

Câhız, dostlarının babası hakkında nasıl ihtilafa düştüklerini ve ona karşı nasıl farklı davrandıklarını çok iyi bilen Hz. Hasan'ın, onların dağılıp ordusunun bozulduğunu fark etmesinin hemen ardından savaşı terk edip yönetimi Muaviye'ye bıraktığına dikkat çeker. O, yeni yönetimin bazı aşırıya kaçan uygulamalarından bahsederken şunları söyler: “Muaviye, yönetime gelir gelmez, cemaat/birliktelik yılı verdikleri bir zamanda şura heyetinden geride kalanlara, Ensar ve Muhacirlerden oluşan bazı Müslüman gruplara baskı uygulamaya başladı. Hâlbuki kastettikleri cemaat yılı değil, tam bir ayrılık, yıkım, despotizm ve muhalifleri sindirip ezme yılıydı. Kısacası bu yıl, imametın kısırlığı, hilafetin gasp yoluyla saltanata dönüştüğü, ortalıkta sapıklık ve fasıklıktan başka bir birlikteliğin kalmadığı bir yıldır.”¹⁹

Câhız, bundan sonra da Muaviye ile başlayan Emevî yönetiminin günahlarını saymaya şöyle devam eder: Muaviye, Hz. Peygamber'in evlilik dışı çocuk ve bu çocuğun doğmasına vesile olan kimse hakkında getirdiği çözümü açıktan reddetmiş, bu konuda Onun verdiği hükmü göz göre göre inkar etmiştir. Böylece Müslüman toplumun icmaina rağmen²⁰ Ebu Süfyan'ın Sümeyye'den gayri meşru olarak meydana gelmiş olan çocuğu Ziyad b. Sümeyye'yi ikna ederek kendi nesebine geçirmiştir. Câhız, Muaviye'yi bu uygulamasından dolayı bir günahkarın hükmünden ziyade kafirin hükmüne uymakla itham etmektedir. Câhız'a göre, Muâviye'nin, bunların yanında dinin açık hükümlerine ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına ters düşen daha pek çok hatası ve günahı vardır: Hucr b. Adiyi' öldürmesi, Mısır'ın haracını Amr b. el-As'a yedirmesi, yönetimi kendisinden sonra ahlaksızlığı ile ünlü olan ve kimse tarafından beğenilmeyen oğlu Yezid'e bırakması, devletin malı üzerinde keyfi tasarruflarda bulunması, arzu ve hevesleri peşinden koşan kimseleri valiliklere ataması, torpil ve yakınlık gibi sebeplere bağlı olarak hadleri uygulamaktan kaçınması, bunlar arasında onun en çok göze batan uygulamalarıdır.²¹

¹⁹ el-Câhız, *Resâil*, tahkik: Abdüsselâm Muhammed Harun, Beyrut 1991, II, 10-11.

²⁰ Hz. Peygamber, gayri meşru yoldan meydana gelmiş bir çocukla ilgili tartışmada hakemlik yaparken “Çocuk yatağın sahibi olan kocaya aittir, zina eden ise onu nesebine almaktan mahrumdur.” demiştir. [Bkz., el-Buhârî, *Sahîh*, tahkik: Mustafa Dîb el-Beğâ, Beyrut 1987, II, 724 (hadis no: 1948); Müslim, *Sahîh*, Beyrut, tarihsiz, IV, 171 (hadis no: 3686)] İslam hukukçuları bu hadise dayanarak zina yoluyla doğan çocuğun nesebinin erkeğe bağlanamayacağı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu konunun geniş bir izahı için bkz., Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiye ve İstîlâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1967, II, 92-96.

²¹ A.g.e., II, 11. Benzer ifadeler için ayrıca bkz., İbn Ebi'l-Hadîd, *Nehcü'l-Belâğa*, XV, 120-122.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Mu'tezile'nin Emevî yöneticileri hakkındaki genel kanaati, İbn Ebi'l-Hadîd'in ifadesiyle kısaca şöyledir: "Mu'tezile, Ümeyye Oğullarından olan emirlerin, Hz. Osman, Ömer b. Abdülaziz ve Yezîd b. Velid hariç hepsinin fâcir olduğu konusunda ittifak etmiştir."²²

Mu'tezile'nin Hz. Hüseyin'in İmametine Bakışı

Mu'tezile'nin Hz. Hüseyin'in imametine bakışını net ve ayrıntılı bir biçimde daha çok Kâdî Abdülcebbar'dan öğrenebilmekteyiz. Kadî Abdülcebbar, el-Muğnî adlı eserinin İmamet konusunu iki ayrı ciltte çok geniş bir biçimde ele almaktadır. O, bu ciltlerden ikincisinde, "*Hz. Ali'nin neslinden olan Hz. Hasan ve Hüseyin'in ve onların neslinden olmayan diğerlerinin imametine dair*" bir başlık atmıştır. Dolayısıyla biz, onun bu başlık altında verdiği bilgileri esas alarak Mu'tezile'nin Hz. Hüseyin'in imametine bakışını anlamaya çalıştık.

Aslında daha önce, Mu'tezile'nin Emevî yöneticileri hakkındaki kanaatlerine ilişkin verdiğimiz bilgilere ve onların imamete aday olan kimselerde aradıkları şartlara baktığımızda da bizim bu konuda genel bir fikir edinmemiz mümkündür. Daha doğrusu, daha önce verilen bilgiler ışığında Hz. Hüseyin ile Muaviyenin veliahdı olan Yezid arasında bir mukayese yapıldığında, Mu'tezile'nin imamet konusunda tercihini kimden yana kullanacağını tespit etmek zor değildir. Zaten Kâdî Abdülcebbar da meseleye bu açıdan bakar. Ona göre bu konuda dikkate alınması gereken husus, imam olduğunu iddia eden kimsede yukarıda ana hatlarıyla zikredilen özellik ve şartların bulunup bulunmadığına bakılmasıdır. Ona göre Hz. Ali'nin vefatından sonra, bu özellikler ve şartların Hz. Hasan ve Hüseyin'in şahsında toplandığı bir gerçektir. O, bu iddiasını temellendirmek için işe öncelikle Hz. Hasan'ın durumunu aydınlatarak başlar.

Ona göre, ilim, fazilet, uzak görüşlülük ve politik yetenek bakımından Hz. Hasan'ın taşıdığı meziyetlere bakılırsa, onun imamete layık bir kimse olduğu kesin olarak bilinir. Çünkü onun bu tür özelliklere sahip olduğu babasıyla olan ilişkilerine bakıldığında açıkça anlaşılır. Diğer taraftan babasının ölümünün hemen ardından bir kısım insanlar ona biat etmişlerdir. Bu durum da onun imam olduğunu gösterir.

²² Bkz., *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, II, 469. Mutezile'nin, Ömer b. Abdülaziz ve Yezîd b. Velid'in imametini meşru görmesiyle ilgili ayrıca bkz., *el-Muğnî*, XX/II, 150. Hayyât da, Mutezile'nin tamamının, Muaviye ve Amr b. el-As ve taraftarlarından uzak durma konusunda ittifak ettiklerini ve onların bu tutumlarından hiçbir zaman vazgeçmeyip özür dilemediklerini belirtir. Bkz., *el-İntisâr*, Beyrut 1957, s. 74

Ancak Kadî Abdülcebbâr, bu konuda ortaya atılan itirazların da farkındadır. Bu itirazların önemli olanlarından bir kısmı şöyledir: “Nasıl olur da Hz. Hasan, Muaviye’nin imamete layık olmadığını bildiği halde (ümmetin) mallarını ona teslim eder? Nasıl olur da caiz olmadığını bildiği halde imamet görevini terk eder? Nasıl olur da bu süreçte imamet işini üstlenmekten geri durur ve bu konuda imamın üzerine gerekli olan işleri yapmaz? Dahası nasıl olur da o, Muaviye’ye dostluk gösterir ve fışkınlı bildiği halde ondan birtakım mallar alır? Bütün bunlar onun imamete layık oluşunu yaralayan hususlar değil midir? Ayrıca Hz. Hasan’ın Muaviye’ye biatinden ve yönetimi ona devretmesinden sonra, Hz. Ali’nin arkadaşlarından çoğunun onun bunları yapmakla müminleri ve dini küçük düşürdüğünü söyledikleri de çok iyi bilinmekte değil midir? O halde nasıl olurda bu süreçte ondan daha üstünü varken onun imam olması mümkün olabilir? Nitekim bu süreçte, cennetle müjdelenen on kişiden bazıları henüz hayattaydı. Onların diğerlerinden üstün olduğunda ise hiç kuşku yoktur.”²³

Kadî Abdülcebbâr bu ciddi itirazlara rağmen Hz. Hasan’ın imamete layık olduğunu ve onun ümmetin gerçek imamı olarak kabul edilmesi gerektiğini şöyle izah eder: Onun imametten uzak durması nedeniyle imam olmaktan kaçındığı kabul edilemez. Zira o bunu bir zorunluluktan ve korkudan dolayı yapmıştır. Eğer Hz. Hasan, korktuğu şeyden emin olsaydı kesinlikle böyle yapmazdı. Şayet Muaviye, isyandan ve yönetimi gasp etmekten vazgeçseydi Hz. Hasan yeni bir biate gerek duyulmadan imamete hak sahibi olurdu. Kısacası, hiçbir kusuru olmadığı halde ne Hz. Hasan’ın kendisini ve ne de bir başkasının onu görevden uzaklaştırması mümkün değildir. Dolayısıyla ortada hiçbir sebep yokken onun kendisini görevden uzak tuttuğu söylenemez.

Kadî Abdülcebbâr bu işin teorik çerçevesini ise Hz. Ebu Bekir ile ilgili bir örnekten hareketle oluşturmaya çalışır: Bir keresinde Hz. Ebu Bekir, “Beni görevden alınız.” demiştir. Ona göre bir imamın bunu söylemesi caizdir. Ancak elbette o, bununla gerçek anlamda bir azli kastetmiş olamaz. Çünkü bu anlamda bir istek imam için caiz değildir. Bu durumda o, bu sözü, ya yönetim işlerinde sahip olduğu züht anlayışından ya da bir başkasının kendisine yardımcı olarak yükünü hafifletmesi arzusundan dolayı söylemiş olmalıdır. Veyahut da o, bu sözü, politik bir amaçla, örneğin hilesinden korktuğu bir anda halkı denemek; onların içlerinde gizledikleri gerçek niyetlerini ortaya çıkarmak maksadıyla söylemiş olabilir. Nitekim Hz. Ebu

²³ *el-Muğnî*, XX/II, 145.

Bekir'in bu sözünün ardından Hz. Ali ona şöyle demiştir: “Vallahi ne seni görevden azleder ne de istifanı isteriz. Seni Hz. Peygamber bizim önümüze geçirmişken kim geriye bırakabilir ki?” Ayrıca bu söz, doğruluğunu kabul etmeleri durumunda İmamiye Şîası'na da bir cevap niteliğindedir.

Bu açıdan Kadî Abdülcebâr'a göre, bütün bunların farkında olan Hz. Hasan'ın Muaviye'ye gerçek anlamda biat ettiği söylenemez. Dolayısıyla ona göre, bu konuda rivayetlerde ve tarih kitaplarında aktarılan sözlere itibar etmek mümkün değildir.²⁴

Ebu Ali el-Cübbâi'ye (ö. 303/916) göre de Hz. Hasan'ın Muaviye'ye biati, Şam halkının harekete geçip onun üzerinde baskı kurmasından, dolayısıyla kaçınması durumunda öldürüleceği korkusundan kaynaklanan bir zorlama ile gerçekleşmiştir. Bu şekilde yapılan biatin hükmü, zorlama neticesinde söylenen küfür sözüne benzer. Nitekim zorlama anında söylenen küfür sözü yok hükmündedir. Biat de bir söz olduğuna göre, elbette görünürdekinin aksine bir mananın kastı muhtemeldir. Ebu Ali el-Cübbâi, bu zorlamanın boyutlarını ise şöyle ifade eder: Hz. Hasan ve taraftarlarının üzerine karşı koyamayacakları bir büyüklükte ordunun yürümesinden ve bu ordunun karşısına duran herkesi katlederek ilerlemesinden daha büyük bir zorlama olabilir mi? Ayrıca Hz. Hasan arkadaşlarından bu orduya karşı müdafaa yapmasını ya da ona karşı durmasını sağlayabilecek bir destek de görmemiştir. İşte bu şartlarda, Sa'd, Sa'îd ve İbn Ömer gibi diğer faziletli kimseler de Muaviye'ye biat etmişlerdir. Hz. Hasan ölünceye kadar da bu durum devam etmiştir. Öyleyse (bu süreçte) hiç kimsenin, zorlama durumu ortadan kalktığında imamete atanan kimseye şunları yapması gerekirdi diyebileceği bir ortam oluşmamıştır.²⁵

Kadî Abdülcebâr, Muaviye'ye biat edilmiş olmasını, onun meşru bir imam sayılabilmesi için yeterli görmez. Çünkü ona göre, imamın meşru sayılması için iki şartın, yani imamın fasık olmaması ve kendisine biat edilmiş olması şartının birlikte gerçekleşmesi gerekir. Dolayısıyla onun açısından insanların çoğu bir imama biat etmiş olsa bile, ondan fisk alameti olan işler meydana geldiği sürece meşru bir imam olarak kabul edilemez. Bu itibarla onun imamet anlayışı bakımından Muaviye, kendisinden yukarıda zikredilen türden birtakım fisk sayılabilecek işler meydana geldiği için meşru imam olarak görülemez. Ayrıca o esas itibarıyla, imameti ele geçirmek için rıza ve fazilet yolunu değil, baskı ve hile yolunu tercih etmiştir.²⁶

²⁴ Bkz., *el-Muğnî*, XX/II, 145-146.

²⁵ Bkz., a.g.e., XX/II, 146-147.

²⁶ A.g.e., XX/II, 146-147.

Kadî Abdülcebbar, Hz. Hasan'ın Muaviye'den mal almasını ise, onun adına bir ayıp değil, tam aksine meşru bir hak olarak görür. Zira ona göre, eğer Hz. Hasan, Muaviye'nin elindeki her şeyi alma imkânına sahip olsaydı, ümmetin maslahatı için bunu yapması gerekirdi. Bir şeyin tamamını alması caiz olanın bir kısmını almasının da caiz olacağına kuşku yoktur. Bunu ümmet için değil, kendisi için aldığını iddia edenlere ise o şöyle cevap verir: “İlk bakışta böyle bir şey akla gelebilir. Ancak Hz. Hasan, hak sahiplerinden birisi olduğu için daha sonra Muaviye ona kendi hakkını ayırmıştır.”²⁷ Bu nedenle o, bu malı kendisi ya da başkası için harcadığında hakkı olan bir şeyi yapmış olmaktadır. Sonuç itibarıyla onun, Muaviye'den kendisine ait olan bir şeyi almasından dolayı eleştirilmesi doğru değildir.”²⁸

Nitekim Hz. Hüseyin de, Hz. Hasan'ın Muaviye'ye karşı tutumundan dolayı eleştirilemeyeceğini ifade etmiştir. Zira o da Muaviye iktidarda olduğu sürece ona isyan etmenin mümkün olmadığını çok iyi bilmekteydi. Bu yüzden o da ancak Muaviye'nin ölümünden sonra harekete geçebildi.

Diğer taraftan, Kadî Abdülcebbar'a göre, Hz. Hasan ve Hüseyin'in zamanlarında, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Sa'id b. Zeyd gibi cennetle müjdelendikleri için daha faziletli oldukları varsayılan kimselerin bulunması da onların imameti için bir eleştiri konusu yapılamaz. Her şeyden önce bu zatlar imamete talip olmamışlar ve bu konuda hiçbir girişimde bulunmamışlardır. Diğer taraftan Hz. Peygamber, Hz. Hasan ve Hüseyin için, “cennet gençlerinin seyitleri olduklarını” ifade etmiştir. Onlardan bu habere olumsuz bir etkide bulunabilecek büyük bir günah meydana gelmemiştir. O

²⁷ Kadî Abdülcebbar, Hz. Hasan'ın hak sahibi oluşunu, Küfe üzerine büyük bir ordu ile yürüyen Muaviye'ye karşı koymak için harekete geçen Kays b. Sa'd'ın öncülüğündeki Küfe ordusunun, Kays'ın öldürüldüğü haberinin yayılması üzerine düzen ve intizamının bozulup geriye dönmesi ve bu esnada Hz. Hasan'ın mallarını ve eşyalarını yağmalamaları, hatta onu bacağından yaralamaları hadiselerinden hareketle söylemiş olmalıdır. [Bkz., et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut 1407 H., III, 165; Ahmet Cevdet, *Kısas-ı Enbiya*, hazırlayan: Mahir İz, Ankara 2000, III, 173-174.] Nitekim daha sonra Hz. Hasan, Küfe ordusuna güvenmenin ne kadar yanlış olduğunu anlayacak, onlarla hiçbir iş yapılamayacağına karar verecektir. Bunun üzerine Hz. Hasan, borçlarını vermek için Küfe hazinesinde bulunan *beş milyon dirhem* kendisine verilmesi ve geçimine yetecek kadar maaş tahsis edilmesi gibi şartlarla yönetimi Muaviye'ye terk etme kararını alacak ve niçin böyle yaptığı sorulduğunda ise şu tarihi cevabını verecektir: “Dünyadan tiksindim ve baktım ki her kim Kûfelilere inanırsa mağlup olur; çünkü hiçbir hususta birbirleri ile anlaşamıyorlar. Babam onların yüzünden büyük güçlüklerle uğradı. Bakalım benden sonra kimlerle anlaşacaklar, önce harap olacak şehir Küfe şehridir.” Bkz., Ahmet Cevdet, a.g.e., III, 175; Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul 1996, s. 68.

²⁸ *el-Muğnî*, XX/II, 148. Hz. Hasan'ın, Muaviye'den ne kadar para istediği konusu ihtilaflıdır. Bu konuda çok abartılı rakamlar zikredilmektedir. Ancak iyimser rivayetlerden birinde, Küfe beytülmalindeki malların tümünü istediği, bunun da beş milyon yahut yedi milyon dirhem tuttuğu kaydedilmektedir. Bkz., Adnan Demircan, a.g.e., s. 78-79.

halde bu ifade onların fazilette daha öne alınmaları gerektiğini, dolayısıyla imamete daha uygun olduklarını açıkça gösterir.²⁹

Hız. Hüseyin'in imametine gelince, Hız. Hasan'ın imametine sahip çıkan, onu bütün itirazlara karşı savunan Mu'tezile'nin, onun imametini de aynı gerekçelerle kabul edip savunacağı açıktır. Nitekim öyle de olmuştur. Onlar, Hız. Hüseyin'in daha önce imamete uygunluk şartları olarak ileri sürülen tüm özelliklere sahip olduğu için kendisine biat edildiği kanaatindedirler. Bu biat, içlerinde alim ve güvenilir kimselerin de yer aldığı büyük bir çoğunluk tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim o, daha önce Müslim b. Akil'i Kûfe halkına göndermiş ve onun aracılığıyla onların çoğundan biat almıştır.³⁰ Ayrıca onun zamanında bulunan Muhammed b. Ali gibi fazilet sahibi kimselerin de onun imametine rıza göstermesi, bu biatin geçerli oluşunun bir kanıtıdır.

Hız. Hüseyin'in Kûfe'ye hareket etmesine karşı çıkıp onu engellemeye çalışanlara gelince, onlar bunu onun imametine karşı çıktıkları için yapmamışlardır. Aksine onun bulunduğu yerde kalmasına daha güvenli ve imamet makamına ulaşması açısından daha uygun olduğu için yapmışlardır. Çünkü onlar, Muaviye döneminde, bunu tecrübe etmişler, Şam halkının ona ne kadar bağlı olduklarını ve kan dökmede ne kadar umursamaz bir tavır sergilediklerini görmüşlerdi. İşte bütün bu sebeplerden dolayı onların Hız. Hüseyin'in Kûfe'ye hareketini engellemeye çalışmalarından, onun imametine rıza göstermedikleri sonucu çıkarılamaz. Sonuç olarak, o, kendisine biat edilmesi maksadıyla yola koyulmuş, fakat Kûfe'ye giremediğinden onun onlardan biat alma, dolayısıyla da imamet görevini ele geçirme arzusu gerçekleşmemiştir.³¹

Sonuç

Başlangıçtan itibaren ele aldığımız hususları genel olarak değerlendirdiğimizde, Mu'tezile'nin Hız. Hüseyin'in imametine yaklaşımını tespit edebilmek için, onların öncelikle imamet anlayışlarını ve Emevî hanedanına bakışlarını iyi bilmemiz gerektiği anlaşılmaktadır.

Mu'tezile'ye göre imamet meselesinde meşruiyet başta gelen hususlardan birisidir. İmamette meşruiyet kazanmanın en önemli iki şartından birincisi, ilim, fazilet, uzak görüşlülük ve politik yetenek gibi üstün

²⁹ A. g. e., XX/II, 148-149.

³⁰ Müslim b. Akil Kûfeye varınca otuz bin kişinin Hız. Hüseyin'e biat ettiği rivayet edilir. Bkz., Ahmet Cevdet, a. g. e., III, 235.

³¹ Bkz., *el-Muğni*, XX/II, 149.

meziyetlere sahip olmak, diğeri de ümmetin fazilet ve basiret sahibi olan ileri gelenlerinin onayını almış olmaktadır. Mu'tezile, Muaviye ile birlikte başlayan Emevî iktidarını dinî ve siyasi açıdan değerlendirirken yukarıda zikredilen iki şartı yalnızca Ömer b. Abdülaziz ve Yezid b. Velid'in taşıdığı kanaatindedirler. Bu bakımdan onlar, Muaviye de dahil olmak üzere diğer tüm Emevî halifelerini fâsık, zalim, despot, baskıcı ve hilebaz gibi vasıflarla nitelendirmektedirler. Buna karşın onlar, Muaviye ve sonrasında, hem Hz. Hasan'ın hem de Hz. Hüseyin'in fazilet sahibi ve ileri görüşlü kimselerin onayını alarak ümmetin meşru imamları olduklarını, ancak her ikisinin de baskı, hile ve zor kullanma gibi yollarla iktidardan uzaklaştırıldıklarını iddia etmektedirler. Onlara göre bu her ikisinin fazileti, Hz. Peygamber'in tanıklığı ile sabittir. İmamet görevini yürütebilecek bilgi ve beceriye sahip olma konusunda da fazilet ve basiret sahibi kimselerin onayını almışlardır. Hz. Hasan'ın Muaviye'ye görevi teslim etmesine gelince, Onun bu görevi kabul etmeyip Muaviye'yi kendisinden daha liyakatli görmesinden değil, sadece korku ve baskı gibi arızî sebepler yüzünden olmuştur.

Kısacası, Hz. Hüseyin güzel ahlaka, bilgiye ve imamet görevini yürütebilecek diğer niteliklere sahip olması itibarıyla, özellikle fazilet, doğruluk ve adalet gibi imametın en temel şartlarını taşımaktan yoksun olan Yezid'e nispetle imamet görevine en layık olan kişidir. O, ümmetin rızası ve takdiri ile seçilen meşru bir imamdır. İmamet elinden zorla alındığından, kendisinin yerine geçen Yezid'in imameti gayri meşrudur. Aslında tüm Emevi hanedanı değerlendirildiğinde, Ömer b. Abdülaziz ve Yezid b. Velit hariç diğerlerinin hepsi, imametın temel şartları arasında yer alan, fazilet sahibi olma ve ümmetin ileri gelenlerinin rızası ile seçilme şartlarını taşımadıklarından bir meşruiyet sorunu ile karşı karşıyadırlar.

**DUYGUNUN TARİHE MEYDAN OKUMASI:
TARİHİ KERBELA OLAYININ TAHRİFİ BAĞLAMINDA
“UTÂK-I KASIM”**

İlyas Üzüm

Tarih geçmişe ait olay ve olguları “yer ve zaman” göstererek anlama, bir bakıma bugüne getirme, en azından zihinlerde bir çeşit “tasavvur” oluşturma ilmidir.

Bu elbette güç bir iştir. Çünkü “olaylar” net, yalın ve bütün boyutlarıyla açık değildir. En azından kimi zaman kapalı, yarı kapalı, bulanık yahut gri karakter taşıyabilmektedir.

Tarih metodolojisinin önemi de burada karşımıza çıkmaktadır. Mümkün olduğu ölçüde doğru kaynak ve belgelere ulaşmak, bunları doğru ve sağlıklı bir şekilde değerlendirmektir. Konunun kesin, dalgalı, puslu yönlerine işaret ederek gerçek yahut gerçeğe yakın bir algı oluşturmaktır.

Olayların doğru yahut doğruya yakın biçimde ortaya konulabilmesinin birçok engeli vardır. İlgili konu hakkında kaynak ve belge bulunmayışı veya eksik bulunuşu, olayı anlatan kaynakların müelliflerinin yansızlığını olumsuz yönde etkileyen “duruş ve kimlikleri”, gözleyenlerin veya gözlemleri nakledenlerin duygusal tutumları bunlardan bazılarıdır.

Söz gelimi, günümüzde kamuoyunun önünde gelişen bir olay, çizgilerinin farklılığından dolayı gazetelere değişik şekillerde yansiyabilmekte; mesela bir siyasi parti yetkilisinin demeci o politik görüşe yakın olanlarca övülerek, aksi görüşte olanlarca da yerilerek aktarılabilmektedir. Aynı şekilde, acı bir olay, söz gelimi, bir trafik kazası kazaya tanık olan yakınları tarafından, en azından kimi zaman kazazedelerin lehine, yakınlık bağı bulunmayanlar açısından daha nesnel aktarılabilmektedir.

Olaylar, yaşayan yahut tanık olan veya aktaran kimselerce onların zihin ve duygu süzgeçlerinden geçirilerek yazıldığı, aktarıldığı gibi, yine en azından kimi zaman onu dinleyen yahut okuyan kimselerce de türlü filtre ve süzgeçlerden geçirilerek anlaşılır, kavranır.

Gerek geçmişe ait gerekse günümüzde yaşanan olaylar hakkında insanı subjektif kılan başlıca iki unsur öne çıkmaktadır; a) İnanç, fikir, ideoloji; b) Duygusallık.

Bunlardan ilki ile ilgili olarak şu kadarını kaydetmek gerekir ki, birtakım ideolojiler uğruna tarih, bazı tarihçilerin sızlanarak ifade ettiği gibi “deforme” edilmiştir. Tarihin deformasyonuna kimi zaman olaylar, kimi zaman şahsiyetler alet edilmiş, kurban edilmiştir. Söz gelimi, sahabeden Ebû Zer, İslam ile sosyalizmi kendilerine has biçimde uzlaştıran İslam sosyalistlerince öncü bir İslam sosyalisti olarak anılmıştır. Yine farklı siyasi ve mistik görüşleri olmakla birlikte fıkıh alimi olan Şeyh Bedreddin komünist bir kişilik olarak simgeleştirilmiştir.

Duygusalığa gelince, bu da tarihin özellikle dramatik olayların deforme edilmesinde başlıca rol oynayan bir faktör olmuştur. Destanlarda, halk hikayelerinde bunun sayısız örneklerini bulmak mümkündür.

İnsan akıl ve irade sahibi olduğu kadar duygu sahibidir de. Öyle ki akıl ve iradesinin tercihinde duygunun hatırı sayılır bir ağırlığı vardır.

Duygu insanların bakışına, duruşuna, kavrayışına derinden etki eder. Söz gelimi, seven bir insan sevdiğinin kusurunu görmez; ya inkar eder yahut uygun bir yorumla tevil eder. Kızan bir kimse kızdığının yanlışlarını katlayarak anar, anlatır. Bu yönüyle duygu kimi zaman salt gerçekliğe meydan okur; onu kendince tıraşlar, tadil eder yahut bütünüyle değiştirir.

Burada hiç kuşkusuz akla, bir başka duygu olan “hakkaniyet”e çok iş düşmektedir. Olaylar duygunun ya da duyguların elinden kurtarılmalı, olabildiğince “nesnel”, “doğru”, “yansız”, “gerçekçi” şekilde anlaşılması, kavranması ve anlatılması yönüne gidilmelidir.

Kerbela Olayı hem inanç ve bakışların hem duygunun yoğun biçimde devreye girdiği bir olaydır. Bu olayla ilgili olarak akışlar devreye girer, girmiştir, girmektedir; çünkü Kerbela vakası daha sonra gelişen birçok siyasi ve sosyal olayın konusu olmuş, birçok grup siyasi ve fikri faaliyetlerinde Kerbela Olayı’na referansta bulunmuştur.

Aynı şekilde bu olayla ilgili olarak “duygu” devreye girer, girmiştir ve girmektedir. Zira olayda birtakım siyasi ihtiraslar uğruna Hz. Peygamber’in güzide torunu ve onun masum, tertemiz 70 civarında yakını önce susuz bırakılmış, ardından hunharca şehit edilmiştir.

Bu tebliğde, Kerbela Olayı’nın tahrifinde duygusalığın ürettiği bir olay olarak Hz. Hasan’ın oğlu Kasım ile Hz. Hüseyin’in kızının sembolik olarak evlendirilmesi örneği üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi Kerbela Olayı 10 Muharrem 61’de (10 Ekim 680) Hz. Hüseyin ve 72 yârânının Yezid’in görevlendirdiği Ömer b. Sâd’ın askerleri tarafından şehit edildiği hadisedir. Bu olay İslam tarihi kroniklerinde değişik hacimlerde işlenmektedir.

Kısaca atıf yapmak gerekirse, Dineverî el-Ahbâru't-tıval'da, Yakubî Tarih'inde, Taberî Tarihü'l-ümem ve'l-Mülük'ünde, Mesûdî Mürûcü'z-zeheb'inde, Makdisî el-Bed' ve't-Tarih'inde, İbnü'l-Esir el-Kamil'inde, İbn Kesir el-Bidâye ve'n-Nihâye'sinde olay hakkında etraflı bilgiler vermektedir.

Bu bilgiler zaman içinde yazılan müstakil eserlerde tekrarlanmış, bazı ekleme ve çıkarmalarla değişik çapta eserlerde ele alınmıştır.

Ayrıca olay tarih kaynaklarını aşmış, tarihin hemen her döneminde ve İslam coğrafyasının her bölgesinde olayla ilgili manzum ve mensur eserler kaleme alınarak geniş bir literatür vücuda getirilmiştir.

Kerbela literatürü içinde “Maktel-i Hüseyin”lerin ayrı bir yeri olduğu muhakkaktır. Bunların en meşhuru ise Ebû Mihnef'in (ö. 157/773) eseridir. Daha sonra Arapça'dan başka Farsça, Urduca ve Türkçe birçok Maktel'ler kaleme alınmıştır. Bu eserlerde olay kimi zaman klasik tarih kaynaklarında ele alındığı şekilde ancak duygusal şiir ve ağıtlarla, kimi zaman da duyguların ağır basmasına paralel olarak tarih dışı bir mecrada yazılıp gitmiştir.

Bir Maktel örneği üzerinden gitmeksizin, genel olarak ifade etmek gerekirse, yazarlar ve şairler olayın serüvenine kendilerini kaptırıp Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının başlarına geleni tasavvur ederek Kerbela'ya gittiklerinde kalemlerini kontrol edememiş, kalplerinde duydukları samimi ve derin acı kalemlerini ellerinde alıp zaten yeterince dramatik olan olay en yürek yakan sahne ve karelerin eklenmesiyle tarihin “gerçek” mecrasından çıkmıştır.

Tarihi bakımdan bir zümreleşme olarak Şiiliğin Kerbela Olayı'ndan sonra ortaya çıktığı bu alanda araştırma yapanların büyük ölçüde üzerinde birleştiği bir husus. Kerbela'nın intikamını almak üzere harekete geçen Muhtar-ı Sekafi bir dizi siyasi faaliyetten sonra Muhtariyye adıyla ilk Şii firkanın zuhuruna yol açmıştır.

Özellikle Şiiliğin bir mezhep olarak kabul edildiği Büveyhiler ve Safeviler döneminde idarecilerin de teşvikiyle Kerbela Olayı ile çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu eserler de, deyim yerindeyse “duygu tarihe meydan okumuş”, Kerbela Olayının en azından bazı bölümleri ve sahneleri tahrif edilmiş, yalan ve uydurmalara dayalı olarak aktarılmıştır.

Belirtilen çerçevede kaleme alınan eserlerden en etkilisi hiç şüphe yok ki Hüseyin Vaiz-i Kaşifi'nin (ö. 910/1504) Ravzâtü's-Şühedâ'sı olmuştur. İran'da taziye meclislerinde en çok okunan metin niteliğindeki eser Şii dünyasında büyük bir yer edinmiş, özel okuyucuları oluşmuştur. Ayrıca esere birçok şerh yapılmış ve eser değişik dillere tercüme edilmiştir.

Burada detaya girmeden eserin Gelibolulu Cami tarafından Türkçeye çevrildiğini de belirtelim. Saadetname adıyla tercüme edilen bu eser Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur.

Ancak eser Türk edebiyatına ve Türkiye'deki özellikle Alev ve Bektaşî çevrelere Fuzuli'nin Hadikatü's-Süeda'sı ile nüfuz etmiştir. Fuzuli'nin Kaşifi'yi temel alarak hazırladığı eser, Bektaşî tekkelerinde Muharremin başından onuncu gününe kadar düzenli olarak okunagelmıştır.

Kerbela Olayının giderek mecrasından çıkarılması, uydurma sahnelerle tahrif edilmesi vakıası ilk dönemlerden itibaren Şii tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Ancak bir yandan da Şii duyguları canlı tutan ve besleyen bir işlev görmesi sebebiyle de bu konuda yoğun ve ısrarlı bir şekilde tedbir alma yönüne gidilmemiştir.

Olayın halka yansıyan boyutunun büyük ölçüde tahrifatla dolu olmasına rağmen Şii alimler toplum üzerindeki etkisini düşünerek bunlara karşı çıkmamış, hatta gerçek dışı sahnelerin tasvir edildiği mersiyeleri okuyarak bir bakıma bunların yaygınlaşması ve kökleşmesine katkı yapmışlardır.

Bugün de gerek Muharremin ilk on gününde gerekse farklı vesilelerle okunan mersiyelerde tarih dışı birçok aktarımla karşılaşılmaktadır. Bunları büyük bir hüznün ve gözyaşı içinde dinleyen halk mersiyelerde çizilen tabloların tamamen doğru olduğuna inanmaktadır.

Mersiyelerde açıkça ve detaylıca dillendirilen, Aşura matemliklerinde sembolik olarak fiilen gösterilen uydurmalarından birisi Utak-ı Kasım'dır. Bu kısaca Kasım'ın zifaf odasıdır.

Hadikatü's-Süeda'da anlatıldığına göre, Hz. Hasan'ın oğlu Kasım savaşmak için amcası Hz. Hüseyin'den izin ister. Fakat amcası ona kıyamaz ve izin vermek istemez. O sırada içine bir gariplik çöker. Tam bu sırada babasının pazusuna bağladığı bir notu hatırlar: Ey Kasım içine bir gariplik çöktüğünde bu notu oku ve gereğini yap! Hemen notu açar ve okur. Notta, Ey Kasım Hz. Hüseyin Kerbela çölünde belaya uğradığında canını vermekte kusur etme."

Kasım bu notu amcasına göstererek savaşmak için tekrar izin talep eder. Amcası ise: "Ey Kasım, o hazretin seninle ilgili bana da bir vasiyeti vardı." der ve hareme götürür. Kızı haremdekiler hazırlar ve Hüseyin kızı Kasım'a verir ve ağabeyinin vasiyetini yerine getirdiğini söyler. Kasım ise şaşkınlık içindeyken, bir düşman askerinin: "Benimle döğüşecek var mı?" diye seslendiğini duyar. Ardından: "Düşman Hüseyin'in karşısında iken benim sürür içinde olmam reva mıdır?" der. Ardından: "Benim evlenmemin vadesi kıyamete kalmıştır." diyerek gelini bırakmak ister.

Gelin, Kasım'a: "Kıyamet günü ben seni hangi makamda arayayım?" diye sorar. Kasım: "Ey açılmamış gül, ey delinmemiş inci! Beni kıyamet arsasında parçalanmış gömleğim ve nemli gözlerimle dedelerimin hizmetinde bulursun!" der.

Kasım gelinle vedalaştıktan sonra meydana gider, düşmanla kahramanca vuruşur, birçok haramzadeyi öldürür. Daha sonra birçok asker birleşerek topluca Kasım'a saldırır ve şehit ederler.

Tarih kaynaklarına bakıldığında hiçbir eserde Kasım'ın sembolik olarak evlendirildiğine dair en küçük bir kayıt yoktur. Daha açık bir ifadeyle Kasım'la ilgili bu olay tamamen hayal ürünüdür.

Oysa Kasım'la ilgili bu efsane mersiyelerde oldukça detaylı bir şekilde anlatılır. Özellikle genç kuşak, evlilik çağındaki kızlar ve oğlanlar yüce idealler uğruna evlenmekten nasıl vazgeçilebileceğinin dersini alırlar bu aşıtlarda.

Dahasını da söylemek gerekir. Kasım'ın sembolik olarak evlendirilmesi, onun gelini bırakarak savaş meydanına atılması Muharrem matemliklerinde sembolik bir oda ile somutlaştırılır. Yüksekçe dört sopa üzerine inşa edilen ve siyah örtü ile kapatılan oda, toplumda "Utak-ı Kasım" diye anılır ve o gün insanlar bu sembolik odanın altından geçerek tevessülde bulunurlar, bekar olanlar bahtları için dua ederler.

Sonuç olarak, tarihin deforme edilmesine karşı çıkmak gerekir. Gerek geçmişe ait gerekse günümüze ait olayları "gerçek" hüviyetiyle tanımak, anlamak ve anlatmak gerekir.

Kerbela Olayını dramatize etmeye gerek yoktur. Olay bütünüyle dramatiktir. Doğru olan onu "doğru" biçimde anlamak, değerlendirmek ve sağlıklı sonuçlar çıkarmaktır.

Duygularımızın ya da duruşlarımızın "gerçek"i şekillendirmesine, farklılaştırmasına izin vermemeliyiz. Unutmamak gerekir ki dinin temeli de "doğruluk"a dayanır ve tarihinin en temel görevi "doğru"yu yansız ortaya koymaya çalışmaktır.

ثورة الحسين ومأساة كربلاء
(الأربعاء 10 محرم 61هـ/ الأربعاء 10 تشرين أول 680م)
"دراسة في فلسفة الثورة ونموذجها"

1- توطئة:

تعد ثورة الحسين ومأساة استشهاده في كربلاء (61هـ/680م) إحدى أهم الحركات الثورية التي أثرت بالوعي العربي والإسلامي على امتداد التاريخ وما تزال كذلك. وهذه الدراسة هي محاولة للتعرف على فلسفة الثورة وتحديد هويتها في التاريخ، وهي تتوخى بيان نموذجها الثوري والإنساني النقيض لنموذجي الضعف والتخاذل من جهة والاستبداد والعنف من جهة أخرى. وسوف تكون هذه النماذج المحاور الرئيسة للدراسة إضافة للمقدمة والخاتمة. إن النموذج الثوري الإنساني لحركة الحسين (فلسفة الثورة) من النماذج الفريدة وسيتم دراسة طابعها المميز من خلال الجوانب الفكرية والسياسية للثورة، وأصولها النظرية التي تعود في جذورها العميقة إلى فكرة الحق بالتغيير والإصلاح التي لخصتها الآيات القرآنية الكريمة والاحاديث النبوية الشريفة الداعية إلى "الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر" وما تعنيه من رفض للظلم والفساد والاستبداد والطغيان. كما وسيتم بحث مجالات تطبيق هذا المفهوم لدى كل من: الإمام علي وابنه الحسين بن علي. وكذلك الأمر ببيان نموذجي الاستبداد والعنف من جهة أخرى، وسيتم دراسة الأسباب والعوامل التي كونت موقف أهل الكوفة من الثورة، وتناول الباحث دراسة مفهوم السلطة والحكم عند الأمويين (معاوية)، وشكلت هذه العوامل الإرهاصات الأساسية للثورة والدعوة إلى التمسك بالمبادئ الإسلامية في الحكم مثل: الشورى والاختيار الحرّ والبيعة الطوعية.

2- مقارنة في الإطار النظري:

كانت ثورة الحسين ومأساة كربلاء حدثاً مهماً بذاته، فقد عبرت عن مستوى الوعي الاجتماعي والسياسي في مرحلة تاريخية من حياة الأمة، وطرحت إشكالية عميقة في الفقه السياسي الإسلامي وما تزال. ولقد ألفت الثورة - كنموذج فريد من نوعه - بظلالها على معظم الدارسين القدماء* والمحدثين**، وفرضت عليهم التأمل والتفكير، واتسم التفكير بالانفعال العاطفي من جهة، والتفكير العقلي المنطقي من جهة أخرى.

يمكن القول أن البحث في قضية الحسين تعترضه عقبات عديدة وصعوبات متداخلة ومتراصة لعل أهمها صعوبتان: الأولى - كمية المادة التاريخية ونوعيتها، والثانية - منهج البحث والتحليل والتصوير. وتتمثل الصعوبة الأولى بقلّة الروايات التي أرخت للحدث في المصادر الأولية والثانوية، والسبب هو قصر المدة الزمنية للثورة التي لم تتعد أربعة أشهر (8 رجب 60هـ - 10 محرم 61هـ). وأما مدة الأحداث الفعلية للثورة ومجرياتها، فلم تتعد بضعة أيام. إضافة إلى وقوع الأحداث الفعلية للثورة في حيز جغرافي (كربلاء - قرب الكوفة) معزول اجتماعياً، الأمر الذي حال دون معرفة حقيقة ما جرى، وإن

* انظر على سبيل المثال: ابن تيمية سؤال في يزيد، ابن عربي، العواصم.
** انظر على سبيل المثال: شمس الدين ثورة الحسين، بيضون، ثورة الحسين.

جل الروايات التي وصلت من المؤرخين نقلت عن أشخاص كانوا جنوداً في الجيش الذي قاتل الحسين. وهذا يثير شكاً عميقاً في دقة ومصداقية رواياتهم.

وأما الصعوبة الأخرى، فهي نوعية المادة، فالروايات القليلة مختلفة ومتباينة باختلاف وتباين ميول رواةها وأهوائهم واتجاهاتهم*، ويمكن تصنيفها* في اتجاهات ثلاثة: الأول- روايات الشيعة المؤيدة للحسين والثورة المعادية للأمويين، وقد ركزت على نتائج المأساة وضخمته أكثر من الأحداث ذاتها، فعكست انفعالات وميولاً متأخرة على حدث سابق. والثاني- الروايات المؤيدة للأمويين، ونظرت بسلبية لفعل الثورة، وحاولت تبرير القضاء عليها، والتمويه على المسؤول عن قتل الحسين. والثالث: الروايات التي حاول أصحابها الوقوف على الحياد من خلال عدم تركيزهم على تعيين المسؤول وتحديدته عن قتل الحسين، أو تجاهله.

ويغض النظر عن تفاصيل هذه الاتجاهات نجد بينها شيئاً مشتركاً هو عدم تجريم الحسين في إقدامه على الثورة أو وصف حركته بالفتنة، في حين وصفت المصادر أحداثاً مماثلة سابقة (مقتل عثمان)، وأحداثاً لاحقة (مقتل الخليفة الأموي الوليد بن يزيد) (125هـ/742م) بالفتنة، والأسباب هي: أولاً- مكانة الحسين وفضله ونسبه حفيداً للرسول p، والآخر: أن حركة الحسين لم تطل حياة الناس، وقد قدم نفسه كبش فداء نيابة عنهم. وهذه نقطة هامة يتوجب النظر إليها من زاوية تاريخية مستقبلية بعيدة المدى إذا طرحت إشكالية مفهوم الثورة في الفقه والفكر السياسي الإسلامي، وبقي التفريق بين الثورة والفتنة دون حسم حتى الآن.

وأمام هذه الصعوبات المعقدة يرى الدارس الحالي أن أفضل وسيلة لمواجهتها هي استعمال منهج البحث التاريخي الوصفي الاستقرائي ل يتم تحليل حقيقة الثورة بروح علمية موضوعية بحيث تمكن في النهاية من رسم وتشكيل صورة أكثر وضوحاً وقرباً من الحقيقة.

3- قراءة في شخصية الحسين

الحسين هو الابن الثاني لعلي بن أبي طالب (35-40هـ/655-660م) بعد أخيه الحسن (3-649هـ/650-669م)، وأمهما فاطمة بنت الرسول "ص" (11هـ/632م)⁽¹⁾. ولد الحسين عام 4هـ/625م، ونشأ وتربى في كنف أسرة قرشية عريقة في نسبها، نالت صفة القداسة؛ لاتصالها وتداخلها مع أسرة الرسول p، وعدّ الحسين وأخوه الحسن أولاداً للرسول "ص"، كونهما السبطين الوحيدين له، اللذين كتب لهما البقاء على قيد الحياة، ولهذا السبب تلقياً فيضاً غزيراً من محبته ورعايته منذ ولادتهما حتى وفاته p، وكان عمر الحسين آنذاك حوالي ست سنوات⁽²⁾.

عاش الحسين في مستوى معيشي عادي أثناء طفولته الأولى، حيث اتسمت حياة أسرته بالفقر والمحدودية في الدخل المادي، وغلب عليها طابع البساطة والزهد والتقشف⁽³⁾، وبعد تأسيس الديوان عام (20هـ/640م) منح الحسين والحسن عطاءً قدر بخمسة آلاف درهم في السنة لكل واحد منهما، لمكانتهما من الرسول p⁽⁴⁾، وهو عطاء كبير بماتل عطاء والدهما وكبار الصحابة من المهاجرين، إضافة للهبات العينية وموارد أراضي والدهما⁽⁵⁾ قرب المدينة وفي ينبع. وكل ذلك وفر لهما دخلاً عالياً ومستوى معيشياً لائقاً.

تفرغ الحسين منذ طفولته لممارسة العبادة والنشاط العلمي، ولم يمارس عملاً غيرهما، وحفظ القرآن وتفقّه على يدي والده وشيوخ المدينة، ثم كون لنفسه حلقة علمية خاصة ومميزة في نشاطها المعرفي⁽⁶⁾؛ مما يعني أنه صار فقيهاً في علوم الدين، إضافة لتقافة عصره.

* انظر كتاب الدوري بحث في نشأة علم التاريخ.

** انظر استعراضاً لاتجاهات المصادر والمراجع، كنعان: ثورة الحسين ص4-20، 155-169.

تزوج الحسين عدداً من النساء، وتسرى بعدد آخر، وأنجب عدداً كبيراً من الأبناء والبنات، إلا أن معظم أولاده الذكور قتلوا معه في كربلاء، باستثناء علي الأصغر (38-94هـ/658-712م)⁽⁷⁾، واتسمت حياة الأسرة بالتراحم والتكافل والانسجام.

عاش الحسين معظم حياته في المدينة باستثناء الفترات التي خرج فيها حاجاً أو مجاهداً مع والده أثناء حكمه، وخاض معه غمار حروبه في معارك: الجمل (36هـ/656م)، وصفين (37هـ/657م)، والنهروان (38هـ/658م)⁽⁸⁾.

وفيما بعد اشترك ببعض الغزوات مثل: غزوة طبرستان (30هـ/650م)، وغزوة القسطنطينية عام (49هـ/669م)⁽⁹⁾، فاكسب معارف ثقافية وخبرات عسكرية، إلا أنه لم يبرع بفن القتال كما برع والده مثلاً⁽¹⁰⁾، وكان الطابع الغالب على شخصيته هو الطابع الثقافي والسياسي.

ارتبط الحسين بعلاقات ودية مع كل المكونات الاجتماعية في الأماكن التي عاش فيها، لا سيما مع والده وأخوته وأخواته وبني عمومته⁽¹¹⁾، وكان متحمساً لمنهج والده السياسي⁽¹²⁾، وبقي يكن له التقدير والإعجاب، وصار قدوته ومثاله.

وكما أحب الحسين الناس من حوله، فقد قابله الناس بمحبة مماثلة وبجلوه وأكرموه وأحاطوه بكل مظاهر الاحترام والتقدير، ولم يختلف الناس على فضله ومكانته الأخلاقية، وحتى الذين عتوا منافسين وخصوصاً لأسرته مثل الأمويين⁽¹³⁾.

اتصف الحسين بصفات أخلاقية وجسدية مثالية، فكان كريماً، عفيفاً، شجاعاً، وتمتع بكمال جسدي، فكان جميلاً وأنيقاً في مظهره، وقوراً في مشيئه، متزناً في سلوكه، ومتواضعاً في كل شؤونه وتصرفاته⁽¹⁴⁾.

3-أ فكر الحسين السياسي

إنّ الفكرة التي تتبناها هذه الدراسة الحالية هي امتلاك الحسين لرؤية سياسية واضحة المعالم، وقد أهله لممارسة السياسة والقيام بالثورة والاستشهاد في سبيل غاياتها وأهدافها، وعلى الرغم من عدم اكتمال رؤية نظرية فلسفية للحسين وتبلورها، فإنّ مرتكزات رؤيته صارت عناصر هامة "أيديولوجيا" مستقبلية عرفت بنظرية الإمامة⁽¹⁵⁾.

وللتعرف إلى مرتكزات رؤية الحسين فإننا سنتناولها وفق تطورها الزمني دون التركيز على مجريات الأحداث إلا بالقدر الذي يلقي ضوءاً على أفكاره السياسية.

3-ب آراء الحسين السياسية قبل الثورة

لم تظهر آراء الحسين السياسية رغم مشاركته في الأحداث التي وقعت أواخر فترة عثمان وزمن خلافة والده، لكن الروايات تشير إلى حماسه لمنهج والده السياسي، ويبدو أن السبب في عدم بروز آراء الحسين يعود إلى قوة شخصية والده وطغيان آرائه على المحيطين به سواء أكانوا أولاده أم غيرهم. وبعد تولي الحسن الخلافة عام (40هـ/660م) أخذت آراء الحسين تظهر، فقد أشارت الروايات إلى تباين وجهات نظر الأخوين حول قضية الصلح مع معاوية، وأظهرت تردد الحسين في قبول الصلح، ثم التزم بقرار الحسن، وبرر قبوله بأن الأمر صار واقعاً، حيث قال: "إن الأمر كان قدراً مقدوراً... كنت طيب النفس بالموت دونه ولكن أخي عزّم عليّ وناشدني فأطعته وكأنيما يحز أنفي بالمواصي ويشرح قلبي بالمدى"⁽¹⁶⁾.

ويبدو أن الحسين عدّ الصلح مع معاوية هدنة مؤقتة "موادعة"، وأشار على بعض زعماء الشيعة قبيل مغادرته الكوفة مع أهله بالقول: "ليكن كل رجل منكم جليساً من أحلاس بيته ما دام معاوية حياً، فإنها بيعة كنت والله كارهاً لها، فإن هلك معاوية نظرنا ونظرتم" (17).

ويعدّ عودته إلى المدينة مارس معارضة سلمية بالقدر الذي تسمح به الظروف، ويبدو أنه عدّ التزامه الديني الشديد ومواظبته على العلم والعيش في نمط أخلاقي معين، توجيهها للناس نحو نفسه بانتظار توفر الفرصة المناسبة للتعبير عن آراءه وأفكاره.

وجاءت حادثة مقتل حجر بن عدي ورفاقه عام (51هـ/671م) الذين اتهمهم والي الكوفة زياد بن أبيه (ت 53هـ/672م) بالتشكيك بشرعية خلافة معاوية، والتحريض عليها، والدفاع عن ذكرى علي وخلافته (18)، لتضع علاقة الحسين مع معاوية في طور الأزمة، كما تجددت علاقة شيعة العراق مع الحسين وتعمقت الاتصالات معهم، مما أثار شكوك والي الأموي في المدينة- الوليد بن عتبة (ت 64هـ/683م)- وأرسل إلى معاوية محذراً، فأرسل الأخير بدوره رسالة تحذر الحسين من هذه الاتصالات وأبعادها (19).

ردّ الحسين على رسالة معاوية بقسوة قائلاً: "... وما أريد حرباً لك ولا خلافاً عليك، وأيم الله لقد تركت ذلك وأنا أخاف الله في تركه، وما أظن الله راضياً عني بترك محامتك إليه..." (20)، وعدّ الحسين معاوية منتحلاً لموقع الخلافة "غاصباً" وأن حكمه بذاته "فتنة"، كما أكد حقه بالالتقاء بالناس عاداً ذلك واجباً يفرضه عليه الشعور بالمسؤولية تجاههم (21)، وهذا يعدّ مرتكزاً من مرتكزات الفكر السياسي عند الحسين.

أما أسلوبه في المعارضة السلمية، فإنه يشعر بصلّة عميقة بأسلوب والده حيث كان يبايع ويلتزم ببيعته، ويعارض بوضوح وصراحة عندما يشعر بحاجة الناس إليه انطلاقاً من الشعور بالمسؤولية تجاههم، ولقد عدّ علي (22) -ومن بعده الحسين- أن أهم واجباته ممارسة فكرة الحق بالتغيير والإصلاح التي دعت إليها الآيات القرآنية التي تأمر بالمعروف وتنهى عن المنكر (23)، وهذا المرتكز السياسي عند الحسين سوف يعلنه بعد الثورة.

4- تصادم الرؤى بين الحسين ومعاوية

ظهرت ملامح رؤية الحسين السياسية بعد طرح معاوية لرؤيته لمستقبل الحكم القائمة على فكرة ولاية العهد ووراثة الحكم، وفي إطار تقديم معاوية لمبرراته في اختيار هذا النظام تصدى له الحسين، وعدّ الفكرة أنموذجاً للاستبداد والطغيان، وتتطلب المواجهة النظرية والعملية مهما كان ثمنها غالباً.

4-1 لمحة في رؤية معاوية* لمستقبل الحكم (41-60هـ/661-660م)

تميّز معاوية بالذكاء والدهاء والطموح السياسي (24)، وتطوّرت شخصيته في سياق تاريخي مختلف عن سياق تطوّر شخصية الحسين أو والده الذي دخل في صراع سابق معه. فقد كان معاوية ابناً لزعيم قريش في الجاهلية، ودخل الإسلام شاباً عند فتح مكة (8هـ/629م) (25)، وأدرك أهمية الإسلام في حياته الخاصة وحياة الأمة، وتكوينها الجديد الهادف إلى بناء مشروع حضاري إنساني شامل (26). تدرج معاوية في المواقع العسكرية الإدارية منذ الفتوح الأولى أواخر عام (11هـ/632م)، وبقي لمدة عشرين عاماً والياً على بلاد الشام (27) فكوّن قاعدة ولاء اجتماعية عميقة عند سكان المنطقة

* انظر ترجمته، الزركلي (خير الدين)، الأعلام، بيروت، 1984، ص200.

وزعماء القبائل. ووصل إلى الحكم اعتماداً على هذه القاعدة وبما امتلکه من قدرة عالية على إدارة الصراع والأزمات، وبنى شرعية حكمه على فكرة حق القوة بدل حق الثورى (28).

وبعد توطيد دعائم حكمه استعمل معاوية قدراته الذاتية وقوة حلفائه من الزعامات القبلية لفرض نموذج جديد للحكم يقوم على طرح شرعية حقوقية شاملة مثل: الحفاظ على وحدة الأمة، والدولة، والمصلحة المشتركة؛ كي تنهيا الأمة لممارسة دورها في نشر الرسالة وتدعيم وسائل تطورها الحضارية (29).

ويبدو أن معاوية في اختياره لفكرة توريث الحكم جاء اقتناعاً منه بنموذج عملي مطبق على الصعيد العالمي، ورأى فيه صيغة عملية أكثر من النموذج الراشدي الذي تفكك منذ أواخر عهد عثمان، وافترق إلى آليات واضحة ودقيقة لتداول السلطة (30).

غير أن فكرته لم تكن كافية لوضع برنامج عملي يحظى بإجماع الناس، ونظر للفكرة على أنها تمثل الاستبداد والتعسف والتعدي على حق الأمة في خياراتها الحرة، كما عدّ المبررات التي طرحها معاوية حول وحدة الأمة والدولة ذرائع لتبرير رغبته باحتكار السلطة (31).

قبلت فكرة التوريث بشكل عام بما هيا لها معاوية من معطيات عملية مثل: ربطها بالمصالح الوظيفية والمالية لزعماء القبائل وعدد من ولاته المخلصين أمثال: المغيرة بن شعبة (ت 50هـ/670م)، وزيد بن أبيه (32)، إضافة إلى ملامسة فكرة وراثه السلطة لمعتقدات زعماء القبائل عن وراثه المشيخة القبلية (33).

وكان التحدي الأكبر لمشروع معاوية يتمثل بالأقلية المتقفة ثقافة دينية وسياسية عميقة في الحجاز، وهم أبناء كبار الصحابة والخلفاء السابقين أمثال: الحسين بن علي، وعبد الرحمن بن أبي بكر (53هـ/672م)، وعبد الله بن عمر (ت 74هـ/693م)، وعبد الله بن الزبير (ت 73هـ/692م) وغيرهم (34).

دخل معاوية مع هؤلاء الزعماء في حوارات عميقة، واستعمل كل طاقاته الفكرية والجدلية، وما تتضمن من تهديد وإغراء، لكنه فشل في انتزاع بيعة صريحة وعلنية منهم (35). ولقد برز موقف الحسين متميزاً عن بقية الزعماء الحجازيين، إذ أوضح أمام معاوية أحقيته بالخلافة؛ لأفضليته في النسب على نسب المرشح للحكم (يزيد)، ورد معاوية بأفضلية المصلحة على أية ميزة أخرى، واكتفى بهذا الرد وغادر إلى دمشق (36).

إن تأكيد الحسين فكرة النسب وتقديمها على أية ميزة أخرى في سلم الأفضليات للمرشح للخلافة الذي يعد مرتكزاً رئيساً لرؤيته السياسية، هي فكرة ردها والده منذ اجتماع السقيفة، وبقي متمسكاً بها حتى آخر لحظة في حياته (37).

وبينّ الحسين أنه ملتزم أمام الناس باستمرار نهجه في المعارضة، وأكد أنه تحاشى إشهار معارضته أثناء وجود معاوية؛ ليتجنب الناس مخاطر المواجهة "الفتنة" (38)، وهذا يذكرنا مجدداً بأسلوب والده في المعارضة إذ كان يلوذ بالصمت منعاً لوقوع الاختلاف بين الناس، وبقي مؤمناً بحق المعارضة أثناء خلافته في التعبير عن آرائها، ولكن دون استعمالها للعنف أو الاعتداء على حياة وحقوق الناس ومصالحهم (39).

بقي الحسين يتصرف بثقة وطمأنينة وهدوء غير آبه بالغموض الذي تركه طرح معاوية الذي حرص في المقابل على عدم إثارة النقاش مجدداً وترك الأمر للزمن. ومن جهة أخرى لا نجد في المصادر أية إشارة لأي استعداد من قبل الحسين أو غيره من الزعماء في الحجاز تجاه المستقبل، ومن المفيد الإشارة إلى أنه من غير المنتظر طرح فكرة الاستعداد والتنظيم للثورة في تلك المرحلة التاريخية بسبب مستوى التطور الاجتماعي والثقافي وقوة الدولة.

4-ب تبلور الفكر السياسي للحسين بالثورة

توفي معاوية (رجب 60هـ / 679م) وعين يزيد (60-64هـ / 679-683م) خليفة في دمشق، وأبلغ ولاته في الأمصار بضرورة أخذ البيعة من الناس، لا سيما الحسين وعبد الله بن الزبير، لكنهما رفضا إعطاء البيعة في اليوم الذي دعوا فيه، وذهبا بسرعة إلى مكة⁽⁴⁰⁾. بقي الحسين في مكة مدة أربعة أشهر، ويبدو أنه فكر بعمق حول الأسلوب الأمثل للمواجهة التي تكفل له: إما التخلص من الضغط العسكري الذي سيوجه له؛ لانتزاع بيعته بالقوة، أو اللجوء إلى منطقة توفر له الحماية وإمكانية إعلان الثورة. ويبدو أن الحسين تعرض لعوامل ضغط عديدة أثرت في تفكيره وخياراته، ومن بين هذه العوامل عاملان هما: موقف أهل الحجاز، وموقف أهل الكوفة.

4-ج موقف أهل الحجاز

كان موقف زعماء الحجاز غير موحد تجاه بيعة يزيد بالخلافة، كما لم يكن لديهم خطة واضحة للمواجهة، لكن إعلان الحسين رفضه للبيعة وضع الجميع في لحظة حرجة ومعقدة حول خيارات الحسين، وعندما علموا بنيتة الذهاب إلى الكوفة ازداد انفعالهم وصبوا عليه وإبلا من النصائح لعدم ثقتهم بأهل الكوفة. وإنما لا تشكل بيئة سليمة وقادرة على احتضان فكرة الثورة، وتشبثوا بالحسين للبقاء بالحجاز (مكة)⁽⁴¹⁾، لكن لم يقدم أحد منهم فكرة عن الكيفية التي تمكن الحسين من الالتزام بموقفه الرفض للبيعة من جهة، وعدم إجباره على البيعة بالقوة التي أخذت مؤشرات استعمالها ضده واضحة، وهذا هو أحد الأسباب التي دعت الحسين إلى عدم الأخذ بنصائحهم، أو الالتفات إلى توسلاتهم المشحونة بالعاطفة والقلق.

ولقد بينت الروايات⁽⁴²⁾ -وبأسلوب مسهب- قول كل واحد من النصحاء، لكن اللافت فيها هي الكلمات التي خاطب بها عبد الله بن مطيع العدوي القرشي (ت 73هـ / 692م) الحسين قائلاً: "... فإنك سيد العرب ولن يعدل أهل الحجاز بك أحداً، والله لئن هلكت لنسترقن بعدك"⁽⁴³⁾. إن دلالات العبارة لا تماثلها دلالة أخرى، فهي تظهر أن الحسين صار ضماناً روحية ونفسية للناس، وهم يحرسون على حياة الحسين حرصهم على حياتهم وحريرتهم لمواجهة الاستبداد والطغيان ومقاومتها.

وفي المقابل كانت ردود الحسين بسيطة ومقتضبة، وأن الأمر لا يتعدى الخيارات الإلهية التي يقدرها الله لحياته ومستقبله⁽⁴⁴⁾، ويبدو أنه كان مدركاً للمخاطر المحيطة به، لكنه كان يقدر في الوقت نفسه أن مقاومة الاستبداد والدفاع عن حرية الناس حق يمارس بالواقع ولغاية روحية دينية، وأن الوصول إلى هذه الغاية لا يتم إلا بالإقدام على المواجهة المباشرة، وأن كلفته التضحية بنفسه، وإلا سوف تنهار الفكرة من أساسها؛ وبالتالي فإن الإسلام كدين مهدد بخطر الاندثار والتلاشي مع الزمن.

4-4 موقف أهل الكوفة

ربما تحتاج الكوفة إلى إعادة بحث ودراسة مستمرة عند كل بحث يتعلق بتاريخ صدر الإسلام؛ لشدة تأثيرها في تلك المرحلة وصلتها العميقة بحركة الحسين، ودورها في وقوع المأساة وتداعياتها، ومن هنا سوف نشير إلى تاريخها بالقدر الذي تتيحه الدراسة.

تأسست الكوفة عام (17هـ / 638م)، واختير موقعها بعناية فائقة⁽⁴⁵⁾، فكانت نقطة لتجمع الفاتحين، ثم تطوّرت بسرعة هائلة عمرانياً وبشرياً، وصارت أهم الأمصار الإسلامية الجديدة التي تعج بالحياة والفعاليات الاقتصادية والثقافية⁽⁴⁶⁾. وبقيت مفتوحة اجتماعياً لكل الوافدين إليها من القبائل العربية وسكان العراق والفرس وآخرين من الأمم المختلفة في أصولها وثقافتها. وانتظموا في أطر اجتماعية "موال"، وأطروا مهنية للعمل في النشاطات الاقتصادية⁽⁴⁷⁾.

لقد اشتملت بيئة الكوفة الاجتماعية على تنوع فريد من نوعه، وكما تعددت القبائل بأصولها العربية (عرب الشمال وعرب الجنوب) والحضر منهم والبدو⁽⁴⁸⁾، فإن هذه التركيبة ولدت تعدداً على صعيد الزعامات، وما يرافقها من طموحات في النفوذ والمال والمصالح، وتبعها انقسام عمودي (طبقي) فئة الملاك وذوي العطاء العالي، يقابلها فئة (الروادف) الأقل حظاً، وعدد غير قليل من العبيد الأرقاء أو المحررين⁽⁴⁹⁾.

لم تعرف الكوفة الهدوء طوال تاريخها، وكان قلقها واضطرابها ظاهراً بعد أقل من عقد على تأسيسها، ولعبت دوراً هاماً في الأحداث زمن عثمان، وجاء علي ليوحدها - مؤقتاً -، لكن وحدتها سرعان ما تفككت في معركة صفين⁽⁵⁰⁾.

لم يتمكن علي بكل ما أوتي من قوة في الشخصية وسابقته في الإسلام وجهاده ونسبه من إعادة الوحدة الفكرية والنفسية لأهل الكوفة⁽⁵¹⁾، وعجزت هي - أيضاً - عن تقديم نموذج قيادي لبقية الأمصار، وقهرت ذاتها بانقسامها المستمر. وعندما دعت الحسين إليها كانت في أشد لحظات تاريخها انقساماً في اتجاهات متنافرة فكرياً وسياسياً حول فكرة الطاعة والعصيان⁽⁵²⁾، وهي ثلاثة اتجاهات: الأول - مثله الخوارج، وقد حسموا موقفهم بإعلان ثورة عسكرية دائمة ضد السلطة الأموية⁽⁵³⁾، والثاني - أنصار علي (الشيعة)⁽⁵⁴⁾، وقد مارسوا نوعاً من التقية السياسية للمواءمة بين مصالحهم في العطاء والغنيمة والابتعاد عن سخط السلطة، والثالث - فئة الملاك وزعماء القبائل المتحالفون مع السلطة الأموية التي ترعى مصالحهم وتدعم نفوذهم بالمكتسبات المالية والمعنوية⁽⁵⁵⁾.

وفيما يخص موقف أهل الكوفة من الحسين، نجد في المصادر⁽⁵⁶⁾ روايات مفصلة عن مراسلات أهل الكوفة مع الحسين وإلحاحهم عليه للقدوم، لكن تصوّرهم عن الحسين كان مبهماً مثلما كان تصوّرهم لفكرة التغيير التي راودتهم، وكونوا مواقف غير ناضجة وخضعت لضغط الأهواء والمصالح والظروف مما جعل من شهرة انفعالاتهم الدعائية أكبر من مفعولها.

كان الاختبار الذي امتحنت به الكوفة نفسها هو مسلم بن عقيل ممثل الحسين الذي ذهب ضحية الوعي غير الناضج، وسهل على الوالي سرعة اختطاف المبادرة والقضاء على الحركة في مهدها، كما حسمت مصير ومستقبل الحسين وحركته⁽⁵⁷⁾.

5- إعلان المبادئ وإرادة الشهادة

بذل الحسين جهداً غير قليل لتنظيم الثورة بعد إعلانها، مثل: التريث والانتظار قبل اتخاذ القرار، وإرسال مسلم بن عقيل، وإرسال الرسائل إلى زعماء الكوفة والبصرة⁽⁵⁸⁾، وكل ذلك مؤشرات على وعي وخبرة الحسين السياسية والتنظيمية، لكن الظروف التي وجد نفسه فيها كانت أكبر من كل محاولاته، وفي الطريق إلى الكوفة أبلغ الحسين -وبشكل متتابع- أن الكوفة بيئة غير قادرة على احتضان الثورة، وقد لخصها الشاعر الفرزدق بقوله للحسين: "القلوب معك والسيوف مع بني أمية"⁽⁵⁹⁾، وعندما أبلغ بمقتل مسلم بن عقيل أمر الذين لحقوا به بالانصراف؛ لأنه مقدم على الموت، ولا يرغب بتحميلهم المصير الذي ارتضاه لنفسه⁽⁶⁰⁾. وهذا يشعر بالمضمون الأخلاقي لفكر الحسين السياسي.

وعند مواجهة مقدمات جيش والي الكوفة أعلن مبادئ وأهداف الثورة وبين منطلقاتها حيث قال: "أيها الناس، فإنكم إن تتقوا وتعرفوا الحق لأهله يكن أَرْضَى اللهُ، ونحن أهل البيت أولى بولاية هذا الأمر عليكم من هؤلاء المدعين ما ليس لهم، والسائرين فيكم بالجور والعدوان..."⁽⁶¹⁾.

وفي خطبة أخرى للحسين أمام أصحابه وأهله والجيش الذي بالحقه ويحاصره استشهد بقول الرسول **p**: "من رأى سلطاناً جائراً مستحلاً لحرم الله، ناكثاً لعهد الله، مخالفاً لسنة رسول الله، يعمل في عباد الله بالإثم والعدوان، فلم يغير عليه بفعل ولا قول، كان حقاً على الله أن يدخله مدخله"، ثم أضاف: "ألا وإن هؤلاء قد لزموا طاعة الشيطان، وتركوا طاعة الرحمن، وأظهروا الفساد، وعطلوا الحدود، واستأثروا بالفيء، وأحلوا حرام الله، وحرموا حلاله، وأنا أحق من غيري، أنتني كنيتم، وقدمت علي رسلكم ببيعتكم، أنكم لا تسلموني ولا تخذلوني، فإن تمتمت علي ببيعتكم تصيبوا رشدكم، فأنا الحسين، وابن فاطمة نفسي من أنفسكم، وأهلي من أهلكم فلكم في أسوة، وإن لم تفعلوا ونقضتم عهدكم وخلعتكم بيعتي من أعناقكم، فلعمري ما هي لكم بنكر... فحظكم أخطأتم، ونصيبكم ضيعتم، ومن نكث، فإنما ينكث على نفسه، وسيغني الله عنكم"⁽⁶²⁾.

ويبدو أن الحسين كان يريد إبلاغ رسالته، ولما حال الجيش دون إبلاغها إلى الناس حاول إنقاذ أهله وأنصاره، فطرح خيارات العودة إلى مكة، أو الذهاب إلى الشام، أو الذهاب إلى الثغور البعيدة، لكن خياراته رفضت، واشتراطوا عليه البيعة ليزيد أولاً، وأمام والي الكوفة، وهنا أعلن الحسين إرادته بالشهادة، وأغى الناس منها، إلا أنهم قاتلوا حتى استشهدوا كما استشهد الحسين -رحمه الله-.

6- الخاتمة

قصدت الدراسة التعرف إلى فلسفة ثورة الحسين وتحديد هويتها في التاريخ، وتطلعت الدراسة إلى بيان نموذجها الثوري والسلمي النقيض لنموذجي الضعف والتخاذل الكوفي من جهة، والتسلط والعنف الأموي من جهة أخرى.

وخلصت الدراسة إلى نتائج عديدة، أهمها:

أولاً- إن شخصية الحسين- كداعية وزعيم للثورة- تقلبت على نمطين: الشخصية الدينية، والشخصية السياسية، وتجلت الأولى بالإيمان العميق والحرص الشديد على التمسك بالمبادئ والمثل الدينية، مثل: الحرية والعدل والتقوى الإسلامية، إضافة إلى تمسكه بقيم المروءة العربية مثل: الكرم والشجاعة، وغيرها.

وتجلت الأخرى باتخاذ الحسين تلك الأصول المبدئية والأخلاقية منهجاً قوياً في حياته الخاصة وسلوكه الاجتماعي، وعدّها قواعد ومنطلقات لسلوكه السياسي، لذلك كان مفهوم السياسة عنده مفهوماً دينياً أخلاقياً يتعارض مع منطق السياسة ذاتها، على الرغم مما أبداه من قدرة على التكيف مع واقع الحياة السياسية السائدة في عصره.

ثانياً- كانت شخصية الحسين في تكوينها العقلي والفكري نتاج نمط تربوي أسري إسلامي خاص، يقوم على الاعتقاد لدى أفرادها على أنهم ورثوا مسؤولية دينية-سياسية، وشكل هذا الاعتقاد لدى الحسين المرتكز الرئيس لرؤيته السياسية.

ثالثاً- آمن الحسين بمنهج والده السياسي، وأحقيقته بالخلافة، واستلهم تجربته في المعارضة والحكم، وحاول التواصل معه فكرياً وسياسياً؛ فطرح شعاراته في ممارسة الحق بالتغيير والإصلاح المستندة إلى الآيات القرآنية والأحاديث النبوية الداعية إلى الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر، وهذا الشعار جوهر فلسفة الثورة.

رابعاً- أصل الحسين فكرة الثورة عندما استنبط مبرراتها من الأصول العقائدية الإسلامية (القرآن والسنة)، واجتهاد والده، وحصنهما ببرنامج عمل سياسي مشتق من أهداف وغايات الرسالة مثل: الدفاع عن حق حرية الأمة، والحفاظ على مصالحها المالية، والمساواة بالانتفاع بمواردها المالية.

خامساً- كشف الحسين بثورته طبيعة السلطة ونمطها التسلطي والعنفي وعجزها عن القيام بمسؤولياتها الشرعية، وعدم قدرتها على استيعاب فكرة المعارضة وقهرها بالقوة.

سادساً- كشف الحسين عن حالة العجز الفكري والنفسي لدى الفئة التي دعت للثورة؛ مما دفعه إلى التضحية بنفسه ليضرب لها المثل، وليتخذها الناس، إن أرادوا، قدوة لهم.

الهوامش

- 1- الزبيري، نسب، ص24.
- 2- المصدر نفسه، ص40، ابن عساکر، تاريخ، ج14، ص114.
- 3- ابن الأثير، أسد، ج4، ص96.
- 4- ابن سعد، طبقات، ج3، ص225، البلاذري، فتوح، ص256.
- 5- ياقوت، معجم، ج1، ص557، ج4، ص198-199.
- 6- ابن عساکر، تاريخ، ج14، ص179.
- 7- ابن سعد، طبقات، ج5، ص162.
- 8- المنقري، صفين، ص115-114.
- 9- البلاذري، فتوح، ص411.
- 10- ابن الأثير، أسد، ج4، ص97.
- 11- الطبري، تاريخ، ج5، ص147، البلاذري، أنساب، ج3، ص267.
- 12- ابن عساکر، تاريخ، ج14، ص175-176.
- 13- المصدر نفسه، ج14، ص176-175.
- 14- ابن عبد البر، الاستيعاب، ج1، ص446.
- 15- انظر عمارة، الإسلام وفلسفة الحكم، ص19، 37-38، 162.
- 16- الدينوري، الأخبار، ص220.
- 17- البلاذري، الأخبار، ص220.
- 18- الطبري، تاريخ، ج5، ص365.
- 19- الدينوري، الأخبار، ص221.
- 20- المصدر نفسه، ص221-222.
- 21- البلاذري، أنساب، ج3، ص369.
- 22- محافظة، رؤية علي، ص8.
- 23- الشيشاني، حقوق، ص626.
- 24- جعيط، الفتنة، ص182.
- 25- المصدر نفسه، ص182.
- 26- عباس، تاريخ، ص17-23.
- 27- السيوطي، تاريخ، ص194.
- 28- عباس، تاريخ، ص23-24.
- 29- الجابري، العقل، ص237.
- 30- المرجع نفسه، ص232.
- 31- جب، دراسات، ص46.
- 32- اليعقوبي، تاريخ، م2، ص238.
- 33- الدوري، التكوين، ص40.
- 34- خليفة، تاريخ، ص213.
- 35- المصدر نفسه، ص214.
- 36- ابن أعم، فتوح، م2، ص369.
- 37- محافظة، رؤية، ص17-18.
- 38- ابن أعم، فتوح، م2، ص348.
- 39- محافظة، رؤية، ص17-18.
- 40- الطبري، تاريخ، ج5، ص338.
- 41- المصدر نفسه، ج5، ص384.
- 42- البلاذري، أنساب، ج3، ص377.
- 43- المصدر نفسه، ج3، ص268.
- 44- الذهبي، سير، ج3، ص200.
- 45- جعيط، الكوفة، ص136.
- 46- الدوري، التكوين، ص48.
- 47- المصدر نفسه، ص52-54.
- 48- المصدر نفسه، ص39، 58.
- 49- جعيط، الفتنة، ص151.
- 50- المصدر نفسه، ص151.
- 51- الشهرستاني، الملل، ج1، ص116.
- 52- انظر فلهوزن، أحزاب، ص25 وما بعدها.
- 53- المصدر نفسه، ص112 وما بعدها.
- 54- الجابري، العقل، ص255.
- 55- البلاذري، أنساب، ج3، ص366، ابن أعم، فتوح، م3، ص29-30.
- 56- الطبري، تاريخ، ج5، ص؟.
- 57- الطبري، تاريخ، ج5، ص386.
- 58- المصدر نفسه، ج5، ص386.
- 59- البلاذري، أنساب، ج3، ص279.
- 60- المصدر نفسه، ج3، ص381.
- 61- الطبري، تاريخ، ج5، ص403.
- 62- المصدر نفسه، ج5، ص438-452.

MÜZAKERE

Mehmet Baktır

Kıymetli hocalarıma sunmuş oldukları bu başarılı tebliğlerinden dolayı teşekkür ediyorum. Kalam alanıyla ilgili dört tebliğ sunuldu. Bunlardan birincisi Doç. Dr. İlyas Üzüm, ikincisi Prof. Dr. Metin Özdemir, üçüncüsü Doç. Dr. Mehmet Evkuran, dördüncüsü ise Dr. Hüseyin Ali beyin idi. Bunlardan ikisi ki Hüseyin ve Metin Beyin tebliğleri tarihi tespitten ibarettir. Bu iki tebliğin içinde durum tespiti yapılmasına rağmen konuyla ilgili öneriler yoktur.

Bu nedenle iki tebliğle ilgili fazla eleştiride bulunmayacağım. Sadece Metin Beyin tespitinde bir yanlış anlamaya yol açabileceğini düşündüğüm hususa değineceğim. Diğer iki tebliğ, konunun sebeplerine yönelik tespitlerle beraber, bu alanla ilgili yeni öneriler de gündeme getirmektedir. Bu son iki tebliğ üzerinde biraz durmaya çalışacağım.

Öncelikle Metin Beyin tebliğinden başlamak istiyorum. Metin Bey Mutezilenin Hz. Hüseyin'in imametine bakışını konu almaktadır. Sayın hocam konuyu iyi bir şekilde işlemiş, ama bu konuda ele almış olduğu konudan hareketle yeni önerilerde bulunmamaktadır. Belki bunun nedeni konunun kendi yapısından da kaynaklanabilir ancak bu alanla ilgili önerilerini de sunabilirdi. Hocamın tebliğinde yanlış anlaşılmaya müsait birkaç ifadeye rastladım.

Gerçi hocam sunumu yaparken buna işaret etti ancak metinde zannedersem bu açıklama yer almayacaktır. O ifadeye vurguda bulunmak istiyorum. “Çünkü onlara göre (Mutezileye göre)imamet gerekliliği Şia'nın iddia ettiği gibi akıl ve nas ile sabit olan bir konu değildir.” İlk okuyan kişi zihni bu metne hazır olmadığı için sanki akılla ve nalsa imamet belirlenemez anlamı ön plana çıkmaktadır.

Metin okunurken zihni buna hazır olanlar imam seçmenin zorunluluğunun kaynağının akıl ve nas olmadığı bunun sebebinin insanların ihtiyaçları olduğunu rahatlıkla anlarlar.

Hocam burada okuyucunun zihnini hazırlayıcı ifadelere yer verseydi iyi olurdu. İkinci bir ifade de ise; “Onların imamete uygun kimseler oldukları nas ile de sabittir.” Yine bu ifadeden de sanki imamet nalsa tayin edilmiştir anlamını çağırıyor. Aslında metin bu anlama müsait değil ama zihin bu

ifadeye tam hazır olmadığı için sanki öyleymiş gibi duruyor. Ya da nas onların imametlerini tasdik etmektedir şeklinde anlaşılmaya yol açmaktadır. Bunun nedeni bu manada detaylı anlatım yapılmaması ve başka bir görüşü destekleyici anlamda delil olarak zikredilmesidir.

Hüseyin beyim tebliğine gelince; o da tebliğinde Hz. Hüseyin'in imamet anlayışı ve onun bu anlayışının kaynağı üzerinde durmaktadır. Bunu anlatabilmek için de olayın kısa ve öz bir tarihçesini vermektedir. Hüseyin Bey tebliğinde olayları tarihi açıdan tespit ederken de olayların ve görüşlerin tespitinde yaşanan bazı zorluklar olduğunu ve bu zorlukların insan unsurundan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Özelde de Kerbela olayının tarihi açıdan tespitinin daha zor olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü olayın taraflarından birinin bir iki çocuk hariç tamamen yok edilmesi olayın her iki tarafı olarak anlatılma imkânını ortadan kaldırmıştır. Hocamın bu tespiti, her ne kadar tebliğinde konuyla ilgili bir önerisi bulunmasa da konunun çözümü için taraflara sükûnet telkin etmesi ve suçluların tespitinin zorluğunu ifade etmesi açısından bir öneri sayılabilir.

Hocamın tebliğinde önemli bir noktaya da işaret edilmiştir. Bu nota İslam âlemi için de çok önemlidir. Tebliğde Hz. Hüseyin'in toplum menfaatini gözeterek, halifelik hakkı kendisinin olmasına rağmen kendi isteğiyle hilafeti tercih etmediği tespit edilmektedir. Bunu anlamı ise eğer nalsa halife tayin ediliyorsa tayin edilen kişinin her ne şekilde olursa olsun bu görevi geri çeviremeyeceği, çeviriyorsa halifenin nalsa tayin olmadığına inanmakta veya emirlere karşı gelmektedir. Hz. Hüseyin'in dine bağlı bir şahıs olması onun dini emirlere karşı gelme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Geriye ise onun halife olmak istemesini nedeni sadece o toplumda hilafete en layık kişi olması ve müminlerin de onu istemeleri görüşü kalmaktadır.

İlyas hocam tebliğinde Kerbela olaylarının anlatımında duyguların ön plana çıkarıldığını vurgulamaktadır. Bu olayın yıllar boyu duygulara hitap edecek şekilde anlatılması olayların gerçeklikten uzaklaşmasına ve özünü kaybetmesine yol açtığını ifade etmektedir. Bunu çarpıcı örneklerle de desteklemektedir. Hocam bu tespitiyle de olayın çözümlenmesine yönelik teklifini de sunmakta ve bu alanda duygusallıktan uzaklaşp mantıklı düşünmeye çalışılması gerektiğini savunmaktadır. Aksi takdir de bu durumun insanların yanlış yönlendirileceğine ve hayat boyu çözümsüzlük içinde kalıp bununla meşgul olarak başka işlerine zaman kalmayacağını düşünmektedir.

İlyas hocamın bu olayların duygusal ortamdaki mantıksal ortama taşınmasına kısmen katılıyorum. Çünkü olayın gerçekliğine ancak bu yolla ulaşılabilir. Ama unutulmaması gereken bir şey daha var ki; bu olay duyguları yaralayan bir olaydır. Tamamen duygulardan ayrılması nasıl mümkün olur onu bilemem. Ancak vakianın tespiti mantıki alanda yapılabilmesi ve duygularda değerlendirilmesine de müsaade edilmeli.

Mehmet Evkuran beyin tebliğine gelince; o da iki şey üzerinde durmaktadır. Birincisi Şia'nın bu olayları fazla duygusal alana taşıyarak işin gerçekliğinden uzaklaşmaya doğru gittiğidir.

Bu olayın vahim bir olay olduğunu ancak bunun duygusallıkla çözülemeyeceğini vurgulamaktadır. Diğerlerinin de bu konuda duyarsız kaldığını, bu tavrını değiştirmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. O bunu şöyle dillendirmekte, eğer bu olayın vahim olduğuna inanıyorsanız ki; Ehlisünnetin tamamı bu olayı vahim olarak nitelemekte, bunu ifade etmelisiniz.

Aksi takdirde susmakla olayı tasvip eder bir duruma düşmekteyiz. Bu da inandığımız şeyin tersini söylemeye benzerdir.

Evkuran bey bunu temelinde Ehl-i Sünnetin din, siyaset ve tarih anlayışındaki sapmadan kaynaklandığını bu anlayışını değiştirmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Din anlayışıyla haksızlık karşısında dinin emri olan karşı çıkmayı sergilemeyi kastetmekte ve eklemekte: fitne çıkmasını diye haksızlık karşısında susup haksız olanları eleştirilmeyip devlet başkanı olmasına razı olmak dinin emirlerine aykırıdır. İkinci olarak iktidar savaşlarının devam etmemesi için iktidarı ele geçirenin günahkâr da olsa idaresine uymanın gerekliliği şeklindeki siyaset anlayışının da değişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Üçüncü olarak da tarih anlayışının değişmesi gerektiğini belirtmektedir.

Sayın hocamın birinci eleştirisine katılıyorum. İnsanlar bu olayı vahim olarak görüyorlarsa bunu ifade etmeliler. Her ne düşünceyle olursa olsun bunu gizlemek veya söylememek yanlış anlaşılmaya yol açmakta ve karşı tarafı üzmektedir. Bunun da ötesinde olayın tarafı görüntüsü vermekte ve sanki olayı onaylıyormuş şeklinde kanaat oluşmasını sağlamaktadır.

Ancak hocamın din anlayışının tamamen değişmesini talep etmesi meselenin çözümü için bir teklif olmasının ötesine gideceğini düşünüyorum. Doğrusu din anlayışımızın değişmesi ifadesi yerine dinin gereğine biraz daha riayet edilmesi şeklinde söylenmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyim. Zira bu tür tekliflerin sınırının tespiti mümkün olmayacağından dini

değiştirme teklifine kadar gidebileceğini düşünüyorum. Çünkü değişim sadece istekle ilintili olan bir mevzu olmayıp onun kendi temel etkenleri vardır.

Hocamın ikinci eleştirisi olan birinciyle de bağlantılı olabileceğini düşündüğüm siyaset anlayışının değişmesi konusunda da endişelerim var. Sayın hocam Ehl-i Sünnetin “Kim ne şekilde iktidara gelirse gelsin günahkâr da olsa ona tabi olunur” şeklindeki yaklaşımının yanlış olduğunu, çünkü haksızlığa razı olmanın dinen yasaklandığını, bunu yapmamanın dine muhalefet anlamına geldiğini ifade ediyor.

Onu haksızlık karşısında susmanın dine aykırı olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Ancak sorun sadece bu değil, sorun taht kavgası nedeniyle masum insanların canını kaybetmesi ve bu mücadelenin sınırının olmamasıdır. Çünkü iktidara gelecek kişi için mücadele veren kişiler devlet başkanı olacak kişilerin kendileri olmayıp yönetilen halktan insanlardır. Birinin iktidara gelmesi için halkın bir birine kırdırılmasına hem gerek yok hem de günahtır.

Mücadelenin sürüp Müslümanların birbiriyle savaşması yerine başa geçen kişiye uyup, memleketin hukuka uygun yönetilmesi gerekir. Zira naslar hukukun çoğunluğunu belirlemiş durumdadır. Geriye sadece idari kararlar kalmaktadır. İdari kararların değerlendirileceği net bir ölçü olamayacağı için idarenin takdirine kalmıştır. Sırf bunu içinde insanların ölmesine ve Müslümanların yıllarını savaşla geçirmesine gerek olmadığı kanaatindeyim. Sırf bunun için siyasi anlayışın değişmesine gerek olmadığını düşünüyorum.

Ancak siyasette yeni yöntemlerin belirlenmesi siyasi anlayışın değişmesini de gerektirmeyeceği için yeni yöntemler geliştirilebilir. Siyasi anlayışın temel taşı olan, devlet yöneticisini seçmek naslarla belirlenmemiş, günahkar dahil ehil olan her mümin devlet başkanı seçilebilir, anlayışında bir değişikliğin yapılması Ehl-i Sünnetin temel kurallarını etkileyeceği için mümkün görmüyorum. Zira bu kurallar belli bir düşünce yapısının gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bunlarda değişiklik diğerlerinin değişmesini gerektirebilir. Bu ise düşüncenin tamamının değişmesinden tutun da dini değiştirilmesine kadar uzanabilir. Bu ise düşünce içinde gelişme yerine kimlik değişimini gündeme getirebilir. Onun için kısmi değişiklikler yapılabilir ama düşünce yapısını tamamını etkileyecek değişiklikler ne adına olursa olsun yapılması içinde bulunduğumuz durumdan daha sıkıntılı hallere sebebiyet verebilir. Sorunlarımız varsa bu soruları aynı düşünce yapısı içinde çözmek daha başarılı olacağı kanaatindeyim.

Yine hocamın tarih anlayışıyla ilgili önerisi için aynı şeyleri düşünüyorum. Kendi dinamikleri içinde bir çözüme kavuşturulması gereğine inanıyorum.

Sonuç olarak şunu söylemek istiyorum: tarihte yaşanan bu olayın vahim olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Yine herkes tarafından bu olayın bir çözümünün olması gereği de vurgulanmaktadır. Ancak olayın yıllar önce olması ve tarafların kimler olacağı sorununu karşımıza çıkarmaktadır. Çünkü hiç kimse bu olayı tasvip etmiyor. Bu durum da suçlu ortada yok, suçlu olmayınca ceza kime verilecek? Temennimiz bu tür olayların bir daha olmaması ve masum insanların canının yanmamasıdır. Hepinize saygılar sunuyorum.

III. BÖLÜM / PART III

Editör Selim EREN

KERBELA: HZ. HÜSEYİN'LE RANDEVU

Ejder Okumuş

Giriş:

10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) Cuma günü Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in yanındaki sevenleri (yaklaşık yetmiş kişi) ile birlikte Kerbela'da şehit edilmesi; Müslümanların tarihinde belki de en dramatik, en yakıcı ve en yüz karası olaydır. Bu olay, bütün Müslümanlar için hiç kuşkusuz dramatik ve yakıcı olduğu kadar son derece anlamlıdır da. Kerbela katliamı faciası, bütün Müslümanların unutamayacakları ve unutmadıkları ders ve ibret dolu bir olaydır; fakat Şiiler ve Alevilerin anlam dünyalarında apayrı bir yere sahiptir. Şiiler ve Aleviler, Kerbela'yı her yıl yeniden hatırlar, yaşar ve canlandırırlar. Zamanın çevrilmesinin ve tarihin yenilenmesinin ve yinelenmesinin en canlı örneği, Türkiye'de ve İran gibi ülkelerde Alevilerle Şiilerin Kerbela'ya yaklaşımlarıdır. Alevi ve Şiilerin Kerbela olayını her yıl Muharrem ayında hatırlamaları ve canlı bir biçimde bugüne getirmeleri; onların bu olayı ve bu olayın çağrışımlarını unutmamalarını, nesilden nesile aktarmalarını ve tarihe, dine, Ehl-i Beyt'e ilişkin anlam dünyalarını beslemelerini sağlamaktadır. Alevi ve Şiilerin Kerbela'ya bu yaklaşım biçimleri ve Kerbela ile ilişki tarzları, Hz. Hüseyin'le bir tür randevulaşma olarak nitelenebilir. Şiiler ve Aleviler, her yıl Kerbela'yı görünür kılmakta, huzura getirmekte ve Hz. Hüseyin ile buluşmakta ve bir sonraki Kerbelâ'da tekrar bir araya gelmek üzere randevulaşmaktadırlar. Kerbelâ'nın Alevi ve Şiiler için çok derin anlamlar ifade ettiği ve Kerbelâ'nın her yıl; yıl dönümünde hatırlanmasının onlar için Hz. Hüseyin ile bir tür randevu anlamına geldiği varsayımdan hareket eden bu çalışmada Alevi ve Şiilerin Kerbelâ'ya bakış açıları ve yaklaşım tarzları, Hz. Hüseyin'le randevu ekseninde anlaşılmalı ve Sünnilerin Kerbelâ ve dolayısıyla Hz. Hüseyin'in şehadetine yaklaşımlarıyla karşılaştırılmaya çalışılmaktadır.

Şu da belirtilmektedir ki Alevilerle Şiilerin Kerbelâ olayına özellikle yıl dönümü etkinlikleri ve ibadetleri çerçevesinde yaklaşımları neredeyse aynıdır, en azından birbirine çok benzemektedir. O nedenle bu çalışmada çoğu kez Aleviler derken Şiiler de anlaşılabilir, Şiiler derken Aleviler de anlaşılabilir. Yine de yeri geldiğinde somut olarak Alevilere ve Şiilere ayrı ayrı vurgu yapılmıştır.

Metodolojik olarak konuyla ilgili yazılı kaynaklar, Alevilerle Şiiilerin web siteleri ve gözlemler, bu çalışmada temel referanslar olmuştur. Özellikle her yıl özellikle Muharrem ayında Türkiye’de toplumumuz içinde Alevilerin Kerbelâ’ya yaklaşımları, onunla ilgili anma etkinlikleri, ibadetleri gözle görülmekte, gözlemlenmektedir. Ayrıca Şii vatandaşlarımızın, özellikle Iğdır, İstanbul Halkalı, Çorum gibi yerlerde yine aynı şekilde her yıl Muharrem ayında yaptıkları anma etkinlikleri, ibadetleri vs. de gözlenebilmektedir. Bunların dışında başta İran olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerindeki Şiiilerin ve Alevilerin Kerbelâ anma etkinlikleri, Muharrem ayındaki ibadet ve faaliyetleri özellikle televizyon ve internet üzerinden izlenebilmekte, gözlenebilmektedir.

Hız. Hüseyin’in Kerbelâ’da Şehadeti

Malum olduğu üzere 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) Cuma günü, İslam Peygamberi Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin, Yezid’e biat etmediği gerekçesiyle yanındaki sevenleri ile birlikte Kerbela’da şehit edildi. İslam tarihinde belki de eşi görülmemiş vahşet ya da vahşetlerden biri olarak ifade edilebilecek olan bu büyük facia, sadece olaya tanıklık eden ve olay zamanında yaşayan Müslümanları değil, daha sonra günümüze kadar gelen bütün Müslümanları derinden yaralayan, üzen dramatik ve travmatik bir olaydır. Bu olayda bir tarafta başta Yezid b. Muaviye, Mervan İbnu’l-Hakem, Ubeydullah b. Ziyad, Ömer b. Sa’d, Amr b. Haccac, Şimr b. Züceşenü’l-Kilâbî, Sinan b. Enes, Havliy b. Yezîd, Amr b. Hureys, Numan b. Beşîr, Kûfe halkı vs; diğer cenahta başta Hz. Hüseyin, Hz. Zeynep bint-i Fâtıma, Ömer b. Hüseyin, Aliyyü’l-Asgar b. Hüseyin, Zeynelabidin, Abdullah İbn Abbas, Kûfe halkından bazı zevat, Müslim b. Akîl, Muhammed b. Hanefiyye, Hür b. Yezid, Aliyy-el Ekber b. Hüseyin, Abdullah b. Hüseyin, Abbas b. Ali, Osman b. Ali, Cafer b. Ali, Abdullah b. Ali, Muhammed b. Ali, Atik b. Ali, Kasım b. Hasan, Ebû Bekir b. Hasan, Abdullah b. Hasan, Kasım b. Hasan, Abdullâhu’l-Ekber b. Müslim b. Akil, Ali b. Müslim b. Akîl, Muhammed b. Müslim b. Akîl, Abdurrahman b. Müslim b. Akîl, Abdullâhu’l-Ekber b. Akîl ve diğer şahsiyetler yer almıştır. Ayrıca Hz. Hüseyin’i seven, onun başarısını isteyen, ama onunla fiilen birlikte hareket etmeyen, ona Kufe’ye gitmemesini tavsiye edenler vardı: Abdullah ibn Abbas, Abdurrahman b. Hâris, Abdullah b. Ömer, İmam Şa’bî, Ebû Saîdu’l-Hudrî gibi (Bkz. Köksal, 1984).

Çağlara damgasını vurmuş tarihsel bir olay olarak Kerbela Olayı, meydana geldiğinde, Müslümanları derinden etkiledi; öyle ki bu olay, Emevi

saltanatının sarsılmasında ve daha sonra da yıkılmasında bir temel etken oldu. Kerbelâ Olayı'nın akabinde Emevilere karşı olan hoşnutsuzluklar katmerleşerek isyanlara yol açtı (Hasan, 1985: 90 vd.). Kerbelâ vakası, Müslümanlarda bir travma etkisi gösterdi (Onat, 2010). Bu travmanın Şii ve Alevilerdeki etkisi ise günümüze kadar artarak devam edecek şekilde çok büyük oldu.

Kerbelâ faciası, İslam toplumunda mezhepleşmelerin temellerinin oturmasında da oldukça etkili olmuştur. Özellikle Şia'nın bir mezhep olarak daha da netleşmesinde etkili olmuştur (Bkz. Nasr, 2006: 40-41). Kerbelâ faciasında Hz. Hüseyin'in şehit olmasının, Şiiliğin Şiilerin gönlünde iyice yer etmesine yol açtığı söylenebilir. Şiilerin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilişinden sonra siyasal bir eğilim olarak kamuoyu oluşturmaya başladığı söylenebilir. (Bkz. Fırlı, 1984: 105, 241-42). Dolayısıyla Müslümanlar için Kerbelâ'nın Kerbelâ öncesi ve Kerbelâ sonrası diye iki ayrı dönem meydana getirdiği açıktır (Bkz. Hasan, 1985: 85).

Sünnilerin Kerbelâ'ya Yaklaşımı: Mahcubiyet Hissi

Sünnilerin Kerbelâ'ya yaklaşımının, olayı yanlış görme, kınama, acı çekme vs. bağlamında Şiiler ve Alevilerin yaklaşımından pek farklı olmadığı söylenebilir. Bunu Kerbelâ olayını ele alan ilk Sünni kaynaklardan günümüze kadar belki de bütün Sünni kaynaklarda gözlemlemek ve Sünnilerin Hz. Hüseyin ve Kerbelâ faciasıyla ilgili sözlü kültürlerinde olaya verdikleri önemle olaydan çektikleri acıdan çıkarmak mümkündür. Bugün de örneğin Türkiye'de toplumun demografik olarak büyük çoğunluğunu meydana getiren Ehl-i Sünnet mensuplarıyla konuşulduğunda, Kerbelâ olayının dillerde dolaştığı, Sünni insanların belleğinde canlı olarak yer aldığı, Hz. Hüseyin ve diğer Kerbelâ şehitleriyle ilgili zengin dramatik hikayeler bilindiği ve üretildiği, ayrıca şehitlerin acısının derinden yaşandığı anlaşılmaktadır. Okuma yazma bilmeyen insanların dahi Kerbelâ'ya dair söyleyecekleri çok şey vardır. Bunun sebebi, Hz. Hüseyin ve diğer şehitlerle Kerbelâ Olayını yaşayan başka insanların Müslümanların ortak malı olmasıdır.

Fakat belirtmek gerekir ki, Ehl-i Sünnet mensupları, bugüne kadar her ne kadar bu olayı derinliklerinde hissetseler de, bunu kültürel ve toplumsal düzlemde canlı tutma anlamında, daha doğrusu olaya samimi yaklaşımı olmasına rağmen bu yaklaşımı nesnelleştirme ya da dışı vurma yoluna gitmemişlerdir. Örneğin Kerbelâ'yı yıl dönümlerinde anarak, Kerbelâ'da şehit olanlarla ilgili törenler yaparak Hz. Hüseyin ve ailesinin

sevgisini, daha genel olarak Ehl-i Beyt sevgisini, Ehl-i Beyt'e bağlılığı alenice ortaya koymamışlar ve koymamaktadırlar. Bu durum, Sünnilerin Kerbelâ'ya yaklaşımının bir tür *suçluluk psikolojisi* olmasa da, *mahcubiyet hissi* olduğu tespitini yapmamıza imkan vermektedir. Bu noktada denilebilir ki...

Şiilerle Alevilerin Kerbelâ'ya Yaklaşımı: Hz. Hüseyin ile Buluşma

Alevilikte Kerbela Olayı büyük bir önemi haizdir. Aleviler dünyanın neresinde olursa olsunlar, adları ne olursa olsun, Hz. Hüseyin'e ve ailesine bağlıdırlar. Onun için oruç tutarlar, yas tutarlar. Onun çektiği acıları bir nebze de olsa hissetmek için çile çekerler (Alevi Forum, 2010).

Alevi yazımı ve sözlü geleneğinde büyük bir yer tutan Kerbela ve Hz. Hüseyin'in şehadeti olayı, günümüzde Alevilerde bir keder kaynağıdır. Aleviler, Kerbela'nın ve Hz. Hüseyin'in adını duydukları zaman duygulanır, hatta ağlarlar.

Aleviler, Muharrem orucu tutarlar. Bu Muharrem'in 1'inden 12'sine kadar 12 gün tutulur. Muharrem orucu matem orucu olup Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ve onunla birlikte şehid edilenlerin anısına ve de On iki İmam adına tutulur. Nitekim şu dizelerde Muharrem Orucu ve Kerbela ile Hz. Hüseyin vurgusu göze çarpar:

Aşure ayında matem orucu
Onları tutana sevap yazılır
Kerbela'da yatan Hasan Hüseyin
Onları ananın gönlü açılır
Birisini tutan hakkını yeter
İkisini tutan günahın atar
Üçünü tutanlar Cennet'te yatar
Engür olmuş hak ceminde ezilir
Dördünü tutana veli dediler
Beşini tutana ulu dediler
Altıyı tutana dolu dediler
Engür olmuş Hak ceminde ezilir
Yedisini tutan havada uçar
Sekizini tutana dolu dediler
Dokuzu tutan Cennet'in dediler
Engür olmuş Hak ceminde ezilir
Pir Sultan Abdalım onunda zahmet

Onbirin tutana indi ırahmet
Oniki tutana nasiptir Cennet
Engür olmuş Hak Ceminde ezilir

Ayrıca şu gülbank veya duada da aynı husus görülebilir:
Bismi şah. Allah Allah,
Erenlerin hikmetine,
Er hak Muhammed-Ali aşkına,
İmam Hüseyin Efendimizin susuzluk orucu niyetine,
Kerbela şehitlerinin temiz ruhlarına matem orucu niyeti ile
Hz. Fatma anamızın şefaatine,
12 İmam, 14 Masum-ı pak efendilerimizin şevkine,
17 Kemerbestler hürmetine

Hazır-gayib gerçek erenlerin yüce himmetleri üzerimizde hazır ve nazır
ola,

Lanet münkire,
Lanet Yezid'e,
Rahmet mümine,
Allah eyvallah, hû

Muharrem orucunun matemle tutulması ve oruç günlerinde zevk ü sefadan kaçınılması, Alevi/Bektaşilerde oldukça önemlidir. Ayrıca Muharrem orucu tutulan günlerde Alevilerin –değişik yerlerdeki Alevilere göre kimi değişikliklerle de olsa- su içmesi, et ve elma yemesi, soğan kesmesi, aynaya bakması, saç taraması, banyo yapması, traş olması, hayvan kesmesi, içki içmesi, yaş odun kesmesi, düğün ve nişan yapması, cinsel ilişkide bulunması ve cem yapması yasaktır. Su yerine ayran, hoşaf veya çay gibi sulu içecekler alınır. Burada suyun yasak olması, Kerbela'da Hz. Hüseyin'in susuz bırakılmasına matuftur (Bkz. Üçer, 2005: 320-321).

Aleviler Muharrem orucu günlerinde akşamları Kerbela olayını anarlar, Kerbelâ'nın anlatıldığı eserler okurlar, mersiye söylerler, Kur'an okurlar (Üçer, 2005: 322). Hz. Hüseyin'in acıklı sonu, İslam edebiyatında başlı başına bir tür oluşturmuş ve özellikle taziye törenlerinde okunmak üzere Şii edip ve şairler tarafından maktel veya maktelü'l-Hüseyin denilen mersiye ve okuma parçaları kaleme alınmıştır (Fığlalı, 1998: 521; Üzüm, 1998: 522-23).

Sonuçta Muharrem orucu, gerçekte kişinin Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'e bağlılığının ifadesidir (Kılıç, 2005: 71).

Muharrem orucu sonrası yapılan cemde kesilen Muharrem kurbanı da Alevilerde Kerbelâ'da İmam Zeynelabidin'in sağ kalması ve Ehl-i Beyt'in soyunun devamına şükür niyetiyle kesilir.

Muharrem orucu sonrası pişirilip dağıtılan Aşure de İmam Zeynelabidin'in kurtuluşuna şükretmenin ifadesidir (Kılıç, 2005: 73).

Aynı şekilde Aleviler, cem ayininde Hz. Hüseyin ve diğer Kerbelâ şehitlerini öven, Yezid ve taraftarlarına lanet eden mersiyeler okurlar. Cemde birer yudum su içilmesi ve cemaatin üzerine su serpilmesi de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki susuzluğunu anma olayıdır.

Şiiler, Hz. Hüseyin'in şehadetini Şiiliğe hayat veren bir menba telakki ederek sosyal ve siyasal hayatın parolası haline getirmişlerdir (Fırlı, 1998: 521).

Şiiler, Kerbelâ ve Hz. Hüseyin için gözyaşı dökmenin sevap olduğuna inanırlar. Nitekim Mutahhari (1366: 138-139) de İmam Hüseyin için gözyaşı akıtmanın ecir ve sevabı olduğundan bahsetmektedir (Bkz. İnayet, 1995: 327-28). Şia'nın Kerbelâ'ya bakışı ve bu çerçevede Hz. Hüseyin şehadetini canlı olarak anma, matem tutma, anma zamanlarında ezadarî, ravzahanî ve zincir-zânî gibi hususların arka planında Şia'daki zıkr-i musibet felsefesi yatmaktadır. Şia'da musibet günlerinde musibeti anmak oldukça önemli bir olay ve eylemdir (Mutahhari, 1366: 58-60).

Şiiler ve Aleviler, Kerbelâ'yı bir matem ve taziye mantığı içinde anar ve günümüze taşırlar: Nitekim Şiilerde genelde şehit İmamlar, özelde ise Hz. Hüseyin ve diğer Kerbelâ şehitleri için taziye meclis ve törenleri düzenlerler, yas tutarlar, ağıtlar yakarlar, ağlarlar, hatta kendilerine ezâda bulunurlar, eziyet verirler (Bkz. Büyükkara, 2002: 228-238). Böyle yaparak Kerbelâ'yı bizzat yaşarlar. Şia'da Hz. Hüseyin'in şehadeti ve Kerbelâ olayı anma törenlerinde taziye ve matem geleneği çok eskilere dayanır, dolayısıyla Şiilerde taziye ve matem kurumsallaştığı söylenebilir. XI. veya XII. yüzyıla kadar geri götürülebilecek olan, özellikle Büveyhilerden itibaren Kerbelâ'yı anma ve bu çerçevede etkinlikler yapma geleneğiyle Şiilerde zaman içinde devletlerin de desteği alınarak resmî törenlerde dahi yas ve matem dolu etkinlikler düzenlenmiş, bu etkinliklerde çeşitli canlandırıcı oyunlar oynanmış, Kerbelâ sahnelemeye başlanmış, Tekye ve Hüseyiniye denilen binalar yapılmıştır (Kurtuluş, 2002: 271-74; Strothmann, 1997: 73-76; İnayet, 1995: 327).

Şiilerle Alevilerin Kerbelâ'ya Hz. Hüseyin ile randevu olarak bakışlarının en güzel ifadesi, yine onların benimsediği şu sloganda ifadesini bulmaktadır: "Her ay Muharrem, her gün Aşure ve her yer Kerbelâ'dır."

Her Ay Muharrem, Her Gün Aşure ve Her Yer Kerbela

Alevilerde de Şiilerde de ölüm ve şehadet kültürünün temel bir yerinin olduğu söylenebilir. Sosyolojik ve siyasal olarak Alevi-Bektaşiler de dahil Şiilerle Sünniler arasındaki en önemli farklardan biri, belki de Şiilerde diri bir ölüm ve şehadet kültürünün olması, Sünnilerde ise olmamasıdır. Şiiler, Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt'i başta olmak üzere bütün büyük İslam şahsiyetlerine, özellikle Şia açısından önemli olan büyük şahsiyetlere yaklaşımda onların ölümlerini ve şehit olanların, özellikle İmamların şehadetlerini, canlı bir biçimde, her yıl, hatta bazı durumlarda yıl içinde çeşitli münasebetlerle birkaç kez anarak mensuplarının duygu ve heyecan yoğunluklu bir biçimde onlarla irtibatlarını sağlamakta ve dünyayla ilişkilerinin önemli bir kısmını da bu ölüm ve şehadet kültürleriyle düzenlemektedirler (Büyükkara, 2002). Şehadetin, Şia tarihinde en değerli ve en ihya edici sosyal kapital olduğu (Şeriatî, 1995: 91) ve şehadet içinde de en değerli ve diriltici olanın Kerbelâ Olayı ve Hz. Hüseyin ile diğer Kerbela şehitleri olduğu söylenebilir. Bu hususla da bağlantılı olarak Şia'da, özellikle de modern İran, Irak ve Lübnan Şiiliğinde Kerbelâ Olayı, Hz. Hüseyin'in tesadüfen kendini içinde bulduğu bir olay değil, bilinçli bir biçimde gerçekleştirdiği bir devrim olarak algılanır (Mutahharî, 1360: 5 vd.).

Başta İran, Irak, Lübnan, Yemen, Bahreyn, Azerbaycan ve Türkiye olmak üzere Dünyanın çeşitli yerlerindeki Şiiler her yıl Muharrem ayında Kerbelâ'yı adeta yeniden yaşamakta ve Hz. Hüseyin'le birlikte adeta şehit olmaktadır. Şiiler ve Aleviler, Kerbela'nın yıldönümünde matem tutar, karalar giyer, zikr-i musibet yapar, büyük bir hüzne boğulur, sineye vurur, ağıt yakar, ağlarlar. Türkiye'de yıllardır Halkalı'da yapılan etkinlikler ve drama ile de canlı bir biçimde Kerbela bugüne getirilmekte, tekrar tekrar yaşanmaktadır (Bkz. (<http://www.haber34.com/kerbelanin-yil-donumu-2762-haberi.html>; <http://www.haberalemi.net/2009>). Böylece Şiiler için her ay Muharrem, her gün Aşure ve her yer Kerbelâ olmaktadır. Örneğin 2009'da Kerbelâ olayının 1370. yıl dönümünde İstanbul Halkalı'da Şiiler tarafından düzenlenen törenlerde (<http://www.haberalemi.net/>,2009) Aşure dağıtıldı, tiyatro oynandı, tabutlar taşındı, konuşmalar yapıldı, matemler tutuldu, acılar yaşandı, ağlandı ve kan bağışında bulunuldu. Kars ve Iğdır'da da büyük katılımlarla benzer etkinlikler düzenlendi (Radikal, 26.12.2009).

Bu ve benzeri Kerbelâ anlayışı ve etkinlikleri, özellikle programlı bir biçimde aşırı matem, ağlama, sineye vurma gibi işleri her ne kadar Ali Şeriatî gibi sosyolog ve düşünürler tarafından Kerbelâ'nın asıl ruhunu öldürdüğü gerekçesiyle eleştirilse, yanlış bulunsa veya reddedilse de popüler kültürde

bunlar yapılmaya devam etmektedir. Hatta toplumsal birlik ve kardeşliğin sağlanması ve idâmesinde işlevsel olduğu gerekçesiyle siyaseten de yararlanılmaya ve dolayısıyla teşvik edilmeye de çalışılmaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla Şia ve Alevilikte Kerbelâ, söz konusu etkinlik ve anmalarla şimdiye, bugüne, içinde yaşanan zamana getirilmekte, şimdinin olayı yapılmakta ve böylece yeniden yaşanmaktadır. Bu şekilde yapılmak suretiyle hak yolunda zulme ve zalime karşı mücadele ruhu sürekli canlı tutulmaktadır.

Şiilerde ve Alevilerde Hz. Ali'de olduğu gibi Kerbela'da da mitleştirme veya mitolojikleştirme ve efsaneleştirme söz konusudur. Kerbela, Ehl-i Sünnet mensupları için kötü ve talihsiz bir olayın tarihi iken, Şiiler için tarih ötesi mitsel bir olay olup inancın, kendisi etrafında biçimlendiği bir motifin, bir başlangıcın adıdır. (Bkz. Nasr, 2006: 40-41) Kerbela'yı tarihsel bir olay olmaktan ziyade tarih üstü, mitolojik bir olay olarak algılamakla, Şiiler ve Aleviler, Kerbelâ'ya yükledikleri anlamı, toplumsal belleklerine kazıyarak kendileri için kalıcı hale getirmektedirler. Bilindiği üzere mitoloji, olayları canlandırır. Şii ve Alevilerde Kerbelâ olayı ve Hz. Hüseyin'in şehadetine mitolojik yaklaşım, olayın tarihsel olandan mitolojik ve kült bir olay haline getirilmesi, aslında bir anlamda gerçekliğin yenilenmesi, yeniden kurulması ve böylece Hz. Ali'nin sürekli güncellenmesi demektir. Tabii ki yaşayan mitoloji daima bir külte bağlıdır ve bir dini davranışı doğrulamaktadır. ...mitoloji realitelerden bahsetmekte, onlara işaret etmektedir." (Eliade, 1990: 77-78).

Mitler ile din arasında sıkı ilişkiler olmuştur. Mitoloji, onu kabul eden topluluk, grup veya toplumun kutsal tarihini meydana getirir (Eliade, 1990: 81). Nitekim Şii ve Alevilerdeki pek çok mitolojik durum gibi Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayı da Alevilerin kutsal tarihinin en temel payandalarından biridir, hatta en temel payandasıdır (Okumuş, 2009).

Mitolojinin, toplumun bellek yitimine maruz kalmaması veya kolektif hafızanın yenilenmesi bakımından önemi büyüktür. Kerbela ve Hz. Hüseyin mitolojisi, o mitolojiyi üreten Alevi ve Şii Müslümanların kolektif hafızalarını yeniler. Bu noktada toplumsal bellekten veya kolektif bellekten kısaca bahsetmek yararlı olabilir:

Kolektif bellek teriminin çağdaş kullanımı Emile Durkheim'e kadar götürülebilir. Durkheim, *Dinî Hayatın İlk Biçimleri* adlı eserinde anı ritüelleri hakkında genişçe yazmıştır. Tabii kolektif bellekle ilgili geniş bir teoriyi ilk geliştiren kişinin Maurice Halbwachs olduğu söylenebilir (Suzanne, 1995: 27). Halbwachs'a göre (1992: 33) bir kişi, ancak kendisini,

bir veya birkaç grup ve bir veya birkaç kolektif düşünce durumu içinde konumlandırmasıyla hatırlar. Anlaşıldığı kadarıyla Halbwachs'ın yaklaşımında bütün bellekler, kolektif kontekste biçimlenir ve organize olurlar (Pennebaker – Banasick, 1997: 4). Kolektif bellek, şimdiden ödünç alınan data ile elde edilen geçmişin yeniden bir inşasıdır (Halbwachs, 1992: 69). Şöyle de denilebilir: Toplumsal bellek, bilginin kendisi vasıtasıyla birey ve gruplar arasında ve bir nesilden diğerine geçirildiği araç (Crumley, 2002) olarak tanımlanabilir.

Toplumun zamansal birikimlerine işaret eden toplumsal bellek, tabiri caizse toplumun arşividir; toplum, hatırlama sürecinde kendisine lazım olan şeyleri bu arşivden alır. Bellek, kişinin ve toplumun temelidir. Belleksiz ne ben ne de kimlik var olabilir. Bellek olmadan gruplar kendilerini başkalarından ayıramazlar (Climo - Cattell, 2002: 1).

İnsanlar, toplum içinde hafızalarını edinirler. Toplumda belleklerini geri getirir, onaylar, tanırlar ve lokalize ederler (Halbwachs 1992: 38). Maurice Halbwachs'a (1877–1945) göre bireylerin, grup bağlamları dışında uyumlu ve kalıcı bir tarzda hatırlaması mümkün değildir.

Tekrar mitolojik yaklaşımla tarih üstü veya tarih dışılaştırmaya dönecek olursak, Alevi ve Şiiilerin kolektif belleklerinin oluşumunda Kerbela Olayı'nın ve Hz. Hüseyin'in mitolojikleştirilmesinin önemi büyüktür. Bu mitolojikleştirmenin ne kadar doğru olduğu, bu çalışmanın sınırları dışında kalan bir konudur.

Sonuç

Son çözümlemede Kerbelâ'nın Aleviler ve Şiiilerin anlam dünyasındaki yeri, onların kendi dinî ve mezhebî konumlanışlarını anlamak bakımından oldukça önemlidir. Onlar, Kerbelâ'ya “Her ay Muharrem, her gün Aşure ve her her Kerbelâ” sloganında ifadesini bulan anlam içeriğiyle bakmaktadırlar. Kerbela, onlar için her yıl Hz. Hüseyin'le ravdevu, buluşma, sözleşme zamanı ve mekanı olmaktadır. Sünniler ise, Kerbelâ'ya bir mahcubiyet hissiyle yaklaşmaktadırlar. Her ne kadar Hz. Hüseyin ve bütün Ehl-i Beyt'e karşı sevgi dolu olsalar da, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ve diğer şehitlerin acılarını içlerinde yaşasalar da bu duyguyu dışa vurmamaktadırlar; bu noktada Sünnilerde en azından Alevi ve Şiiilerle kıyaslanmayacak kadar sönük bir aynılık söz konusudur.

Şiiilerin Kerbelâ faciasına yaklaşımlarında Kerbelâ, özellikle de Hz. Hüseyin ve diğer şehitlerin tarih-ötesi/üstü ve mitolojik olmasına karşın Sünnilerin anlayışında tarihsel olmasıdır. Kerbelâ, Şiî ve Alevilerde bir

mitsel boyutla duygu yoğunluklu bir olay halini kazanmış iken Sünnilerde rasyonel bir olay olup donuklaştırılmıştır.

Şiilerin Kerbelâ'ya bir tür Hz. Hüseyin ile randevulaşma, sözleşme ve buluşma anlamında ayrı bir önem vermelerinin arka planında onların şahadet anlayışı ve kültürleri vardır. Denilebilir ki, genelde şahadet, özelde ise Kerbela ve Hz. Hüseyin'in şahadeti, Şiilerin mezhebî konumlanışlarının temel noktasıdır.

Bir başka önemli husus, Şiilerin Kerbela Olayı'na, özellikle Hz. Hüseyin'in bu olayda şehit olmasına bir anlamda insanlığın kurtuluş vesilesi olarak bakmalarıdır. Bu olay, Hristiyanların Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesine yükledikleri anlama yakın bir anlamdır. Şiiler için Kerbelâ Olayı, İslam'ın ve insanlığın kurtuluşunu sembolize etmektedir. Hz. Hüseyin, İslam'ın ve insanlığın kurtuluşu için kendini bilerek feda etmiştir. Hz. Hüseyin, Kur'an'da 3/Al-i İmran, 110. ayetinde belirtilen “emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker” görevini kendi ölümü pahasına yerine getirmiş, bu görevi güzel ölümle ifa etmiştir (Mutahharî, 1360: 30-32).

Sonuç çerçevesinde belki başında söylenebilecek şu hususun da arz edilmesi faydalı olabilir: Burada Kerbelâ faciasına ne Alevi ve Şiilerin bakışı övülmüş, ne de Sünnilerin yaklaşımı yerilmiştir. Bir durum tespiti yapılarak, söz konusu durum anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma birkaç öneriyle bitirilebilir: Öncelikle akademik düzeyde derinlikli sosyolojik, psikolojik, siyaset bilimsel, sosyo-psikolojik ve sosyo-tarihsel çalışmalar yapılarak Kerbelâ Olayı'nın Müslümanların anlam dünyalarındaki yeri ile birbirlerine karşı kültürel, dinî ve mezhebî açıdan konumlanmalarındaki etkisi araştırılmalıdır. Ayrıca günümüzde Sünnilerin de Kerbelâ'yı anma etkinlikleri tertip ederek veya yapılan etkinliklere katılarak Hz. Hüseyin ve diğer şehitlere sevgisini göstermek suretiyle Alevi ve Şiilerle bu olay vesilesiyle yakınlaşmaları, hiç olmazsa Türkiye'de bunun yapılması, Müslümanların birbirlerine açılmalarını temin etmek bakımından gereklidir; dolayısıyla burada böyle bir şeyin yapılması da önerilebilir ve bu vesileyle Kerbelâ etkinliklerinin aşırılıklara kaymadan, daha “ortada”, daha “doğru” ve “sağlıklı” bir biçimde gerçekleştirilmesinin yolu da açılabilir. Çünkü sonuçta Kerbela Olayı ve bu olayda Hz. Hüseyin'in ailesi ve arkadaşlarıyla birlikte şahadeti, hangi mezhepten olursa olsun bütün Müslümanların ortak acısıdır.

Sabırla dinlediğiniz için teşekkür eder, saygılar sunarım.

KABİLECİLİK OLGUSUNUN SOSYO-EKONOMİK TEMELDE DİNİ SÖYLEM İHTİYACI VE KERBELA VAKASI

Hüsnü Ezber Bodur

Tebliğimiz; Kerbela trajedisine yol açan tarihsel olayları, mevcut kaynak, veri ve rivayetler çerçevesinde sosyolojik perspektiften yorumlayarak ve açıklayarak Kerbela öncesi ve bu dramatik olaydan sonraki gelişmeleri ritüalistik dini aksiyon bağlamında ele alan Kerbela sonrası olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Müslüman çoğunluklu topluları tarihsel süreçte analiz etmede sosyolojik bir bakış açısı sağlayan İbn Haldun'un teorik yaklaşımından yararlanılacak olan bu bildiride, Kerbela olayının gerçekleşmesine neden olan arka planda yer alan bazı önemli tarihi vakalar, çatışmacı din teorisi perspektifinden incelenerek konuyla ilgili yeni bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılacaktır. Kerbela olayı sonrası gelişmelerle ilgili çözümlememizde fenomenolojik din teorisi ve yine sembolik etkileşimci mikrososyolojik teoriler önemli tahlil araçları olarak kullanılacaktır. Şüphesiz Kerbela olayı sonrası giderek ritüalistik bir boyut kazanan kimi uygulama ve pratiklerin pedagojik yönü, dini aksiyon çerçevesinde incelenecektir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte dinin evrensel bir boyut kazanması yönünde kurumsallaşması veya karizmanın rutinleşmesi ve buna karşılık küçük ölçekli, çeşitli kabilelerin kendi gelenekleri ile beslenen ve resmi olmayan popüler dini oluşumların meydana gelmesinde kabile-şehir karşıtlığının oynadığı rolün, yani İbn Halduncu kavramsallaştırmaların, Kerbela olayına yol açan süreçte, analitik bakış açılarımıza bir derinlik sağlayacak nitelikte olduğu hususu tartışılacaktır.

Hz. Peygamberin Vefatından Sonraki Gelişmelere Panoramik Bakış

Hz. Peygamber tarafından kurulan Medine şehir-devletindeki sosyal-siyasi sebeplerle, vatandaşların hak ve sorumlulukları, din farkı gözetmeksizin bu şehirde yaşayan herkesi tehlikelere karşı korunma, birbirleriyle çatışan kabilelerin meydana getirdiği kaotik ortamın hukuki ilkelerle giderilmesi kısaca, düzenin tesisi sağlanmıştır. Asırlardır ve nesiller boyunca bölge insanını bezdiren kabileler arasında ya da kabilelerin meskûn

mahallelere saldırmaları biçiminde cereyan eden çatışmaları sona erdirmeye girişimi olarak Medine’de oluşturulan yazılı ve hukuki düzenlemeler, toplumun kendine özgü sosyal meselelerine çözüm arayışı bulmaya yönelik olarak geliştirilmiştir.¹

Kabileler arasındaki çatışmalar ve düşmanlıklar nesiller boyunca devam etmiş, birbirlerine üstünlük sağlayıp siyasi gücü elde etme amacı bir motivasyon kaynağı olarak hep var olagelmıştır. Bu saldırılar ve savaşlar yoluyla ortaya çıkan köleleştirme olgusu çerçevesinde ve köle ticaretinden zenginleşen bir tüccar zümresi de kabileler arası bu çatışmacı durumun devamını menfaatlerine uygun görerek bu olayları körüklemişlerdir.

Peygamberimizin Mekke’de karşı karşıya kaldığı tehlikeli durumdan dolayı bir sığınma yeri arama girişimi bağlamında gerçekleşen “Hicret” olgusu, Medine’de birbirleriyle çatışma halinde olan kabilelerin bir yöneticinin idaresi altına girmesinin zor olduğu sosyal-siyasi bir yapıda gerçekleşmiştir. Ancak, kısa zaman sonra Peygamberimiz Medine’de düzeni sağlayıcı ve konumu tartışılmaz bir lider haline gelmiştir. Hz. Muhammed’in vefatıyla birlikte, yerine kimin geçeceği ile ilgili tartışmalar ve bu çerçevede oluşan gruplaşmalar, bilahare ortaya çıkacak iç savaşın meydana gelmesinde etkili olacak unsurları da bünyesinde barındırmıştır.

Bu yeni dönemde, Hicaz Bölgesi ve Arap yarımadasında İslam öncesi dönemin sosyo-politik yapısına geri dönüşün de mümkün olamayacağı açıkça görülmekteydi. Her şeyden evvel, İslamiyet’in meydana getirdiği yeni toplumsal bağ ve ilişkilere, eski kabilecilik sisteminin grup dinamiğini oluşturan kan bağına dayalı asabiyet ya da grup-duygusunun² cevap vermesi artık mümkün değildi. Zaten geleneksel kabilecilik olgusunun topluluksal yapısının aynen devam etmesinin mümkün olamayacağı ve bunun yerine yeni bir sistemin geçmesi yönünde kuvvetli bir irade de doğmuştu. Ancak bu yeni yapının mahiyeti hakkında bir konsensüs olmamasına karşın fiili olarak Hz. Muhammed’in kurduğu şehir-devletinden gelişen merkezi bir idarenin temelleri de atılmıştı.

Bu gelişmeler ışığında, Hz. Peygamberin yerine halife olarak kimin geçeceği noktasında, tarihsel olarak Mekke şehir-devletinde önemli rol

¹ Yıldırım, Y., “The Medina Charter: A Historical Case of Conflict Resolution”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 20, No. 4, October 2009, s. 439.

² Asabiyet (grup duygusu): Bir topluluk, cemaat veya toplumun bireyleri arasındaki yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlayan direnme ve atılım yapabilmeyi mümkün kılan sosyal bağlılık duygusu. Gerek üretim gerek sosyal-siyasal ilişkilerde birliktelikte eylem yapabilmeyi ifade eder. Demir, Ö.-Acar, M., *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 35.

oylanmış ve belirli bir ekonomik güce ulaşmış olan Kureyş kabilesinin bu yeni yapılanmada aktif rol oynaması yönünde bir eğilim de canlılığını hep korumuştur. Geleneksel olarak kabile liderliğinin seçimindeki usulden yararlanılarak Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'in bu yöndeki maharetli ve aceleci tutum ve davranışıyla ilk halife olarak seçilmiştir. Esasen, kabile tipi sosyal organizasyonlarda yaşlılar, grubun yaşama biçimine aşina olmaları sebebiyle elde ettikleri statüden yararlanarak belli bir güç elde edip grup liderliğine en yakın adaylar olmuştur. Dini mülahazaların biraz daha geri planda olduğu bu seçimde Hz. Ebu Bekir ilk iş olarak, yeni devletin merkezi yapısını tehdit eden bilhassa Hicaz bölgesi dışında Orta Arabistan ve Arap Yarımadasındaki kabilelerin, yeniden kendi pagan inançlarına geri dönerek merkezi otoriteye baş kaldırmalarıyla meydana gelen karmaşa ortamının istikrarını temine çalışmıştır. Ridde (dinden dönme) olayları, yeni kurulan bu devletin müteakip gelişmesinde birliği zedeleyici yönde siyasi ve dini bölünmelere yol açmıştır. Yüzeysel olarak Müslümanlığı kabul eden, ancak peygamberin vefatından sonra eski inanış tarzlarına geri dönen bedevilerin isyanı, Hz. Ebu Bekir'in güç kullanmasıyla bastırılmıştı.

Ekseriya küçük, nispeten sosyal tecrit içerisinde varlığını sürdüren kabile topluluklarının kendi dışındakileri düşman görme ya da en azından onlara karşı kayıtsız kalma şeklinde bir tutum sergiledikleri bilinmektedir. Şüphesiz liderlerinin istekleri doğrultusunda hareket eden ve bireysel irade gösteremeyen kabile mensupları, kurulu düzenin değişmesi yönündeki gayretleri ve iradeyi güçlü grup duygusuyla bertaraf etmeyi ya da uzatmayı başarmışlardır. Kabile mensupları, sosyal etkileşime bütün kişilikleri ile katılarak ait oldukları sosyal grubun çıkarlarını kendilerinininkinin önüne koyarlar. Bu yüzden örf, adet ve gelenekler sosyal kontrolü sağlayan normlar olduğundan, formel hukuki düzenlemeleri ve bu yöndeki organların gelişmesini çok fazla istemezler.

İşte bu ve benzeri birçok karakteristik yapısıyla temayüz eden kabile toplumunda yaşayan bedeviler, kendi kabilelerinin dışındaki otoriteye pek fazla bağlılık göstermemişlerdir. Öte yandan güçlü grup duygusu, cesaret ve tahammülle savaşçı karakterlerini sürdüren bedeviler, yağmacılığı bir yaşama şekli olarak benimsediklerinden, medeni devlet yapısından ziyade küçük gruplar halinde yaşamaya tercih etmişlerdir. Göçebe halkın tek geçim kaynağı olan deve ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve bu çerçevede otlaklar gibi kıt kaynaklar üzerinde hâkimiyet mücadelesi, devamlı olarak bir

kabilenin diğerinin bölgesine akın yapmasını teşvik etmiştir.³ Hiçbir üstün kamu otoritesini tanımayan bedevilerin hak ve sorumlulukları, moral değerleri çöl şartları ve ihtiyaçlarını yansıtmıştır. Kabile geleneğine göre kabile liderinin Müslüman olmasıyla tüm kabile mensuplarının da Müslüman olduğu anlamına gelen bu yapıda, liderlerin dolayısıyla tüm kabilenin eski dini inanışlarına dönmelerinde, yeni yönetime vergi ödeme yükümlülükleri, çölde başıboş ve rahat dolaşmalarının yeni hukuki düzenlemeler ve belli bir disiplin altına alınması, köleliğin devam etmesi gibi hususların etkili olduğu söylenebilir.

Geleneğin yönlendirildiği kabilevi toplum tipinde din, tüm sosyal yapıya nüfuz etmesi bakımından oldukça önemlidir. Ekonomik, siyasi, ailevi ve eğitimle ilgili tüm pratikler ve aktiviteler aynı zamanda dini davranış biçimleri olarak da tanımlanır. Yani ekonomik ve dini davranışlar birbirleriyle iç içe geçmiş olarak kutsallaştırılır. Oysa şehir hayatında grup duygusu yerine, insanların birbirinden farklılaşması anlamında bir bireycilik görülür ve ben duygusu ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde bireysel dini eğilimler ve anlayışlar, dini inanç sisteminde farklılıklara ve yeni yorumların doğmasına yol açar.⁴

İbn Halduncu teoride, bu iki sosyal tipi oluşturan kabilelerle şehirler birbirleriyle çatışmacı bir ilişki içerisinde. Çetin çöl şartları ve yaşama biçimleri bedevileri, güçlü ve acımasız yaparak her an etraflarındaki yerleşik hayata geçmiş olanlara saldırmaya hazır hale getirmiştir. Böylece ganimet ve zafer beklentileriyle motive olan bedevilerin yerleşik bölgeleri istila etmeleri sonucu, kendileri yerleşik hayata geçip şehirlilerin medeni huy ve davranış biçimlerini benimserler. Daha sonra sakin ve rahat bir ortamda yetişen bu istilacıların torunları, asabiye duygusunu kaybederek yeni bir bedevi, barbar akınıyla yüz yüze gelebilirler. Göçebelerin yağması, servet sahibi ve zengin yaşamaya yol açan bu zaferi, aralarındaki sosyal dayanışmayı zayıflatarak başkalarının egemenliği altına girmelerini kolaylaştırır. Böylece İbn Haldun'un bu tavırlar teorisinde, dayanışmanın duygusal yönünün önceliği vurgulanarak, bu dayanışmacı bağların sosyolojik temeli açıklanmaya çalışılmaktadır.

Hız. Ebu Bekr'in halife seçilmesi, İbn Halduncu yaklaşım çerçevesinde, hanedanlığa ait otoritenin büyümesine izin veren akrabalıktan daha fazlasını kuşatarak Arap grup duygusunun genişlemesi ve yaygınlaşmasının farklı bir

³ Spickard, J. V., "Tribes and Cities: Towards an Islamic Sociology of Religion", *Social Compass*, 48(1), 2001, s. 107; Sonders, S. S., *History of Medieval*, London, 1978.

⁴ Vernal, G. M., *Sociology of Religion*, Mc Graw. Hill, New York, 1962, s. 202-203.

biçimini göstermektedir. Bu yapılanmada çeşitli kabile ve klanların, etnik ve akraba temelli grup duyguları ve bağlılıkları yok olmamış ancak Arap imparatorluğunu mümkün kılan, daha geniş bir birliğin içerisinde bastırılmıştır. Şüphesiz İslam bu süreçte, akrabalık bağlarının oluşturduğu grup dayanışmasının ya da asabiyetinin yerine geçip iyi davranışa ve disipline vurgu yaparak nesep asabiyetinin yerini alan sebep asabiyetiyle kuvvetli bir güç kaynağını oluşturmuştur. Kan bağının reddini ve inanç bağının güçlenmesini isteyen Kuran'daki bazı ayetler doğrultusunda, inanç grubuna bağlılığı vurgulayan yeni dayanışmacı ilişkiler, giderek hâkim olmaya başlamıştır.⁵

Bu gelişmeler ışığında eşitler arasında öne çıkan kabile şeflerinin yeni yönetime başkaldırmaları ve taraftarlarını siyasi yönden mobilize etmeleri, katı eşitlik değeri etrafında şekillenen, gayri resmi popüler dini oluşum ve söylemlerle mümkün olabilmiştir. İlk planda birlikte yaşama ve ihtiyaçları ortaklaşa karşılama çerçevesinde kan bağı ile oluşturulup grup dayanışması etrafında biçimlenmiş olan kabilecilik olgusu, şehirleşme ya da yerleşik hayatla çatışmacı bir ilişki çerçevesinde yeni dini yorum ve pratiklerle sürdürülmeye çalışılmıştır.

İslam dininin, uluslar arası ticaretin ürünleri olan materyalizmin ve grupsal bağından koparılmış bireyciliğin yol açtığı Mekke'deki sosyal krize cevap vermek üzere ortaya çıktığı şeklindeki materyalistik bir açıklama tarzının son derece abartılı olduğunu söylemek mümkündür.⁶ Böyle bir açıklama tarzı, dini piyasa modeli çerçevesinde mikrososyolojik bakış açısını teorik temellendirmelerinde kullanan günümüz din sosyologlarının, geleneksel doktrinlerin yetersizliği iddiasıyla bireylerin rasyonel olarak yeni bir dini doktrini seçmeleri yönünde, fazla itibar görmeyen bir açıklama biçimini yansıtmaktadır. Nitekim Hz. Muhammet'in en yakın sahabeleri arasında yer alan ilk iki halifenin Müslüman olmalarındaki ana motifin, yeni söylemin hakikat olduğu yönündeki inanç ve kanaatleri olduğunu kaynaklar bize haber vermektedir.

Kuran'ın adalet, doğruluk, paylaşım, cömertlik, kimsesizlere yardım etme ve yetimi gözetme, insanın şeref ve haysiyetine önem verme gibi değerleri, İslam'ın ilk yıllarında farklı dinlere mensup olanlarla ve göçebe kabile mensuplarıyla iletişim kurarak onların İslamiyet'i benimsemelerinde etkili olduğu bilinmektedir. Böylece Hz. Peygamber'in dini mesajında

⁵ Jonathan, B., *Formation of Islam: Religion and Society in the Near Earth, 600-1800*, Cambridge University Press, New York, 2002, s. 67.

⁶ Jonathan, *Formation of Islam*, s. 68.

temellenen yeni aidiyet kimliği, geleneksel kabilevi ilişki ve ittifakları göz önünde bulundursa bile, onlardan oldukça farklı ve kendine özgü bir oluşum olarak şekillenmiştir. Hz. Muhammet kurduğu Medine şehir-devletinde, farklılıkları tanıyan vatandaşlık temelinde geleneksel dayanışmacı ilişkileri de içeren yeni bir grup kimliğini tesis etmiştir.

Kerbela Olayının Sosyo-Politik Arka Planda Kabilecilik Olgusu

Hz. Ebu Bekr tarafından halifelige aday gösterilen ve onun vefatından sonra halife olan Hz. Ömer, kısa sürede yeni devletin sınırlarını Suriye, Irak ve Mısır'ı kapsayacak şekilde genişletmiş ve bunu İslami birlik ve uyuma büyük önem vererek gerçekleştirmişti. Ancak, bu yeni devlet içerisinde çeşitli bölünmelere yol açacak hatta İslam dünyasında etkilerinin günümüze kadar süreceği iç çekişmeler de içten içe devam ediyordu. İslami toplulukta çok ciddi krize yol açan bu fikir ayrılıklarının bir iç savaşa sebebiyet verecek boyutta olduğu da anlaşılmıştı.

Hz. Ömer Ridde olaylarıyla merkezi otoriteye isyan eden bedevileri yerleşik hayata geçirmek üzere Basra, Küfe, Fustat gibi garnizon şehirlerini kurmuş, bunların siyasi sisteme entegre ve bağlı olmaları yönünde bir strateji geliştirmişti. Bedevi kabile mensuplarından bağlılık, disiplin ve yerleşik hayat tarzını benimseme şeklinde özetleyebileceğimiz sosyal ve ideolojik paradigma, Hz. Ömer'in yönetiminde oldukça önemli olmuştur. Dahası İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde de Hz. Ömer'in geliştirdiği bu politikadan yararlanılmıştır. Mesela, XVIII. yy.'da Orta Arabistan (Necd)'da doğan Vahhabi hareketi içerisinde gelişen "ihvan" teşkilatı, Muhammed b. Suud tarafından XX. yy.ın başında kurulmuştur. "Hücer" denen bu yerleşim birimleri bedavetten hederete geçişi göstermek anlamında bugünkü sembolik kullanımıyla Suudi devletinin kurulmasında önemli fonksiyon icra etmiştir.⁷

Hz Ömer'in devlet yapılandırması yani yönetimle ilgili tedbirleri ve kuralları Weber'in otorite tipolojisinde karizmatik otorite tipinden çok geleneksel otorite tipi ve yapılandırmasına benzemektedir. Geleneksel otorite tipinde yöneticinin görev ve sorumlulukları örf adetlere göre belirlenmektedir. Bu durum yöneticinin kişisel beceri ve eğilimlerine göre belirleniyordu. Ayrıca geleneksel otorite tipinde, çeşitli kabile liderleri kişisel bağlılıklarını bildirerek tüm kabilevi topluluklar merkezi siyasi otoritenin yönetimine giriyordu.

⁷ Bkz: Mendel, M., "Rethinking the Islamic Hijra: A Religious Paradigm or an Ideological Instrument of Political Action", *Oriental Archive* 77, 2009, ss. 1-26.

Hz. Ömer halife olduktan sonra Sahabeyi Müslüman oluş zamanlarına göre konumlandırmış, geç Müslüman olanları ya da epeyce bir müddet Müslüman olmayı reddeden belki de İslamiyet'i kabul etmekten başka seçenekleri olmayanların marjinalleşmesine yol açacak bir politika takip etmiştir. Buna göre daha çok Şam'a gitmeyi tercih edenlerin Mekke'nin Fethi'nden sonra Müslüman olan Kureyş'in ileri gelenlerinin olması tesadüfi değildir. Her şeyden evvel Mekke fethinden önce bu şehir-devletinde yüksek statüye sahip olup itibar gören ve imtiyaz sahibi Kureyş kabilesine mensup bazı kişiler, Mekke'nin fethiyle birlikte Müslüman olmalarına rağmen statüleri elinden alınmış ve daha asi bir konuma getirilmişlerdir. Çünkü Müslüman oluş sırasına göre aşağı veya üstün bir statü verme yoluna gidilmiştir. Daha çok Suriye'ye, Şam'a gidenler Emevi devletinin kuruluşuna giden yolda çok etkili olmuşlar ve Mekke'deki eski statülerini yeniden elde etmeye çalışmışlardır. Zaten Hz. Osman halife olarak seçildiğinde, marjinalleşmiş ya da çevrede olanları merkeze taşımış⁸ bir anlamda bu kişilerin eski itibarlarını iade etmiştir.

Mekkeli büyük tüccarların istisnası ile yarımadanın ister bedevi ister yerleşik tüm sakinleri kötü iklim koşullarından ve yetersiz tabii kaynaklardan dolayı yoksulluk içerisinde hayatlarını sürdürmekteydi. Hz. Ömer, ridde olaylarının sebebiyet verdiği iç huzursuzlukların hallinden sonra bu gücü, Suriye, Irak ve Mısır'a yönlendirmiş ve buraların fethinden sonra iyi gelir elde edilmişti. Ancak Müslümanlar arasında farklılaşmaya yol açan yeni servet edinimine, kısa zaman sonra bu durumdan rahatsızlık duyan sahabelerce İslam'ın eşitlikçi ve adaletli yüzüne vurgu yapılarak karşı çıkılmaya başlanmıştı.

Hz. Osman, Irak (Küfe ve Basra), Mısır ve Suriye'ye kendi ailesine mensup olanları yönetici atayarak bu bölgelerin kontrolünü akrabaları vasıtasıyla elinde tutmak istemiştir. Bu tür uygulamanın, dönemin tarihi ve siyasi şartlarının bir gereği olarak mazur görülmesi gerektiği yönünde görüşler ileri sürülse de, Irak'ta bilhassa Küfe halkı arasında Hz. Osman'ın bu uygulamalarına karşı hoşnutsuzluğun gelişmekte olduğu da ifade edilmiştir. Hz. Osman'ın sahabelere karşı bu ayrımcı tutumu, hatta kimine kötü muamele etmesi, kendi sonunu hazırlayacak olan dramatik olaylara kaynaklık etmiştir. Buna ilaveten fetihlerin bir sonucu olarak patronaj ilişkileri, itaat ve zayıfın kuvvetliye boyun eğmesi gibi sosyal ilişki ağları kurumsallaşmaya başladı. İslam'ın ısrarla üzerinde durduğu eşitlik ve adalet temelli ilişkilerde bir zayıflamanın izleri dikkatlerden kaçmıyordu. Aslında

⁸ Jabali, F., *Companions of the Prophet*, s. 153.

bu ilk İslami fetihler, buralarda yaşayan insanların kendi yönetimlerinin baskısından kurtulmak istemeleri ve İslami değerlerin çekiciliği ile kolay olmuştur.

Hz. Osman yönetiminde maliye gelirlerinin azalması, buna karşılık artan fiyatlar halk arasında ciddi ekonomik sıkıntıya yol açmıştı. Bedeviler Kufe ve Basra gibi garnizon şehirlerinde, maruz kaldıkları ancak alışık olmadıkları merkezi kontrole içeriyorlardı. Ayrıca merkezîyetçi bir devletin, düzenli vergi ihdası ve kendi liderlerinin idaresi altında bağımsız hareket eden ve daha çok hayvancılıkla uğraşan kabilelerin, merkezi yönetimin kontrolü altına girmeyi istememeleri, hatta yönetici kabile ile kendilerini eşit görüp yeni idareye karşı meydan okumaları gibi sebepler bölgede huzursuzlukları tırmandırıyordu. Yeni idarenin hukuki düzenlemelerini ve merkezi idareyi temsil eden bürokrasiyi düşman görerek, kendi kabile geleneklerine ve inanç biçimlerine sıkıca sarılıyorlardı. Öte yandan, dinin mitleri ve sembolleri, kendi mahalli moralite kavramlarını güçlendirecek ve haklılandırarak şekilde yeni bir yorumlamaya tabi tutuluyordu. Bu toplulukların etnosentrik eğilimleri öylesine güçlü olmuştur ki, dinin lokalleşmiş versiyonu, inancın tek doğru anlayışı olarak görülmüş ve bu uğurda gerekirse savaşa da göze alınmıştır. Ayrıca bu partikülaristik eğilimler, liderlerce taraftarlarını belli davalar uğruna kolayca mobilize etmeye yol açmıştır.⁹

Hz. Peygamber'in kurduğu Medine şehir-devletinde şehirleşme süreci ile birlikte dinle siyasal otoritenin farklılaşması yönünde bir eğilimin işaretlerine rastlanmaktadır. Zaten şehirleşmeyi içeren medenileşme, beraberinde gayr-i şahsi ilişkilere dayalı bir kurumlaşmayı da getirmektedir. Bu bakımdan İslam'ın ilk yıllarındaki İslami tecrübe, belli tarihsel bağlamdaki insani etkileşiminin bir ürünü olarak dini renk tonuyla somutlaşmıştır. İşte bu süreçte gözlenen hızlı sosyal değişim, karizmanın rutinleşmesi ya da kurumsallaşma bağlamında dini söylemde de bir farklılaşmaya neden olmuştur.

İlk dönemlerinden itibaren kurumsallaşmaya başlayan İslam dininin evrenselci karakteri öne çıkarken, kabile mensuplarının lokal kültürleri ve adetlerinden oluşan folk inanç biçimleri de ağırlığını korumuş, ikisi arasında çatışmalı ilişkiler kendini hissettirmeye başlamıştır. Din sosyologları kitlelerin rasyonelleşmiş bir teoloji ile nadiren hareket ettiklerini buna karşılık belli bir gelişme gösteren dinin lokalleşmiş versiyonlarının halk

⁹ Roberts, Religion in Sociological Perspective, s. 64; 95.

kitlelerini harekete geçirmekte etkili olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰ Buna göre formel dini oluşumlarda ve resmi dinin çeşitli popüler dindarlık biçimlerini oluşturan küçük sekt tipi organizasyonların formasyonunda belli bir etnisiteye ya da gruba ait olma, aynı coğrafi bölgeyi paylaşma ve sosyal tabakalaşma sisteminde aşağı yukarı benzer konumda olma gibi faktörler, sosyolojik unsurlar arasında sayılmaktadır.¹¹

Tam da bu noktada Hariciliğin Necd ve Hicaz bölgesinde yaşayan, hiçbir otoriteye bağlanmak istemeyen, çöl şartlarının sert karakterli ve savaşçı yaptığı Rabia kabilesinin mensupları arasından çıktığı belirtilmiştir.¹² Muhammed b. Abdilvahhab tarafından 18. yy.da kurulan ve Hanbelilik anlayışı çerçevesinde katı bir İslam yorumu olan Vahhabilik hareketi, Necd bölgesinde yaşayan bedeviler arasında hızla yayılmış ve kendi dini anlayışının tek doğru olduğunu iddia ederek düşman gördüğü Osmanlı yönetimine karşı savaş açmıştır.

Peygamberimizin vefatından sonra halifelik Ehl-i Beyt'in hakkı olduğu yolundaki tartışmalar çerçevesinde Hz. Ali'nin hilafet makamına Hz. Osman'dan sonra getirilmesi gelişmekte olan iç çekişme ve mücadeleleri iyice su yüzüne çıkarmıştı. Bu çerçevede Hz. Osman'ı öldürenlerin cezalandırılması ya da geleneksel kan talebi, Muaviye'nin olmazsa olmazı olarak her fırsatta dile getirilmekteydi. İzlediği tüm politikalarında nihai hedef olarak yönetimi ele geçirmede her yolu mübah gören Muaviye, hazırlıklarını ve planlarını Hz. Ali'nin bu makamdan uzaklaştırılması dâhil, hilafet makamına geçmeye odaklamıştı.

Bu süreçte Peygamberimizin eşi Hz. Ayşe ile yine Peygamberimizin sağlığında çok önemli işler yapan ve valilik talepleri Hz. Ali tarafından reddedilen Talha ve Zübeyr'in oluşturdukları ittifakın Basra'da yeni bir yönetim kurma girişimleri, Hz. Ayşe ile Hz. Ali'yi karşı karşıya getirdi. Nihayet her iki taraf arasında cereyan eden Cemel Savaşı'nda Talha ve Zübeyr dâhil on bin Müslüman'ın birbirlerinin kılıçlarıyla öldürülmesi Hz. Ali'yi savaşın galibi yapmış, ancak şöhretini de hayli gölgelemiştir. Şüphesiz bu olaylar, savaşta nötr kalarak nihai hedefine kilitlenen Muaviye'nin işine yaramıştır.

¹⁰ Roberts, K. A., Religion in Sociological Perspective, Wadsworth Publishing, California, 1990, s. 94.

¹¹ Bkz: Bodur, H. E., "Sekt (Fırka) Tipi Dini Organizasyonun Örneği Olarak Haricilik Hareketine Sosyolojik bir Bakış", KSÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 5, Sayı 10, 2007, s. 25-55.

¹² Günaltay, Ş., İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997. S. 50.

Bu savaşta taraflardan biri olarak Hz. Ayşe'nin aktif olarak yer almasında "İfk Olayı" denilen ve bununla ilişkili olarak Hz. Ali ile aralarında yaşana ciddi kırgınlığın etkili olduğu söylenmiştir. Ancak Hz Ayşe ile Hz. Ali arasındaki bu düşmanca tutumun sürdürülmesinde sosyo-politik çıkar çatışmalarının da önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Hz. Ayşe, babası Ebu Bekr'in hilafete getirilişi esnasındaki çıkar çatışmalarını tecrübe etmiş bir kadın olarak Hz. Peygamber'in eşi olması hasebiyle toplum içerisinde belli bir saygınlık ve konum elde etmişti. Kıt olan sosyo-politik ve ekonomik kaynaklar üzerindeki hâkimiyet mücadelesi çatışmacı sosyolojik din teorisine göre, dini ve ideolojik söylemlerle ifade edilebilmektedir. Hatta geleneksel toplum tipinde kadınların, eğer kontrol altına alınmazlarsa fitneye sebebiyet verecekleri şeklinde yaygın bir kanaat hâkimdir.¹³ Hz. Ali ile Hz. Ayşe arasındaki mücadelenin mahiyeti çatışmacı perspektiften bakıldığında daha iyi anlaşılabilir.

Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekr'in halife olarak seçilmesindeki tutumu, Hz. Osman'ın öldürülmesini müteakiben katil ya da katillerin yakalanması ile ilgili takip ettiği politikası ve Emevilerle sosyo-politik çatışmacı ilişkisi az çok hilafetle ilgili niyetini göstermekteydi. Arap olmayan Müslümanların desteğini alarak rakipleriyle mücadele yöntemini benimseyen Hz. Ali, Cemal Vakası'ndan sonra sert tabiatlı, anarşik ruhlu, isyancı ve düzensiz bedevi topluluklardan oluşan askerlerinin şehirli elit zümreleri rahatsız ettiğini anlayacaktı.

Çatışmacı Perspektiften Kerbela Olayı ve Ritüalistik Boyutu

Çatışmacı din teorisi, Marx'ın tüm davranışların ve sosyal düzenlemelerin kişisel çıkara dayalı olarak meydana geldiği şeklindeki formülasyonu etrafında geliştirilmiştir. Bu anlayış, avantajlı grupların nasipsizler üzerindeki etkilerini sürdürebilmeleri için din dâhil elde mevcut her türlü araçtan yararlandıklarını ileri sürmektedir.¹⁴ Nitekim Kufe, Basra veya başka yerlerde eşrafın avantajlı konumu merkezi yönetimin atadığı valilerle düşmüş, dolayısıyla eski prestijli pozisyonlarını koruyabilmek için mevcut sosyal düzenlemeleri dini temelli söylemlerle sürdürme yollarını aramışlardır.

Bedeviler, rasyonel, soyut ve evrenselci karakterdeki kurumsallaşmış resmi dini vurguyu reddetme yönünde tutum geliştirirken mahalli değer ve

¹³ Maarouf, M., "Aşura as a Female Ritual Challenge to Masculinity", Arabica 56, 2009, s.415.

¹⁴ Çatışmacı teori ve dini çatışma hakkında bkz. Roberts, Religion in Sociological Perspective, ss. 61-70.

adetlerin hâkim olduğu kendi lokalleşmiş informel dini söylemlerini üretmeye daha istekli olmuşlardır. Bu çerçevede Emeviler elde ettikleri avantajlı durumlarını sürdürebilme noktasında, gerçeğin, doğru bilginin, iyiliğin temsilcileri olarak yalnız kendilerini gören bilhassa Irak bölgesindeki çeşitli kabilelerin oluşturduğu ittifakla din üzerinden çatışmaya girmişlerdir. Öte yandan yalnızca kendilerinin hakikati temsil ettiği yönündeki partikülaristik anlayış içerisinde olan topluluklar, kendi dini inanış biçimleri etrafında başka topluluklarla kolayca çatışmaya girebilmekte, liderlerinin etrafında belli davalar uğruna hemen mobilize olabilmektedir.

Şüphesiz bu çatışma biçimi, İslam toplumunun daha ilk yıllarında toplumun birliğini ve bütünlüğünü bozacak, fitne savaşları denen iç çekişme ve çatışmalara yol açmıştır. Görünüşteki anlayış farklılıkları çatışmaların temelindeki önemli diğer nedenleri gizlemiştir. Çatışmacı perspektif, çatışmanın daha geniş birlik ve entegrasyonu bozmasına karşılık grup içi dayanışmaya yol açacağını da ileri sürmektedir. Bu bakımdan ilk önce Hariciler ve daha sonra Şia, sahip oldukları dini farklılıkları çatışmacı anlayış bağlamında her bir grubun kendi iç dayanışmalarını pekiştirerek şekilde sürdürmüşlerdir. Ayrıca grup üyelerinden kendi grupsal değerlerine ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlanmaları istenir. Bunları ihlal edenlerin grupla bağları kesilerek aforoz edilirler. Bu tür uygulamalar ortak davranış ve kader birliği duygusunu geliştirirken grup içi inancın gelişmesine yardımcı olur. Gerçekten bir grup için nelerin reddedildiği üzerindeki anlaşma, grup üyelerinin inanç esaslarını belirlemeye yönelik inşacı yaklaşımdan daha kolaydır.

Ayrıca, dini organizasyon ya da oluşumların kendi içerisindeki güç, imtiyaz ve prestij elde etme mücadeleleri de çatışmanın bir başka yönünü oluşturmaktadır. Bu bakımdan çeşitli Sünni ve Şii dini organizasyon ve oluşumlarda bireysel çıkarların korunması ya da statü ve diğer türden çatışmalar bölünmenin bir nedeni olarak görülebilir. İslam dini kuruluşundan kısa bir zaman sonra, çeşitli sosyal siyasi nedenlerle her birinin kendine özgü amaç ve inançlarıyla çeşitli sektlere ve gruplara bölünmeye başlamıştır.

İslam'ın içerisinde en erken ortaya çıkan bir fırka tipi olan Haricilik, Kureyş'in sahip olduğu ayrıcalıklı konumuna karşı, gerçek İslam'ı temsil etmediği gerekçesiyle hep çatışma halinde olmuştur. Hz. Ali'nin etrafında gelişen "parti" anlamındaki Şia, yeni bir dini siyasi otorite kaynağı olarak İslam'ın liderliğinin Hz. Ali'ye verilmemesini protesto eden bir hareket haline gelmişti. Şia, Hz. Ali'nin Allah tarafından hilafetle görevlendirildiğini, Hz. Peygamberin meşru varisi olduğunu ve "ilk İmam" olarak tayin

edildiğini buna karşılık ilk üç halifenin bu gasp ettiklerini ileri sürerek imamet meselesini dini inanç esası haline getirmişlerdir.

Sekt tipi dini grupların oluşumunda taraftarlarının belli bir coğrafi bölgeden, etnik kökenden ya da sosyal sınıftan gelmeleri önemli rol oynamaktadır. Şia'nın taraftarlarını Yemenli kabilelere mensup olanların oluşturduğunu göz önünde bulundurarak ortak coğrafyaya ve etnik kökene sahip olanların belli bir dini organizasyon tipini oluşturmalarının ihtimal dâhilinde olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Ali'nin Peygamberimizin yerine geçmesi ve Ehl-i Beyt mensuplarının bu göreve getirilmelerinin bir hak olduğu şeklindeki anlayışın Şia tarafından bir inanç esası haline getirilmesi, Yemen'de Seba ve Himyer krallarının soya dayalı olarak seçilmesi geleneğini,¹⁵ buralardan gelen ve Şia'nın taraftarları olan kabilelerin taşıdığını akla getirmektedir.

Her grubun kendisini, İslami toplumun meşru yöneticisi olarak görüp bunu dini nassla delillendirmeye çalıştığı çalkantılı dönemde Kufe, Güney Arabistan'dan ve İran'dan gelen ve mevali denen Arap olmayan Müslümanların yerleştirildiği bir garnizon şehridir. Hz. Ali tarafından başkent yapılan Kufe, bilindiği gibi Hz. Ali'yi ilk destekleyen Müslümanlar olmuştu. Emevi yönetimi boyunca sürekli çatışmaların tarafı olan Kufe halkı, bu sefer Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin'i siyaset sahnesine çekmeye uğraşıyordu. Mekke'de sakin bir hayat sürdüren Hz. Hüseyin, Şia tarafından imam ve gelecekte halife olarak görülme istendiğinden önemli bir itibara sahipti. Taraftarlarının ısrarlı tutumlarına fazla direnç gösteremeyen Hz. Hüseyin, sonunda Kufe'ye gidip Emevilerle karşı mücadeleye karar vermiştir. Öte yandan Cemel vakasında babası öldürülen Zübeyr'in oğlu Abdullah da babasının intikamını alma yolunda, Medine'nin eski itibarının kaybına içerleyen Ensar ve muhacir arasında bir taraftar kitlesine sahip olmuştu

Hem Hz. Hüseyin hem Abdullah bin Zübeyr, Muaviye'nin yerine geçen oğlu I. Yezid'e bağlanmayı reddediyordu. Böyle bir siyasi kargaşanın içerisinde Hz. Hüseyin'in Irak'a gelmesine Emevi yönetimi şiddetle karşı çıkıyordu. Kararından vazgeçmesi yönündeki her çaba ve telkine karşı çıkan ve bu konuda asla taviz vermeyen Hz. Hüseyin, öleceğini bile bile ancak Kerbela'ya kadar gelebilmişti. Kendisini Kufe'ye davet edenlerin Hz. Hüseyin'i desteklemedikleri ve bir avuç yakını ile birlikte kılıçtan geçirilip Hz. Hüseyin'in katledilişi, Kerbela trajedisi olarak İslam tarihinde kara bir leke olarak yerini almış ve bu olayın meydana geldiği gün "Aşure Günü"

¹⁵ Sanders, History of Medieval Islam, s.63.

olarak isimlendirilmiştir. Kufe’de Kays kabilesi ortak yaşam ve düşünce alanını paylaştıkları diğer kabilelerle beraber hareket etmelerinin ortak çıkarlar ve ortak yaşam deneyimlerinin ve bu süreçte yeni yönetim karşısında statüleri düşen eşrafın ve bilhassa köle ticaretinden zengin olan tüccarların Hz. Hüseyin’i çağırmaları ve Kerbela olayı esnasında onu terk etme algılarında kendisini açıkça göstermiştir.

Maddi koşulların insani aksiyon üzerinde büyük etkisinin olduğu ve bu bağlamda Kufelilerin önce Yezid’e biat etmelerine karşın Muaviye’nin ölümüyle biatlarını bozup Hz. Hüseyin’i ısrarla çağırmaları da; ona ve onun ailesine karşı duydukları derin bağlılık ve saygıdan ziyade lokal olarak yaşadıkları ekonomik sıkıntılarda aramak gerekir. Ayrıca bu süreçte kabilevi ve sekteryan anarşiden tek kaçış ve kurtuluşun Emevilerin yönetimi altında bir idareyle mümkün olacağı şeklinde Emevi propagandası da maddi çıkar arayışı içerisinde olan bedeviler arasında da destek buluyordu. Kufe yönetiminde söz sahibi olan eşrafın ekonomik olarak Şam yönetimi tarafından tatmin edilmesi ise Hz. Hüseyin’in terk edilmesi ile neticelenmiştir. Bu bir bakıma Arap kabilecilik anlayışının ahde vefa, şecaat, yardım gibi yüce hislerin yerini ekonomik değerlerin alması anlamına gelmektedir.

Arap fatihler, mevali Müslümanlara ikinci sınıf vatandaş olarak muamele etmişler ve sosyal ayrımcılığa tabi tutmuşlardır. Bu yüzden eşitliğe önem verip ırk ve renk ayrımcılığına karşı çıkan dini düşünce ve aksiyon biçimleri benimsemeye başlamıştır. Bu süreçte toplumsal tabakanın daha çok alt basamaklarında yer alanlar sosyo-ekonomik durumlarına göre dini yorum ve anlayışı benimseyerek farklı dini oluşumlara zemin hazırlamışlardır. Bilindiği gibi “dindarlık” vurgusu, Müslüman topluluğun yöneticilerinde önemli bir gösterge olarak algılanmıştır. Bu süreçte Şia oluşumu bir anlamda Arapçı anlayışa karşı Arap olmayan Müslümanların bir tepkisi olarak da gelişmiştir denilebilir. Tam da bu noktada Muhtar b. Ebi Ubeyd,¹⁶ tepkisel hareketinin geleneksel kabilecilik olgusu üzerine değil mevali çerçevesinde kurmaya çalışarak Arap olmayan Müslümanların yüksek siyasi ve askeri görevlere getirilmeyişi yeni bir biçimde ifade etmiştir. Muhtar Kufe’de Hz. Ali’nin İbn’ul Hanefiyye’nin hâkimiyetini tesis ederek eşitlik temelinde Müslüman Araplarla, Arap olmayan mevali denilen mühtedilere eşit bir statü sağlamıştır.

¹⁶ Hodgson, M.G.S., İslam’ın Serüveni, İslam’ın Klasik Çağı, I. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 166.

Bu oluşum, biz duygusundan daha güçlü bir aidiyet duygusunun doğmasına yol açacak yeni inanç sisteminin kurumsallaşması yönünde giderek güçlü bir eğilimin gelişmesine karşın yeni bir dini söylemin gelişmesine lokal tutum ve değerlere dayalı yeni bir inanç versiyonunun doğmasında yol açacaktır.

Kerbela vakası, tarihi bir süreçte tüm unsurları ve bunların birbirleriyle senkronik perspektiften nasıl ilişkilendirildiği statik çerçevede ele alınmıştır. Ancak Kerbela olayı, her kültürün kendi geçmişiyle irtibatlandığı ve bir şeyler bulabildiği sembol ve ritüel haline dönüşmüştür. Bu bakımdan çeşitli kültürel unsurların etkileşimi sonucu bir süreç olarak bu olgu senkronik tabloyu çoktan aşmış, çeşitli dini toplulukların ya da dini biyografilerin oluşum sürecinde önemli katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla bu süreç dini düşünce ve aksiyonun zamanla gelişip değişmesinde diyakronik bakış açısıyla ele alabileceğimiz yeni bir yapıya dönüşmüştür. Böylece daha önceki Kerbela okumaları fenomenolojik dini açıklama bağlamında sayılamayacak renk ve tonlarda tekrar tekrar üretilerek çeşitli versiyonlarıyla Şii algısının biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁷

Kerbela olayı, bazı grupların hayatında önem verdikleri spesifik tarihi anma toplantısı olarak ritüalistik bir boyut kazanmıştır. Belli periyotlarda tekrarlanan ve dünya görüşünü zenginleştiren bu tür ritüeller bağlularının geçmişte yapılan hataları anlama ve geleceğe yönelik planlar ve fırsatlar sağlama yönünde bağlularını motive edeceği düşünülebilir. Her şeyden evvel, bu tür anma toplantıları çeşitli dini seküler anlamlara sahip olarak mensuplarının eşitlik, adalet, insan sevgisi, yoksulları gözetme vs. değerleri içselleştirerek sosyal dayanışmaya katkı yapan önemli fonksiyonlar da icra edebilir. Ayrıca bu toplantılar geçmişle irtibat kurarak önemli olayları ve şahsiyetleri düşünerek bunların yapıp ettikleriyle ilişki kurulmasında dolayısıyla dini dünya görüşünün gelişmesine katkı sağlayacak niteliktedir.

Öte yandan Kerbela ile ilişkilendirebileceğimiz Hz. Fatıma¹⁸ kültü ile geleneksel patriarkal ve erkek egemenliğine dayalı değer ve kavramları teyit eden formel dini anlayışlara karşı dindarlığın alternatif ifadeleri çerçevesinde informel dini oluşumları zenginleştirme fonksiyonu da icra edebilir. Nitekim kadınların sistematik olarak resmi dinde önemli rol üstlenmelerinin

¹⁷ Kültürün diyakronik ve senkronik eksenleri ile ilgili bkz. Rink, N. Ve arkadaşları,

Introduction to the Study of Religion, Orbis books, New York, 1998, s. 16-17.

¹⁸ Bkz. Zaya Kassam-Hann, Trancendence and the Body: Fatimah as a Paradigmatic Model, Feminist Theology, 30, 2002, ss. 77-93.

engellenmesi ve bu süreçte bir fitne aracı olarak görülmesine Hz. Fatıma sembolü açık bir karşı duruşun simgesel ifadesi olmaktadır.

Sonuç olarak Kerbela olayı ve Hz. Hüseyin'in temel figür olarak bu süreçte mitleşmesi yalanla yaşama geleneğine karşı duruşun önemli bir figürü olarak İslam tarihinde temayüz etmiş bir şahsiyettir. Tüm yaşanan bu tarihsel olayları kutsallıktan arındırarak bir takım erdemleri ve kusurları aşırılıklarla mitleştirmeden ve çarpıtmadan bilmek, anlamak ve açıklamak gerekmektedir.

TARİHSEL TRAJEDİLERİN TOPLUMSAL YANSIMALARI VE YÖN/ANLAM KAYMASI AÇISINDAN KERBELA HADİSESİ

Selim Eren

Siyasî olayların dinsel forma dönüşümü

Dinî kurumsallaşma sürecinde, dinin ortaya çıkışı ve yayılışı esnasında ortaya çıkan bireysel ve toplumsal ilişkilerin, kurumsal dinin oluşumunda etkili olduğu görülmektedir. Bu tarihsel gerçeklik, dinin otantik yapısının tamamıyla toplumsal etkileşim sürecinden müteşekkil bir oluşum, bir başka deyişle insan unsurunun başat olduğu bir süreç anlamına gelmemelidir. Dinin kendine has özgünlüğü, temel öğreti ve buna bağlı kaynaklar açısından yine bulunmaktadır.

Ancak, kanaatimizce İslam dininin bizzat kendisi, yukarıda zikredilen çerçevede insan yorumuna/katkısına açık bir alan bırakmaktadır. Bu, aslında bazı aşırı yorumlarda iddia gibi, dinin insanileştirilmesi ya da insan düşünce ve fiilinin dinileştirilmesi değil, dinin zorunlu olarak insan yapısını dikkate alması anlamına gelmelidir.

Tarihsel ve ideolojik olguların dinsel kalıba dökülmesi insanlık tarihinde örneklerine sıkça rastlanan bir durumdur.

Kerbela hadisesi ardından İslam tarihinde tespit edilen bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Siyasî çekişmeler ve çeşitli isyanlar bir kenara bırakılırsa, Kerbela hadisesinden sonra gerçekleşen ve İslam dini ve toplumunun geleceği açısından son derece önemli olan gelişme, hadisenin inanç boyutundaki tesiridir. Adnan Demircan'ın da belirttiği gibi¹: “Hz. Hüseyin’in öldürülmesi, Şia mezhebinin siyasîlikten itikadîliğe kaymasındaki önemli etkenlerden birisi olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.”

İlk dönem yaşanan siyasî hadiselerinin itikadî kimliğe bürünmesi nedeniyle İslam, sonradan Müslüman olan Türklere siyasî yorumlarla aktarılmış, dolayısıyla Kerbela etrafında oluşan acı ve hüznün, Alevî-Sünnî ayrımı yapmadan vicdanlarda derin izler bırakmıştır.² Böylece Türkler, Ehl-i

¹ Bkz. Adnan Demircan, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, Beyan yay., İstanbul 1996, s. 386

² Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşilik*, Selçuk yay., 4. baskı, İstanbul 1996, s. 55.

Beyt'e siyasal içerikli fakat dinsel bir algıyla bağlanmışlardır. Söz konusu zümrenin doğrudan inanç sistemi içerisinde yer alması ise, Türkiye'de daha çok Alevî zümre için söz konusudur.³

İslam tarihinde yaşanan olayların bazıları ve özellikle de imamet merkezli algılamalarla Ehl-i Beyt ve Kerbelâ hadisesi, dinin kurumsal yapısı üzerinde belirgin bir iz bırakacak boyutta, dinin bizzat aslına dâhil edilmiştir. Ali Şeriatî'nin Safevî Şiası olarak tanımladığı Şiî gelenekte, Safevî ailesinin seyyidlik iddiasıyla Ehl-i Beyt'e bağlılığı ve ardından Ehl-i Beyt düşmanlarından öç alma sloganıyla yola çıkması sonucu bu sufi grup, dinde âlim ve müşdidin yerine geçmiştir. Ehl-i Beyt'le kurulan bağ ile dindeki yerini güçlendiren bu grup, yapmış olduğu yorumlarla en temel İslam konularında bile ayrıştırıcı aşırı yorumlara gitmiştir. Sonuçta, en temel inanç konularında bile Sünni gelenekle Şia arasında önemli ayrılıklar ortaya çıktı. "Safevî ruhanileri, tüm Sünnileri Ehl-i Beyt'in düşmanı, Ali'nin faziletlerinin inkarcısı, Hüseyin'in katili ve Zeyneb'in esir edicisi olarak tanıyorlardı!". Bilinçli bir şekilde inşa edilen dindeki bu ayrışma, siyasal ve kültürel ayrışmaların da desteğiyle çok önemli bir sosyolojik sonucu doğurdu: İran Şiası ve diğer Müslümanların irtibatı bir çok noktada kesilmiş oldu.⁴ Bu ayrılığın, kısmen aşılma ile birlikte günümüzde de varlığını sürdürdüğünü söylemek yanlış olmasa gerektir.

Tarihsel olayların günlük ilişkiler ağında belirleyici rol oynaması, bireysel olarak kişilerin dinsel ve sosyal kimliklerini çalkantılı ve tartışmalı güncel etkilenmeler yerine, kültürel kodları kullanmak suretiyle güncele göre daha kabule şayan ve risksiz bir formatı kullanmak anlamına gelmektedir. Bu tür bir yaklaşım, bireylere kültürel bir liman sunmaktadır ki, böylece kültürel unsurların gündemde kalması, bizzat kabul edenin olduğu gibi, toplumsal kimlik inşasında söz sahibi kişi ve kuruluşların hassasiyetle devamı yönünde çaba harcadıkları bir durum olmaktadır.

Soyun Kutsanması ve Kutsalın gücü

İnsanların, sevdikleri insanları yüceltmeleri ve onları hatalardan uzak görmeleri anlaşılabilir bir psikolojik vakiydir. Konu dinî kimliği olan kişiler olduğunda durum daha da net görünür bir hal almaktadır. Dinlerin Peygamberleri ve dinin yayılmasında etkili olan kişilere karşı beslenen sevgi, zaman içerisinde bazen abartılı noktaya vardırılabilmiş, bazen ana mesajın da önüne geçebilmiştir. Bunu Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam dininde aşırı

³ Şahin Gürsoy-Recep Kılıç, *Türkiye Aleviliği*, Nobel yay., Ankara 2009, s. 56, 58.

⁴ Ali Şeriatî, *Ali Şiası Safevî Şiası*, s. 111-112, 169 (4.dipnot).

yorumlarla Peygamberlere atfedilen, bazen insanlık sınırlarını zorlayan üstün vasıflarda görmekteyiz. Ayrıca şunu da biliyoruz ki, herhangi bir mezhep ayrımı yapmadan, Hz. Peygamber'e duyulan sevgi onun vefatından kısa bir süre sonra yukarıdaki çerçevede abartılabilmıştır.

Dinin gelişinde ve yayılışında etkili olan kişilerin, zaman içerisinde merkezde yer alan dinin tebliğcisine yakınlığıyla orantılı olarak kutsandığı görülmektedir. Hz. Ali'nin bu manada İslam'ın yayılmaya başladığı andan itibaren sürekli Hz. Peygamber'in yanında bulunması ve kendisine birçok konuda yardımcı olması göz ardı edilemez bir gerçektir. Aynı şekilde Hz. Hüseyin'in de Hz. Peygamber'in torunu olma ve onun değerini öne çıkaran hadislerin nakledilmesi yanında, İslamî hassasiyeti öne çıkmış bir kişi olması önemli bir noktadır.

Yine de, Ali Şeriatî'nin dikkat çektiği gibi, aşırı yorumlarla Ehl-i Beyt'in dindeki yeri zaman zaman abartılmış, hatta bazen bütün insanlığın ve âlemin yaratılışı için yegâne sebep noktasına vardırılmıştır.⁵

Kutsanmış kişilerin varlığı, sonuçta onların yaşadığı dönem ve sonrasına da sirayetle kutsanmış bir tarih de oluşturmaktadır.

İslam tarihinde ortaya çıkan siyasî mücadeleler sırasında kutsanmış soya mensup kişilerin, zaman zaman soylarının gücünü arkalarına alarak mücadele yolunu seçtikleri görülmektedir.⁶ Buna karşın, Kerbelâ hadisesi başta olmak üzere, Hz. Ali'den sonra yaşanan Ehl-i Beyt'e karşı siyasî muhalefetin ve mücadelenin kaynağında, halifelerin kendi iktidarlarına karşı gelebilecek her türlü güç ihtimalini baskı altına alma ya da ortadan kaldırma yoluna gitmeleri bulunmaktadır.⁷

Diğer taraftan, tarihte, Ehl-i Beyt'in dinî ve buna bağlı siyasî nüfuzunu kullanmak için bazı kişi ve grupların, kendilerini bu kutsanmış soya

⁵ Ali Şeriatî, *Ali Şiasî Safevî Şiasî*, (çev. Feyzullah Artinli), Yöneliş yay., 2. baskı, İstanbul 1990, s. 148, 149. ("Mufazzal b. Amr, İmam Sadık'tan şöyle nakleder: "...Adem ve Havva'nın cennette, bu on dört masum imamın makamı gözlerine çarptı. Bu makam kimdendir? diye sordular. İlahi celalet makamından, Muhammed, Ali, Fatıma, Hasaneyn ve Hz. Mehdi'ye kadarki imamlardandır, diye cevap geldi. Eğer bunlar olmasaydı sizi yaratmazdım. Sakın haset gözüyle onlara bakmayın, onların makamını temenni etmeyin. Fakat, Şeytan vesvese verdi ve külli mutlak velayet makamını temenni ettiler; İmamların makamını kıskandılar. Sonra tövbe dilediler. Allah, "Evliyanın o mukaddes nurlarına tevessül edin." buyurdu. Dört masuma tevessülden sonra Allah onların tövbesini kabul buyurdu.")

⁶ Bu konuda çarpıcı bir örnek, M.762 yılında Abbasilere karşı isyan eden Hz. Ali soyundan Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'nin halife Mansûr'a gönderdiği mektupta bariz bir şekilde görülmektedir. Bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhü'r-Rusul ve'l-Mülûk*, (thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire, t.y. vii, s. 567-8, (aktaran: M. Ali Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, Rağbet yay., İstanbul 1999, s. 50-52

⁷ Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt*, Gelenek yay., İstanbul 2004, s. 502.

dayandırdıklarına şahit olmaktayız. Bundaki yaygın amaç, siyasî açıdan söz sahibi olmaktır ki, bu eğilim Kerbelâ hadisesinden sonra başlamıştır denilebilir.⁸

Şunu da belirtmek gerekir ki: İslam tarihinde Kerbelâ hadisesi gibi siyasî ve toplumsal kökenli sorunların ortaya çıkışı, İslam dininin öngördüğü insan ve toplum yapısının kurulmasında bireysel ve tarihsel etkenler nedeniyle zaman zaman ortaya konan ideal sistemden ne şekilde sapıldığını gözler önüne sermektedir. Aynı şekilde, ortaya çıkan bu çizgiden sapmaların varlığı, aynı dönemde yaşayan ve daha sonra gelen inananlar açısından kutsanmış ve idealize edilmiş dinin ilk inananları ya da onları takip edenler hakkında bir takım kuşkuların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Dinî Karizma ve Karizma Aktarımı

Weber'in dinlerin kurucuları ya da peygamberleri için söz konusu ettiği "karizma"⁹ kavramı çerçevesinde düşündüğümüzde, Hz. Ali için, Sünni, Şii ya da Alevi gelenek ayrımı yapmadan az veya çok bir tür karizma paylaşımı ya da karizma dağılımı diyebileceğimiz bir durumla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'de var olan karizma, farklı insanlara da paylaştırılarak ama daha çok da Hz. Ali'de yansıtılarak varlığını sürdürmüştür demek yanlış olmasa gerektir.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından ortaya çıkan halifenin kim olacağı tartışmalarında, baştan itibaren öne çıkan düşüncelerden biri, halifenin aynı soydan birinin olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştı. Daha sonra somut olarak Ehl-i Beyt çerçevesinde yoğunlaştırılan bu düşünce, yine Weber'in "irşî karizma"¹⁰ tabiriyle açıklanabilir bir durumdur.

Muaviye ve özellikle de Yezid, tarihsel şahsiyetin ötesine geçerek toplumsal ayrışmanın merkezinde yer alan sembolik bir sanal kişiliğe dönüşmüşlerdir. Bu sanal kişiliğin sürekli olarak zihinlerde ayrıştırıcı bir etken olarak işlev görmesinin yolu da, onu mütemadiyen tekrar etmekten geçmektedir. Böylece tersinden bir işlevle, Ehl-i Beyt'in karizmasının güçlendirildiği anlaşılmaktadır.

Hz. Ali ile başlayan ve Hz. Hüseyin'le devam eden söz konusu karizmatik yapı, Şii gelenekte daha sonra onları takip eden on iki imamlara da paylaştırılarak devam etmiştir.

⁸ Bkz. M.Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Yediveren yay., Konya 2004, s. 156-160.

⁹ Bkz. Max Weber, *The Sociology of Religion*, (trans.: Ephraim Fischhoff), Social Science Paperbacks, London 1966, s. 46 vd.; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (Haz. H.H. Gerth-C.W.Mills), (çev. Taha Parla), Hürriyet vakfı yay., 2. baskı, İstanbul 1987, s. 252.

¹⁰ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s. 254

Kerbela üzerinden dinsel yapının yeniden tanımlanması

Kerbela hadisesi, yeni bir dinin olmasa bile, inanç ve uygulamalar bakımından farklılaşmış bir yeni dinî formun oluşmasında merkezi bir yer işgal etmiştir. Olayın, daha çok bir siyasal ve yorumlarla dinsel bir olgu olması konusunda araştırmacılar hemfikirdirler. Daha da öte giderek, hadisenin sürekli gündemde tutulması ve güncel olabilmesi için din ya da din yorumlarının bizzat içerisinde yer bulması, bilinçli bir dinî gelenek oluşturma –ki bunun içinde inanç ve ibadet boyutu gibi dinin kökenine ilişkin unsurlar da vardır- çabası sergilenmektedir.

Dinlerin gerek merkezdeki farklı yorumlarında, gerekse mezhepsel ayrılıklarında, içinde oluştukları sosyo-kültürel ve siyasal ortamdan etkilenerek şekillenebildikleri sosyolojik bir olgudur. Sosyolojinin ilgili alanları, incelemelerinde bu sosyo-dinsel gerçekliği ortaya koymaktadırlar.

Ancak şu da var ki; mezhepsel şartlanmışlıklarımızı bir kenara bırakırsak, aslında yukarıda zikredilen bir tür yapı oluşturucu işlev gören Kerbela hadisesi sayesinde dinin farklı bir yorumunun, bazı durumlarda dinin kendisinin yerine ikame edilmiş unsurlarla karşımıza çıktığını inkar edemeyiz.

Kişiler üzerinden dinî inanç ve uygulamaları tanımlama/şekillendirme farklı dinlerde görülebilen bir olgudur. Kerbela hadisesi üzerinde yoğunlaştığımızda, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesi ümmette adeta genel bir pişmanlık duygusu oluşturmuş, bu pişmanlığın telafisi için zulme uğrayan Hz. Hüseyin, sembolik bir şahsiyete büründürülerek dinde –normalde olmayan bir pozisyona oturtulmuştur. Bu kısmen Sünni gelenekte bulunmakla birlikte, daha yoğun olarak Şii gelenekte görülmektedir.

Tarihin, bireysel ve dinî/millî kimlik oluşumunda rol oynadığı bilinmektedir. Kimlik oluşumunda, kişinin veya grupların kendisini nasıl gördüğü kadar, diğer insanların onu nasıl gördüğü de belirleyicidir. Bu bakımdan, dinsel muhaliflerin, siyasi rakiplerini belirli kalıp yargılar aracılığıyla tanımlaması sıkça görülen bir durumdur.

Şiiilerin ya da Türkiye'de bazı Alevilerin (tespit edilebildiği kadarıyla) Sünnileri Yezid olarak tanımlamasında, yukarıda zikredilen kalıp tanımlama tarzının etkisi bulunmaktadır. Her ne kadar bu tür tanımlamayı yapanlar çoğu zaman bilinçli davranmasalar da, söz konusu tanımlamaya zaman zaman rastlanılmaktadır.

Şiilik'te önemli bir prensip olan Tevellâ ve Teberrâ'ya bakıldığında, siyasî ve dinî boyutun iç içe girdiği, fakat etkinlik bakımından daha güçlü olan dinî yönün öne çıkarıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'i sevmek,

soyunu ve onun soyunu sevenleri sevmek anlamına kullanılan Tevellî ve Hz. Muhammed soyuna düşman olanlardan ve bu kimseleri sevenlerden uzak durmak anlamına gelen Teberrî, ilk dönem İslam tarihinde yaşanan hadiselerden esinlenerek dinsel görünümlü bir tür sosyo-politik ayrışma argümanı olarak kullanılagelmiştir. Nitekim bu prensip, Şiiliğin merkezî bir propaganda aracı olarak Safevîler tarafından aktif bir şekilde kullanılmıştır. Türkiye’de Alevilere yansıma şekli bir tür yön kaymasıyla birlikte yaşanmıştır. Kutlu’nun da belirttiği gibi¹¹, Alevi-Bektaşî gelenekte Teberrî, Muâviye, Yezîd ve Mervân’da yoğunlaşan bir lânetlemeye dönüşmüştür.

Tevellâ ve teberrâ, başlangıçta bir mezhebin belirleyici prensibi olarak sosyo-dinsel bir yapı oluşturucu etken olarak ortaya çıkarken, zaman içerisinde benzer şekilde sosyo-dinsel işlevlerle ayrıştırıcı ve dışlayıcı bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili trajik durum, insanların vicdanlarında tarihsel duruma uygun düşen ve zaman zaman bunu da aşan bir anlamla yer etmekte iken, yukarıda bahsi geçen prensip tarihsel arka planının da ötesinde bir anlam yüklenerek günümüze de taşınmıştır.

Günümüze gelindiğinde, Şiilerdeki kadar yoğun olmasa da (Türkiye’de) Sünnilerde de Aşure günlerini anma uygulamaları yeniden canlandırılmakta, başta Caferî ve Alevî gruplar olmak üzere, Kerbelâ anma törenleri kamusal alanda daha görünür hale gelmektedir. Bunu, dinsel aidiyetlerin canlanması ile paralel bir dış vurum artışı olarak görmek mümkündür. Bunun da ötesinde, belki daha ileri bir iddiada bulunmak gerekirse, İslam’ın görünürlüğündeki şekilsel değişikliklerde bir anlamda tarihsel olaylar (trajediler) tekrar sahnede rol almaya başlamıştır ki, bunlar içerisinde de en önde gelen figür Hz. Hüseyin olmaktadır.

Anadolu’da yapılagelen birçok cem ayininde, Kerbelâ hadisesi hatırlanır ve bu aynı zamanda “Lanet Yezid’e!” nidalarıyla bir tür kınamayla¹² hissedilen acı nefrete dönüşür. Bu tür bir haykırış, katılanların yakinen hissettikleri gibi, topluluk içerisinde önemli bir hissî bütünleş için işlevseldir.

Yine, bazı bölgelerde rastlanılan, lanetleme ritüelinin grup içindeki rolü; grubu birleştirme noktasında etkili olan acının ve buna bağlı nefretin tekrarı, her bir tekrarda bireysel ve toplumsal bilinçte varlığını derinleştirmekte, böylece grup içi birlik ve beraberliğin bir aracı olarak işlev

¹¹ Sönmez Kutlu, “Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi”, *İslâmiyat*, c. 6, sayı: 3, 2003, s. 49

¹² Bir örnek anlatım için bkz. Irène Mélikoff, *Uyur idik uyardılar*, (çev. Turan Alptekin), Demos yay. 3. baskı, İstanbul 2006, s. 47

görmektedir. Lanetleme ritüelinin grup dışına dönük rolü ise, toplumsal dışlama ve kategorik algılamaya sebep olacak niteliktedir.

Dinî Sembollerin oluşumu açısından Kerbela'nın Değerlendirmesi

Ana dinî sembollerin oluşumu genelde, dinin ortaya çıktığı ilk dönemde gerçekleşmektedir. Ancak, dinin kurumsallaşması esnasında yaşanan süreç, farklı kültür mensuplarının dine katılımı ve ortaya çıktığı coğrafyadan farklı bölgelere yayılmasıyla birlikte söz konusu semboller çeşitlenmekte ve bu çeşitlilik yayıldığı kültür havzasının genişliğine paralel olarak artmaktadır.

Konumuz açısından Hz. Ali'nin ve ardından Hz. Hüseyin'in din (hem inanç hem de uygulamalardaki yansımalarıyla) içerisinde yerleştirildiği konuma bakmak gerekiyor. Doğrudan dinin kurucu peygamberi olmayan bu iki şahıs, İslam'ın yayılışı sırasında üstlendikleri roller ve bunun ardından oluşturulan siyasî-mistik anlam yüklemeler sayesinde dininin tam da içerisinde bir yere yerleştirilerek kendi özsel kimliklerini aşarak sembolik bir kişilik kazanmışlardır.

Hz. Ali'nin tanrılığını iddia eden bazı marjinal grupları hesaba katmasak bile, bu noktada yoğunluğu farklı olmak üzere, Şîî gelenekte ve hatta kısmen Sünnî gelenekte bu şahıslar, dinsel bir kimlik inşası sonucu din içerisinde önemli yere yerleşmişlerdir.

O kadar ki; Şîî gelenekte Hz. Ali, Müslümanların temel inanç kabulünün kısa bir formülü olan kelime-i tevhide (Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah) yapılan "Aliyyün veliyullah" ekiyle, inanç çerisindeki yerini pekiştirmiş oldu. Böylece Hz. Ali, Ocak'ın ifadesiyle, bu inanç tarzının mensuplarınca Hz. Muhammed'le hemen hemen eşit bir konuma yükseltildi. Bununla da kalınmayarak, onun soyundan gelen on bir kişiye de ruhaniyet izafe edildi.¹³

Aynı şekilde, Şîî dinî gelenekte dinin merkezinde yer alan namaz esnasında kutsal kabul edilen Kerbelâ toprağından yapılmış mühür (ya da türbet) adı verilen parçanın kullanımı da, yukarıda bahsedilen kişilerin ve tabii ki Kerbelâ'nın ibadet içerisinde sembolik olarak yer almasına iyi bir örnektir.

Benzer şekilde, duyulan pişmanlığın dışı vurumu olarak algılanabilecek olan, kendini kırbaçlama, şehitlerin acısını hissetme ritüelleri de, yine sonradan oluşturulmuş ve kısmen dinin aslı içerisinde yerini almış sembollerdendir.

¹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, (haz. A.Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2005, s. XII.

Kerbelâ trajedisini zihinlerde canlı tutmanın en etkin aracı, onu mutad anmalarla gündemde tutmaktır. Hadisenin gerçekleşmesinden çok kısa bir zaman sonra ortaya çıkan pişmanlık, “Muharrem matemi” olarak kurumsallaşmış ve zaman içerisinde bazı dinî yorum ve uygulamalarda dinin merkezine kadar ulaşan bir etki yaratmıştır. Bu durumun psikolojik gerekçelerini düşündüğümüzde; Hz. Hüseyin başta olmak üzere olayda şehit olanların acısını duyma yanında, olaya müdahale etmeme ya da edememenin yarattığı pişmanlık duygusunun etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Şüphesiz Kerbelâ hadisesinin toplum vicdanında geniş iz bırakması ve olayın gerçekleşmesinden günümüze kadar geçen zaman içerisinde Müslümanların gönüllerinde derin acı bırakan bir olay olarak varlığını devam ettirmesinde, Kerbelâ’da şehid edilenlerin öldürülmeden önce maruz kaldıkları sudan ve hareket imkânından yoksunluk ile öldürülme esnasında ve öldürüldükten sonra cesetlere uygulanan kötü muamelenin¹⁴ etkisi büyüktür.

Kerbela Trajedisinin Tekrarlanan Ritüellere Dönüşümü

Tarihsel ayrışma olaylarını sürekli gündemde tutmanın birkaç nedeni ve sonucu olmaktadır:

1. Ayrışmanın dinsel kabul ve bazı ideolojileşmiş dinimsi kabullerinin ayakta kalmasını sağlamak, ya da ayakta kalması istenilen kabullerin dayanakları olarak kullanmak,
2. Güncel dinsel ve sosyal ilişkileri, bağımsız yeni türedi ilişkilerden oluşturma yerine tarihsel postülanın üzerine inşa ederek, böylece dinsel, siyasal ya da ideolojik statülerin sorgulanmasını önlemek,
3. Günümüz bireysel ve toplumsal dinî kimlik tanımlamalarında geçmişin argümanlarından yararlanmak, böylece kadim gelenekle otantik bağ oluşturmak.

Tarihçiler, bize Kerbelâ hadisesinin akabinde başta Kûfeliler olmak üzere ortaya çıkan pişmanlık ve suçluluk duygusundan kaynaklanan bir hüznün varlığını aktarmaktadırlar. Ancak, öyle anlaşılıyor ki, söz konusu hüznün ifade ediliş şekli ve yaygınlaşması daha sonraki zamanlarda gerçekleşmiştir. İbn Kesîr’in belirttiğine göre, Kerbelâ’yı anma törenleri (yas törenleri) 400’lü yıllarda ortaya çıkmıştır. Aşûra gününde Bağdat ve diğer bazı şehirlerde sokaklarda davullar çalındığı, sokaklarda hüznü yansıtabilecek dağınıklık (yollara kül ve saman savrulması gibi) meydana getirildiği,

¹⁴ Olayın meydana geliş şekliyle ilgili geniş bilgi için bkz. M. Asım Köksal, *İslam Tarihi: Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, Akçağ yay., II. Baskı, Ankara 1984

kadınların kendilerini döverek ve ağlayarak sokaklarda dolaştıkları ve buna benzer bir takım uygulamalarda bulduklarını aktarmaktadır. Ayrıca, Hz. Hüseyin'in susuz bırakıldığı ve bu şekilde öldürüldüğü için onun hatırına su içilmediğini söylemektedir. Bu şekilde, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sorumlu tuttukları Emevîleri protesto etmiş oluyordular.¹⁵

Zaman içerisinde yaygınlaşan Kerbelâ'yı anma ritüelleri, Ali Şeriatî'nin: "...halkın taassuplarını ve bilinçsiz duygularını harekete geçirmek için... İslâmî değil, Hıristiyanlığın üslubunca dinî karnavallar ve tarihî trajediler" düzenlemekle suçunu Safevîlere yüklediği,¹⁶ fakat aslında farklı boyutlarda Safevîler dışında başkaca gruplar tarafından uygulanagelen bir yas ve kınama kültürünü doğurdu.

Şeriatî'ye göre Safevîlerce Muharrem ayında Hz. Hüseyin'den bahsedip ağlamalar, taklitçi bir yas tutma şeklidir ve onların asıl amacı gerçek Şiiliğin öğrenilmesine engel teşkil ederek halkın bilinçlenmesine mani olmaktadır.¹⁷

Tarihsel trajedileri zihinlerde canlı tutmak ve güncel yaşama yansımalarını devamlı hale getirmek için bir takım ritüellere başvurmak sık rastlanan bir durumdur. Bu manada en fazla tekrarlanan şey, belirli zamanlarda (ağırlıklı olarak yıl dönümlerinde) anma programları tertip etmektir. Bu manada Kerbela hadisesi yıllarca kendisine özgü ağıt yakanlar, edebî ve kültürel miras içerisinde çeşitli ürün verenlerce canlı tutulmuştur. Kerbela hadisesi Sünnî veya Şii bir hareketin sonradan kurumsal yapılarında farklı anlamlarda yansıma bulmasıyla birlikte, farklı tür anlama ve anmaya tabii olmuştur. En güçlü gelenek de, şüphesiz Şii gelenekte meydana gelmiştir. Bunun için anmayı hüznü ve dolayısıyla etkili hale getirecek ağıt yakanların yüzyıllardır varlığı bilinmektedir. Diğer taraftan, günümüzde de gerek diğer İslam ülkelerinde, gerekse ülkemizde, her yıl gerçekleştirilen Aşûra anma programlarında Kerbela'da ölenlerin acılarını hissetmek ve bunu hissettirmek adına çeşitli programların düzenlendiği bilinmektedir. Olayı dramatize eden tiyatro gösterilerinin sahnelenmesi, açık havada zincirle insanların sırtlarını kanatıncaya kadar dövmesi, okunan mersiyeler eşliğinde gözyaşları dökülmesi hep bu türden örneklerdir.

Toplumun İslam tarihinde öne çıkan isimlerin gerçek kimlikleri hakkında bilgisiz olmaları, onların geleneksel olarak tekrarlanan ve idealize edilen farklı bir kimlikle anılmaları sonucunu doğurmuştur. Ali Şeriatî bu

¹⁵ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk.: Ali Şîrî), Beyrut 1988, VIII, s. 220. (aktaran: Adnan Demircan, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, Beyan yay., İstanbul 1996, s. 382)

¹⁶ Şeriatî, *Ali Şiâsi Safevî Şiâsi*, s. 179-180

¹⁷ Şeriatî, *Ali Şiâsi Safevî Şiâsi*, s. 180-181

konuda şöyle der: "...bizim halkımız, bütün yıl boyunca bu adları yineliyorlar; gece gündüz onlar için gözyaşı döküp salavat getiriyor, oturumlar düzenliyorlar. Onların kerametlerinden, mucizelerinden söz ediyor, onlarla ilgili şiir, övgü ve menkıbeler söylüyorlar. Oysa onlara ilişkin tek bir kelime bile bilmiyorlar."¹⁸ Şeriati, halk nezdinde geleneksel din anlayışının sürdürülmesinde din adamı vasfı kazanmış insanların, söz konusu bilgisizliğin giderilmesindeki sorumluluğuna dikkat çeker.

Kerbela'nın nesilden nesile aktarılan hüznünün, insanların vicdanında yer etmesinde araç olma görevi gören edebiyatta sayısı azımsanamayacak kadar çok mersiyeler yazılmış ve okunmuştur.¹⁹

Doğaldır ki, bu tür davranışlar, sadece geçmişi anmak ve tarihten bir yansıma elde etmek için değil, yeni nesle dinsel ve mezhepsel kimlik edindirme faaliyetlerinden biri olarak işlev görmektedir. Şiilerin çocukları için belki de en etkili kimlik kazandırma faaliyeti bu olsa gerektir.

Sonuç yerine

Ali Şeriati'nin yukarıda bahsettiğimiz, Şia ve Sünnilik arasındaki temel ayrışma nedenlerini, benzer şekilde Türkiye'de Alevilik ve Sünnilik arasında da görmek mümkündür. Yıllarca aynı millet mensupları, birbirleri hakkındaki karşılıklı bilgisizlik ve buna bağlı suçlamalar neticesinde farklı din ve millet mensupları gibi birbirlerinden ayrı, şüpheli ve tedirgin bir yaklaşım tarzı içerisinde yaşayageldiler.

Türkiye'de, Kerbelâ hadisesinin yeri geldikçe dile getirildiği ve bazı ideolojik okumalarla, Alevi-Sünnî ayrışmasında zaman zaman kullanıldığı görülmektedir. Bazı Aleviler tarafından Kerbelâ olayında açıktan ya da örtülü olarak Sünnîler ya da kurumsal olarak Sünnîlik suçlanmaktadır. Halbuki Ahmet Yaşar Ocak'ın da yerinde tespitiyle²⁰ ifade etmek gerekirse: Günümüzde bazı durumlarda gündeme gelen Alevi-Sünnî soğukluğunun temelinde yatan sebep, tarihte vuku bulmuş hilafet mücadeleleri ve daha sonra Osmanlı'da Alevilerle yaşanan problemlerin tarihsel gerçeklikleriyle değil, geleneksel ve yanlış bilgilerle değerlendirilmesidir.

Günümüz Türkiye'sinde; her ne kadar son yıllarda düzenlenen ortak katılımlı toplantılar, karşılıklı davetler ve ziyaretleşmeler nedeniyle kısmen aşılmış olsa da, Alevilerin Sünnîlere bakışında Kerbelâ ve Ehl-i Beyt'e

¹⁸ Şeriati, *Ali Şiası Safevî Şiası*, s. 190.

¹⁹ Mersiyelerle ilgili geniş bir derleme için bkz. Mehmet Arslan-Mehtap Erdoğan, *Kerbela Mersiyeleri*, Grafiker yay., Tunceli Üniversitesi yay., Ankara 2009

²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim yay., 2. baskı, İstanbul 1996, s. 243.

gereken önemin verilmediği konusunda eleştirileri devam etmektedir. İlyas Üzüm'ün tespitlerine göre Aleviler arasında yaygın görüş, hocaların cemaate Ehl-i Beyt'i anlatmadığı ve Kerbelâ şehitleri hakkında bilgilendirilmediği noktasında yoğunlaşmaktadır.²¹ Oysa, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere Ehl-i Beyt'e karşı saygı ve sevginin, Kerbelâ olayına karşı da derin üzüntünün Sünniler arasında da varlığı, gerek yazılı kaynaklarında gerekse halk bilincinde tekrarlanarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Ancak, burada bir durumu atlamamak gerekir ki, söz konusu Ehl-i Beyt sevgisi ve Kerbelâ üzüntüsü karşısında takınılan tavır, birebir Alevilerle aynı değildir. Farklı dinsel geleneklerden beslenen iki farklı grup olmaları yanında olay ve kişilere karşı sevgi ve nefretin bireysel farklılıklarının olabileceğini doğal kabul etmek gerekir.

Kerbela hadisesinin Türklerin Müslüman olmasından çok önce yaşanmış olmasına rağmen, günümüzde Türklerin ve diğer Müslüman grupların ayrışmasında bir siyasal ve sosyo-dinsel bir ayrışma unsuru olarak işlev görmesi ilginçtir. Günümüz insanının dinsel kabullerini birçok noktada yeniden düşündüğü ve yeniden inşa gayretinde olduğunu kabul ettiğimizde, niçin geçmişte yaşanmış tarihsel olguların günümüz dinsel inanç ve bunun uzantısı sosyal ilişkilerini belirler mahiyette olduğu önemli bir merak konusu olarak varlığını sürdürmektedir.

²¹ Bkz. İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İsam yay., İstanbul 1997, s. 120.; Benzer şikayet, Ordu yöresinde tarafımdan yapılan çalışma sırasında da tespit edilmiştir. Bkz. Selim Eren, *Sosyolojik Açıdan Ordu Yöresi Aleviliği*, (basılmamış doktora tezi). A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 176.

TAHTACILAR ve MUHARREM AYI RİTÜELLERİ

Adem Efe

Mâh-ı Muharrem oldu, meserret haramdır,
Mâtem bugün şeriata ihtiramdır.

Fuzûlî

Ne sabrım kaldı artık ne ârâm u kararım,
Hüseyin'in âteşiyle yanar kalb-i nizârım
Tutar eflâki her şeb figânım, ah u zârım
Revândır seyl-i eşkim fezâ-yı Kerbelâ'ya.

Sâmih Rif'at

Giriş

İçeriden Türkmen; dışarıdan Tahtacı olarak adlandırılan, geçimlerini daha çok ormanlarda ağaç keserek, tahta biçerek ve ağaç ustalığı yaparak sürdürmüş olan bu topluluk, kendilerine özgü bazı gelenek, görenek, inanış ve uygulamaları olan bir Alevi-Türkmen topluluğudur. Geleneksel olarak orman işçiliğinin bol ve sürekli olduğu yer ve yörelerde yaşayan Tahtacıların büyük bir kısmı, mesleklerinden dolayı dağlık ve ormanlık arazide göçebe bir hayat sürdürmüşlerdir. Böylesi hayat tarzı, onların, içinde yaşadıkları sosyo-kültürel ortamdan soyutlanmalarına yol açmış ve uzun süre kendi içlerine kıvrılmış kapalı bir topluluk halinde yaşamalarına neden olmuştur. Bu yüzden de Birdoğan'ın da ifade ettiği gibi, Sıraçlarla birlikte, Anadolu Alevileri içerisinde “ağızları en kapalı” iki topluluktan biri olma özelliğini muhafaza etmişlerdir.¹

Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belli bir oranda konar-göçerlikten yerleşik hayata geçmeye başlamaları ve Cumhuriyet'in ilânından sonra “dışarı”ya açılmalarıyla birlikte yeni bir sürecin içerisine girmişlerdir. Özellikle 1960'lardan sonra Türkiye'de hızlanan kentleşme olgusu, eğitim, modernleşme ve meslek hayatlarının değişmesi vb. gibi faktörler sebebiyle Tahtacı topluluğunda önemli bir dini otorite olan dedelik kurumu

¹ Nejat Birdoğan, “Tahtacıların Dünü”, *1. Akdeniz Yöresi Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Nisan 1993, Antalya, TC. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s. 9 ve dv.

bozulmuştur. Bu kurumun bozulmasıyla birlikte Tahtacı topluluğunda dedeye bağlı olarak yürütülen bazı ritüeller yapılamaz olmuştur.² Bu durum karşısında Tahtacıların önde gelenleri kendilerine özgü gelenek, görenek, inanış ve uygulamaların yeniden işlerlik kazanması için birtakım çalışmaların içerisine girmişlerdir. Böylesi bir durumla karşı karşıya olan Tahtacı toplulukları hâlâ esrarını korumaktadır. Bu yüzden söz konusu topluluk, yerli yabancı pek çok araştırmacı için merak konusu olmayı sürdürmektedir.

Bu araştırma bir önceki paragrafta ifade edilen önkabullerden hareketle yerinde gözlem, mülakat ve örnek olay tekniklerinin denendiği bir çalışma sayılabilir. Bunun yanı sıra başka yerleşim yerlerinde yapılan diğer araştırma ve materyallerle de mukayese edilerek, Isparta özelinden hareketle, Türkiye'deki Tahtacıların Muharrem Ayı ritüelleri anlatılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Tahtacılar: Alevi-Türkmenler

Türkçede “ağaç kesen, kiriş ve tahta biçen ve kereste işleriyle uğraşan kimse” anlamına gelen Tahtacı ve bir meslek adı olan tahtacılık, zaman içinde kendilerine özgü bir mezhebe inanan topluluğa ad olarak verilmiştir.³ İçeriden bir araştırmacı olan Veli Asan'a göre, Türkmen aşiretlerinden bir topluluk olan Tahtacılar, dağlarda ağaçları kesip biçtikten sonra tahta haline getirip yerleşik hayattaki insanlara sattıkları için, oralarda “Tahtacı, tahta satmaya geldi.” diye söylendiği için bu adı almışlardır.⁴ Zamanla da bu meslek ismi anlam genişlemesine uğrayarak, Anadolu Aleviliği içinde ama onlardan biraz farklı bir dini yapıya sahip topluluğun ismi olmuştur. Anadolu Aleviliğinden az da olsa farklı bir dini yapıya sahip olmaları, kendilerine özgü gelenek ve göreneklere, etnik kökenleri sebebiyle, adı geçen topluluk geçmişten günümüze yerli, yabancı pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir.

“En önemli işleri tahtacılık ve hayvancılık olduğu için mevsim ve zamana göre sık ormanlarda dolaşmak ve biçtikleri keresteleri ve hayvanlarının ürünlerini yüksek fiyata satmak düşüncesi ile göçebeliliği ihtiyar ederek ördükleri karatorluklarda yaşamayı tercih etmişlerdir. Ana yurttan gelen her göçebe yurtlandığı halde Türkmen oymaklarının bugün bile göçebe yaşayışları bulunmasına sebep Osmanlı hükümetinin, namaz

² Adem Efe, “Tahtacılar Dedelik Kurumu (Isparta Örneği)”, *tabula rasa*, yıl: 7, sayı 19, ocak-nisan 2007, s. 127-142.

³ Ethem Ruhi Fıçlalı, “Tahtacılar”, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1981, s. 352

⁴ Kendisiyle 18.07.2009 tarihinde yaptığımız mülakat.

kılmadıklarından ötürü tevkif ve tahkir etmek gibi halleri yüzünden daima ormanlıkları ihtiyar etmelerindedir.”⁵

Tahtacı nitelendirmesi, Türkiye’de Gaziantep, Kahramanmaraş, İçel, Adana, Antalya, Isparta, Burdur, Denizli, Muğla, Balıkesir ve Çanakkale ile Manisa ve İzmir illerini oluşturan geniş sahanın ormanlık bölgelerinde, çoğunlukla göçebe, çok azı yerleşik olarak yaşayan, ağaç dilmek ve tahta biçmekle geçinen Alevi-Türkmen toplulukları için kullanılmaktadır.⁶

Anadolu’da Tahtacı deyimi, ilk defa XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı tapu tahrir defterlerinde ve arşiv vesikalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu yazılı belgelerde Tahtacı toplulukları, “Cemaat-i Tahtacıyân” şeklinde geçmektedir.⁷ Bunların eski tarihleri ve kökenleri üzerinde farklı görüşler vardır.⁸ Bununla birlikte yapılan araştırmalar ve incelemeler sonunda “Tahtacıların Oğuz boylarından Ağaç-erilerinin devamı olduğu” birçok bilim adamı ve araştırmacı tarafından kabul edilmiştir.

Ağaç-eriler üzerine araştırmalar yapan Sümer, Cl. Huart’ın “ağaç adamı”, “orman adamı” olarak kabul ettiği Ağaç-erilerin⁹, Türkmen tifesinden olduğunu, bunların özellikle XIII. yüzyıldan itibaren kaynaklarda sıkça geçtiklerini, inaniş olarak Kızılbaş olduklarını ifade ettikten sonra “Kızılbaş olan Tahtacıların ata ve dedeleri için Ağaç-Erilerinden daha münasibini bulmak pek mümkün değildir.” demektedir.¹⁰

Bu konuda çalışmalarıyla tanınan Çıblak da, arşivlerde bu görüşü kesin bir şekilde destekleyen herhangi bir belge olmamasına karşılık Tahtacılarla Ağaçerilerin aynı bölgede yaşamış olmaları, geçimlerini ağaç/orman işçiliği ile sağlamaları, Tahtacı adının zikredilmeye başlandığı XVI. yüzyıldan itibaren Ağaçerilerin ortadan kalkması ve hepsinden önemlisi her iki topluluğun da aynı inanç yapısı ve Oğuz boyu içerisinde olmalarının bu

⁵ Abdurrahman Yılmaz, *Tahtacılar Gelenekleri*, Ulus Basımevi, Ankara 1948, s. 22-23.

⁶ Neşet Çağatay, “Tahtacılar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 669-672; Fırlıklı, s. 13; P. Alford Andrews, *Türkiye’de Etnik Gruplar*, Çev.:Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul 1992, s. 90; Nazmi Sevgen, “Tahtacılar”, *Coğrafya Dünyası*, C. 1, S. 4, 1951, s. 303-309; Sümer’e göre “Her Türkmen muhakkak Tahtacı değildir ama her Tahtacı muhakkak Alevi’dir.” Bkz. Faruk Sümer, “Çepniler”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 55-60, 1991, s. 7-12.

⁷ Faruk Sümer, “Ağaç-eriler”, *Belleten*, C. XXVI, S. 103, 1962, s. 521-528; Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979, s. 157, 708.

⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Engin, *Tahtacılar*, İstanbul 1998, s. 13-74.

⁹ Cl. Huart, “Ağaç-eriler”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 148.

¹⁰ Sümer, s. 528; Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Harun Güngör, “Acari Kelimesi Üzerine”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kıvılcım Yay., Kayseri 1998, s. 143-147.

görüşü kuvvetlendirdiğini söylemektedir.¹¹ Ancak bu konuda çeşitli görüşler vardır. Örneğin Selçuk, Ağaçerilerin Oğuzlara mensup müstakil bir boy olmayıp birkaç boydan meydana gelen bir topluluk olduğunu düşünmektedir.¹² Yılmaz, Tahtacıların ataları olarak kabul edilen Ağaçerilerin Oğuz, Kıpçak ve Uygur boylarından meydana gelen bir topluluk olduğunu ifade ederken¹³ Yörükân ise Tahtacıları Türkmen olarak kabul etmekle birlikte, onların, Orta Asya’da Tahtah adı verilen bir boyun devamı olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴ Bunlar konumuzun sınırlarını aşacağı için şimdilik bu kısa bilgi ile yetiniyoruz.

Tahtacı toplulukları yerleşim yerlerine, hareket ve yaşayış tarzlarına veya sosyal yapılarına göre muhtelif isimlerle nitelendirilmişlerdir. Örneğin Afyonkarahisar/Dinar yöresindekilere Çölovası Türkmenleri; Gaziantep yöresindekilere Barak Türkmenleri¹⁵; Kazdağı Türkmenlerine “Çiçili” veya “Ağaçeri” ismi verilmiştir.¹⁶ Teoman ve Sümer, Çepni/Çetmilerin de Tahtacı olduğunu iddia etmektedir. Ancak Manisa Saruhanlı’ya bağlı bazı köylerdeki Çepni topluluklarının, Balıkesir ve Karadeniz Bölgesindeki Çepnilerin burada ele aldığımız gruplarla özdeş kültürel yapıya sahip olmadıklarını, dolayısıyla, onların farklı bir kültürel yapı içinde değerlendirilmeleri gerektiğini söylemek mümkündür.¹⁷

Tahtacılar, Çaylaklar ve Aydınlılar olmak üzere iki ana kısım ile Enseliler, Cingözler ve Üskütler olarak beş kısma ayrılırlar. Çaylaklar da kendi aralarında Eseli, Elemetli, Danabaş, Yağlı, Göğçeli ve Haydutlar olarak sülalelerden müteşekkildir. Toroslarda ve Kazdağı yöresinde göçebe

¹¹ Nilgün Cıblak, “Tahtacılarda Ateş ve Ocak Kültü”. *2. Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni. 17-18-19 Ekim 2007. Ankara. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi. Bildiri Kitabı. C. 1. Ankara 2007, s. 671-686*; Taha Toros, *Toroslarda Tahtacı Oymakları*, Mersin Halkevi Basımevi, Mersin 1938, s. 28; Zeki Teoman, “Tahtacılar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Haziran-87. S. 6, s. 50-54.

¹² Ali Selçuk, *Tahtacılar*, Yeditepe Yay., İstanbul 2004, s. 28.

¹³ Yılmaz, s. 11.

¹⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Eklerle Yayına Haz.: Turhan Yörükân, TC. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 379-387.

¹⁵ Veli Asan, “Tahtacı Türkmenler 1 Biten Yanın Yatır (Narlidere) Dedeliği”, *Cem*, Yıl 3, S. 31, Aralık 1993, s. 44-45.

¹⁶ Atilla Erden, “Tahtacıların Günümüz Kültürel Yapılarından İzlenimler”, *1. Akdeniz Yöresi Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Nisan 1993, Antalya, TC. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s. 53; Musa Seyirci, “Elmalı Yöresindeki Yörükler ve Tahtacılar Üzerine Bir Araştırma”, *Milli Folklor*, C. 1, Yıl 2, S. 8, Aralık 1990, s. 26-27.

¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ali Çelik, “Anadolu’daki Alevi ve Sünni Çepnilerin Kültürel Açından İncelenmesi”, *2. Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni. 17-18-19 Ekim 2007. Ankara. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi. Bildiri Kitabı. C. 1. Ankara 2007, s. 1169-1188.*

hayatı sürdürenler varsa da büyük oranda yerleşik hayata geçmişlerdir. Çaylaklar, Adana ve Mersin il merkezinde dağınık halde; Isparta Turan Mahallesi; Burdur Yukarı mahallede; Antalya ilinde dağınık halde; Finike’de birkaç aile ile Gökbük, Hızırkahya ve Baymak köyleri; Muğla’da dağınık halde; Köyceğiz ilçesinde bir kısım, Ortaca ilçesi, Çakallık köyü; Denizli’de Akkonak köyü ile Acıpayam ilçesinde bir mahalle; Aydın’da Yılmaz ve Almut köyleri, Çine ilçesine bağlı Madran köyü; Manisa Salihli’ye bağlı Albayrak ve Şehirli köyleri, Akhisar’a bağlı Gebeçınar ve Gobaşdere köyleri¹⁸, Soma’ya bağlı Konurca ve Gözveren köyleri; İzmir’in Bergama ilçesine bağlı Yerli ve Kapıkaya köyleri; Balıkesir’in Türkeli köyü, Edremit’e bağlı Camcı, Hacı Hasan, Yassıçalı, Guşlar, Bayırı, Gavlak, Poyralı, Doyuran, Taşçılar, Pelitköyü, Demirci Deresi, Kozak köylerinde bulunmaktadır.¹⁹ Aydınlılar ise doğuda Ağaçeri ve Karakaya gibi sülalelere ayrılmışlardır.²⁰

Buraya kadar yapılan alıntı ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere kendilerini Türkmen olarak nitelendiren; dışarıdan Tahtacı olarak nitelendirilen bu topluluğun, muhtelif yerleşim yerlerine, sosyal yapılarına göre farklı isim altında anılmalarına rağmen hepsinin ortak özelliği Alevi-Türkmen olmalarıdır. Bir başka deyişle Alanya’nın Oba köyündekiler²¹ hariç, tamamı Alevidir. İmam Cafer Sadık’a bağlı olan Tahtacıların en önemli kitabı *Buyruk* adı verilen *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*’dur. Buyruk, diğer Alevi-Bektaşî toplulukları gibi mezkur topluluk tarafından da Kur’an-ı açıklayan ve tamamlayan kitap olarak benimsenir.²²

Tahtacıların İzmir Narlıdere’ye bağlı Yanın Yatır/Yan Yatır Ocağı ile Aydın’ın Reşadiye kasabesindeki Emiroğulları olmak üzere iki ocakları vardır. Bütün dedeleri bu iki ocaktan gelir. Isparta yöresi Tahtacıları Yanın Yatır Ocağına bağlıdır. 1970’lerin başından bu yana Isparta’ya dedeleri

¹⁸ Bu köyler şehre yerleştiklerinden tamamen boşalmışlardır.

¹⁹ Veli Asan, “Isparta Tahtacılarına Ait Notlar”, *Türk Yurdu*, yıl 1, S. 239, s. 464-466; H. Z. Koşay, “Manisa, Akhisar ve Çevresi Halk Bilgisine Dair Notlar”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, s. (2) 235, Ağustos 1954, s. 112-118.

²⁰ Andrews, s. 92.

²¹ Veli Asan bu köylülerin Sünnileştirildiğini söylemektedir. Bkz. “Oba’lı Tahtacılar”, *Cem*, Eylül 1987, Yıl 7, S. 70, s. 40-42.

²² Bu konuda bkz. Fuat Bozkurt, “Tahtacı Gelenekleri ve Buyruk Arasındaki Koşutluklar”, *1. Akdeniz Yöresi Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Nisan 1993, Antalya, TC. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s. 31-35; “Buyruk” Üzerine, Fuat Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Kapı Yay., İstanbul 2005, içinde s. 1-9; çeşitli Buyruk çevirileri için bkz. İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, Haz.:Adil Ali Atalay, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Can Yay., İstanbul 1993; *Şeyh Safi Buyruğu*, Çeviri Mustafa Erbay, Ayyıldız Yay., Ankara 1994.

gel(e)memektedir. Dolayısıyla Isparta Tahtacılarının, dedeye bağlı olarak yürütülen gelenek ve uygulamalarında gevşemelerin olduğunu söylemek mümkündür.

2. Muharrem Ayı

Sözlükte “haram kılınan, yasaklanan; kutsal olan, saygı duyulan” anlamlarındaki Muharrem, savaşmanın haram (eşhuru'l-hurum) kabul edildiği dört aydan biridir. Kur'an-ı Kerim'de muharrem kelimesi ay ismi olarak geçmemekle birlikte saldırıya uğrama durumu hariç savaşın haram olduğu aylardan söz edilerek bu aylara saygı gösterilmesi emredilmiştir.²³ İbn Abbas'tan Fecr Suresi'nde üzerine yemin edilen “Fecr” den maksadın Muharrem ayı olduğu şeklinde bir yorum rivayet edilmiştir. Aynı surede üzerine kalem edilen on gecenin Muharrem ayının ilk on gecesi kabul edildiği de ifade edilmektedir.²⁴

Hz. Peygamber, Muharrem ayını “Allah'ın ayı” olarak nitelendirip ramazandan sonraki en faziletli orucun bu ayda tutulan oruç olduğunu söylemiştir.²⁵ Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre “Aşura Kureys'in Cahiliye devrinde oruç tuttuğu bir gündü. Resulullah da buna riayet ediyordu. Medine'ye hicret edince bu orucu devam ettirmiş ve başkalarına da emretmişti.

Fakat ramazan orucu farz kılınca kendisi aşûre oruç tutmayı bırakmış, bundan sonra Müslümanlardan dileyen bu günde oruç tutmuş, dileyen tutmamıştır.²⁶

Hz. Hüseyin ile aile bireylerinin, Muaviye'nin oğlu Yezit'in adamları tarafından 10 Muharrem 61 Cuma/10 Ekim 680 tarihinde Kerbelâ'da hunharca ve feci şekilde şehid edilmesinden ötürü²⁷ muharrem ayı, başka bir anlam kazanmış, Şiîler için bu tarih Hz. Hüseyin'in intikamını alma ahdinin tazelendiği bir matem/yas günü olmuştur. Muharrem'in ilk on günü ve özellikle İran'da ve Şiî dünyasında 10 Muharrem'de “taziye” törenlerinin düzenlenmesi, yas merasimlerinde ağıtların söylenmesi ve *Maktel-i Hüseyin*

²³ 2.Bakara/191; 5. Maide/2; 9. Tevbe/5, 36.

²⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, “Muharrem”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, İsam Yay., İstanbul 2006, s. 4-5; Haydar Kaya, *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı*, Engin Matbaacılık, İstanbul 1983, s. 105-108.

²⁵ Müslim, “Sıyam”, 202-203.

²⁶ Aktaran Yusuf Şevki Yavuz, “Aşûrâ”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İsam Yay., İstanbul 1991, s. 24-26.

²⁷ Kerbelâ olayıyla ilgili olarak bazı kaynaklar için bkz. Fuzuli, *Hadikatü's-Süeda*, Haz.:Şeyma Güngör, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, içinde s. XV-XXII; Ahmet Turan Tüksel, *İhtirastan İktidara Kerbelâ*, Yediveren Yay., Konya 2001; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt*, Gelenek Yay., İstanbul 2004, s. 56-64; Hüseyin Algül, *Kerbelâ*, Ensar Yay., İstanbul 2009.

türü eserlerin okunması ve bu esnada Hz. Hüseyin'in öldürülüşünün temsili sahnelere, zincirlerle kendi vücutlarını yaralamalara kadar varan dövünme ritüelleri yapılmaktadır.

Muharrem ayındaki matem törenlerinin en meşhuru âyin-i sükvâridir. Şîlik'te büyük önem taşıyan bu âyin, Al-i Büveyh tarafından resmî bir hüviyet kazanmıştır.²⁸ Muizzüdevle, 352 (963) yılında Muharrem ayının ilk on gününü Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki şehadeti için matem zamanı olarak ilân etmiştir.

Şîiler'in bu günlerde siyahlar giyinerek toplu halde ağlayıp yas tutma, zincirlerle kendilerini dövme şeklindeki matem törenleri bugüne kadar devam etmiştir.²⁹ Dinin yasakladığı bu tür matem, Şîî inancının canlı tutulmasında ve mezhep bütünlüğünün sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu günleri Şîa'nın matem ilan etmesine karşılık Emeviler Kerbelâ faciasını unutturmak için bir vesile sayarak Aşura Gününü âdeta bir bayram kabul etmişlerdir.

Hatta Fatimî Devleti'nin yıkılmasından sonra şenlikler düzenlenmiş, tatlı yiyecekler pişirilmiş ve bu konudaki bid'atlerin haklı gösterilmesi amacıyla çeşitli hadisler uydurulmuştur.³⁰

Şîî dünyasında var olmaya devam eden toplu halde yas etme ve kendilerini dövme şeklindeki uygulamalar Anadolu Aleviliğinde görülmez. Adı geçen topluluklarda matem, *Maktel-i Hüseyin*'ler, Fuzûlî'nin *Hadîkatu's-Süedâ*'sı ve çeşitli mersiyeler okunarak sabır ve sukûnetle geçirilir. Bunda Hz. Hüseyin'in şu sözü belirleyici olmuştur denebilir. "Gökten aşağı bir at iner zalimleri, mazlumları kapsar. Zalimler feryat ile taşkınlıklarını gösterir mazlumlar sabır ile sukûnetle o afeti atlatır. Ben size mazlumlar için ağlamayın demiyorum. Saçınızı başınızı yolmayın. Ağlarsanız toprağın rahmeti yağmurdur. Vücudun rahmeti gözyaşındır. Ehl-i Beyt ve mazlum uğruna akan bir damla yaş, mazlumun gönül aynasının pasını siler."³¹

Anadolu Aleviliğinde ve dolayısıyla Tahtacılar da Muharrem ayının özel bir yeri vardır. Alevilere göre Kur'an'da övülen ay Muharrem ayıdır. Kutsal sayılan dört ay içinde Ramazan ayı yoktur. Kutsal aylar Recep, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem'dir. Kur'an'a göre on bir ayın sultanı

²⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 565-566.

²⁹ Yaşaroğlu, s. 5.

³⁰ Yavuz, s. 26.

³¹ Adil Ali Atalay, "Şah Hüseyin Kanı İle İnsanlığı Sulamıştır", *Cem*, Mayıs 1998, Yıl 30, S. 78, s. 37-38.

Muharremü'l Harem ayıdır ki hicri takvimin yılbaşısıdır. Savaşların yasaklandığı, pek çok peygamberin kurtuluş ayıdır. İlmen doğrulama imkânı olmayan ve bir kısmının yanlışlığı açıkça ortada olan inanışlara göre:

-Adem Peygamber eşi Havva ile bulunduğu zaman ilk olarak, Allah'a karşı şükran orucu tutmuştur. Muharrem ayında tutulan bir günlük oruç, başlangıçtır.

-Nuh (as) tufandan kurtulunca iki gün oruç tutarak aşûre pişirmiştir. Orucun ikinci günü ile aşûre pişirme usûlü Nuh (as)'den kalmıştır.

-İbrahim (as) Nemrud'un attığı ateşten mucizevi olarak sağ kurtulunca Allah'a şükretmek amacıyla üç gün oruç tutmuştur.

-İsmail (as) kurban olmaktan kurtulunca bir gün de kendisi ilave ederek Muharrem orucunu dörde çıkarmıştır.

-Musa (as) Firavun'un gazabından kaçarken, Kızıldeniz'in açılarak yol vermesine karşılık şükürünü bildirmek gayesiyle mezkur ayda beş gün oruç tutmuştur.

-Yakup (as) çok sevdiği oğlu Yusuf'a kavuştuğu zaman Allah'a şükür için bu ayda altı gün oruç tutmuştur.

-Eyyüb (as) uğradığı dertten kurtulunca şükür maksadıyla sözü edilen ayda yedi gün oruç tutmuştur.

Yunus (as) kavminin zulmünden kaçmak için bindiği gemiden düşmanları tarafından denize atılır. Allah'ın emriyle kendisini bir balık yutarak kıyıya getirir. Bu mucizeye şükretmek anlamında adı geçen ayda sekiz gün oruç tutmuştur.

Muharrem'in dokuzuncu gününü Hz. Muhammed tutmuştur. Zamanının azılı müşriklerinden kurtulmak için Medine'ye hicret eder. Medine'ye sağ salim vardıktan sonra dokuz gün oruç tutar, onuncu gün aşûre pişirir.

Hız. Hüseyin ve yakınlarına yapılan kanlı zulüm ve işkencelere lanetlemek ve Zeynelabidin'in sağ kalması münasebetiyle Hz. Muhammed'in ve Ehl-i Beyt'in soyunun dünyada devam etmesine karşılık, Allah'a şükür senalarını ifade etmek için Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşî ve dolayısıyla Tahtacılar, Muharrem ayında oruç tutarlar ve aşûre pişirirler.³²

Sünnî kesimde Muharrem ayının adı daha çok "aşır ayı" olarak bilinmektedir.³³

Ayrıca Muharrem ayının halk dindarlığında önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

³² Kaya, s. 381-382; Seyit Tur Derviş, *Erkânname Aleviliğin İslam'da Yeri ve Erkânları*, Can Yay., Germany 2002, s. 185.

³³ Bildiğim kadarıyla Manisa Akhisar'da halk Muharrem ayını bu isimle anmaktadır.

3.Tahtacılarda Oruç

Esasen Tahtacıların iki tür oruçları vardır. Bunlardan ilki günümüzde daha ziyade yaşlı kadınların tuttuğu ve kökenini Nuh Tufanı'na dayandırdıkları “Hızır Orucu”; ikincisi ise İmam Hüseyin Matemi adını verdikleri “Muharrem Orucu”dur.

Hızır orucu bazı bölgelerde ve yörelerde değişik nedenlerle her yıl ocak ayının sonu ile şubat ayının ilk yarısında üç gün tutulmaktadır.³⁴ Tahtacılardan günümüzde bu orucu tutanların sayısı oldukça azalmıştır.³⁵

3.1.Muharrem Orucu

Muharrem orucuna bazı bölgelerde “tuzlu orucu”; bazılarında “susuz orucu”; bazı yörelerde de orucun onuncu gününde/(bazı yerlerde on ikinci gününde) aşüre pişirildiği için “aşır orucu” denmektedir. Bununla birlikte bu ayda tutulan orucun yaygın adı “Matem orucu”dur. Tahtacıların oldukça ehemmiyet verdikleri Matem/Muharrem orucu, yerleşim yerlerine göre on veya on iki gün tutulur.³⁶ Isparta Tahtacıları tarafından “Babaamca” diye hitap edilen Kurbancı, 1920 doğumlu İbrahim Taşdemir'e göre “Esasında bu günlerde tutulan oruç değil, Hz. Hüseyin matemidir. 10 gün su içmeyen ‘İyilik ya Şefaate’ diyen bir insan hakikaten şefaate nail olur. Bu orucu Aydınlılar on gün tutar on birinci gün aşure pişirirler; Çaylaklar ise 11 gün tutar 12. gün aşure pişirirler. Zeynelabidin sağ olarak kurtulduğu için o gün ‘selamet kurbanı’ keserler.”³⁷ Tahtacılar, Muharrem ayında oruç tutma zorunluluğunu Kerbelâ olayıyla ilişkilendirirler. Buradan hareketle onlar Kerbelâ'da on gün boyunca susuz bırakılıp şehit edilen Hz. Hüseyin'in her yıl mateminin tutulması gerektiğine inanırlar.³⁸

Tahtacılarda oruç, Muharrem ayının birinci günü başlar; birinci günü Kurban Bayramı'na göre belirlenir. Kurban Bayramı'nın birinci gününü takip eden 21. günün Muharrem ayının başlangıcı yani birinci günü olduğu kabul edilir.

³⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Fırat, “Hızır Orucu”, *Cem*, Mart 1998, Yıl 8, S. 76, s. 22; M. Şerif Fırat “Kanun aylarında bozatalı Hızır orucu tutulurdu”. diyerek bu oruçtan bahsetmektedir. Bkz. *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kardeş Matbaası, Ankara 1970, s. 252.

³⁵ Efe, s. 138.

³⁶ Selçuk, s. 140; Süleyman Fikri (Erten), “Muharrem'in on gününde bazen Ramazan orucuna müşabih ve bazen de mütemadiyen tuzlu yiyerek ve su içmemek suretiyle oruç tutarlar.” Diyerek Tahtacıların on gün oruç tuttıklarını ifade etmektedir. Bkz. Süleyman Fikri (Erten), “Teke Vilayetinde Tahtacılar”, Musa Seyirci, *Batı Akdeniz Bölgesi Tahtacıları*, Derin Yay., İstanbul 2007, içinde s. 93-108.

³⁷ Taşdemir'le 05.03. 2010 tarihinde yaptığımız mülakat.

³⁸ Selçuk, s. 133; Sabri Çakır, “Kargalı Köyünde Yaşayan Alevilik”, *Meslek Hayatının 25. Yılında Prof. Dr. Abdulhaluk Çay Armağanı*, C. 1, Haz.:Yaşar Kalafat-Atilla Şimşek, Işık Ofset Matbaacılık, Ankara 1998, s. 213-242.

Oruca kalkılacağı gün mürebbinin evinde toplanılır. Herkesin yemeği arkasından getirilir, mürebbinin evinde topluca yenir. “Orucumuz kabul olsun. Muradımız hâsıl olsun. İmam Hüseyin şefaathimiz olsun. Ehl-i mürşidin dediği olsun.” diye dua edilerek “Yarın oruca başlıyoruz.” denir. Sonra herkes dağılıp evine gelir gece sahura kalkılır. Şafak vaktinden az önce niyet ederek oruca başlanır, akşam ezanı okunduğunda da iftar edilir. Muharrem orucuna “Niyet ettim Allah rızası için Muharrem orucunu tutmaya, sen beni sabredenlerden eyle ya Rabbim. Gerçeğe huu.” diyerek niyet edilir.

Oruç açmak için tuz dışında kesinlikle bir şey kullanılmaz. İftar için iki parmak arasına alınıp avuç içine koyulan bir parça tuz kullanılır. “Bismillahirrahmanirrahim. Bize bu Muharrem orucunu tutmayı nasip ettiğin için sana hamd u senâlar olsun. Peygamberlerine salât u selam olsun. Kerbelâ şehitlerinin ruhları ilahi nurun ile şad olsun. Selamullah ya Hüseyin! Selamullah ya Hüseyin! Selamullah ya Kerbelâ’da susuz şehit düşen şühedalar! Bismi şah Allah Allah diyelim, hak lokması yiyelim. Gerçeğe huu.” denilerek tuz ağza atılır ve oruç açılır.³⁹

Hız. Muhammed’e onun Ehl-i Beyt’ine inanıp iman eden Tahtacılar onlara yapılan zulmün acısını hiçbir zaman unutmazlar. Muharrem ayı gelince, o zulüm kendilerine yapılmış gibi, acısını hissetmeye çalışırlar. İşte bu yüzden Tahtacılar on veya on iki gün boyunca dünya nimetlerinden el çekerler. Dolayısıyla bu oruç müddetince birtakım yasaklar devreye girer. Örneğin orucun başlangıcından sonuna kadar kesinlikle saf su içilmez. Su içmemenin sebebi nedir diye sordüğümüzde “Hz. Hüseyin’e on gün boyunca su içirmediler, onun için su içmiyoruz.” diye cevap vermişlerdir. Saf su yerine genellikle pekmez, vişne ve çay gibi kırmızı renkli sıvılardan oluşan şeyler içilir.

Fazla sulu yiyeceklerden mümkün olduğunca sakınılır. Oruç boyunca evli olan çiftler yataklarını ayırırlar, kesinlikle birlikte yatmaz ve cinsel ilişkide bulunmazlar, tam bir cinsel perhiz vardır. Yine bu süre zarfında et ve hayvansal gıda içeren yiyecek, yumurta yenilmez. Bıçak kullanılmaz. Oruçlu iken hiçbir canlı öldürülmez. Ağaç kesimi yapılmadığı gibi canlı kabul edildiğinden bir tek yaş dal dahi koparılmaz. Yine bu günlerde banyo yapılmaz, çamaşır yıkanmaz, elbise değiştirilmez, tıraş olunmaz, tırnak kesilmez, cenaze evinde eğlence olmayacağı gibi bu günlerde de saz çalınmaz, müzik dinlenmez, televizyon izlenmez, aynaya bakılmaz, türkü-

³⁹ Hüseyin Yüksel Biçen, *İnanışları ve Gelenekleri Açısından Tahtacılar*, Tekağaç Yay., Ankara 2005, s. 160; Tur, s. 193-194.

şarkı söylenmez, oyun oynanmaz, düğün yapılmaz, kolonya-parfüm gibi kokulu maddeler kullanılmaz, içki ve sigara içilmez, cem yapılmaz. Ancak zamanla yeme, içme ve yatma dışındaki konularda bir kısım değişiklikler meydana gelmiş, yasaklar yumuşamaya başlamıştır.

Tahtacıların kurban dışındaki yaygın adaklarından birisi de “Oğundurma Orucu”dur. Oğundurma orucu Muharrem’in son günü tutulur ve adayın kişi 11. günün akşam orucunu saka suyu ile açar ve başka bir şey yiyip içmeden oruca devam eder. Oğundurma, bir yudum su ile iki gün aralıksız tutulan oruç demektir ve bunun sevabının çok olduğuna inanılır. Bu oruç oldukça zor olduğundan daha ziyade inanışları kuvvetli insanlar özellikle yaşlı kadınlar tarafından tutulmaktadır. Bu orucu sadece musahipli olanlar tutabilir.

Ayrıca söz konusu orucu en az yedi yıl ara vermeden tutmak gerekir. Yedi yıl art arda tutan kimseler hacca gitmiş sayılır. On iki yıl tutmak daha makbuldür. On iki yıl aralıksız bu orucu tutanların doğrudan cennete gideceği kabul edilir.⁴⁰ Oğundurma orucu tutan kimseler yedi veya on iki yılın sonunda İmam Hüseyin adına koç kurban ederler.⁴¹ Bu kurbanı İmam Hüseyin Kurbanı denir. Kesilen kurban, kurban pişirme kurallarına göre hazırlanır. Yani kesilen kurbanın kanı yere akıtılmaz, kemikleri kırılmaz.⁴², kazanda bütün olarak pişirilir. Kurbanın etinden ancak musahipli olanlar yiyebilir.

Oruç 11 tam gün sürer, 12. gün saat on sularına kadar yani yarım gün tutulur. Çünkü 12. İmam Mehdi ölmemiştir. 11. günün akşamı, yani orucun bitmesine bir gün kala, mürebbinin evinde toplanılır ve orada “sakka suyu” tadılır. Sakka suyu, “Kerbela Şehitleri” için dağıtılan sudur.⁴³ Kerbelâ şehitleri için dağıtılan sudan oruçlular ertesi günü oruç açılıncaya kadar ancak bir yudum içerler.

Sakka suyu tatmadan önce oruç açılır ve orada hazır bulunan topluluk, dolu üçler. Oruç açılmadan ve dolu üçlemeden sakka suyu tadılmaz. Sakka suyu bardak veya tasla değil, bir leğene tabak konularak içilir. Bu gecede

⁴⁰ Isparta’da 1933 doğumlu İbrahim Saygıvar. 05.03.2010 tarihinde yaptığımız görüşmede: “Bu yıl dokuzuncusunu tuttum. Allah nasip ederse on ikincisini de tutacağım.” demiştir.

⁴¹ Biçen, s. 161; Taşdemir’in ifadelerine göre.

⁴² Kurban kemiğinin kırılmaması âdeti Şamanizm’de vardır. Şamanizm’de kemiğin manası büyüktür. Avcı topluluklarda da aynı âdet vardır. Bu topluluklarda hem insan hem de hayvan kemikleri hayatın sonuncu kaynağını teşkil ederler. Hayvanın canının, kemikler içinde barındığına, kemikleri kırmamakla hayatın yeniden başlayacağına inanırlar. Bkz. Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990; s. 297-298.

⁴³ Aytan Kaplan, “Tahtacılar da Aile ve Akrabalık Kurumu”, *Alevilik*, Haz.:İsmail Engin/Havva Engin, Kitapyayınevi, İstanbul 2004, içinde s. 378.

dağıtılan su artarsa geri kalanı yere dökülmez bu nedenle geri kalan suyun tamamını sakkacı içmek zorundadır. Bundan dolayı sakkacı suyun dağıtımını iyi ayarlamalıdır.⁴⁴

12. gün oruç, diğer günlerden farklı olarak hem erken hem de tuz ile değil, pişirilen kurbanın ciğeri ile açılır. Kurbanın yanında mutlaka o gün aşûre pişirilir ve topluca yenir.⁴⁵

Tahtacılar da ikrarını aldırın herkes Muharrem orucunu kendi ifadeleriyle İmam Hüseyin matemini tutmak zorundadır. Gözcü oruç tutmayanları mürebbiye bildirir. Mazeretsiz olarak oruç tutmayanlar ile oruçlarını bozan ikrarlı kişiler düşkün olurlar. İkrarını aldırmayan kişiler söz konusu orucu tutabilir. Ancak kurbanın etinden yiyemez.

Muharremde tutul(a)mayan oruç için fidye ya da kefarete verme veya önceden kazaya kalan oruçları tutma gibi uygulamalar da yoktur. Çünkü Tahtacılar göre “ Vaktinde eda edilmeyen borç ödenmiş sayılmaz.”⁴⁶

3.2. Aşûre /Aşır Aşı/Tatlı Keşkek

Tahtacılar da Muharrem orucunun son günü icra edilen bir diğer önemli ritüel aşûre pişirme ve onu topluca yeme şeklinde kendini gösterir. Muharrem'in on ikinci günü ya da orucun son günü bütün canlar matemli ve oruçlu olarak dedenin huzurunda toplanırlar. Kurbanlar var ise tekbirler, kesilir ve kazanlara konup pişirmeye başlanır.

Kurban etinin yanı sıra aşûre de pişirmek için hazırlanır. Tahtacılar aşûreye “aşır çorbasi” veya “aşır aşı” derler. Isparta Tahtacıları ise buna “tatlı keşkek” demektedirler. Onlara göre tatlı keşkeğin Hz. Hüseyin’le pek alakası yoktur. Nuh peygamberden kalma bir gelenektir. İnanışa göre Nuh tufanı sonrası yiyecek hiçbir şey bulamayan Nuh’un ailesi ve gemiye binerek kurtulanlar, geminin ambarında bulunan az miktardaki erzağı bir araya getirerek bir kazanda pişirmişlerdir. Az miktardaki aşır aşı bereketlenerek orada bulunup yiyen herkese yettiği gibi, kazandaki aş hiç eksilmeden ilk halindeki gibi kalmıştır.

Son zamanlarda aşûrelerde özellikle kent ortamında modern yöntemlerle dövülmüş hazır aşûrelik buğdayın kullanılmakta olduğunu belirterek, kırsalda ve bazı yörelerde geleneksel usülle dövülen aşûrelik buğdayın dövülmesi esnasında icra edilen ritüellerden bahsedelim: Aşûrenin buğdayı

⁴⁴ Mustafa Aksoy, “Mut’ta Bir Alevi-Türkmen Köyünde İnanç, Gelenek ve Görenek”, *Alevilik*, Haz.:İsmail Engin/Havva Engin, Kitapyayınvevi, İstanbul 2004, içinde s. 385-391.

⁴⁵ Biçen, s. 161.

⁴⁶ Tırnak içindeki ifade Taşdemir’e aittir.

orucun son günü daha önce içinde hiç buğday dövülmemiş dibekte dövülür. Bu yüzden hizmet sahiplerinin evinde birer dibek bulundurması âdettendir. Mürşit, o yoksa mürebbi, o yoksa gözcü, o da yoksa delilci veya musahipli bir kişi beline kement bağlar. Kement, *Ya Allah! Ya Muhammed! Ya Ali!* üçlemesiyle üç defa düğümlenerek bağlanır.

Bu üçleme ve üç kez düğüm atma ritüeli Allah'a, Hz. Muhammed'e ve Hz. Ali'ye bağlılığın bir ifadesidir. Kement kuşanan bu kişiler yine aynı sıra içinde *Ya Allah! Ya Muhammed! Ya Ali!* üçlemesiyle tokmağı dibeğe 12'şer defa vurduktan sonra buğday dövme işini musahipli olan diğer insanlara bırakır.

Dövme işi bitince aşır aşının pişirilmesi için ayrı bir ocak yakılır. Ocağın üzerine konulan kazanın içine su, buğday, mısır, nohut, üzüm, fasulye, ceviz, incir, karanfil, fıstık, badem gibi on veya on iki çeşit malzeme katılır. Aşûrenin karıştırılması işini ilk önce dede o yoksa hizmetteki en yetkili kişi bir kişi yapar. Bu kişiler de bellerine kement bağlarlar; aşır aşının karıştırılacağı kepeceye niyaz ederler. Herhangi bir kazanı kepeçyle karıştırdıktan sonra, o kazandan bir kepece alır ve diğer kazanın içine dökerler.

Aynı şekilde ikinci kazandan bir kepece aşır aşını üçüncü kazanın içine dökerler. Bu işlem orada ne kadar aşır aşı kazanı varsa hepsine uygulanır. Bu şekilde dede veya musahipli kişinin bütün aşır aşlarını karıştırdığı kabul edilir.⁴⁷

3.3.Lanetleme Ritüeli

Aşûre günü herkes evinde pişirdiği aşır aşını dedenin evine getirirler. Çünkü dede aşır aşı pişirmez. O kurban kesmekle yükümlüdür. Genişçe sofralar hazırlanır. Yemeğe başlamadan önce dede ve sazandar/güvender dışında herkes darda bekler. Bu esnada Aşık Hatayi'den üç nefes okur. Diğer Alevi-Bektaşî toplulukları gibi Mersin Tahtacıları da Yezid'i lanetlemeyi ibadet kabul ederler. Muharrem ayı boyunca Tahtacıların selamlaşmaları lanet kelimeleriyledir. Selam veren kişi "Yuh Münkir'e" der, selam alan kişi de "Lânet Yezid'e" diye karşılık verir.⁴⁸

Ancak Taşdemir, lanetlemenin özellikle Şia'da ve diğer Alevi-Bektaşîlerde olduğunu ama Isparta Tahtacılarında kesinlikle olmadığını ifade etmiştir. Bu ifadeden lanetleme ritüelinin bütün Tahtacılar için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır.

⁴⁷ Selçuk, s.136-137 ve Taşdemir'in ifadeleri.

⁴⁸ Selçuk, s. 137-138.

3.4. Ayin-i Cem

Yemekten sonra gülbenk okunarak yemek faslı kapanır. Aşûre gününün akşamı matem bitmiş, dolayısıyla bütün yasaklar kalkmıştır. Yerleşim yerinde dede varsa kestiği koç yenir, ardından cem ve samah yapılır. Şayet dede yoksa, mürebbinin evinde o gün kesilen Cebrailer ve yemek topluca yendikten sonra bütün canlar evlerine dağılır.

Sonuç Yerine

Türkiye'nin hiçbir yerindeki Tahtacılar da Sünni anlayıştaki Ramazan orucu tutma inancı ve uygulaması yoktur. Ancak içlerinden istisna kabilinden bazı insanların bu orucu tuttuğu gözlemlenmiştir. Adı geçen topluluk, diğer Alevi-Bektaşî grupları, Azerbaycan Türkleri, İran'da Ehl-i Hak grupları tarafından tutulan Hızır orucu ile Şîiler ve Alevi-Bektaşî toplulukları tarafından tutulan İmam Hüseyin Matemî/Muharrem Orucunu tutmaktadır. Bu iki oruçtan Hızır orucu Muharrem orucuna göre daha öne çıkmıştır. Tahtacılar, Muharrem orucunu Hz. Peygamber'in torunlarından Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da on gün boyunca susuz bırakıldığı ve Zeynelabidin'in bu faciadan sağ olarak kurtulduğu için tuttıkları anlaşılmaktadır. Yasın, Hz. Hüseyin'in ölüm gününden önce yapılması, onun öldüğüne inanılan gün yapılan su içme ritüeli ile yasın sona ermesi bunun göstergesi olarak düşünülebilir.⁴⁹ Muharrem orucunu, bir matem olarak kabul eden Tahtacılar Muharrem ayının ilk on veya on iki gününü bunun nişanesi olarak birtakım yasaklarla geçirirler. Muharrem ayı içinde bütün İslam dünyasında pişirilerek toplu olarak yemek veya akraba ve komşulara dağıtmak suretiyle yenilen aşûre Tahtacılar da kutsal bir yemek olarak kabul edilmektedir. Buğdayın dövülmesinden pişirilmesi ve yenmesine kadar bütün safhaları törensel unsurları içinde barındıran aşûre matemden/oruçtan çıkışın sembollerindendir. Hz. Nuh'un tufandan kurtulup selamete çıktığında bir tür şükür yemeği olarak yediklerine inanan Tahtacılar, onu, su ve kurbanla birlikte matemden çıkışın ana yemeği olarak kabul etmişlerdir.

Öte yandan Şia'da oldukça şiddetli, diğer Alevi-Bektaşîlerde daha makul düzeyde görülen "lanetleme" ritüeli, Selçuk ve diğerlerinin belirttiği gibi bazı yerleşim yerlerinde olmasına rağmen Isparta Tahtacılarında gözlenmemiştir.

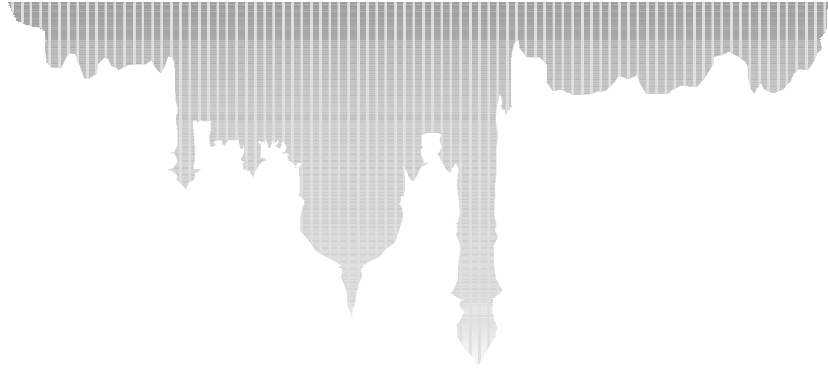
Bu oruçtan çıkışta yapılan âyin-i cem ritüeli ise dedelerin olup olmamasına bağlı olarak değişmektedir.

⁴⁹ Selçuk, s. 141.

IV. BÖLÜM / PART IV

ÇEŞİTLİ KONULAR / DIFFERENT SUBJECT

Editör Hüseyin YILMAZ

TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDA KERBELA İÇERİKLİ HALK İNANÇLARI

Yaşar Kalafat - Necdet Yaşar Bayatlı

*“Aynı dili konuşanlar değil
Aynı şeyi hissedenler anlaşır.
Hz. Mevlana”*

Giriş

Biz bu bildirimizde Türkiye’den Kars ve Iğdır Afganistan’dan Mezari Şerif, Şıbrgan ve Tırmız, Azerbaycan’dan Bakü, Gürcistan’dan Tiflis, İran’dan Ilhıcı ve Irak’tan Tuzhurmatı ve diğer Türkmen bölgelerinden Kerbela ile ilgili inançları ele aldık. Bunlardan İran Türk bölgesinden derlenen bilgiler daha ziyade edebiyattan edinilmiş ve evvelce irdelenmiştir.¹ Irak Türk Kültür bölgesinden derlenen bilgiler Bayatlı tarafından tespit ve dokümanter edilmiştir.² İncelemesi yapılan diğer bölgelerde bizzat bulunmuş ayrıca Iğdır ve çevresi derlenen bilgiler gözleme, edebiyata³ ve Z.Makas’ın arşivine dayalıdır.⁴

Metin

Kars’ta Kerbela ziyareti uzun süre Iğdır üzerinden organize edilmiş 1980’li yıllardan sonra seyahatlerin İstanbul ayağı da oluşmuştur. Kars’taki Azerbaycan Türkleri büyük çoğunluğu ile Şii-Caferî inançlı İslam kesimden oluşmuştur. Kars’ın merkez ve bazı ilçelerinin yanı sıra Iğdır ağırlıklı olmak üzere Ardahan’da da İslam’ın bu mezhebine mensup Müslüman halk vardır. Anadolu’nun bazı kesimlerinden Alevî inançlı Müslüman halk Kerbela’ya ziyarete giderlerken Kars, Ardahan ve Iğdır’dan Alevî inançlı İslam

¹ Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları II**, Berikan Yay., Ankara 2007, s.105–125.

² Necdet Yaşar Bayatlı, “Irak’ta Kerbela İnanç ve Uygulamaları”, (**Basılmamış Derleme Notları**) . Söz konusu derleme notları hazırlanırken şu kaynak kişilerden derleme yapılmıştır: 1. Muhammet Musaddak Muhammet Nuri 1956 doğumlu Tuzhurmatı, 2. İbrahim Uryan İbrahim, 1982 doğumlu Tuzhurmatı, 3. Zeynelabidin Vehap; 1964 doğumlu Tuzhurmatı, 4. Muhammet Kemal; 1982 doğumlu Tuzhurmatı, 5. Resmiye Kazım 1959 Hanekin doğumlu, 6. Hasan Haydar 1971 Hanekin doğumlu, 7. Hasan Ali 1961 Karatepe doğumlu.

³ Ziya Şakir **Acar, Her Yönüyle Iğdır**, Ankara 2006.

⁴ Zeynelabidin Makas, **Iğdır Kültürü**, Ankara 2006.

kesimden bu kutsal mekânlara yoğun bir ziyaret yoktur. Bu yoğunlukta ziyaret Sünnî inançlı İslam kesimde de vardır. Esasen Kerbayî ve Meşhedî olma anlamında vecibe olarak ziyaret Şîî-Caferî inançlı kesimin inançlarında görülür.

Irak'ta Ehl-i Beyt ve On iki imama karşı farklı seviyede sevgi saygı duyan insanlar Kerbela'ya gider ve ziyarette bulunur. Bununla birlikte başta Sünnî kesimi olmak üzere bu ziyaret Irak coğrafyasında yaşayan diğer Müslüman topluluklar tarafından da yapılır.

Kars'ta yapılan Muharrem ayına mahsus dinî uygulamalar Şîî-Caferîler kadar yoğun olmasa da diğer mezheplerde de görülür. Şîî-Caferî İslam kesim “**Sine Dövme**” türünden uygulamaları cami dışına pek taşırmazlar daha ziyade uygulamalar cemaat dâhilinde kalır. Diğer kesimlerde olduğu gibi burada da kara giyilir, tıraş olunmaz, toy yapılmaz. Iğdır'daki “**Elam Gezdirme**” inanç ve uygulamaları bilhassa son yıllarda daha belirgin olmakla beraber sine dövülerek kan dökülme yoluna gidilmez, bu münasebetle Kızılay Kurumu'na kan bağışında bulunulur.

Bakü'de bu kutlamalar için büyük camilerden birisi ayrılır. Âlem bulunan sanduka hem caminin içerisinde hem de bahçede olur. Camideki sandukanın minbere çıkarıldığı olur. Halk Muharrem'i coşku ile kutlar. Caminin içinde ve bahçesinde “**sadaka sandıkları**” bulunur. Halk buraya para yardımında bulunur. Daha sonra âlemi taşıyan gençler önde olmak üzere cami bahçesinden toplu halde dışarı çıkılır. Azerbaycan kırsalında Ehli Beyt'in simgesi olarak kabul edilen açık el birçok pirin mezarında görülebilir. Hemen her evde aşure hazırlanır. Dostlar aşure yemek için ziyaret edilir.⁵

Gürcistan'da Muharrem ayı Borçalı ve Karaçöp kırsalının yanı sıra Tiflis'te de Tiflis Kalesi'nin eteğindeki camide kutlanılır. Buradaki Âlem'li pir sandukasının kumbarasına yardım için hayır parası atılır.⁶

Muharremlikte Afşar Türkmenlerinde yapılan uygulamalar, Güney Azerbaycan'ın diğer Türklerinden farklı değildir. Afşarlarda “**âlem**” gezdirirler. Bölgenin kuzey batısında Yaraziz köyü vardır. Burada üzeri ayetlerle bezeli iki kilo kadar ağırlığı olan **açık el (âlem)** vardır. İnanca göre, Habib İbn. Mezahir'e ait olan bu âlem muharrem ayında yerinden oynamış. Oynamaya başlayınca sahibi, onu özel bir teşrifatla kaldırıp halka gösterirmiş. Bu esnada âlem **neziri** olan kimseye doğru gidermiş. İnanca

⁵Yaşar Kalafat, **Güney Kafkasya/ Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kuzey Azerbaycan-Gürcistan-Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)**, Ankara 2000.

⁶Yaşar Kalafat, “Gürcistan'da Türk Havası Soluduk”, **Yeni Düşünce**, 24–30 Ağustos 2001 S.34 s.38–42.

göre âlem **kayıp eşyanın** veya yeri bilinmeyen ölünün yerinin bulunmasında kullanılmaktadır.⁷

Bize göre bu inanç büyük ölçüde geleneksel İslâm'ın bir ürünüdür. Kam kültürünün İslâmî tezahürüdür. Bilindiği gibi kamın davul ve benzeri ayin eşyalarına da kutsiyet ve hikmet atfedilirdi. Âlem, bir kısım halkımızda ehlibeytin simgesidir. Pirlerin asa, tespih ve benzeri eşyalarında olduğu gibi, Âlemde de özel hikmet olduğuna inanılırdı. Ayrıca hak âşıklarının da kayıp eşya yerini saz çalarak tespit edebildiklerine inanılır.

Irak'ta da Aşure ziyaretinde sine dövülür, grup halinde desteye çıkılır. Zincir, kama vurmak âdeti de vardır. Kama alın kısmına vurulur. Kama vuranların tıraş olması zorunludur. Kama vuranlar kamayı vurduktan sonra çarşı hamamına toplu olarak gider; yıkanır. Kerbela'da Aşure gününde yol boyunca çeşitli içecek ve yiyecekler bedava dağıtılır. Kara elbise giyilir. Muharrem ayı boyunca Şiîler tıraş olmaz, **kelle paça** yemez, düğün dernek yapmazlar. Aksi takdirde o evliliğin ve şenliğin uğursuzluk vesilesi olacağına inanılır.⁸ Kelle paça yenildiği ve yenilmesinin yasaklanmış olduğu yerler bakımından Türk kültürlü halkların beslenmesinde özel bir konuma sahiptir.⁹

Irak'ta kadınlar yol boyunca durup desteye çıkan erkek grubunu seyrederek. Bunun yanı sıra bağırır, acı çığlıklar atarlar. Grup halinde çıkan kadınlar erkelerin arkasından yürürler.¹⁰

Türk kültür coğrafyasında kadınların erkeklerin arkasında yürümeyle özellikle inanç içerikli yolculuklarda sık görülür. Cemaat namazlarında kadının yeri arka saflardır. Cenaze cemaatlerinde kadınlar erkeklerin ardı sıra giderler. Bazen de mezar ziyaretleri erkeklerden sonraki tarihlere alınır. Çok kere gece gezmeleri iftar yemeği davetlerinde erkekler önde giderler. Bu durum bazen kadınların korunması bazen edep adına bazen de uğurlu olup olmamakla izah edilir.

Irak'ın birçok yerinde ve özellikle Kerbela'da 40. 10. günde animasyonlar yapılır: **Yezit**'in rolünü canlandıran şahıs, çadırı yaktığında etraftaki insanlar o çadıra koşarak bir parça bez almaya çalışırlar. Bu yüzden tam anlamıyla bir kutsal yağma sahnesi yaşanır. Hatta Yezit'i canlandıran ilgili şahıs taşlanır.¹¹ Kerbela Muharrem Ritüelleri Metin And tarafından

⁷ Eli Mehemmedi, **Afşarların Yöresel Gelenekleri ve Halk Kültürleri** Tahran 1376 (1917), s.219-222.

⁸ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

⁹ Yaşar Kalafat, "Kızıltepe Yöresinin 'Sofrada Kelle' Geleneği ve Türk halk Kültüründe Kemiğin yeri", İ. Özcoşar, **Makalelerle Mardin III, Eğitim Kültür Edebiyat**, İstanbul, 2007, s.414-425.

¹⁰ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.e.**

¹¹ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

ayrıntılı incelenmiştir.¹² Bizim yapmaya çalıştığımız Kerbela ve Muharremlik dinî uygulamalarından hareketle bir kültür coğrafyası çizmek bu coğrafyanın Türk kültür coğrafyası ile örtüşürlüğüne parmak basmaktır.

Irak coğrafyasında inanca göre Kerbela'ya gidemeyen **Kırk'**ı yaşayamayan kimse evin damına, yüksek bir yere, çıkıp duasını okursa ziyaret etmiş sayılır.¹³ Bu gün için **Keşkek** yemeği yapılır. Keşkeğe Diyale ilindeki Türkmenler tarafından **Herise**, Kerkük'te **Halim**, Tuzhurmatı'da **Şulen** denir. Halim'e (Herise) badem atılır. Bu badem daha sonra **nazarlık** olarak çocukların yakasına takılır. Ayrıca keşkekten alan şahısın kepçesinden badem çıkarsa muradının gerçekleşeceğine inanılır. Keşkeği karıştıran insanın eline keşkekten sıçrarsa muradının verileceğine inanılır. **Zerde Helvası** da yapılır: Bu helva buğdaydan yapılır. Bununla birlikte Kıyma Aşı, Kuru Fasulye, Pilav üstü et, tavuk, ıspanak aşı gibi sulu yemekler de yapılır halka dağıtılır.¹⁴

Bazı çediklere mistik bir anlam yüklemek onları nazarlık ve tespihlerde kullanma inancına kültür coğrafyasında yer yer rastlanıldığı olur. Hacdan bizzat getirilmiş Kâbe Hurmasının çekirdeği veya iftar açılan zeytinin çekirdeği bunlar arasında sayılabilir. Anadolu'da özel günlerde içerisine madeni para konulmuş kete türü yiyecekler hazırlanır ve para kimin payında çıkar ise o kişi şanslı sayılır. Keza yemek hazırlanırken kabından sıçraması ile ilgili inançlar da çok yaygındır. Sıçrayan kısım ocağa düştü ise ocağın pay istediği şeklinde yorumlandığı olur.

Esasen Kerbela ve Meşed ziyaretleri için bir zaman sınırlaması yoktur. Şahsen biz kış aylarında Meşed'i ziyaret etmiştik ve üç aylara tekabül etmemişti. Şif-Caferî İslam inancında 3 aylarda ziyaret edilmenin faziletinin daha büyük olduğuna inanılır ve ziyaretler bu aylara rastlatır.¹⁵

İğdir ve yakın çevresinde Kerbelâ'ya gitmeden önce benzeri seyahatlerde olduğu gibi şahsi ihtiyaçların karşılanması yolunda bazı hazırlıklar yapılır. Yakın çevreden ve akrabadan "**helâllik**" alınır. Bazı varlıklı aileler konu-komşuya yemek ikram ederler. Adaylara özel uğurlama yapılmaz, yakınların yola koyan çıkabilir. Resmi bir uğurlama olmamakla beraber grup halinde ve hoca nezaretinde gidilince hareket edilmeden evvel hoca ziyaretin kabulü, sağ gidilip salim dönülmesi, gitmeyenlere de nasip olması için **temenni duası** yapar.¹⁶

¹² Metin And, **Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye**, 2.baskı, İstanbul 2007.

¹³ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.e.**

¹⁴ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

¹⁵ Metin And, **a.g.e.**

¹⁶ Zeynelabidin Makas, **Muharremlik-Kerbela Ziyaret Notları**, İğdir 2010 (Basılmamış)

Irak'ta Kerbela'ya gidenlerde gitmeden evvel mezarlık ziyaret etme göçmüş yakınlardan helallik alma, borç ödeme ve bunun gibi inanç içerikli mecburi uygulamalar yoktur. Irak'ta, Kerbela'ya gidecek olan kimseler, sadece kapıya kadar yolcu edilir, arkalarından da **su** serpilir.¹⁷

Yolcunun ardı sıra su dökmek suyun aydınlık olduğu inancından kaynaklanmaktadır. İtibarlı sevilen kimselerin bilhassa uzak mesafe yolcuların ardı sıra su dökülür **ayna** tutulur. Sevilmeyen gitmesinden memnun olunan kimsenin ardı sıra taş atılır ve teneke çalınır.

İğdır Şîîlerinde Kerbela ve Meşhed'deki kutsal mekânları ziyaret etmek için yaş, cinsiyet ve ekonomik durum sınırlaması yoktur. Maddi durumu masrafı karşılayabilmeye uygun olan herkes gidebilir. Zihinsel veya bedensel sorunu olanlar ebeveynleri veya doktor kontrolünde daha ziyade şifa amaçlı götürülürler. Bu seyahatlerde sefer sınırlaması yoktur. Bu seyahatlere herhangi bir kimse adına da katılmak olur. Bu durumda sevabı vekâlet veren alır ancak unvan ziyareti yapanın olur. Şîî-Caferî İslam inancında bu ziyaret sünnettir.¹⁸

Irak'ta, bu ziyaret münasebeti ile kurban kesilir. Özellikle nezir edilen kurbanlıklar orada kesilmesi sevaptır. Vekâlet olarak başkası için dua yapılabilir ve kurbanlık da kesilebilir. Ama yine de ilgili şahıs oraya gittiğinde kendi **kurbanını** kendisi kesmesi zorundadır. Irak İslam inancında da bu ziyaret farz değil ama sevilerek yapılan bir ziyarettir. İnsanlar sevap kazanmak için gönüllü olarak giderler.¹⁹

Kutsal yerlerde ve kutsal kabul edilen günlerde yapılacak duanın kabul göreceği inancı Türk kültürlü halklarda çok yaygındır. Hacı adaylarına yakınları sorunlarını söyler ve onlar için isim anarak dua etmelerini isterler. Hacdan dönen kimse de bu görevi yerine getirdiğini sipariş sahibine anlatır.

Irak'ta hem yoksul hem de zengin ziyarete gider. Hatta fakirler borç ederek de Kerbela'ya gidebilirler. Belli bir sayı sınırlaması yoktur ama **40 Muharrem**'de Kerbela ziyareti Şîî kesimi için **yedi hac** ziyaretine mukabildir inancı vardır. Irak'ta da bir başkasının yerine Kerbela ziyaret edilebilir. Özellikle de bir kişinin isteği üzere onun yerine gidilebilir. Bununla birlikte ölen akrabaların yerine de ziyaret edilir. Özellikle birinci derece akrabalar, baba, anne, ağabey, kardeş, kız kardeş, eş vd. yerine ziyarete gidilebilir.²⁰

¹⁷ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

¹⁸ Zeynelabidin Makas, Muharremlik-Kerbela Ziyaret Notları, İğdır 2010 (Basılmamış)

¹⁹ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

²⁰ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

Iğdır'dan Kerbela'ya gidecek Şîî inançlı Müslümanlar yol güzergâhı üzerinde bulunan ziyaret yerlerine de giderler. Iğdır'dan düzenlenen turlar Şam üzerinden hazırlanmakta ve dönüş ise Şam üzerinden olmaktadır. Böylece gidiş ve dönüşte birçok kutsal mekânın ziyaret edilmesi imkânı doğmaktadır.²¹

Irak'ta ise, ziyarette **Hz. Hüseyin, Şehitler Mezarlığı** (Bu mezarlıkta 72 şehidin mezarı vardır). **Savaşçı** diye bilinen **İbrahim ül Mucabbir, Hani Bin Arva** (Bu şahıs, Yezidin grubundan olup daha sonra Hz. Hüseyin'in grubuna geçmiştir) ve **Hz. Abbas**'ın yatırlarına gidilir.²²

Irak'ta gerek Şîî gerek Sünnî Türkmenler tarafından **Çay Abbas Ziyafeti** diye bilinen bir uygulama yapılır. Bunun için mahallede bir kadın dilekte bulunur, dileği gerçekleşince ikindi namazından sonra komşu ve akraba kadınları Çay Abbas Ziyafeti'ne davet eder. Ziyafette, çay, külçe ikram edilir. Hz. Abbas Çayı'na katılan misafir kadın bir **kaşık** alır ve nezirde bulunur. Hatta ev sahibine danışmadan söz konusu kaşığı alabilir.²³

Anadolu Türk kültür coğrafyasında eski yoğunluğunu kayıp etmiş olan özel maksatlı kadın sofralar Güney Azerbaycan Türk halk inançlarında varlığını hala sürdürmektedir. Bunlar tamamen kadınlara açık ve çok kere de erkeklere duyurulmama şartı taşıyan olan yemekli Kur'an'lı toplantılardır.²⁴

Ev sahibine haber vermeden kız evinden oğlan evinin kap kaşık türünden ufak bir şey alması uğur-bereket ile ilişkilendirilir. Kız evi buna mani olmaya çalışır. Bu uygulama şüphesiz sıradan bir yağma veya çalma değildir. Dilek sahibin uygulama gereğince bir şeyler dağıtması, dağıtılan nesneden alanın da dileği olunca onun da dağıtması Ankara Hacı Bayram Türbesi etrafında da uygulanan bir inanç biçimidir.²⁵

Irak'ta ziyaretçiler Kerbela'da aldıkları konfetileri Hz. Hüseyin, Hz. Abbas ve diğer yatır mezarlarına sürer ve memleketteki akrabalarına götürürler. Kefenler bu tür mekânlardan alınır. Bu kefenlerin üstünde ayetler yazılıdır. Bu kefenler Hz. Hüseyin ve Hz. Abbas'ın yatırlarına sürülür ve saklanır. İnanca göre kırk gecesinde başta peygamber efendimiz olmak üzere bütün peygamberler ve beş büyük melek Kerbela'da bulunurlar, onbinlerce ziyaretçi gelir.²⁶ Midyat Yezidilerinde ise çocuklar vaftiz edilirken onlara bir

²¹ Zeynelabidin Makas, Muharremlik-Kerbela Ziyaret Notları, (Basılmamış) Iğdır 2010

²² Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

²³ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

²⁴ Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan Yay., Genişletilmiş 2. baskı Ankara 2009.

²⁵ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, 3. baskı, Ankara 1999.

²⁶ Najdat Yashar Murad (Necdet Yaşar Bayatlı), **Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançların Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi**,

azizin ismi göbek adı olarak verilir ve kayıtlara geçer. İsmi alan çocuğun o aziz tarafından korunduğuna inanılır.²⁷

Ad verme konusunda da 12 İmam'ın isimleri önemli yer tutar. Necef'te Hz. Ali'nin Kerbela'da Hz. Hüseyin'in ve Hz. Abbas'ın Bağdat'ta **Musa el Kazım**'ın türbelerini çocuk dileği ile ziyaret edip etraflarında **3** veya **7 defa tavaf** eden ve oradaki ağaç türü yerlere **Adak Bezi** asan halk çocukları olduğu zaman isimlerini Ali, Hüseyin, Abbas, Musa ve Kazım koyarlar.²⁸ Bu tür isimlerin başına “abit” ön eki gelir. Kulu anlamındaki bu kelime Abit Ali örneğinde olduğu gibi Ali Kulu demek olup Hz. Ali'nin koruması altında anlamına gelir.²⁹ Bu uygulama Türk kültürlü halklar arasında çok yaygındır.³⁰ Irak'ın Şiî inançlı Müslüman halkının yaşadığı her evde erkek çocuklara muhakkak 12 imamdan birisinin ismi kız çocuklarına da Fatma, Zehra, Zeynep gibi isimler koyulur.³¹

Irak'ta yaşayan Şiî inançlı Türkmenler bebek sahibi olabilmek için 10 Muharrem'de Aşure günü Hz. Hüseyin için yapılan **Kasım İris Atı**'nın altından geçerler. Deste Dövme ve Sin-Zen'den sızan kan bebek uman kadının giysilerine veya karın altına sürülür.³² Atların karınlarının altından geçmek, gemleri ile yeni gelini bereketli ve uyumlu olması için gemlemek, atların nalları ve nal izlerinde hikmet aramak Türk kültürlü halklarda çok sık görülür.³³

İğdir'dan bu kutsal mekânlara gidecek kimselerin **adak** da adadıkları olur. Mesela şu kadar rekât namaz kılacağım, ziyarete şu kadar sefer yüzümü süreceğim, ziyarete sürünerek gideceğim, ziyaretin eşliğini öpeceğim, ziyaretin kapısında yatacağım gibi niyetler ve **nezir**lerde bulunulduğu olur. Ziyaret esnasında okunan özel bir dua yoktur. Her ziyaretçi bildiği duaları okur. Ayrıca hocanın okuduklarına katılımcı cemaat âmin der.³⁴

(Yayımlanmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı-Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 2009.

²⁷Hatice Kübra Uygur, **Midyat Halk Kültürü Monografisi**, (Halk edebiyatı Lisans tezi) Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2008.

²⁸Necdet Yaşar Bayatlı (Najdat Yashar Murad), **a.g.e.**

²⁹Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.e.**

³⁰Yaşar Kalafat, “Dedem Korkut Kültür Elleri Adlanma”, **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Akçağ Yay., Ankara 2008, s.520-541.

³¹Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.e.**

³²Necdet Yaşar Bayatlı, “Kerkük-Dakuk'ta Bir Bektaşî Tekkesi: Dede Cafer Tekkesi ve Ritüelleri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.47, Güz 2008, s.137-155; Najdat Yashar Murad, **a.g.e.**,

³³Yaşar Kalafat, “Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında At”, **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III. 1996-1997-1998-1999-2001**, Alanya 2004 s.74-82.

³⁴Zeynelabidin Makas, **a.g.e.**

Mezarı Şerif ve yakın çevresinde Muharrem kutlamaları **Hz. Ali Külliyesi’nde** yapılır. Dünyanın birçok yerinden bu ay için Mezarı Şerife on binlerce ziyaretçi gelir. Şıbrgan ve Tırmız’da da bu ay büyük hayır hasenatlar yapılır. Hayvanlar kesilir, yemekler ikram edilir, konuklara hediyeler verilir. Oteller aylarca evvel dolar, büyük hazırlıklar yapılır. Mersiyeler okunur, konferanslar verilir. Bilhassa Hazara Türk bölgesinde âlem çok yaygındır.³⁵

Irak’ta Kerbela’ya ziyarete gidenlerin okudukları özel dualar vardır. Bunlardan **Aşure duası** okunur. Bununla birlikte her imama özgü dualar da vardır, Her yatırın girişinde özel” **izin duaları**” okunur. Hz. Hüseyin’in ziyaretinde **El Varsi** olarak bilinen özel bir dua okunur. Bu dualar büyük tablolarla asılıdır veya kitapçıklarda yazılıdır.³⁶

Nezri yerine getirmek için yapılan Kerbela ziyareti inancı Irak’ta da vardır. Esasen sair işler için kutsal şehirlere gidenler doğal olarak kutsal mekânlara da giderler.

Iraklı ziyaretçiler tarafından özellikle **yeşil çaputlar** getirilir. Bir kişi tarafından bağlanan çaput diğeri tarafından açılırsa ilk kişinin muradı verilir ve bezi açan da sevap kazanır inancı vardır. Bazı insanlar da başörtü, yaşmak, atkı gibi nesnelere Hz. Hüseyin’in mezarına fırlatılırlar; düştüğünde onu alan kişi bir dilek tutarak onu tekrar atar. Bu uygulama ziyaret boyunca devam eder.

Ziyarete yaya gitmek türünden nezirler Irak’tan yapılan katılımlarda çok görülür. Özellikle nezir edenler Kerbela ziyaretine yayan giderler. Yaya yapılan yolculuk coğrafi mesafeye göre değişir. Yaya yapılan bu seyahatler bazen 7, 10, 15 gün de sürebilir.³⁷

Kerbela’ya gidene “**Kerbelayî**”veya “**Kelbayî**” unvanı verilir. Şahıs isminin önüne gelen bu unvan kısaltılır “**Kelba**” şekline sokulur. Mesela Kelba Yaşar gibi. Bir kimse hem Kerbela’yı ve hem de Meşedî ziyaret eder. Ancak sadece “hacı” unvanı zikredilir. Mesela Hacı Kelbayi Meşedî Zeynel denilmez, Hacı Zeynel denilir. Bu unvanı edinmiş kimsenin toplum önündeki itibarı artar, ancak bu unvanı taşıyamayanların itibarı eski hallerinden çok aşağılara düşer.³⁸

İğdır Şîî inançlı Kerbela hacı adaylarının ziyaretleri bir din görevlisinin nezaretinde yapılır, namaz saat ve yerleri ile kutsal mekân ziyaretlerini bu

³⁵Yaşar Kalafat, **Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler, Türkmenler, Hazaralar, Afşarlar-Kazaklar) ve Karşılaştırılmalı Halk İnançları**, İstanbul 1994.

³⁶ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.e.**

³⁷ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

³⁸ Zeynelabidin Makas, **a.g.e.**

din görevlisi tanzim eder. Gruptan ayrılıp ayrıca türbe ziyaretine gitmeler adaklarını yerine getirmeler doğal olarak görülür. Dualar çok kere günahların affi bazı dileklerin gerçekleşmesi içerikli olurlar. Başkaları için de onların sorunlarına göre ve istemeleri üzerine dua yapılır. Ziyaret esnasında ağlanılıp sızlanılır, bol bol namaz kılınır. Ziyarete gelen bağışta bulunur; bağışlar genelde altın para ziynet eşyası eklindedir. Şîî-Caferî inançlı kimsenin buradaki ziyareti ile Alevî inançlı ziyaretçinin arasındaki ibadet farkı sadece bir kısım Alevî inançlı ziyaretçilerin burada namaz kılmıyor olmalarındadır. Türbe daima açıktır ve farklı mezhepten ziyaretçiler için değişik ziyaret programları yoktur.³⁹

İran Karakoyunlu **Ehli Hak** Türkmenlerinde de köklü bir İmamet inancı vardır. Muharremlik inanç ve uygulamaları bütün ayrıntısı ile bu toplumda da yaşanır.⁴⁰ Ehl-i Hak Türkmenleri /Türkleri ağırlıklı olarak Ilhıcı'da yaşamaktadırlar. Ilhıcı yakın zamana kadar büyücek bir köy iken, şimdi bir şehir olmuştur. Kelime anlamı, at bakıcısı olan Ilhıcı Doğu Azerbaycan'da Tebriz'e bağlı bir sufi şehridir. Bu şehrin tepelerinde **Nişangâh** olarak bilinen ziyaretlerden kuzey bölgesindeki ismi **Şah Çırah**'dır. Bu tepenin eteğinde ise **Şah Çırah Türbesi** bulunmaktadır. Güney tepesindeki nişangâhın ismi ise, **Nebi Musevi**'dir. Yakın çevrede ayrıca **Gülmüşki Hatun (Miski Nene)** ziyareti de vardır. Halkın inancına göre, bu Nene, Hz. Ali'nin kızıdır. Buraya kurak mevsimlerde yürünerek çıkılır. Burada Şebek/ Benzer Meydanında **yağmur duası** yapılır. Bu meydana Hz. İman Hüseyin'in şehit edilmesi, **Aşure Günü** olarak canlandırılır. Meydanın merkezinde 3 metre uzunluğundaki bayrak **İmam Hüseyin Elemi** olarak bilinir. Elemin etrafında bir **ocak** vardır. Orada **mum** yakılması şeklinde daimi bir uygulama yapılır.⁴¹ Ehl-i Hak Karakoyunlularında **Aşure Günü** İmam Hüseyin'in rolünü mürşit oynar. Köyün aşığı – ozanı da Yezit olur. Yezidilerin elbiseleri kırmızı, İmam Hüseyin'in giysileri ise yeşil olur.⁴²

Ehl-i Haklarda yıl tevîl olup günlerin uzadığı gece, bayram yapılır. Görüşe gidilir. Yemek verilip arak içilir. Yemekte, sütlü aş, badem unu murabbası (reçeli) kelem (lahana) aşısı olur. Bayram gecesin "**Eli Gecesi**" denir. O gün Hz. Ali'den başka hiç kimsenin haklı ile haksız ayırma yetkisi olmadığına inanılır. Bayram 13. güne kadar devam eder. O gün dışarı çıkılır.

³⁹ Zeynelabidin Makas, **a.g.e.**

⁴⁰ Gulam Hüseyin Saidi, **Ilhıcı**, Tahran 1964

⁴¹ Gulam Hüseyin Saidi, **Ilhıcı**, Tahran 1964 s.12.

⁴² Gulam Hüseyin Saidi, **a.g.e** s.148.

Pir Abdal ve **Tekiye Boyu**'na gidilir. Son Çarşamba (**Ahır Çarşamba**) günü ateş yakılır.⁴³ Çarşamba gün kültü bir kısım Şîi Caferî ve ayrıca **Yezidî** halk inançlarında canlılığını büyük ölçüde korurken Hanefî ve Şafîî inançlı İslam kesimin kırsalında sözlü kültür verisi olarak yaşamaktadır.⁴⁴

Göronlarda seyidin geliri nezirlerden sağlanır. Perşembeden perşembeye cem yapılır. **Cem** akşamları yapılır. İlk namaz kılınır. Bu namaz bilinen Şîi-Caferî İslam namazıdır. Göronlar hac faraziyesi için Kerbalaya giderler ama her Göron'a da hac farz değildir. Göronlar için namazın kılınması da mecburi değil, serbesttir. Bayram namazı ise bu toplumun inancında gerekli bulunmuştur.

Kakaîlerde Oruç Muharrem ayının ilk 10 gününde tutulur. Orucun sebebi Hz. Ali'nin ramazanda şehit edilmiş oluşu ile izah ederler. Kakaîlerde 2 tür oruç daha vardır. Bunlardan Allah için Oruç veya **Gorunî Günler** için oruç olarak bilinir. Bu oruç **Sultan İsak** ve Dervişlerinin Şendroy Dağında Neva Mağarasında aç ve susuz kalmaları için tutulur. Bu oruç Aralık ayının 12.13. ve 14. günlerinde kışın 40. günü yapılır. Ayrıca 3 günlük **Kaltas Orucu** vardır. Sultan İsak'ı ziyarete gelen 7 kişinin 3 gün Şaho Dağında mahsur kalmış olması üzerine tutulur.⁴⁵

Şebekler **hacca** da Mekke-Medine'ye gitmezler. Hac niyetine Kербela ve Necef'te bulunan imamları ziyaret ederler. Ayrıca Kербela'yı 7 kez ziyaret edenin hacca gitmiş olacağına inanırlar.⁴⁶

Irak hacı adayları için, iki büyük ziyaret mevsimi vardır; **On Muharrem** (Aşure), **15 Şaban** (Hz. Mehdi'nin doğumu). Bunun yanı sıra, 40. Muharrem, Hz. Hüseyin'in başta İmam **Zeynelabidin** olmak üzere Irak'ın farklı illerinde bulunan imamların yatır ve makamları ziyaret edilir. Ayrıca Şîi kesimi anılan imamların doğum ve ölüm yıldönümlerinde yatır ve makamlarını ziyaret eder. Ziyarette ilk olarak Hz. Abbas'ın yatırına gitmek gerekir. Çünkü Şîiler arasında mevcut rivayetlere göre Hz. Hüseyin: "Benim kardeşimi ziyaret etmeden beni ziyaret etmeyin." demiş. Ama bu uygulama insandan insana değişir. Kimi ilkin Hz. Hüseyin'i sonra Hz. Abbas'ı kimi de Hz. Abbas'ı sonra Hz. Hüseyin'i ziyaret eder. Kesin bir kural yoktur. Nezir eden insanlar ise nezir ettiği imama göre ziyaretini yapar. Mesela, "Hz.

⁴³ Gulam Hüseyin Saidi, a.g.e. s.131-135.

⁴⁴ Yaşar Kalafat, "Ahır Çarşamba-Kurt" **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınları Ankara 2009, s.139-179.

⁴⁵ Ali Zeynel, **Kakaiyye Hareketi**, (Yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

⁴⁶ Yaşar Kalafat, "Bektaşiliğin Yakın Ortadoğu Türevleri" **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2010, Ocak-Şubat 2010.

Abbas'ın ziyaretine sürüne sürüne geleyim..." şeklinde nezirde bulunur. Şîî kesimi arasında "Hz. Abbas'ın başı sıcaktır, asabidir, sinirlidir" şeklinde inançlar vardır. Şîî inançlı bir kısım Müslümanlar arasında şöyle bir inanç vardır: Hz. Abbas'ın yatırı ziyaret edildiğinde bir gerginlik hissedilir. Çünkü onun sinirli olduğuna inanılır. Ama Hz. Hüseyin'in ziyaretinde ise öyle bir şey söz konusu değildir.

Aşure ziyaretinde sine dövülür, grup halinde desteye çıkılır. Zincir, kama vurmak âdeti de vardır. Kama alın kısmına vurulur. Kama vuranların tıraş olması zorunludur. Kama vuranlar kamayı vurduktan sonra çarşı hamamına toplu olarak gider; yıkanır. Aşurede Kerbela'da yol boyunca çeşitli içecek ve yiyecekler bedava dağıtılır. Kara elbise giyilir. Muharrem ayı boyunca Şîîler tıraş olmaz, **kelle paça** yemez, düğün dernek yapmaz, aksi takdirde o evliliğin, şenliğin uğursuz olacağına inanılır. Kerbela'da 10. ve 40. gün balçık yapılır ve bu balçık (çamur) ziyaretçilerin elbisesine, saçına, alınına sürülür.⁴⁷

Balçığın yapılıp onun üste başa sürülmesi toprağın kutsallığı bilhassa bu mekândaki toprağın kutsallığı ile izah edilir. Zira mühürün itibarı Kerbela toprağından yapılmış olmasındadır. Bu toprak ayrıca da zemzem suyu misali alınıp evlere ülkelere kutsal bir armağan olarak götürülüp saklanır. Bu toprağın, taşın bebeklerin ilk ağızlarının açılmasında kullanıldığı bilinir. Bu toprak ile defin esnasında kefen bezine Allah'ın birliğini anlatan sözler yazılır. Tekrar dirilme gününde insanlar konuşamayacaklar ancak bu yazının okunması onların imanına şahadet edecektir inancı vardır.⁴⁸ "toprak başıma" sözünde yas ve keder saklıdır. Bu ifadede sen değil de ben ölmeliydim, sen ölmüşken yaşama bana haram, Senin için ölebilirim anlamı saklıdır. Çamuru yüzüne ve giysisine süren kimse bu iki inançtan hareket etmiş olmalıdır.

Irak'ta, Kadınlar yol boyunca durup desteye çıkan erkek grubunu seyrederek. Bunun yanı sıra bağırır çığlık atarlar. Grup halinde çıkan kadınlar erkelerin arakasından yürür. Muharrem ayının ilk gününden itibaren dilek tutan aileler evlerinin çatılarına kırmızı, yeşil ve siyah renkli bayraklar asarlar. Hatta evin giriş kapısında Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz Abbas ve diğer on iki imamın çizilen resimlerini asarlar. 2003 yılından itibaren yani Saddam Hüseyin rejiminin düştüğü yıldan itibaren Şîî kesiminin yoğun olarak yaşadığı yerleşim birimlerinde yollar boyunca rengârenk bayraklar asılır.

⁴⁷ Necdet Yaşar Bayatlı, a.g.n.

⁴⁸ Yaşar Kalafât, "Vatan-İran-Turan Hattı ve Caferî Türklerde Halk İnançları" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran 1997, S.108 s. 33-101.

Irak'ta Türkmen kadınları da Arap kadınlarının yaptığı gibi bir dilek tutup Muharrem ayı boyunca siyah elbise giyinirler.

Iğdır'da ziyaret edilen yerlere yemin edildiği olur. Mesela “Ant olsun gittiğim ziyarete ki benim bu olaydan haberim yoktur veya vardır.” denir. Irak'ta, ziyaret makamı etrafında **tavaf** yapılır; tavaf en az **üç** en çok **yedi** defa yapılır. Türk kültürlü halklarda yatır etrafında tavaf inanç ve uygulaması çok yaygındır.⁴⁹

Iğdır'da Kerbela Hacıları için de **Tayyi Mekân, Tayyi Zaman** içerikli rivayetler anlatıldığı olur ancak bu anlatılara pek yoğun rastlanılmaz.⁵⁰

Irak'ta ise Kerbela'daki kutsal şahıslarla ilgili çok sayıda menkıbe ve efsane vardır. Bunlardan: bekâr bir kız herhangi birisiyle cinsi münasebette bulunmadan aniden hamile olur. Bu yüzden kardeşleri namuslarını temizlemek için onu öldürmek isterler. Ancak bir akrabanın tavsiyesi üzere o, Hz. Hüseyin'in yatırına götürülür. Yatırın demir tırnaklarına/ parmaklıklarına bir süre bağlı kaldıktan sonra aniden transa geçer ve ağzından uzun bir **yılan** çıkar. Yılan çıktıktan sonra kardeşleri ve diğer aşiret mensupları havaya ateş açarlar. Daha sonra kız tekrar doktora götürülür ve bu defa daha önce hamile olduğunu söyleyen doktor kızın hamile olmadığını söyler. Bir diğer anlatıda ise: Bir kaynana gelinine iftira atarak başörtüsünün çaldığını iddia eder. Bunun üzerine ikisi beraber Hz. Abbas'ın yatırına gidip orada niyet ederler. Yatırın kapısından girer girmez avluda önlerine ağzında kayıp başörtüsü ile bir inek çıkar.⁵¹

Irak'ta da Kerbela'ya giden Müslüman Mekke'ye gidebilir. Şifî inançlı Müslümanlar arasında **7 defa** Kerbela'ya gidenin bir Hac'a gitmiş olacağı inancı vardır. **Yedi defa** Kerbela'ya giden bir defa Mekke'ye gitmiş olur. Kerbela'ya Irak'ta İmamları ziyaret edip onların tarafında olduklarını dile getirmek, sevap kazanmak için gidilir.⁵²

Iğdır'da Kelbayı adayı pek avlanmaz. Kelbayı olunduktan sonra da pek avlanılmaz. “**Hacı**” veya “Kelbayı” unvanı almış kimsenin avlanması toplumca yadırganır.⁵³

Irak'ta da ziyarete giden insanların doğal olarak temiz olması gerekir. Ama sıradan ziyaretler için saç, sakal, bıyık kesme âdeti yoktur. Zaten Şifî

⁴⁹Yaşar Kalafat, “Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/Dönme” **Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır**, (Editörler Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomenendal), T.C. Diyarbakır Valiliği, Ankara 2008, s.453–463.

⁵⁰ Zeynelabidin Makas, **a.g.e.**

⁵¹ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

⁵² Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

⁵³ Zeynelabidin Makas, **a.g.e.**

inancına göre sakal kesme âdeti hoş görülmez. Ama **kırk ziyaretine** gidenlerin **tıraş** olması gerekir.⁵⁴

İğdır'dan Kerbela'ya gitmiş kimse oradan öncelikli olarak “**mühür**” getirir. Ayrıca tespih, seccade, kefen, parfüm türü şeyler getirilir. Irak'ta ziyarete gidenler, **Türbet** getirilir. Türbet mübarektir, namazda kullanılır. Ayrıca, İmam şekeri, oyuncak, tespih, başörtü, aba, cübbe, üstü yazılı (*ya Ali, Ya Hüseyin Ya Abbas, ya Fatma, Ya Zeynep*) atkılar getirirler.

Irak'ta ve İran'da yeni doğan Şî inançlı Türkmen çocukların ağızları **Zemzem Suyu** ile açılır ve Kerbela toprağı gibi kutsal kabul edilen Kerbela taşı sürülür.⁵⁵

Irak ziyaretçileri tarafından **Hz. Abbas Suyu**'ndan getirilir. Özellikle Hz. Abbas'ın yatırı altında bulunan kuyudan çıkan suyun kutsal olduğuna inanılır. İnanca göre bu **su** her derde devadır. Mübarektir, kutsaldır. Saddam Hüseyin döneminde bu su sadece Saddam ve akrabaları tarafından kullanılırdı. Yani halka yasak edilmiştir. Günümüzde ise bu suyu kullanmak yine sade vatandaşa nasip olmamaktadır.⁵⁶

Sonuç

Evvelce Hz. Ali,⁵⁷ Hz. Fatma⁵⁸ gibi Türk halk inançlarında fevkalade önemli yer tutan kültler konusunda çalışmalarımız olmuştur. Bu çalışma ile inanç coğrafyamızın bu kesime Muharremlik ile ilgili inanç ve uygulamalara Türk kültürlü halklar arasında dolaşarak biraz daha girmeye çalıştık. Burada ki dinî sembollerin diğer inanç kesimlerindeki benzerleri ile karşılaştırmayı amaçladık. “Kefaret edici ayinlerin” halk inançları araştırmacısı gözü ile bakınca farklı boyutlarda da olsa bu kültür coğrafyasında büyük ölçüde paylaşıldığını gördük. Bunlar büyük ölçüde temsili ayinlerdi.⁵⁹

⁵⁴ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.n.**

⁵⁵ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.e.**

⁵⁶ Necdet Yaşar Bayatlı, **a.g.e.**

⁵⁷ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Hz. Ali Kültü, “**Şehriyar Hayat Edebi, Kişiliği ve Eserlerine Bir Bakış**” (15–16 Mayıs 2003 Ankara), Ankara, 2003 s. 33–35, Erciyes Kasım 2004 S. 323 s. 13–14, **Name-i Asine** “Ortak Kültür Mirasımızın Arayışında” İlbahar 2003 S. 12 s. 41–45.

⁵⁸ Yaşar Kalafat, “Halk İnançlarından El Sanatlarına”, II. Ulusal El Sanatları Sempozyumu (03–05 Nisan 2008) Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Ankara

⁵⁹ Emile Durkheim, **Dinî hayatın İlk Biçimleri**, (Çeviren Fuat Aydı) İstanbul, 2005.

İRAN'DA KERBELA - TAZİYE VE MERSİYE

Abazar Cheraghi

Hicri 61 yılında Kerbela'da Peygamberimizin torunu Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ile sonuçlanan Kerbela Olayı yüzyıllardır hafızalardan silinmeyen ve bütün İslam Dünyası'nı yasa boğan acıklı bir hadisedir. Her yıl 10 Muharrem'de yeniden hatırlanan bu faciayı dile getiren sanat eserleri edebiyattan mimariye kadar değişik alanlarda insanları etkilemeye devam etmektedir. Yeni meydana getirilecek eserler de yine aynı duyguları ifade etmeye devam edecektir. Bu eserler ve uygulamalardaki farklılıklar İslam Dünyası'nın bir zenginliği olarak düşünülmelidir (Bünyamin Çağlayan 2004).

Bağdat'ın 100 km. güneybatısındaki Kerbela, bütün Müslümanlar arasında 10 Muharrem Hicri 61'de Peygamberimiz (S.A.V) 'in torunu Hz. Hüseyin'in susuz bırakılarak şehit edilmesine sahne olmuş bir yerdir ve bu elim hadise asırlar boyu üzüntülere yol açmıştır. Bilindiği gibi bu acıklı hadise, halifeliği babasından devralıp saltanat şekline dönüştüren Yezid'in Hz. Hüseyin'i kendisine zorla biat ettirmek istemesi ile başlamıştı. Siyasi kaygılardan uzak bir hayatı tercih eden ve Yezid'e İslam'a uygun bir yönetim ve hayat tarzı içinde bulunmadığı için biat etmeyen Hz. Hüseyin, Kufelilerin kendisini halife olarak görmek istediklerini belirten ısrarlı mektupları üzerine Medine'den bölgeye gitti. Fakat Kerbelâ'da ikamete zorlanarak Fırat'ın suyundan istifade etmesi engellendi. Biat etmek veya savaşmak gibi iki tercih ile karşı karşıya bırakılınca savaşmak zorunda kaldı. Aralarında Ehl-i Beyt mensuplarının da bulunduğu 72 kişinin şehit olmasından sonra Hz. Hüseyin de Sinan Bin El- Nehai tarafından mübarek başı vücudundan ayrılarak şehit edildi. Bu hazine olay bütün Müslümanları derinden yaralamış ve üzüntü yüzyıllar içinde artarak zamanımıza kadar gelmiştir.

Kalpleri derinden etkileyen böyle bir olayın tarihi ve sosyal sonuçları ile edebiyata ve güzel sanatlara yansımaları kaçınılmazdır.

Hz. Hüseyin'in şehit edildiği gün olan 10 Muharrem'de bu acı olayın hatırlanması ve matem günü olarak telakki edilmesi ile zaman içinde buna bağlı adet, gelenek ve uygulamalarda zenginleşme meydana geldi. XI. yüzyılda Bağdat civarında hüküm süren Büveyhiler döneminde bugünkü mevlid törenlerine benzer törenlerle Hz. Hüseyin'in şehit edilişi anılmaya

başlandı. Mevlâna da Mesnevi’de Araplar arasında buna benzer törenlerin yapıldığını anlatır.

XVI. yüzyılda İran’da Şiiliğin resmi mezhep olarak kabul edilmesiyle burada da Kerbelâ vak’ası her yıl yadedilegelmiştir. İran’da ve Şiilerin bulunduğu bölgelerde 10 Muharrem’de taziye veya şebah adı ile Kerbelâ vak’ası canlandırılır.

İslam’da Muharrem ve Kerbela Olayı, Aşura ve ta, zeye, ortadoğudan ortaasyaya ve Sumatra’dan Jamaika’ya dek çok geniş bir kuşağı kapsamaktadır. Özellikle Şii olan İslam toplumlarında titizlikle gözetilmektedir. Ta, ziye: İran’da ve Şiilerin bulunduğu bölgelerde 10 Muharrem’de taziye veya şebah adı ile Kerbelâ vak’ası canlandırılır. İran’ın her şehir ve kasabasında dahi en küçük bir karyesinde bile adeta tiyatro şeklinde etrafi iki kat lokalı cesim binalar müşahede olunur ki bunlara tekye namı verilip eyyam-sairede üst kat localar dahi dükkan olarak kullanıldıklarından adeta bir pazar halini alırlar.

İlk ta'ziye hanlar Kerimhan Zand zamanında ortaya çıkmışlardı ama Kacarıye zamanında resmi olarak İran'da tanınmıştır.

Ta'ziyeyi İslam'da tek dram türü olarak nitelendirebiliriz. Ayrıca tiyatronun üç önemli döneminin özelliklerini de gösterir. Bunları aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağız. Önce ta'ziyeyi oluşturan 3 öğeyi kısaca görelim.

1-Şiir: Şiir, ta'ziyenin en önemli öğesidir. Ta'ziyede tüm oyuncular manzum söyleşir. Yalnız İmam'a karşı olanlar bunu düz Şiirle, İmam ve yandaşları ise müzikle, ezgili söylerler. Aslında Ta'ziyede şiir ve nazım olmasa tam bir anlamı kalmayacaktır. Genel olarak şiir Ta'ziyede bir söyleyiştir hepsi bir vezinde bazen Ta'ziyenin uygulamasına katılanlar Ta'ziye okuyanla beraber söylerler ve göğüslerini döverler. Safeviye çağında Kerbela Olayı ve Hüseyin’in şehit edilişi kakkında mersiye ve Ta'ziye okuyanlar için mersiye ve Ta'ziye okumak büyük bir onur sayılmaktadır. Belli başlı bütün nazım biçimleri kullanılır, çoğu kez ünlü şairlerden de konuyla ilgili alıntılar yapılır. Örneğin Muhteşm-i Kaşani'den haftbend kaşani mersiye hanıde bir şaheser olarak söylenebilir. Bunların aşağıda Farsçasını özetce verebiliriz.

باز این چه شورش است که در خلق عالم است
باز این چه نوحه و چه عزا چه ماتم است
باز این چه رستخیز عظیم است کز زمین
کار جهان و خلق جهان جمله در هم است
گویا طلوع می کند از مغرب آفتاب

کاشوب در تمامی ذرات عالم است
 گر خوانمش قیامت دنیا بعید نیست
 این رستخیز عام که نامش محرم است
 جن و ملک بر آدمیان نوحه می کنند
 گویا عزای اشرف اولاد آدم است
 باز این چه شورش است که در خلق عالم است
 باز این چه نوحه و چه عزا چه ماتم است
 که در خلق عالم است

Yine bu nasıl bir coşğudur halkın içinde
 Yine bu nasıl bir ta'ziye, yas ve matemdir
 Yine bu nasıl bir büyük kalkışdır yeryüzünde
 Dünyanın işi ve dünya halkı cümleten karışık içinde
 Sanki güneş batıdan doğuyor
 Bütün evrenin içinde kıyamet gopuyor
 Eğer dünya kıyamtı söylesem bile şaşırtıcı değildir
 Bu genel kalkış ki adı Muharremdir
 Cinler, melekler insan halkına mersiye okuyor
 Çünkü Ademin şerefli evladının matemini oluyor
 Yine bu nasıl bir coşğudur halkın içinde
 Yine bu nasıl bir ta'ziye, yas ve matemdir
 halkın içinde

Ta'ziye anlatı tiyatrosu olduğu için oyuncular okuyucudurlar. Ta'ziye oyuncularının kuşağında, halk şairlerinin ince, uzun cönkleri gibi defterler bulunur. Bir gösterimde at üstünde İbn Sa'd'ı oynayan oyuncunun bir ara kuşağındaki defteri çekerek çıkarıp açtığı halde ona bakmadı. Bununla seyircilere, "bu sözler benim sözlerim değil, çünkü ben İbn Sa'd değilim, bu defterdeki sözlerin okuyucusuyum." mesajını veriyordu.

2-Musiki: Ta'ziyede musikinin önemli yeri vardır; ta'ziyenin gelişimiyle musiki de önemli gelişme göstermiştir. Gerek ses gerek çalgı musikisi vardır. Her oyuncunun canlandırdığı kişiye özgün bir makamı olduğu gibi, ayrıca bu kişinin çeşitli ruh durumları için de değişik makamlar kullanılır. Şarkıyla olan yerlerde çalgı eşliğı yoktur, ancak kimi kez ney eşliğinde söylenebilir. Çalgı müziğinin ise çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Belli başlı çalgılar, şeypür, ney, karni, tabl, davul, korno ve zil, trompetten oluşur. Oyunun başlangıcında nevha'lar koro ile söylendiklerinde, ayrılış sahnelerinde, tutsak alındığında savaşlarda bir olayı haber vermekte, bitişlerde çalgı müziğinin önemli işlevleri vardır.

İran'da gösterimler bir evin ya da konağın avlusunda yapıldığında sahne yükseltisi şöyle sağlanıyordu. Evlerin yağmur sularını topladıkları büyük dikdörtgen havuzlar vardır. Bunların çevresinde alacak bir korkuluk duvarı bulunur. Bu duvarın üstüne enlemesine tahtalar yerleştirilir. Oyun bunun üzerinde oynanıyor. Nitekim havuz üzerinde ya da tahta üzerinde anlamına gelen ru-havzı (havuz üzerinde) ya da tahta havuz üstünde anlamına gelen taht-ı havuzı deniyor (Beeman, 112). Bu da İran'daki doğmaca İran halk tiyatrosunun çeşitli adları arasında yalnızca ikisidir. Bu yalnız komedy için değildi.

İran'da Safeviler döneminden beri Muharrem ve Kerbela Olayları karşısında halkın duygusallığı politik ve ideolojik amaçlara devleti yakından ilgilendirmiştir. Muharrem ayı boyunca ve Safer'in 20'si ve 28'ine kadar törenlere büyük önem verilmektedir. Gösteriler arabalar üzerinde de oluyor. Giderek bu ilgi artıyor ve bu amaçla kalıcı binalar yapılıyor.

Başlangıçta Muharrem'de törenler için Bağdat'ta çadırlar kuruluyordu. Ta'ziyenin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde çadırlar bir sığınak işlevindeydi (Minorski, 19). Ta'ziye gösterimleri başladığında çeşitli meydanlar, camiler, özel evler ta'ziye gösterimlerinde kullanılıyor olmaktadır. Tahran'da Gülüstan Sarayı'nın dışı ve Isfahan'da meydan-ı şah, ta'ziye gösterimlerinde çok sayıda kişiyi alabiliyor.

Fakat Muharrem geldiği anda localardan her birinin tezyini biri tarafından nezr olunmuş olduğundan avize ve lambalarla tezyin olunarak on gün ale't-tevali vak'a-i Kerbela'yı gösterir lu'biyyat icra edilir. Mesela bir gün Hazret-i Hüseyin'in vefatı, diğer bir gün dahi aile-i sa'adetin huzur-i Yezid'e getirilmesi ve Yezid tarafından edilen tahkirat, daha ertesi günü Yezidiler tarafından edilen eziyetlerle kerime-i Hazret-i Hüseyin'in vefatı velhasıl her gün bir suret ve vukuat tasvir edilir. İran'da ve Şiiler nezdinde Hüseyin için bir adam ne kadar ağlarsa o kadar çok nail-i ecr olacağından herkesin ağlaması için mezkur şebihler pek mubalağalı şekilde icra edilir.

Giyim-kuşamın gelişi güzel seçilmesi de yine gerçeklikten uzaklaşılmasının bir önemli belirtisidir. İbn Sa'd bir jandarma üniforması giyer, İmam Hüseyin'i oynayanın üzerindikiler ise hiç Arap giysisine benzemeyebilir. Frenk'i oynayan oyuncu 19. yüzyılda Tahran'daki Avrupalı elçilerin giydikleri üniformayı giyer. Giyim-kuşam konusunda uyuşmazlığın gülünç görünümüne bir tanık değiniyor. (Verestechagin, 53-54)

Ta'ziye tiyatrosunda, gösteriminin yönetmeni ve sahne yardımcıları gösterim süresince sahnede görünürler. Kimi donatım getirip götürür, kimi şehid düşecek olana kefen giydirir, üzerine kan yerine kırmızı boya

serpiştirir. Mesela Şiraz'da ta'ziye gösteriminde yönetmen ve yardımcıları siyah pantolon ve siyah gömlek giymişlerdir.

Ravza: Ravzatü's-şüheda namıyla imameyn-i şehidiyye hakkında neşrolunan ilk esere nisbetle ravza tesmiye olunmuştur. Ravza-i mezkure bir takım na't-ı Şeriflerle suzişli hikayelerden ibaret olup aşer-i Muharrem'den başka tekmil Muharrem ayında ve hatta ondan sonra dahi ekabir ve ahad hanelerinde kıraat ettirilir. İran'da çok çeşitli olan dramatik sunuş biçimleri arasında anlatı türü geniş yer tutar. Genel olarak nakkallar bu tür anlatılara da yer verirler. Rovze-han'ların da önemli bir yeri vardır. Bunlar yalnız Muharrem'de değil, ama yılın başka günlerinde de konuyu dramatik bir biçimde anlatırlar. Bir yerden ötekine tahtirevanla götürülen Rovze-han'lar çok aranan kişilerdir. Bunların kimi kez yardımcıları da olur, bunlara şakird-i Rovze-han ya da pa-mimber-han denilir. Mimberin ayağında dururlar, ya Rovze-han ile söyleşir ya da Rovze-han bir yerde durunca söz konusu ettiği kişi üzerine şarkı söylerler. Bu arada Rovze-han'ların da önemli yeri vardır. Bunlar birkaç kişi (daha çok da olabilir) ağlayarak, aralarında dramatik bir biçimde söyleşirlerdi. Bunların kadın kılığında, ta'ziyelerde kadın korosunu oluşturduğu da görülmektedir (Rezvanı, 99-100; Monehi-zadeh, 68 vs.)

Bir de dinsel resimler göstererek anlatılanlar vardı. Bunlar iki kişi gezerler, biri ya büyük bir kitap içindeki ya da tomarlardaki resimleri taşır ve gösterir, konuyu açıklar, öteki de göğsüne vurarak söyler. Bunlara şemail-gerdani denmektedir (rezvanı, 121; pourmand) .

Mersiye serayi: Taziye ve Şebelerde veya Kerbelâ ile ilgili başka türlü programlarda çeşitli makamlarda okunan mersiyeler Kerbelâ olayının musikiye de yansıdığını gösterir. Mersiye okuyanlara mersiyehan denilir. Mersiye Sefeviye zamanından Kacariye'ye kadar Muharrem teziyesinde önemli bir rulo var. 1- Muhteşeme kaşanı bu konuda en başta olarak arkasından 2- sebahi begdili 3- vesal şirazi 4-mirza habib şirazi 5-aşık esfehâni 6- melekuşuara behar yer almaktadırlar. Kerbelâ mersiyeleri sayı bakımından diğer mersiyelerin toplamından fazladır. Diğer mersiyeler sadece ölenin mensup olduğu milletin şairlerince ve kendi dillerinde yazılmışken Kerbelâ mersiyeleri Arap, İran ve Türk şairlerince yazılmıştır. Bu bakımdan İslâm dünyasının ortak eserleri durumundadırlar. Diğer mersiyelerde ölüm sebebine göre sebep olanlara doğrudan bir şey söylenmemesi hallerinde felek suçlu bulunduğu halde Kerbelâ mersiyelerinde her vesile ile Yezid'in suçlu olduğu belirtilir ve feleğe sitem az yer tutar.

Eza-darı: Muharrem'in ritüel kesimi olan ve deste-i eza-darı denilen yas tutanların bu yaslarını dışa dönük bir biçimde belirtmek için göğüslerini

dövmeleri, ağlayıp bağırtıyla inlemeleri, zencirlerle bedenlerini dövmeleri gibi çeşitli tepkilerin de ta'ziyede önemli bir yeri vardır.

Sine-zenler: Bu dahi Muharrem' mahsus tertip olunan müzeyyen bir alem etrafına toplanan ahali “ey şehid-i Kerbela es-selamü aleyk” avazesıyla ve kemal-i şiddetle sine vurarak devr-i esvak ederler.

Bu sine-zenler tertip ile hareket edenler ve sine –zenler grubu olarak müzeyyen bir şekilde hareketlerine devam edenler ve bir grup insanlar'da çay, şerbet, süt ve içecekleri hem sine-zenlere ve hem de halka dağıtırlar (Mass', 1797-98).

Aşağıda olan ezgiler koro üzerini giyinirken söylenir, daha sonra camiden çıkılır.

حسین حسین ای وای حسین
 شهید کربلا حسین
 عباس علمدارت کو
 حسین حسین ای وای حسین
 علی و اصغرت کو
 حسین حسین ای وای حسین
 جناب اکبرت کو
 حسین حسین ای وای حسین
 شهید کربلا حسین

Hüseyin Hüseyin ey vah Hüseyin
 Şehid Kerbela Hüseyin
 Abbas elemdarın hanı
 Hüseyin Hüseyin ey vah Hüseyin
 Ali Asgar'ın hanı
 Hüseyin Hüseyin ey vah Hüseyin
 Cenabı ekber'in hanı
 Hüseyin Hüseyin ey vah Hüseyin
 Şehid Kerbela Hüseyin

Hem sine-zenler ve hemde zincir-zenler belden üstleri çıplak olarak ve çıplak ayakla dolaşırlar ve bu şekilde üsteki metinler söylenir. Aşüre günü Kerbela şehitlerinin naaşı sedyelerle geçirilir. Bunların kimi içinde saman doldurulmuş kuklalardır, üzerlerine kırmızı boya ile kan lekeleri yapılmıştır ve hançer sokulmuştur. Kiminin başı sedyenin içine saklanmış, boyun yerlerine yeni kesilmiş koyunun kanlı boynu konmuştur.

KERBELÂ OLAYINA VELAYET AÇISINDAN KISA BİR BAKIŞ

Durmuş Tatlıhoğlu

Giriş

Kerbelâ Olayını velayet açısından değerlendirmeden önce Hz. Hüseyin hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. Hz. Hüseyin 626 yılında Medine'de doğmuştur. Hz. Hüseyin, Hz. Ali ve Hz. Hasan'dan sonra 3. imamdır. Künyesi Ebu Abdullah, lakabı "Eş-Şehid" bazen de "Mazlum-i Kerbelâ" diye de anılır. Peygamber Efendimiz Hz. Hüseyin'in doğduğunda ona "güzeltik" anlamına gelen Hüseyin ismini vermiştir. Hz. Muhammed: "Hüseyin bendendir; ben Hüseyin'denim. Hüseyin'i seven beni ve Allah'ı sever." "Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir." buyurmuştur. Bir hadisi şerifte Resul-i Ekrem, Hz. Hüseyin'i bebekken kucağına alıp sevmiş, daha sonra da ağlamıştır. Orada bulunan Umeys Kızı Esmâ, Hz. Peygamber'e niçin ağladığını sormuş, Hz. peygamber: "Günün birinde azgın bir grup Hz. Hüseyin'i öldürecekler; ama onlar şefaata nail olamayacaklar."¹ demiştir.

Kerbelâ, günümüzde Irak sınırları içinde yer alan coğrafi bir bölgedir. Kerbelâ'yı önemli kılan Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali'nin oğlu imam Hüseyin'in, Emevi halifesi Muaviye oğlu Yezid'in askerleri tarafından Kerbelâ'da şehit edilmesidir. Bu insanlık dışı katliam tarihe "Kerbelâ Olayı" olarak geçmiştir.

Kerbela Hadisesi ve Velilik

Şia: Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ini halifelik için en layık kişi olarak gören ve onu tayinle meşru halife kabul eden, ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların ortak adı olmuştur. Şiilik ise, Hz. Hüseyin'in Emevilerce, Kerbelâ'da (61/680) tarihinde şehit edilmesinden sonra siyasi bir temel düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere toplanan ve onun yardımına gelmedikleri için dövünerek tövbe edenlerin oluşturduğu "Tevvabün hareketi", Şia'nın bir ıstılah haline gelişini, yani İslam içinde siyasi bir kitleleşme hareketinin başlamakta oluşunun ilk tezahürleridir.

¹ Müslim, *Fezailü'Sahabe*, 32.

Bugün Şîa denilince on iki imamın yolundan gidenler anlaşılmalıdır.² Şîa ikidir. Biri: şîa-i velayet, diğeri: şîa-i hilafettir.

Kerbelâ Olayına Velayet Açısından Kısa Bir Bakış adlı sunumda hilafet boyutu değil, daha çok velayet boyutu üzerinde durulmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v) velilerin başı olarak Hz. Ali'yi göstermiş ve bir hadis-i şerifte: "Her nebînin nesli kendindedir. Benim neslim, Ali'nin (r.a) neslidir."³ buyurmuştur. Hz. Peygamberin, Hz. Ali (r.a) hakkında "Hz. Ali'nin (r.a)"Şah-ı Velayet" unvanıyla büyük bir çoğunlukla evliyanın ve tarîklerin temsilcisi olacağını belirtmiştir. Hz. Ali ve neslinin ilim, şecaat ve ibadetteki çok yüksek mertebeleri nedeniyle Hz. Peygamber (a.s) ona ve ondan sonra gelen Âl-i Beyte karşı çok büyük ilgi ve sevgi göstermiştir."⁴ Bu gerçeği gösteren diğeri bir hadis-i şerifte ise şöyle buyurmuştur: "Size iki şey bırakıyorum. Onlara tabi olursanız, kurtuluşa erersiniz. Biri Kitabullah olan Kur'an-ı Kerim, diğeri Âl-i Beyt'imdir."⁵ Hz. Peygamber, Hz. Ali (r.a) gelecekte çok zor şartlar altında görev yapacağını ve bir şok fitneye maruz kalacağını peygamberlik öngörüsü ile hissetmiştir. Hz. Ali'yi (r.a) ümitsizlikten ve ümmetini onun hakkında yanlış düşünmekten yani sû-i zandan kurtarmak için "مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْهِ مَوْلَاهُ" "Ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir".⁶ gibi sözleriyle Hz. Ali'yi (r.a) teselli etmiş ve ümmetini de uyarmıştır.

Sünnet-i Seniyye'nin kaynağı ve muhafızı Âl-i Beyt'tir. Tarihte de görüldüğü gibi İslam dinine hizmet eden, Kur'an ve sünnete bağlı olan ve bu uğurda canını bile vermekten sakınmayan Ehl-i Beyt olmuştur.⁷ Hz. Muhammed peygamberlik öngörüsü ile ilerde İslam ümmetinin zayıf düşeceğini anlamış ve sıkıntıya girdikleri anda, Âl-i Beyt'in etrafına toplanmalarını tavsiye etmiştir.⁸ Ehl-i Beyt, yaratılışındaki fitrî İslâmiyet cihetiyle Din-i İslâm lehinde her şeyi kabul eder ve ona sahip çıkar. İslam coğrafyasında hangi ülkeye baksanız dini önderlerin seyit yani Ehl-i Beyt olduklarını görürsünüz. Ehl-i Beyt hilafet konularında değil velayet alanlarında daha başarılı olmuş ve İslam'ı en güzel şekilde yaşamış ve temsil

² Ethem Ruhi Fırlıklı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, İlahiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 2004, s. 117

* C.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanı, durmustatlilioglu@hotmail.com

³ Et Tebarani, **El Mu'cemu'l Kebir**, 3/43. Et-Deylemi, **El-Müsned**, 1/172.

⁴ Buhari, **Cihad**, 102, 143 **Fezailü'Sahabe**, 9, **Megazi**, 38. Müslim, **Fezailü'Sahabe**, 32.

⁵ Tirmizi, **Menakıb**, 31. **Müsned**, 3/14, 17, 26, 59, 5/181.

⁶ Tirmizi, **Menakıb**, 1 İbn-i Mace, **Mukaddime**, 11, **Müsned**, 1/84-118

⁷ Et Tebarani, **El Mu'cemu'l Evsaf**, 3/338, Et Tebarani, **el Mu'cemu's-Sagir**, 1/119.

⁸ El-Bezzar, **El Müsned**, 9/343. Et Tebarani, **El Mu'cemü'l-Kebir**. 3/45,46. 12/34.

etmiştir.⁹ Örneğin, Hz. Hüseyin bunların başında gelmektedir. İslam dinine ve Müslüman halka yapılan zulüm, haksızlık ve işkencelere karşı onurlu bir şekilde mücadele etmiş ve bu uğurda şehit olmuştur.

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى

“De ki: Ben bu risalet ve irşat hizmetinden ötürü, sizden akrabalık sevgisinden başka beklediğim hiçbir karşılık yoktur.”¹⁰ *إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى* âyetinin bir görüğe göre mânâsı: "Resul-i Ekrem Aleyhissalâtu Vesselâm, vazife-i Risaletin yerine getirilmesine mukabil ücret istemez, yalnız Âli Beytine sevgi istemektedir."¹¹

Hz. Muhammed (s.a.v), peygamberlik vazifelerin geneli içinde bazı özel ve kişisel olaylara karşı çok büyük bir şefkat göstermiştir. Dış görünüşe göre o büyük şefkati, bireysel ve küçük maddelere harcaması, peygamberlik vazifesinin önemine uygun gelmiyor. Gerçekte ise o özel konu, büyük ve genel bir peygamberlik vazifesinin medarı olabilecek bir silsilenin ucu ve temsilcisi olduğundan, o silsilenin hesabına, onun temsilcisine çok büyük önem vermiştir. Örneğin, Hz. Peygamberin torunları Hasan ve Hüseyin'e karşı küçüklüklerinde gösterdikleri çok büyük bir şefkat ve önem, yalnız biyolojik yakınlığından gelen şefkat ve merhamet değil, belki peygamberlik vazifesini devam ettirecek neslin ucu ve peygamber varislerinin çok önemli bir cemaatinin başlangıcı, temsilcisi cihetiyledir.¹²

Hz. Peygamberin torunu Hz. Hasan'ı (r.a) şefkatinden kucağına alarak başını öpmesiyle; Hz. Hasan'dan (r.a) devam eden ve onun soyundan gelen Gavs-ı Azam olan Şâh-ı Geylânî gibi çok veli zatların hesabına bu davranışı göstermiştir. Ayrıca büyük zatların istikbalde edecekleri kutsal hizmetlere dikkatleri çekip takdir ve teşvik işareti olarak, Hz. Hasan'ın (r.a) başını öpmüştür.¹³

Hz. Hüseyin'e karşı gösterdikleri fevkalâde önemli şefkati ise, onun neslinden gelen Zeynelâbidîn, Cafer-i Sadık gibi büyük imamlar içindir. Gelecekte bunların soyundan veliler ve hakiki peygamber varisi âlimler geleceği ve dine hizmet edeceği için risalet vazifesi adına boynunu öpmüş ve çok büyük bir şefkat göstermiştir.¹⁴ Hz. Hasan ve Hüseyin'in arkalarından gelen peygamber varisi âlim, veli ve birçok büyük zatları görmüş ve onların

⁹ Said Nursi, **Lem'alar**, Işık yayınları, İstanbul. 2004s. 30.

¹⁰ Şürâ sûresi, 42/ 23.

¹¹ Bkz. Buhari, **Menakıb** 1, Tefsiru Süre (42) 1. Tirmizi Tesiru Süre, **Müsned** 1/229, Daha geniş bilgi için, Et Taberi, **Camiul Beyan**, 25/23-26

¹² Hz. Hasan ve Hz Hüseyin (r.a) faziletleriyle ilgili hadislerin bir kısmı için bkz: Buhari, **Fezâilü ashâb** 22. Müslim, **Fezâilü's sahabe** 56-60

¹³ Bkz. Müsned 5/47 Et-Taberani el-Mu'cemü'l-kebir 3/32, 22/274.

¹⁴ Bkz. İbn Mace, **Mukaddime** 11; **Müsned** 4/ 172.

adına başlarını öpmüştür. Hz. Hasan'ın (r.a) başını öpmesinde, Şâh-ı Geylânî'nin büyük bir payı vardır.¹⁵

Hz. Hüseyin'i anmak, sadece belli günlerde gözyaşı döküp mersiyeler okumaktan öte bir şey olsa gerek. O'nu anlamak, klasik söylemlerden öte, Hz. Muhammed'in yaşadığı döneme gidip sevgili dedesiyle münasebetinden tutun da, Emevî dönemindeki siyasi gelişmeleri inceleyip görebilmekle ancak mümkündür. Hüseyinî duruşu gösteremeyenlerin, dahası saltanat ve sefahat batağına düşmüş o günkü zihniyetin hastalığını bugün farklı şekillerde tekrar ettirenlerin bu hadiseye anlam verememeleri çok doğaldır.

Muaviye'nin ölümünden sonra haksız bir şekilde Emevî saltanatına geçirilen Yezid, İmam Hüseyin'in de kendisini tanımasını istiyordu. İmam için iki seçenek vardı; ya Yezid'e biat edip onun yaptıklarına göz yummak, ya da biat etmeyerek haksızlığa meydan okumak. Zillet içinde yaşamaktansa izzetli bir ölümü tercih eden Hz. Hüseyin, yakınlarını da yanına alarak Kufe'ye davet edenlerin davetine icabet etmeye karar verdi.

Davet edenlerin davetine icabet etmemek, yola çıkıp kucak açanları başsız bırakmak Ehl-i Beyt ahlakına yakışmazdı. Bunun üzerine yola çıktı, ancak yolu yarılacağında durum değişmişti. Şiddet yanlısı valinin etkisiyle Kufe halkı bir anda değişivermişti.

Bu durum kendisine bildirilip acı haberler verilmeye başlandığında bir durum değerlendirmesi yaptı ve yola devam kararı aldı. Şerefiyle ayağa kalkan bir peygamber torununa geriye dönmesi, sözünden vazgeçmesi doğru olmazdı. O, bu hareketini nefsi için değil, ümmetin ıslahı için yapıyordu. Amacı kesinlikle dünyevi bir makam ve mansıp değil, Hakkın ikamesiydi. Onun karakteristik yapısına bakıldığında, asla haksızlığa papuç bırakmayan cesur, metanetli bir kişilikle karşılaşılır.

Böyle bir şahsiyetin Yezid gibi sefih birine biat etmesi veya ondan kaçması söz konusu olamazdı. Eğer olsaydı, iktidarın bütün yanlışlıklarına ve haksızlıklarına meşruiyet kazandırmış olacaktı. Aslında o, bu tavrıyla Müslüman'ım deyip de ne büyük yanlışlar yapan, iman noktasında dahi büyük açmazları olan, dünyalık peşine sürüklenmiş yığınların maskesini indiriyordu. İkirikli bir şahsiyete sahip bu hainlerle insanlığı yüzleştirerek çağlara uzanan bir ibret dersi veriyordu.

“Hz. Hüseyin, zalim yöneticinin baskı, zulüm ve haksızlığına, uygun bir yöntemle karşı çıkılması gerektiğine inanıyordu. Aksine davranan ise, zalim idarecinin ürettiği kötülöklere seyirci kalmış olacak ve bunun vebaline

¹⁵ Said Nursi, a. .g. e. s.28.

ortak olacaktı. Hz. Hüseyin'e göre Ümeyyeoğulları, Allah'ın çizdiği hududu çiğnemişler, Şeytan'ın yoluna gitmişler, fitne ve fesat çıkarmışlar, helal-haram dinlemeksizin devlet hazinesini şahsi menfaatleri doğrultusunda kullanmışlardı. İslam toplumunu bu kötü durumdan ancak adalet, liyakat ve hakkaniyet üzere çalışan hayırlı bir idare kurtarabilirdi. Söz konusu bu kötü yönetime son vererek Müslümanların adalet ve liyakat prensipleri doğrultusunda desteğini sağlayacak meşru bir idareyi tesise en layık olan ise Hz. Hüseyin'in kendisi idi."¹⁶ "Haksızlık gördüğünde hakkını aramayan, hakkıyla birlikte şerefini de kaybeder." diyen babası Hz. Ali'nin yolundan giden Hz. Hüseyin kendisine yakışanı yapmıştır.

Hz Hüseyin'in hayatta kalan tek oğlu Mekke'ye gitmiş ve orada ömrünü ibadetle geçirmiş ve ona "ibadet edenlerin süsü" anlamında Zeynelâbidin denmiştir. Zeynelâbidin hazretlerinin oğlu Muhammed Bâkır, onun da oğlu Cafer-i Sâdık, onun da oğlu Musa Kâzım ve onun da oğlu Ali Rıza (r.a) dır. İslam coğrafyasında birçok tasavvuf insanı, tarikat şeyhi ve mezhep imamı gibi veli kişiler bu soydan devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir.¹⁷

Hem Hasan hem de Hüseyin'edir soyun.
Muhammed'in ahlakından var huyun
Makamın Bağdat'tır Geylanidir köyün.
Ya Hazreti Abdulkadir Geylani.

Anadolu'daki Sünni tasavvuf ve tarikat geleneğinde Hz. Ali ve Ehli Beyt sevgisi bütün canlılığı ile devam etmektedir. Türkler Hz. Muhammed (s.a.v) ve Ehli Beyt sevgisini ön planda tutan süfilik cerayanının etkisi altında kalmışlar ve günümüzde bile bunu hala devam ettirdikleri yapılan araştırmalarda görülmektedir.¹⁸

Rifai Tarikatı Şeyhlerinden Kerbelayla İlgili Şiirler

Kerbela Olayı Alevî ve Sünnî Müslüman coğrafyada birçok edebi ve müzikal esere konu olmuş, mersiye gibi yeni türlerin doğuşuna neden olmuştur. Örneğin, "Dini Cemaatlerin Yapısal-Fonksiyonel Analizi, Kayseri ve Ankara İlleri Rifai Cemaati Örneği" adlı doktora çalışmamda Rifai Tarikatı şeyhlerinin Kerbelâ ve Hz Hüseyin'le ilgili şiirlerinden bazıları şunlardır:

¹⁶ Hüseyin Algül, **Kerbela Mersiyeleri**, s. 19.

¹⁷ Fırlalı, **a. g. e.** s.115

¹⁸ Köprülüzade Mehmet Fuat, "Anadolu'da İslamiyet" **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, Sene 2, Sayı 4, İstanbul, 1922, s.291.

(I)

Güllerim açmadan soldu
Selvi kalbim keman oldu
Zalim şu Yezid'e ne oldu
Ben Ali bin Hüseyin'im.

Bu zulmü reva gördüler
Ok atıp kılıç vurdular
Halimize şad oldular
Ben Ali bin Hüseyin'im.

İçilse biter mi Fırat'ın suyu
Kurusun kalmasın Yezid'in soyu
Günlerden Cuma Muharrem ayı
Ben Ali bin Hüseyin'im.

Hüzn ile esiyor saba yelleri
Ne çok sıcak Kerbelâ'nın çölleri
Şama uğrar uzeranın yolları
Ben Ali bin Hüseyin'im.

Bu zulme bakarak akıyor yaşım
Yezid'e gidiyor armağan başım
Karalar bağlamış yarenlerim yoldaşım
Ben Ali bin Hüseyin'im.

Vahap'ın yaresi derin sızlıyor
Ehl-i Beyt'in izin sürüp izliyor
Mehdi Ali Resulünü gözlüyor
Ben Gulam'ı Ali Haydar Hüseyin'im

(II)

Seni sevmek bize farzı vaciptir
Ey benim imamım İmam Hüseyin
Senin deden dost Muhammed Habib'dir
Ey benim imamım İmam Hüseyin

Baban dahi Şahı Kerrar Ali'dir
Senin yolun Muhammed'in yoludur
Garip gönlüm aşkın ile doludur
Ey benim imamım İmam Hüseyin

Kerbelâda kıydılar sen civana
Kıyamette çıkacaklar divana
Lanet olsun Yezid, ziyad mervana
Ey benim imamım İmam Hüseyin

Ta kalu belada sevmişim seni
İzini izlerem dönmezem geri
Peygamber torunu ey din rehberi
Ey benim imamım İmam Hüseyin

VİRANİ seni görmek diler seherde
Senin derdin yare açtı ciğerde
Nola yüzün görebilsem mahşerde
Ey benim imamım İmam Hüseyin

(III)

Gözlerimde kanlı yaşlar
Ağlar Hüseyin aşkına
Şu Kerbelâ ciğerlerimi
Dağlar Hüseyin aşkına

Sevenler dost Muhammedi
Şfaat kanı Ahmedi
Yürekten edip feryadı
Söyler Hüseyin aşkına

Anı seven alır berat
Muhibleri geçer sırat
Kızıl kan olmuştur fırat
Çağlar Hüseyin aşkına

Salât ona selam ona
Feryat eder Fatma ana
Âşıklar yasından kara
Bağlar Hüseyin aşkına

Yine yarem oldu beter
Hasreti burnumda tüter
Muharrem matemi tutar
Aylar Hüseyin aşkına

Anı sevmek yüce devlet
Görürüm cemalin elbet
VİRANİ yezide lanet
Eyler Hüseyin aşkına

(IV)

Muhammed Mustafa âlem sultanı
Sıtk ile yolunda kurban olda gel
Aliyel mürteza şir-i yezdani
Dini İslam ehli iman olda gel

Hasanla Hüseyin şebberi şübber
Zeynel Abidin'dir Bakır'a peder
Caferi Sadık'tan kuşanıp kemer
Meveddet hükmine canan olda gel

Musa'yı Kazım'dır Bağdat'ın şahı
İmam Ali Rıza meşhedin mahı
Gönüller sultanı Takiyle Naki
Hel eta sırrına irfan olda gel

Hasani askere ettiler cefa
Onlara zecreden ehli bivefa
Muhammed Mehdi kayboldu heyfa
Serdabı imamda mihman olda gel

Virani'yem kurban olam aslına
Muhammed Mustafa Ali nesline
Kamil bir mürşidin düşüp destine
Hakka hizmet edip insan olda gel

(V)

Bülbül gibi güle etsem efkanı
Derdimin dermanı şahım el medet
Acep dur olur mu serim dumanı
Derdimin dermanı şahım el medet

Ta devri âdemde girdim dergâha
İkrar bend olmuşam sen gibi şaha
Kerem kıl sultanım aciz bedbaha
Derdimin dermanı şahım elmedet

İmam Hüseyin'dir zatına peder
Virane gönlüme aşkın akseder
Men aref sırrından ver bize haber
Derdimin dermanı şahım el medet

VİRANİ zikreyle eylüle Nehar
Nazar kıl gönlüme açla bahar
Sinemin şehrinde binbir illet var
Derdimin dermanı şahım elmedet

(VI)

Bizi kurtar bu nefsin elinden
Merhamet kıl muhtarına bağışla
Gönlümüz uyandır aşkın elinden
Medet eyle Haydar'ına bağışla

Hasan hulki rıza canların canı
Hüseyni mücteba derdim dermanı
Zeynel aba gibi Ali sultanı
Yad eyleyen güftarına bağışla

Muhammed Bakır'dır bizlere fener
Cafer-us Sadık'tır şems ile gamer
Kazımın yolunda kuşandık kemer
Ehl-i Beyt'in ikrarına bağışla

Musa Rıza şah takiyle ba naki
Kanlara boyandı Hasan askeri
Yolunu gözlerim imamım mehdi
Ol imamın zamanına bağışla

Ehli beyte dahi Al-i abaya
Gavsiyette Hacı Ahmet Baba'ya
O nesli züllale Yakup Baba'ya
Senamirin piranına bağışla

Pirlerin himmeti erenler yolu
Ervahı ezelde nuş ettik dolu
Şehri senamirde peygamber gülü
Hacı Mevlüt serdarına bağışla

Nişan olmuş bize bunda melâmet
Aşkın ile bulsun canım selamet
VIRANIYE gerçi pek yüce devlet
La taknatü işarına bađıřla¹⁹

Sonuç

Kerbelâ hadisesi inanan insanların içini kanatan, ciğerlerini yakan bir hadisedir. Kerbelâ günlerini hatırlamak adına bir takım aktiviteler yapmak, sevmemiz gereken insanlara karşı sevgimizi ortaya koymak gerekir. Kerbelâ'da yaşananlar her yıl ülkemizde şii, Alevi ve bir kısım Sünni Müslümanlar tarafından anılır. Yas tutma durumu savaşın gerçekteştiği Muharrem ayının 10'unda (Aşure Günü) doruğa çıkar. Aşure günlerinde oruç tutulur, aşure yemeği yapılarak dağıtılır ve çeşitli konuşmalar olur. Tiyatro şeklinde Kerbelâ Hadisesi ile ilgi canlandırmalar yapılır ve ağıtlar yakılır. Hz. Hüseyin'in neden hayatını feda ettiği özellikle vurgulanır. Baskıya ve zulme teslim olmadığı belirtilir. Hz. Peygambere ve Ehl-i Beyt'e Salât ve selamlarla programlar tamamlanır.

Selam Peygamber Torunlarına
Selam Cennetin İki Gülüne
Selam Ehl-İ Beyte
Sevgi Besleyen Bütün Dostlara...

Saygılarımla.

¹⁹ Geniş Bilgi İçin Bakınız. Durmuş Tatlıoğlu, “**Dini Cemaatlerin Yapısal-Fonksiyonel Analizi, Kayseri ve Ankara İlleri Rifai Cemaati Örneği**”, Basılmamış Doktora Tezi, E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995.

MÜSLÜMANLAR ARASINDA AYRILIĞIN YA DA BİRLİKTELİĞİN ODAĞINDA KERBELÂ

Hüseyin Yılmaz

Giriş

Kerbelâ Olayı, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in akrabaları ve sevenleri ile birlikte şehit edildiği, İslâm dünyasının yüzyıllardır unutamayıp hüznüyle hatırladığı facianın adıdır. Tarihten günümüze bu olayla ilgili pek çok eser yazılmış, şairler ve âşıklar olayın vahametini ağıt, mersiye¹, şiir ve roman türünden eserlerle anlatmaya çalışmışlardır.

Tarihsel süreçte doğru ya da yanlış pek çok bilgi ile beslenen, sözlü ve yazılı kültür halinde nesilden nesile aktarılan Kerbelâ Olayı, ülkemizdeki farklı kültür gruplarının birbirlerine karşı düşünce ve tavırlarında etkili olmaya devam etmektedir. Bu olay, günümüzde Alevî-Sünnî ayrılığı ile ilgili tartışmalarda en çok sözü edilen konulardan biridir. Çünkü ülkemiz Müslümanlarının Alevî-Sünnî şeklinde kendilerini farklı görmelerinde, Kerbelâ Olayı ve sonrasında yaşananların rolü büyüktür.

Tarihte sosyal ve siyasal bazı nedenlerin etkisiyle yaşanan Kerbelâ Olayı'nın günümüz Müslümanları arasında ayrışmanın mı yoksa birlikteliğin mi sembollerinden olduğu konusunda toplumun yeterli bilgiye sahip olmadığı bilinmektedir. Hz. Peygamber'in torunu Hüseyin ile yetmiş civarında yakınının şahadetiyle sonuçlanan bu faciayı günümüzde hiçbir Müslüman onaylamadığı halde, toplumun değişik kesimleri arasında konuyla ilgili bir düşünce karmaşası yaşandığı da bir gerçektir. Öyleyse Türklerin İslâm dinini kabul etmesinden yüzyıllar önce gerçekleşen, ancak anlatıldığında herkes tarafından üzüntüyle karşılanan Kerbelâ'nın ülkemiz insanlarına doğru anlatılması, her şeyden önce tarihe olan saygının bir gereğidir.

Yüzyıllardır aynı topraklarda yaşayan, aynı dili konuşan, aynı Tanrı'ya, aynı kitaba ve aynı Peygambere inanan, Ehl-i Beyt sevgisini yüreğinde taşıyan, aynı bayramları kutlayan, vatani korumak için düşmanlara karşı omuz omuza mücadele eden Alevî ve Sünnî kesimin birbirini farklı din

¹ Kerbelâ Olayı ile ilgili yazılmış ağıt ve mersiye türü şiirler için bkz: Mehmet Arslan ve Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi adına Grafiker Yayınları, Ankara, 2009.

mensubu gibi görmesi, iki kesim arasında en azından dindaş ve vatandaş olmanın gerektirdiği birlik ve kaynaşmanın yeterince sağlanamamış olması, üzerinde düşünülmesi gereken bir problemdir. Ülkemizde her türlü siyasal, etnik ve inançla ilgili ayrılıkların bir kenara bırakılarak herkesin kendini bütünün parçası olarak görebileceği bir anlayışın toplumda yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Önyargılardan uzak böylesi bir anlayışın geliştirilmesinde tarihi olayları doğru yorumlamanın rolü büyüktür.

Bu tebliğde amacımız, kendilerini Alevî ya da Sünnî olarak nitelendiren kesimlerin Kerbelâ konusundaki düşüncelerinin doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmak değil; bütün Müslümanların yüreğini sızlattığına inandığımız bu olayın günümüzde bir arada barış içerisinde yaşamamıza engel oluşturmaması gerektiğini vurgulamaktır. Tebliğde Kerbelâ Olayı tarihsel bilgiler ışığında değerlendirilerek günümüze yönelik bazı eğitsel öneriler sunulacaktır.

Kerbelâ Olayı'nın Kısa Tarihçesi

Kerbelâ Olayı ile ilgili detaylı bilgi vermek, konumuz dışındadır. Ancak olayın tarihsel sürecine kısaca değinmeden bu konu hakkında değerlendirmede bulunmanın zor olacağı da bir gerçektir. Bu nedenle olayın tarihçesiyle ilgili hatırlatıcı bazı özet bilgiler doğrultusunda konuyu işlemeye çalışacağız.

Kerbelâ'da faciayla sonuçlanan olayla ilgili sürecin başlangıcını, Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan hilafet tartışmalarına kadar götürmek mümkündür. Bilindiği gibi, Hz. Ali halife olunca, Şam bölgesini kendisine siyasi merkez olarak gören ve Medine yönetiminin meşruiyetini kabul etmeyen Muaviye'nin iyilikle kendisine biat etmesini istedi. Ancak Muaviye'nin kendisine biat etmemesi halinde Müslümanlar arasında siyasi bölünmenin kaçınılmaz olacağını düşünen Hz. Ali, söz konusu bölünme tehlikesini Sıffin'de önlemeyi denedi. Çünkü bir an önce ülkede birliğin ve barışının sağlanması gerekiyordu. Ancak Muaviye Hz. Ali'nin bu konudaki girişimine karşı direnme yolunu seçti. Hz. Ali'nin ısrarla sürdürdüğü barış çabaları sonuçsuz kalınca savaş kaçınılmaz oldu.

Milâdî 657'de gerçekleşen ve pek çok insanın ölümüne neden olan Sıffin Savaşı sırasında Hz. Ali'nin ordusu Muaviye ve askerlerinin direnişini bastırmak üzereyken Amr b. As iki taraf arasındaki anlaşmazlığın çözülmesi için Kur'an-ı Kerim'in hakemliğine başvurulmasını teklif etti. Bunun üzerine Muaviye'nin ordusundan beş asker Kur'an sayfalarını mızrakların ucuna takarak: "Savaş sona erdirelim, Allah'ın Kitabı aramızda hakem olsun." diye

bağırды. Hz. Ali, bu tavrın zaman kazanmaya döntük siyasi bir manevra olduğunu anladıysa da, kan dökülmemesi uğruna anlaşmazlığı hakem yoluyla çözmeye düşüncesini kabul etmek durumunda kaldı.

Yapılan görüşmelerde Ebu Musa el-Eşarî Hz. Ali'nin, Amr b. As da Muaviye'nin hakemi olarak kabul edildi. Hakemler iki başlı yönetimi sona erdirerek Müslümanların siyasal birliğini ve ülke barışını sağlayacak bir çözüm üreteceklerdi. Toplumun belli kesimleriyle yapılan görüşmeler sonucunda hakemler hem Ali'nin hem de Muaviye'nin hilafet görevinden alınıp yeni halifenin bir kurul tarafından seçilmesini kararlaştırdılar.

Hicretin 37. senesi Safer ayında Dumetü'l-Cendel denilen yerde Müslümanlar hakemlerin aldığı kararı öğrenmek üzere toplandılar. Önce söz alan Ali'nin vekili Ebû Musa el-Eş'arî: "Bu yüzüğü parmağımdan çıkardığım gibi Ali'yi halifelikten çıkarıyorum..." dedi. Muaviye'nin vekili Amr b. As'ın da aynı şeyleri söyleyeceği beklenirken o: "Ben de bu yüzüğü parmağıma taktığım gibi Muaviye'yi halifelığe getiriyorum." dedi. Yani Amr b. As, hile yaparak kararın Muaviye'ye biat etme şeklinde alındığını toplanan kalabalığa ilan etmiş oldu. Ebu Musa el-Eş'arî durumu düzeltmeye çalıştıysa da, Şamlıların tek taraflı olarak Muaviye'ye biat etmeleri önlenemedi. Bu durum üzerine iki grup arasında tartışma çıktı. Ancak Müslümanlar arasında kan dökülmesini istemeyen Hz. Ali, çıkan tartışmayı yatıştırdıktan sonra ordusuyla beraber Medine'ye geri döndü.² O tarihten sonra Ali Hicaz bölgesinde, Muaviye de Şam ve civarında halifelik görevini sürdürdü. Böylece hakem olayı, halife seçimi ile ilgili problemi çözmek bir yana, Müslümanlar arasında asırlardır devam eden siyasal, sosyal ve hatta inançsal ayrılığın kökleşmesine zemin hazırlayan bir uygulama olarak tarihe geçti.

Hakem olayının İslâm'la bağdaşmadığını düşünen Hariciler Hz. Ali, Muaviye ve her ikisinin hakemlerini öldürme kararı aldılar. Harici militanı İbn Mülcem alınan karar gereği Hz. Ali'yi şehit etti.

Hz. Ali'nin şahadetinden sonra, Hicaz ve Kufe bölgelerinde yaşayan Müslümanlar Hz. Hasan'a biat ettiler. Bu durumu öğrenen Muaviye hemen bir ordu hazırlayarak Hz. Hasan'ın girişimini önlemeye çalıştı. Hz. Hasan da Ubeydullah b. Abbas komutasındaki öncü birlikle Muaviye'nin karargâhına doğru yola çıktı. Ancak askeri gücünün yetersizliğini anlayan ve yapılacak bir barışın Müslümanların yararına olacağını düşünen Hz. Hasan, toplumun hayrına yönelik bazı isteklerin yerine getirilmesini şart koşarak hilafetten

² Bkz: Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut tsz., c. 6, s. 53-62; Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966, c. 7, s. 315-316.

vazgeçme kararı aldı.³ Onun bu kararıyla İslâm dünyasında iki halifeli dönem bitmiş ve Müslümanlar arasında siyasal birliktelik şekilsel de olsa sağlanmış oldu. Ancak sağlanan birlik, geçmişin yaralarını sarma ve insanlar arasındaki kırınlıkları giderme açısından yeterli olmadığı için ülkenin bütün insanlarını kapsayan manevi bir kucaklaşma da sağlanamadı.⁴

Muaviye yaşlanınca, kendisinden sonra oğlu Yezid'in halifeliği için halktan biat istedi. Müslümanların çoğu, içlerine sinmese de fitneyi önleme adına Muaviye'nin teklifini kabul etti. Ancak Yezid'in halifeliğini kabul etmeyenler de vardı. Bunların başında gelen Hz. Hüseyin, Yezid'in adaletsiz, dini yaşama konusunda ciddiyetsiz, içki ve eğlenceye düşkün biri olduğunu, dolayısıyla onun Müslümanların başına halife olarak getirilmesinin doğru olmadığını söyleyerek Muaviye'nin oğlu için biat talebini reddetti.⁵

Muaviye'nin kendi ölümünden sonra halifelik makamına oğlu Yezid'i düşünmesi ve insanları Yezid'e biat etmeye zorlaması, siyasal tartışmaları daha da alevlendirdi. Özellikle vefatından kısa süre önce Yezid'e vasiyetinde söylediği rivayet edilen şu sözler dikkat çekicidir: “Ey Oğlum! Senin için her türlü imkânı hazırladım. Düşmanlarımı zelil kılarak sana boyun eğdirdim. Kurduğum bu düzende, dört kişi hariç, kimsenin seninle mücadele etmesinden korkmuyorum. Seninle mücadele edecek bu kişiler Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu Abdullah, Zübeyir'in oğlu Abdullah ve Ebubekir'in oğlu Abdurrahman'dır.”⁶

Muaviye'nin halkı oğluna biat ettirmeye çalıştığı dönemde Hz. Hüseyin Medine'de siyasetten uzak, sessiz ve sakin bir şekilde yaşıyordu.

Muaviye'nin ölümünden (680) sonra oğlu Yezid hilafet makamına geçince, başta Hz. Hüseyin olmak üzere bütün Müslümanların kendisine biat etmelerini, yani halifeliğinin tanınmasını istiyordu. Yezid, değişik vilayetlerde yaşayan halkın kendisine biatinin valiler kanalıyla merkeze iletilmesini istedi. Medine valisi özellikle Hz. Hüseyin'in biatini isteyince O, Müslümanlar arasında bir fitne ve kargaşa çıkmasını diye Mekke'ye gitti. Ancak Yezid'in adamları onu orada da rahat bırakmadılar ve Yezid'e biat etmeye zorladılar. Hz. Hüseyin Yezid gibi birinin halifeliğini onaylama ile İslâm davası adına mücadele etme arasında bir tercih yaptı ve mücadele kararı aldı. Mekke, Medine ve Kûfe bölgelerinde halkın büyük çoğunluğunun Yezid'in hilafetine sıcak bakmıyor olması, onun Yezid'e karşı

³ Bkz: Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, c. 6, s. 91-95.

⁴ Hüseyin Algül, *Kerbelâ*, Ensar Yayınları, İstanbul 2009, s. 45.

⁵ Bkz: Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, Kahire 1967, c. 1, s. 162-163.

⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, c. 4, s. 238.

mücadele etme kararı almasında önemli rol oynadı. O an için Müslümanların birliğinin, Hz. Peygamber'in torunu Hüseyin'in halifeliği etrafında sağlanacağını düşünenlerin sayısı hiç de az değildi. Hz. Hüseyin Mekke ve Medine'de yaşayan pek çok insanın kendisini desteklediğini zaten biliyordu. Kûfeliler de gönderdikleri mektuplarla Hz. Hüseyin'e olan güven ve bağlılıklarını bildiriyorlardı. Konuyu değerlendiren Hz. Hüseyin, durumu yerinde incelemek ve mektup gönderenlerin samimiyetini öğrenmek amacıyla Müslim b. Akil'i Kûfe'ye gönderdi. Başlangıçta ilgiyle karşılanan Müslim, Kûfelilerin Hz. Hüseyin'i desteklediğini bizzat yerinde gördü ve onların pek çoğundan Hz. Hüseyin için biat aldı. Kûfelilerin Hz. Hüseyin'e olan ilgi ve güvenini mektupla kendisine bildirdi. Ancak Yezid'in görevlendirdiği Vali Ubeydullah b. Ziyad halk üzerinde baskı kurunca, Hz. Hüseyin'e olan destek bir anda yok oldu ve Hz. Hüseyin adına Kûfelilerle görüşen Müslim, valinin adamları tarafından öldürüldü.⁷

Kûfelilerin daha önce mektup yoluyla bildirdikleri güven ve davetin gereğini yerine getirmek isteyen Hz. Hüseyin, Vali'nin zulmünden korkan halkın kendisine olan desteğini geri çektiğinden ve kendi elçisinin öldürüldüğünden habersiz bir şekilde, akrabaları ve sevenleri ile birlikte Kûfe'ye gitmek üzere hazırlık yaptı. Gitmemesi yönünde bazı tavsiyeler yapıldıysa da, Yezid'in saltanatına ve zulmüne karşı koymanın hem dinî hem de insanî bir sorumluluk olduğunu düşünerek Kûfe'ye doğru yola koyuldu (Eylül 680).⁸

Hz. Hüseyin, Kûfe halkının valinin tehditlerinden korkup daha önce mektuplarla bildirdikleri güven ve desteği geri çektiklerini ve elçisi Müslim b. Akil'in Vali'nin emriyle öldürüldüğünü yolculuğu sırasında öğrendi. Yeniden bir durum değerlendirmesi yapan Hz. Hüseyin, yakınlarıyla birlikte yola devam etme kararı aldı. Fırat Nehri kenarında Nineva denilen yere gelindiğinde Hz. Hüseyin ve beraberindekiler sulak bir yerde konaklamak istediler. Ancak Kûfe valisinin adamları buna izin vermeyip Hz. Hüseyin ve yanındakileri yiyecek ve içecek sıkıntısının çekildiği kurak bir yer olan Kerbelâ'da kuşatma altına aldılar.⁹ Hz. Hüseyin, niyetinin çarpışmak değil hak ve adaleti sağlamaya çalışmak olduğunu, bunun için gerekirse Yezid'le görüşebileceğini, en azından beraberindekilerin serbest bırakılması gerektiğini söylediysede, Yezid'in Kufe valisi olarak görevlendirdiği

⁷ Bkz: İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, c. 2, s. 5; Algül, *Kerbelâ*, s. 75-99.

⁸ Bkz: Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, c. 6, s. 218.

⁹ Bkz: Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, c. 6, s. 232; İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, c. 2, s. 5-6.

Ubeydullah b. Ziyad, emrindeki askerlere savaş emri verdi. Savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan Hz. Hüseyin ve yakınları var güçleriyle savaştılar. Yoğun geçen çarpışmalar sonucunda 57 yaşındaki Hz. Hüseyin ve aralarında küçük çocukların da bulunduğu 70’den fazla yakını şehit edildi (10 Muharrem 61/10 Ekim 680).¹⁰ İslâm tarihinin kırılma noktalarından biri olan bu olay, günümüzde *Kerbelâ Olayı* adıyla hatırlanmaktadır.¹¹

Yankıları yüzyıllar boyunca devam eden Kerbelâ faciası sonucunda Yezid ve taraftarları lanetle, Hz. Peygamber’in ciğerparesi Hz. Hüseyin ve beraberindekiler ise rahmetle anılmıştır. Hz. Hüseyin başta olmak üzere Hz. Peygamber’in Ehl-i Beytine yapılan zulüm şiirlere ve destanlara konu olmuştur. Bu şiir ve destanlar olayın yaşandığı sınırların çok ötesine taşınmış, zulme uğrayan bütün insanlar arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Nitekim Türklerin bir kısmının Müslümanlığı seçmesinde, Hz. Peygamber’in Ehl-i Beyti için söylenen hüznü sözlerin, mersiyelerin, şiirlerin ve dilden dile dolaşan destanların etkili olduğu bilinmektedir. Orta Asya’da göçebe bir hayat yaşayan Türkler, Kerbelâ ile ilgili olarak anlatılan sözlü kültürde adeta kendilerini bulmuşlardır. Bu yüzden Orta Asya Türklerinin din olarak Müslümanlığı seçmesinde, başka nedenlerden daha çok bu tür sözlü anlatımın etkili olduğu söylenebilir.

Kerbelâ Olayı’nın Düşündürdükleri

Kerbelâ Olayı’nın sorumlularına bakıldığında; ahlâk, insaf, adalet, sağduyu, basiret ve merhamet gibi değerlerin siyasal ihtirasların gerisinde kaldığı görülmektedir. Olayın seyrinde hak ve adaletten yana olmak yerine, akrabalık bağlarının, İslâm öncesi cahiliye döneminden kalma kabilecilik düşüncesinin ve saltanat hırsının daha etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Hüseyin başta olmak üzere, pek çok Müslüman tarafından Yezid’in halifeliğe layık görülmemesi, onun içkiye ve eğlenceye düşkün olmasından, yöneticiliğe ehil olmamasından, ilim, adalet ve dinî yaşantı konusundaki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.¹² Öyleyse Hz. Hüseyin’in şahadetiyle sonuçlanan Kerbelâ mücadelesinin amacını; “İslâm’ın temel ilkelerine uygun

¹⁰ Bkz: Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, c. 5, s. 416–453; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966, c. 7, s. 181–204.

¹¹ Kerbelâ ile ilgili geniş bilgi için bkz: M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, Ankara 1984; Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2001, s. 209–292.

¹² Yezid’in halifeliğine karşı çıkanların gerekçeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, s. 156–163, 215–230, 396–412.

düşmeyen bir yönetim tarzının Müslümanlar üzerindeki egemenliğine karşı koymak” şeklinde özetlemek mümkündür.

Hız. Hüseyin, başlattığı mücadele ile Emevî yönetiminin Müslümanlar açısından hoş olmayan gidişatını durdurmak istiyordu. Ancak dönemin yöneticileri onun bu girişimini “siyasal iktidarı devirmeye yönelik bir isyan hareketi” olarak gördüler ve Hız. Hüseyin’in İslâm’a uygun bir yönetim kurma mücadelesini acımasız bir şekilde engellediler. Olayın sonucunda Hız. Hüseyin zulme karşı direnen örnek bir kahraman, Yezid ise kötülük timsali zalim bir yönetici olarak tarihe geçti.

Kerbela Olayı’ndan sonra, siyaset aktörleri ve olayın seyri hakkında pek çok rivayet uydurulmuş ve bu olayla ilgili yorum yapanlar, uydurma rivayetlerden önemli ölçüde etkilenmişlerdir.¹³ Konuyla ilgili anlatılan ve yazılanlar incelendiğinde, gerçeklerle bağdaşmayan bilgilerin, abartılı rakam ve yorumların, birbiriyle çelişkili ifadelerin kaynaklarda yer aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu bilgi kirliliği, olayla ilgili sağlıklı değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır.

Ülkemiz Müslümanlarının Alevî ve Sünnî şeklinde iki ayrı gruba ayrılmış olmasında Kerbelâ Olayı’nın önemli rolünün bulunduğu söylenmektedir. Ancak Türklerin İslâm dinine girişinden yaklaşık iki asır önce dönemin sosyal ve siyasal şartları içerisinde gerçekleşen ve tarih boyunca Müslümanların geneli tarafından üzüntüyle karşılanan *Kerbela Olayı*’nı günümüzdeki ayrılıkların nedeni görmek, tarihin yanlış değerlendirilmesinden başka bir şey değildir. Çünkü o dönemde Alevilik ve Sünnîlik gibi farklı mezhepler olmadığı için Kerbelâ Olayı’na karışan taraflar da Alevî ya da Sünnî değildi. Orta Asya’da yaşayan ve ancak Talas Savaşı’nda sonra Müslümanlığı kabul etmeye başlayan Türkler bu siyasal olayın seyircisi bile olmamışlardır.

Kerbela Olayı’nın baş sorumlusu Yezid’in Sünnîler tarafından da lanetlendiği¹⁴, öncelikle İslâm dünyasında Yezid ismine rastlanılmamasından da anlaşılmaktadır. Olayın mağdurları olan Ehl-i Beyt’in hem Alevî hem de Sünnî kesim tarafından büyük bir saygıyla anıldığı, cem törenlerinde ve kılınan bütün namazlarda onlara dua edildiği, çocuklara onların isimlerinin konulduğu bilinmektedir. Hız. Hüseyin’in vefat yıldönümü olan Muharrem

¹³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Taberî, *Kitabu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, c. 5, s. 301–304; Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, s. 75–174; Algül, *Kerbela*, s. 635–84.

¹⁴ Bkz: Yezid’in lanetlenmesi ile ilgili İslâm bilginlerinin görüşleri için bkz: Sadüddin Mesud b. Ömer Taftazani, *Şerhu’l-Akaidi’n-Nesefiyye*, İstanbul 1294, s. 74; Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, s. 412–420.

ayında Kerbelâ şehitleri anısına matem orucunun tutulması, camilerde okunan hutbelerde ve vaazlarda Ehl-i Beyt sevgisi üzerinde durularak Hz. Peygamber'in aziz hatıralarına sahip çıkmanın öneminin vurgulanması, Hz. Hüseyin'e sevginin ve onun davasına olan saygının açık bir göstergesidir. Dolayısıyla kimsenin bir diğerini Hz. Hüseyin sevgisiyle denemeye kalkışması doğru değildir.

Hz. Hüseyin'in Yezid'e karşı sürdürdüğü mücadeleden Alevî-Sünnî bütün Müslümanların çıkarmaları gereken dersler vardır. Ancak bu konuda gerekli düşünsel olgunluğa ulaşılmadığı da bir gerçektir. Örneğin ağıtlar yakıp gözyaşı dökerek Hz. Hüseyin'in acısını paylaşan pek çok insanın, onun uğruna canını feda ettiği İslâmî prensiplerden uzak yaşaması bir çelişkidir. Yaptığı zulümden dolayı lanetler yağdırılan Yezid'in içkiye düşkünlüğü ve dini yaşantı konusundaki duyarsızlığı bilindiği halde, onun tavır ve davranışlarını taklit edercesine, dinin ilkelerine, emir ve yasaklarına ilgisiz kalmak Hz. Hüseyin sevgisiyle asla bağdaşmaz. Öte yandan Yezid'in politikalarını onaylamadığı halde, Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ini hedef alan Kerbelâ Olayı ile ilgili eleştirel yorum yapmaktan kaçınmak, Tarih bilimine olan güvenin zedelenmesine ve konuyla ilgili bilgi kirliliğinin artmasına neden olmuştur.

Bilindiği gibi Kerbelâ Olayı'nın çıkış nedeni, ilk halifenin seçimiyle de ilişkilendirilmektedir. Hz. Peygamber'in yakın akrabası olması nedeniyle Hz. Ali'nin halifelğe Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan daha layık olduğu iddia edilmektedir. Ancak soy ve akrabalığı halifelik seçiminde bir kıstas olarak ileri sürmek, Muaviye'nin hilafeti saltanata dönüştürmesine karşı olma düşüncesiyle çelişmektedir. Çünkü Kerbelâ Olayı'nın asıl nedeni olan *saltanat düzenini koruma* ile halifenin *Ehl-i Beyt'ten olması gerektiği* fikri arasında açık bir fark yoktur.

Kerbelâ Katliamı, Anadolu Alevilerince her yıl Muharrem ayında anılır ve lanetlenir. Sünnîler tarafından camilerde okunan hutbe ve vaazlarda Ehl-i Beyt'e yönelik işlenen bu cinayetin vahameti ile ilgili konuşmalar yapılır. Ancak Sünnîler, aktörleri arasında sahabeler var diye Kerbelâ Olayı ile ilgili detaylı yorum yapmaktan çekinirler. İslâm'ın pek çok ilkesinin ihlal edildiği ve Hz. Peygamber'in tüm Müslümanlara emaneti olan Ehl-i Beyti'ne saygısızlığın doruğa ulaştığı Kerbelâ Olayı'nın sorumlularını eleştirmekten kaçınmak, Alevî camiada Sünnîlerin bu olaylarda Emevilerden yana tavır aldığı izlenimini uyandırmaktadır. Dolayısıyla bu vahim olayın eleştirilip yorumlanması konusunda çekingen davranmak, Müslümanlar arasında vahdeti değil tefrikayı güçlendirmektedir.

Hicretin 61. yılında (10 Ekim 680) gerçekleşen Kerbelâ Olayı, tarih içerisinde birçok olayla beslenmiş, bazı çıkar odaklarının kışkırtması¹⁵ ve toplumun bilgisizliği yüzünden canlılığını koruyan bir konu olma özelliğini sürdürmüştür. Kısacası ülke gündemindeki yerini koruyan Alevîlik-Sünnîlik olgusu ile ilgili görüş ve değerlendirmelerin önemli bir kısmı, daha ziyade bu olgunun tarihî, dinî, siyasî ve kültürel boyutuyla çelişen önyargılı açıklamalar düzeyinde seyretmektedir.

Kerbela Olayı'nda Hz. Hüseyin ve akrabalarına yapılan zulüm ve işkenceye taraf olan bir tek Müslüman'ın varlığı ihtimal dışı iken, bu olayın Sünnilikle ilişkilendirilmesi, bilgisizlik ya da yanılıdır. Öyleyse atalarımızın Müslümanlığı kabulünden yaklaşık iki asır önce gerçekleşen Kerbelâ Olayı'nın hesabını bugün görmeye kalkışmanın asla haklı olamayacağı bilinmelidir.

Alevilerin Sünnilere, Sünnilerin de Alevilere karşı önyargılı olmaları, bilgisizlikten ya da tarihi olayları çarpıtmaktan kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili bilgi boşluğunu ayrımcı ve tahrip edici düşünceler doldurunca kutuplaşma kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla, bu olayın sağlam bilgiler ışığında doğru olarak değerlendirilmesi geleceğimiz açısından önemlidir.

Kerbela Olayı'ndan Çıkarılacak Dersler

1. Tarihte yaşanmış olayları değerlendirmekten kaçınmak, geçmişe saygıyı güçlendirmekten çok tarihe güvensizliği artırmaktadır. Bu konuda yapılmış ve yapılacak iyi niyetli bilimsel çalışmalar, tarihte yaşanmış acı olayları kaşıma olarak değil, tarihe olan saygının bir gereği olarak algılanmalıdır.

2. Kerbelâ Olayı, günümüz Müslümanlarını ayırtıran bir unsur değil, Alevî-Sünnî herkesi Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt sevgisinde buluşturan ortak bir matem adıdır. Öyleyse geçmişe takılıp kalmadan Kur'an, Sünnet ve Ehl-i Beyt çizgisinde birleşip bütünleşmek gerekir.

3. Siyaset toplum idaresi için bir araç değil de çeşitli alanlarda çıkar sağlamaya yönelik bir amaç olarak düşünüldüğünde, kişisel çıkarlar ahlâk kurallarına, adalet duygusuna ve hukukun üstünlüğü ilkesine tercih edilebilmektedir. Yezid ve onun adına iş yapanların siyaset hırsı bunun açık bir örneğidir.

4. Siyasi konularda karar alırken istişare etmek çok önemlidir. Ancak istişare, Muaviye'nin yaptığı gibi, önceden verilmiş kararı başkalarına

¹⁵ Bkz: Cemal Şener, *Alevîlik Olayı*, 19. Baskı, Ant Yayınları, İstanbul 1995, s. 19-30; Arslanoğlu, "Türkiye'de Alevî-Sünnî Farklılığı ve Sorunlar", s. 150.

onaylatma şeklinde uygulanırsa, sorun çözmeden çok yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olur.

5. Siyasî bir özellik arz eden Kerbelâ Olayı, dinselleştirilmeden soğukkanlılıkla değerlendirilmeli, bu olayı anmaya ve anlamaya yönelik programlar Alevî ve Sünnîler tarafından ortaklaşa düzenlenmelidir.

6. Alevîler ve Sünnîler birbirlerini geçmişten beri süregelen söylenti ve önyargularla değil, oldukları gibi tanımaya çalışmalıdır.

7. Toplumun Alevî ve Sünnî kesimi arasında karşılıklı iletişim ve işbirliği güçlendirilmeli, düşünce ve yaşantı farklılığı hoşgörülle karşılanarak birlik ve kardeşlik duyguları korunmalıdır.

8. Henüz Türkler Müslüman değilken gerçekleşen ve bütün Müslümanları üzen Kerbelâ faciasının hesabını bugün görmeye kalkışmanın ve bu olayın gerçekleşmesinde asla sorumluluğu bulunmayan günümüz insanların suçluymuş gibi göstermenin kardeşlik duygularını zedelediği bilinmelidir.

9. Yeni nesil, tarihsel olaylardan beslenen şiddet ve nefret kültüründen uzak, birlik ve kardeşlik duygularıyla yetiştirilmelidir. Bu konuda başta anne babalara, öğretmenlere, toplum önderlerine, medya mensuplarına, yöneticilere ve konuya ilgi duyan herkese sorumluluk düşmektedir.

10. Ağıtlar yakıp gözyaşı dökerek acısını paylaştığımız, çocuklarımıza ismini vermekten gurur duyduğumuz Hz. Hüseyin'in uğruna canını feda ettiği dinî ve ahlâkî değerleri ne ölçüde anlayıp yaşadığımızı sorgulamamız gerekir.

11. Kerbelâ Olayı, asılsız rivayet ve yorumlardan arındırılarak doğru bilgiler ışığında değerlendirilmeli ve bu olaydan günümüze dair sağlıklı mesajlar çıkartılmalıdır. Bu sempozyumun söz konusu ihtiyacı bir nebze de olsa karşılayacak nitelikte olması sevindiricidir.

Son Söz

Allah (c.c.) buyuruyor ki:

“Ey Müminler! Kendilerine açık deliller ve ayetler geldikten sonra, parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.” (Al-i İmran 3/105)

“... Dinlerini parça parça eden ve firkalara ayrılan müşriklerden olmayın. Onlardan her bir grup, kendi sahip olduğuyla övünür.” (Rûm 30/31–32)

“Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ile zaafa düşersiniz de kuvvetiniz dağılır...” (Enfal 8/46)

V. BÖLÜM / PART V

Editör İrfan KARADUMAN

TÜRK DİN MÛSİKÎSİ'NDE KERBELÂ KONULU ESERLER

Ahmet Hakkı Turabi

İmam-ı Gazzâlî'nin ifadesiyle “udun ve evtârının, bahârın ve ezhârının tesir eylemediği bir kişinin mizâcî o kadar fâsiddir ki bunun ilâcî yoktur”.¹ İnsanlık tarihi kadar eski olan mûsikî, doğumundan ölümüne kadar insanın tüm hayatında yer almaktadır. Semâvî veya gayr-i semâvî, hak veya bâtil tüm inanç sistemlerinde mûsikînin yer aldığı ve diğer sanat dallarından daha çok kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Zira William Shakespeare (ö. 1616), mûsikînin insan üzerindeki etkisini “müzik, yerle gök arasındaki her varlığı hiç kimsenin tahammül edemeyeceği bir kudretle sarsar” şeklinde ifade etmektedir.

İslamiyet'i kabulden önce Türkler için mûsikî, “Şamanizm” inancı ve gelenekleri çerçevesinde dini gün ve ayinlerinin vazgeçilmez bir unsuruydu. “Şaman, kam, baksı veya ozan” adını verdikleri din adamları, ayinler esnasında sihre yardımcı bir unsur olarak dansın yanı sıra müzik yaparlardı. Hekimlik, sihirbazlık, din adamlığı vb. birçok özelliği taşıyan bu kimseler müziklerinde “kopuz” adı verilen sazı kullanırlardı. Aynı zamanda bu kimselerin halk üzerinde oldukça büyük tesiri vardı.

İslamiyet'i -genel kanaate göre- toplu bir şekilde kabul eden Türkler, Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'e olan muhabbetleriyle temayüz etmişlerdir. Savaşçı bir millet olmaları hasebiyle özellikle Hz. Ali ve Hz. Hamza gibi kahramanlıkları ve cesaretleriyle ön plana çıkmış olan Ashâb-ı Kirâmı kendilerine örnek almışlardır. Dolayısıyla Hz. Ali Efendimiz'in savaşlarını ve kahramanlıklarını anlatan “Cenk-nâme”ler, Hz. Hamza Efendimiz'in gücü ve cesaretini hikaye eden “Hamza-nâme”ler Türk İslam Edebiyatı formu haline gelecek ve bu kitapları özellikle uzun kış gecelerinde toplu olarak okuma geleneği başlayacaktır.

İslamiyet'i Emeviler'in yaptıkları haksızlıklar ve bilhassa Ehl-i Beyte revâ gördükleri zulme tepki olarak ortaya çıkan Abbâsîler döneminde kabul eden Türkler, Ehl-i Beyt'e olan muhabbetleri ve bilhassa “her zaman mağdur ve ezilenin yanında olma” karakterleri doğrultusunda Kerbelâ'da yaşanan hadisâtın oldukça etkilenmişlerdir. Zamanla İslamiyet'i daha iyi tanıyan ve

¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Hoş Sadâ*, İstanbul 1958, s.2.

bu yolda samimiyetle devam eden Türkler; Hz. Peygamber'in, hadis-i şeriflerinde "İstanbul'u fetheden kumandan ve asker" müjdesine nail olmuşlardır. Zaman içerisinde Kerbelâ hâdisesini daima büyük bir acı ve üzüntüyle derinden hissetmişlerdir.

Bu hissiyat, onları kimi zaman nefrete kimi zaman matem ve yas tutmaya sevk etmiştir. Hatta Kerbelâ hadisesinin yaşandığı Muharrem ayına mahsus bir mûsikî geleneği ortaya çıkarmıştır. Hiç şüphesiz Kerbelâ olayının büyük bir acı, hüznün ve ızdırap olduğunu bize unutturmayan en önemli unsurlardan birisi, musikimizde işlenen Kerbelâ motifli formlar ve bu formlarda bestelenen bu eserlerdir.

Muharrem ayı, Hz. Peygamber'in risâlet gelmeden önce de kutladığı, Ramazan orucu farz olana kadar oruç tuttuğu ve tutulmasını emrettiği bir aydır. Ramazan orucunun farziyetiyle birlikte Hz. Peygamber bu ayda oruç tutmuş ve tutulmasını tavsiye etmiştir.

Muharrem ayı, aynı zamanda tarih boyunca birçok kutsal hadisenin yaşandığı bir ay olmuştur. Hz. Adem ile Hz. Havva'nın Arafat dağında buluşmaları, Hz. Nuh'un gemisinin karaya oturması, Hz. Adem'in tevbesinin kabul olması, Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'a kavuşması vb. bu ayda gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber'in de işaretiyle zaten kutsal olan bu ay, "aşûra" (Muharrem'in onu kastediliyor) kültürünü ortaya çıkartırken diğer yandan Ehl-i Beyte yapılan saldırıyla daha da önem kazanmış ve Türk Din Mûsikîsi'nde bu aya ait özel formlar ortaya çıkmıştır.

Zira Türk Din Mûsikîsi formlarını belirleyen en önemli etken, dini gün ve aylardır. Ramazan ayına mahsus olarak "temcid" ve "ramazan ilahileri", Mirac gecesine mahsus "miraciye", Hz. Peygamber'in dünyayı teşriflerine mahsus "Mevlid" vb. formların yanı sıra muharrem ayına mahsus olarak "mersiye", "nefes" ve "muharrem ilahileri" şeklinde isimlendirilen formlar icra edilmeye başlamış; zamanla bu formların şekilleri ve kuralları tespit edilmiştir.

Başta silsile olarak Hz. Ali efendimize dayanan ve "cehrî" (sesli) zikir yapan tarikatler olmak üzere hemen tüm tasavvufi kollar -bazı formlar bazı tarikatlere mahsus kalmakla beraber- Kerbelâ hadisesini konu alan eserleri gerek zikirlerinde gerek meclislerinde, bilhassa da muharrem aylarında kullanmışlardır.

Tasavvuf sevgiye dayanır; kâinatın sevgi üzerine yaratıldığına inanır. Gerçek yol üzere olan tarikatların hiçbirisinde diğer tarikatlarla bir kavga söz konusu olmamıştır. Bunlara Bektâşilik de dâhildir. Eğer tarikatlarından zikir

devam ettirecek bir kimse yoksa zikir meydanı, yollarına en yakın başka tarikatın kıdemli meşâyihinden birisine bırakılmıştır. Bektâşilik gizli bir tarikat değildir, bununla beraber her tarikatın kendine göre sırları vardır ve dışarıya karşı korunmaktadır.² Temelde bu gizliliğin nedenlerinden en önemlisi, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın manen bağlı olduğu Bektâşiliğin resmen yasaklanmasıdır.³

Başta Bektâşî geleneği olmak üzere hemen tüm tariklerde işlenen Kerbelâ hadisesinin Türk Din Mûsikîsi'nde ortaya çıkardığı formlar mersiye, nefes ve ilahilerdir.

Bektâşî kültürünü günümüze taşıyan en önemli unsurlardan birisi, kendine has olan müziğidir.⁴ Tebliğimizin konusu Kerbela hadisesini işleyen ilahiler olmakla beraber, genel olarak muharrem ayında icra edilen diğer formlar hakkında kısa da olsa bazı bilgiler vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Mersiye

Türk Edebiyatı'nda Kerbela hadisesini anlatan “Mersiye”ler ve bu mersiyelerin besteli hallerine genel olarak “Muharremiyye” denilmektedir.⁵ Bu eserlerin yazılma nedeni, Kerbela'da şehit edilen Ehl-i Beyt hakkında duyulan üzüntü ve Ehl-i Beyt muhabbetini kalplere yerleştirme çabasıdır. Aynı zamanda genel olarak Ehl-i Beyt mensupları için yazılmış manzum eserler de tevşih ve ilahi formunda bestelenmiş ve bunlara “muharrem ilahileri” veya genel olarak “muharremiyye” adı verilmiştir.

Mersiye okumak ve aşure pişirilmek âdetinin bilhassa kıyâmî ve devrânî tekkelerinde yer bulduğunu görüyoruz. Muharrem'in onundan otuzuna kadar geçen müddet zarfında tekkenin âyin günü veya gecesi aşure dağıtılır, kurbanlar kesilir, yemekler yedirilir ve meşhur mersiyehanlara mersiye okutulurdu.

Bu mersiyeleri okutmak için mersiyehanlıkla şöhret bulmuş kişiler tercih edilirdi. Bunları; Bayrâmî Yazıcızâde (V.1451), Sinânî Seyyid Seyfullah (V.1699), Gülşenî Sezâyi (V.1738), Halvetî Zekâî (1812),

² Ubeydullah Sezikli, *Kültür Coğrafyamızda Hz. Ali Sevgisi*, “Türk Din Mûsikîsi'nde Hz. Ali Sevgisi” Basılmamış Tebliğ, İzmir 2009

³ Ömer Tuğrul İnançer, “Bektâşî Mûsikîsi” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, c. II, s. 130.

⁴ Gloria L. Clarke, *Toplum Bilim*, “Alevi Kültürel Kimliğinde Bektâşiliğin Rolü”, Çeviri: Hande A. Birkan, Kızılca Yürür, İstanbul 2001, sayı 12, s. 132

⁵ Mustafa Uzun, “Muharremiyye”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, s. 8

Nakşibendî Selâmî (V.1813), Bedevî Kazım Paşa (V.1889), Kâdirî Osman Şemsi Efendi (V.1893) olarak sıralayabiliriz.⁶

Yaklaşık XV. Yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan bu manzum türler içerisinde bilinen en eski ve en meşhur manzume, Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 855/1451) "Muhammediyye"sindeki elli dört beyitlik "Vefâtü'l-Hasan ve'l-Hüseyn" başlıklı manzumedir. Bu manzumede Kerbela olayı, Hz. Peygamber'in mucizesi olarak değerlendirilmekte ve Yezîd, olayın müsebbibi görülerek lanet edilmektedir. Bazı kısımları Muharrem ayındaki toplantılarda mûsiki eşliğinde okunmuştur.

Eser tamamen Resûlullâh'ın verdiği ilham ve âdetâ tedris ile yazılmış olup bunu, şu beyitlerde teyit etmektedir; "sana ol vermiş idi bu kitâbı/ pes ilt ona geri işbu kitâbı/ o cümle kâinâtın âfitâbı/ çün emretti bana düzdüm bu kitabı".⁷

Mevliden sonra en çok şöhret kazanan eser, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyye*'sidir. Muhtelif zamanlarda muhtelif kişiler tarafından bestelenen bu eserin XV. yy'da bestelenmiş olması muhtemeldir. XVII. yüzyıldan itibaren bazı sanatkârların "Muhammediyyehan" diye isimlendirilmeleri, eserin mevlid gibi irticâlen ve beste ile okunduğuna işaret etmektedir. Tamamıyla şer'î bir mahiyet arz eden bu eser halk arasında da aydın zümre arasında da büyük bir takdirle karşılanmıştır.⁸

Özellikle *Muhammediyye*'nin halk üzerinde en etkili kısmı "Vefât-ı Muhammed" bahsidir. Çünkü bu bölüm Hz. Fâtıma'nın, dört halifenin, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in vefatlarıyla ilgili mersiyelele Aşere-i Mübeşşere ve Ashâb-ı Suffe'nin tavsifinin ardından bir münacatla sona erer. Bilhassa "Vefâtü'l-Hasan ve'l-Hüseyn" başlıklı elli dört beyitlik Kerbela Mersiyesi muharrem törenlerinde asırlarca okunmuştur.⁹

Muhammediyyehan olarak şöhret bulan isimlerin başında XVII. yüzyılda yaşayan Akbaba imamı Mehmed Zaîfî ve İstanbullu Hâfız Şuhûdî Mehmet Efendi gelir.¹⁰ Mersiyeinin Zâkirî Hasan Efendi tarafından nühüft

⁶ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Müsikîsi Antolojisi*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1942, c. II, s. 476.

⁷ Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye* (haz. Âmil Çelebioğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, c. I, s. 18

⁸ Sadeddin Nüzhet Ergun, *age*, c. I, s. 13; Sezikli, *agt*

⁹ Mustafa Uzun, *agm*, s.586

¹⁰ M.Nazmi Özalp, *Türk Müsikîsi Tarihi*, Milli eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, c.I, s. 457

makamında yapılan bestesi Türk dinî mûsikisinde türün en çok rağbet edilen örneklerinden birisi sayılmaktadır.¹¹

Bektâşî mûsikîsinin en önemli iki formu mersiyeleler, diğeri ise nefeslerdir. Hz. Hüseyin ve diğeri Ehl-i Beyt mensuplarının on muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Emeviler tarafından şehit edilmesinin yıl dönümlerinde düzenlenen matem törenlerinde bu olaydan duyulan üzüntüyü dile getiren, sorumlularına lânetler yağdıran Arapça, Farsça, Türkçe Manzûmelerin “mersiyehan” ve “nevhahan” denilen sanatkârlar tarafından besteli veya irticali olarak okunması, dini Türk mûsikisinde mersiye adı verilen bir icra tarzının doğmasına neden olmuştur.¹²

Mersiyeleler ağıt gibi insanları hüzne ve düşünceye sevk eden melodilerle okunur. Mersiye okumak iyi icrâ yapanların mersiyehanlıkla şöhret bulacakları kadar değer verilen bir konu idi. Yirminci asrın ilk yarısında meşhur olan mersiyehanları Aksaraylı Âmâ Yaşar, Zâkirbaşı Yaşar Baba, Hacı Fâik Bey, Nezih Bey, Said Bey, Hâfız Receb, Arap Ahmed, Hacı Hakkı, Hasan Yümnî, İbrahim Erkal, Karababa Şeyhi Haydar, Kasımpaşa'daki Hâşimî Dergâh'ı şeyhi Rübâbî Süreyyâ, Cerrahpaşa Camii Hatip ve İmamı Hafız Mehmet Ârif Efendizâde na'than Hafız Kemal olarak sıralaya biliriz.¹³

Sünbül Efendi Tekkesi'nde muharremin onuncu günü, hangi güne tesadüf ederse etsin, o gün orada öğleden sonra on iki rekat “husâma” namazı kılındığı ve *Yazıcızâde Mersiyesi* okunduğu, gecesi de yüz rekat namaz kılınarak yetmiş bin kelime-i tevhit çekildiği tarihen sabittir.

Mersiye okumak ve aşure pişirilmek âdetinin bilhassa kıyâmî ve devrânî tekkelerinde yer bulduğunu görülmüştür. Muharremin onundan otuzuna kadar geçen müddet zarfında tekkenin âyin günü veya gecesi aşure dağıtılır, kurbanlar kesilir, yemekler yedirilir ve meşhur mersiyehanlara mersiye okutulurdu.

Bu mersiyeleleri okutmak için mersiyehanlıkla şöhret bulmuş kişiler tercih edilirdi. Bu kişilerin isimlerinin önündeki sıfatları ise diğeri tarikatlarda Hz. Ali sevgisini anlatmaya yeter. Bunlar; **Bayrâmî** Yazıcızâde (V.1451), **Sinânî** Seyyid Seyfullah (V.1699), **Gülşenî** Sezâyi (V.1738), **Halvetî** Zekâi

¹¹ Mustafa Uzun, *agm*, s.586

¹² Nuri Özcan, “Mersiye”, *DİA*, Ankara 2006, c.XXIX, s.219.

¹³ Cemaleddin Server Revnakoğlu, “Eski Muharremlerde Mersiye ve Aşûre”, *En Son Dakika*, İstanbul, Kasım 1951.

(1812), **Nakşibendî** Selâmî (V.1813), **Bedevî** Kazım Paşa (V.1889), **Kâdirî** Osman Şemsi Efendi (V.1893) olarak sıralayabiliriz.¹⁴

Bundan başka Sinan Paşa'nın *Tazarru'* nâme'sindeki "Na't-ı emîrû'l-mü'minîn Hüseyin radıyallâhu anh" başlıklı mensur mersiye de unutulmamalıdır. Halk arasında Yûnus Emre'ye nispet edilmekle birlikte Âşık Yûnus'a ait olan "Şehidlerin serçeşmesi/ Enbiyânın bağı başı/ Evliyânın gözü yaşı/ Hasan ile Hüseyin'dir" şeklinde başlayan dokuz kıtalık manzumedir.

XVI. yüzyılda Fuzûlî'nin *Hadikatü's-süedâ* adlı eserinde yer alan mersiye muharremiyelerin en klasik örneklerindedir. Fuzûlî'den sonra ise Safî, Şemsi Paşa, Âlî Mustafa Efendi, Rûhî-i Bağdâdî, Ubeydî ve Viranî gelir. XVII. yüzyılda Fasîh Ahmed Dede, Kafzâde Fâizî, Sabûhî, Feridun, Cem'î, Nâilî ve Neşâtî'nin Kerbelâ mersiyesi yazdığı kaydedilmektedir. XVIII. yüzyılda Birrî Mehmed Dede, Kâmî, Nazîm, İsmâil Belîğ, Sezâî-yi Gülşenî, Cemâleddin Uşşâkî, Behiştî, Tâhir, Sükûtî, Hâşim Baba, Zühdi muharremiye yazan şairler arasında yer alır. Sükûtî ve Hâşim Baba ise dörder manzumeyle bu yüzyılın önde gelen şairlerindedir. Muharremiye yazanların sayısında artışın gözlendiği XIX. Yüzyılda ise Kâzım Paşa, Osman Şems Efendi, Şeref Hanım, Şîrzâd, Mustafa Zekâî Efendi, Hoca Neş'et, Selâmî, Refî-i Kâlâyî, Keçecizâde İzzet Molla, Şeyh Müştak, Leskofçalı Galîb, Nevres-i Cedîd, Yenişehirli Avni, Ayci Mehmed, Lebîb, Hakkı Bey, Âdile Sultan, Leylâ Hanım, Murad Molla, Ziyâ Paşa, Mualim Feyzi, Mebnî, İbnürreşâd Ali Ferruh, Mehmed Ali Hilmi Dede, Murad Emrî, Mustafa Âsım ve Hersekli Ârif Hikmet gibi isimler muharremiye yazmışlardır. Bu isimlerden bazıları birden fazla mersiye kaleme almışlardır. Kâzım Paşa ile Osman Şems Efendi bu yüzyılın en önde gelen mersiye şairleridir.¹⁵

Edib Harâbî, Sâdeddin Sırrî, Sâmih Rifat Bey, Mehmed Memduh Paşa, Sıdkı Baba, Kanbalakzâde Hazmî, Fahîmî, Mehmed Şemseddîn (Ulusoy), Ahmet Remzi (Akyürek), Tahirülmevlevî, Kemâlî Efendi, Abdurrahman Sâmî, Alvarlı Muhammed Lutfî, Yusuf Fahir Baba (Ataer), Hüseyin Şemsi Ergüneş gibi isimler mersiye şairleri arasındadır. Bu şairler arasında en önemlileri şiirlerini *Nefâyisü'l-enfâs* adlı eserde toplayan Sâmih Rifat ve elli

¹⁴ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Müsîkîsi Antolojisi*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1942, c. II, s. 476; sezikli tebliğ.

¹⁵ Mehmet Yalçın, *Türk Din Musikisinde Mersiyeler ve Mersiyehanlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.41

beyitten oluşan “*Mersiye-i İmâm-ı Hüseyin aleyhisselâmi*” adlı manzumesiyle Kemâlî Efendidir. Müstakil risaleler halinde basılan Kerbelâ mersiyesi de bulunmaktadır. Bunların içinde en şöhret kazanmış olanı Kâzım Paşa’nın *Makâlîd-i Aşk*’ı ile Osman Şems Efendi’nin

Mersiye-i Cenâb-ı Seyyidü’ş-şüheda’sıdır. Muharremiyelerde gazel, kaside, murabba, muhammes, müseddes, müsemmen, terkihibend ve terciibend nazım şekilleri kullanılmıştır.

Klasik bir muharremiyye şöyledir: Kerbelâ olayı detaylı şekilde anlatıldıktan sonra muharrem ayının geldiğini belirten ifadeler gelir. Feleğe sitem, Hz.Hüseyin’in matemini tutmanın lüzumu vurgulanarak soyu övülür. Daha sonra ise Ehl-i Beyte zulmeden Yezîd, Şimr ve diğer kişilere lanetle son bulur. Kerbelâ olayı halk ve aşık edebiyatında da yaygın şekilde yer almıştır. Özellikle Alevî ve Bektâşî çevreler bu hususa dair bir çok manzume yazılmıştır. Bunların en çok şöhret kazananları Dedemoğlu (XVII. yüzyıl), Kalbî, Noksânî Baba (XVII. yüzyıl), Deli Boran, Mir’âtî (XIX. yüzyıl), Yozgatlı Hüznî, Hilâlî, Fakîrî, Sefil Ali, Döne Sultan, Seyyah Dede, Rızâ, Ârif Abdal, Derviş Kemâl, Hüseyin Çırakman (XX. yüzyıl)’dır.82

Nefes

Bektâşî mûsikîsinin en önemlilerinden birisi de nefeslerdir. Bektâşî mûsikîsinin en yaygın türlerinden ve en önemli unsurlarından biri olan nefesler, melodi karakteri olarak küçük usullerle bestelenmiş ve halk mûsikîsinin etkisinde kalmıştır. Aslında bu etki mersiye, “nevrûziyye”, “düvâz” gibi diğer türler içinde söylemek mümkündür.¹⁶ Güfteleri genellikle Bektâşî şairlerin güftelerinden seçilmiştir. Üslup, ilahiler nispetle daha sade, basit ve halk mûsikîsine daha yakın bir karakter arz etmektedir.

Bazı nefeslerin birkaç ezgisi olabildiği gibi, bazı ezgilerinde birkaç nefesi olabilir. Nefeslerin ağır usullerle söylenenlerine oturarak, yürük usullerle söylenenlerine “şahlama” denilir. Şahlamalar “semah nefesi” olarak da bilinir.

Nefeslerde kullanılan “Bektâşî raksı, Bektâşî raksanı ve Bektâşî devr-i revanı” adlı usuller tamamen bu mûsikîye mahsus ve genellikle bestelenen güfteye göre yapılan usullerdir. Bu nedenle Bektâşî mûsikîsinden başka yerde fazla kullanım alanı bulamamıştır.

¹⁶ Nuri Özcan, “Bektâşî Mûsikîsi”, *DİA*, İstanbul 1992, c.V, s.371,372.

Birçok Bektâşî nefesinin şairleri biliniyorsa da birçoğunun bestekarı meçhuldür. Bunda Bektâşî mûsikîşinaslarının adlarını gizlemelerinin (sırretme) rolü büyüktür.

Tabidir ki her tarikatın bir âyini vardır. Özellikle Bektâşîlik gibi esas geleneklerini Anadolu köy ve kasaba Aleviliğinden alan bir tarikatın köklü temellere dayanan bir ayininin olması da gayet doğaldır. Zira Bektâşî tarikatı törenlerinde icra edilen mûsikî Türk din mûsikîsinde mevlevî mûsikîsinden sonra en zengin mûsikîdir.¹⁷

Burada şunu da belirtmeliyiz ki; Anadolu Aleviliği müziği ile şehir Bektâşîliği müziği arasında bâriz farklar vardır. Anadolu Aleviliği daha çok halk müziğine yakinken şehir Bektâşîliğinde klasik mûsikîmiz etkili olmuştur. Bunu kullandıkları sazlarda da görmemiz mümkündür. Kullanılan temel saz bağlamadır ve her boyutu kullanılır. Bağlamanın yanında Anadolu'da çöğür, ruzba, ırızva, bulgârî, cura, tambura ve divan sazı kullanılırken bunlara toplu icralarda kabak kemane, eğit, ud, cümbüş gibi mızraplı ve yaylı sazlarda eşlik edebilirdi. Bunun aksine Şehir Bektâşîleri ise klasik mûsikîmizde ki sazlara iltifat etmişlerdir. Muharrem ayı içerisinde yapılan Âyini Cem'ler de semah dönülmez. Bu toplantılarda Hz. Hüseyin ve kerbela üzerine söylenmiş nefesler ve bilhassa mersiyeler okunur.¹⁸

Sözleri Şah İsmail Safevî'ye (Hatâyi) ait olduğu söylenen *Mevlid-i Ali* de sazsız okunur. Ancak klasik Süleyman Çelebi Mevlidin de olduğu gibi *Mevlid-i Ali*'de de aralarda besteli nefeslere yer verilir.

Genellikle kalabalık semah ayinlerinde okunan nefeslerde, bazı nakaratlar Batı müziğinde olduğu gibi “kanon” tekniği ile tekrarlanır. Bu tür nefeslere “deste”, “takım” veya “erka” nefesi gibi adlar verilmiştir.

Yine kalabalık semahlarda bulunanlardan bazıları “Yâ Allah”, “Yâ Şâh”, “Hû”, gibi sözlerle nefeslerin karar perdelerinden tekrar ederler ki buna da “dem tutmak” denilir. Bütün tarikatlarda kullanılan “perde kaldırma” tekniği de Bektâşî ayinlerinde kullanılır.¹⁹

Bektâşî mûsikîsi güftelerinin hepsi nefes tarzında olmadığı gibi, şairlerinin bir kısmı da Bektâşî değildir. Bütün Bektâşî tekkelerinin başlıca inanç temellerinden birisi Ehl-i Beyt'e özellikle Hz. Ali'ye karşı beslenen çok güçlü sevgidir. Bu sevgiyi dile getiren hemen her güfte, Bektâşî nefesi

¹⁷ Nuri Özcan, *agm*,372.

¹⁸ Ömer Tuğrul İnançer, “Bektaşî Mûsikîsi” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, c. II, s. 130.

¹⁹ Ömer Tuğrul İnançer, “Bektaşî Mûsikîsi” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, c. II, s. 130.

tarzında bestelenip okunmuştur. Bunun en çarpıcı örneği ünlü Mevlevî şair Şeyh Gâlib'in "ikrârımıza ser veririz ahde kavîyiz" nakaratlı müseddes tarzındaki şiirinin Bektâşî nefesi olarak bestelenip okuna gelmesidir. Tâhirü'l Mevlevî'nin (v.1951) "müncezib zerrât-ı şems-i Hazret-i Peygamberiz /Abd-i hass-ı zâtı zehrâ-yı inâyet perveriz/ Bende-i âl-i âbâ hem biz Hüseyinî'lerdeniz güftesi de bu konuda en çok bilinen eserlerdendir.²⁰

Bektâşî mûsikisinde "sırrı saklama" veya "Bektâşî sırrı" kaygısı ile pek az kaynağa ulaşılabilir. Bektâşî mûsikîsi ile ilgili nota neşriyatı yok denecek kadar azdır. Bunların en önemlisi Ali Rifat Çağatay, Rauf Yekta, Zekâizâde Ahmet Irsoy ve Suphi Ezgi'den oluşan İstanbul Belediye Konservatuarı Tasnif ve Tesbit heyeti tarafından tesbit edilen 88 adet Bektaşî nefesidir.

İlahiler

Türk Din Mûsikîsi'nin en çok kullanılan formu olan "ilahi"; kelime olarak "Allah'a ait" demektir. Türk Edebiyatı'ndaki manzum bir formun adı olan "İlahî", dini Türk Mûsikîsi'nde de adı geçen formun besteli hallerine isim olmuştur. Bazı ilahiler –Kadiri, Nakşibendî, Gülşeni, Halveti, Cerrahi vb.- tarikatlere özeldir ve sadece bu dergahlarda okunur. Bununla birlikte çoğu ilahi de umumdur ve her tarikte okunmaktadır. İlahiler, işledikleri konu açısından hicrî aylara göre tasnif edilmiş ve isimlendirilmiştir. Rebiülevvel ilahileri (kutlu doğum), zilkade-zilhicce ilahileri (hac ve kurban), ramazan ilahileri vb. gibi.

Şunu önemle belirtmek gerekir ki yukarda bahsettiğimiz mersiye formunda yazılan manzumeler, ilahi formatında da bestelenmiştir. Bu eserler ilahi üslubu içerisinde olmaları sebebiyle mersiye olarak değil, muharrem ilahileri olarak değerlendirilmektedir.

Hz. Ali, Ehl-i beyt ve bilhassa İmam Hüseyin hakkında birçok methiyelerin yazıldığı ve Kerbela hadisesi karşısında duyulan üzüntüyü ifade eden eserlerin birçok tekkede okunduğu muhakkaktır.²¹ Bu duygular Türk Din Mûsikîsi'nde sadece mersiye ve nefes formu içerisine hapsolmemiş, ilahi formu olarak farklı manzumeler veya aynı manzumeler farklı makam ve usûl anlayışı içerisinde bestelenmiştir. Bestelenmekle kalmamış, bilhassa muharrem ayında okuna gelmiştir.

²⁰ Ömer Tuğrul İnançer, Bektâşî Mûsikîsi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, c. II, s. 130.

²¹ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1942, c. II, s. 475.

İlahiler Liste²²

Güftenin ilk satırı	Makam	Usûl	Beskekâr	Güfte sâhibi
Bende-i Âl-i Resûl'em Mustafâ'dır sevdiğim	Şehnâz	Düyek	Aslan Hepgür	?
Bir derde mübtelayım Mevlam inayet eyle Cân-ı candır Hazret-i Ahmed Muhammed	Gerdaniye Müstear	Nim Sofyan Müsemmen	Zeki Altun Neyzen Necib Dede	Arif Hikmet Ken'an Rifâî
Cân-ı candır Hazret-i Ahmed Muhammed	Sûznâk	Düyek	Ken'an Rifâî	Ken'an Rifâî
Dâver-i aşr-ı Muharrem'dir Hüseyn-i Kerbelâ	Hicaz	Düyek	Miralay Rifâat Bey	Mûsâ Kâzım Paşa
Dâver-i aşr-ı Muharrem'dir Hüseyn-i Kerbelâ	Hüseynî	Düyek	Muzaffer Ozak	Mûsâ Kâzım Paşa
Dâver-i aşr-ı Muharrem'dir Hüseyn-i Kerbelâ	Hüzzam	Düyek	Muzaffer Ozak	Mûsâ Kâzım Paşa
Dîvâne gönümüz geçmez güzelden	Evç Hûzî	Sofyan	?	Kul Himmet
Düşdü çün Kerbelâ'ya gözleri şehla Hüseyn	Hicaz	Devrihindi	Veysel Dalsaldı	Mehmed Şevket Efendi
Ehl-i velâ ezelden kail olup belâya	Sabâ	Sofyan	Cüneyd Kosal	Ömer Rûşenî
Elestü bi Rabbiküm hitâb olumduk	Uşşak	Sofyan	Nezih Tolon	Nezih Tolon
Ey güzel Rabbim bizi sen böyle nâçâr etme	Sabâ	Sofyan	Âmir Ateş	?
Ey şehîd-i Kerbelâ'ya ağlayan	Hicaz	Devrihindi	Abdullah Uysal	Sezâî-i Gülşenî
Ey şehîd-i Kerbelâ'ya	Hüseynî	Sofyan	?	Sezâî-i

²² Tebliğimizin ismi çerçevesinde nefesler ve mersiyeleri değil, içinde Kerbelâ kelimesi geçen ilahileri listemize dahil ettik. Eserleri toplanırken Aytaç Ergen, *Türk Mûsikîsi Notam Programı*, Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Kızılbâş Alevî Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, C.III, Rauf Yekta, *Türk Mûsikîsi Klasiklerinden Bektaşî Nefesleri*, c. IV-V, BK Yayınları İstanbul 1933 isimli kaynaklardan yararlandık.

ağlayan				Gülşenî
Ey şehîd-i Kerbelâ'ya ağlayan	Hüseynî	Düyek	Aslan Hepgür	Sezâî-i Gülşenî
Ey şehîd-i Kerbelâ'ya ağlayan	Nişâbur	Sofyan	Edirmeli Sâlih Dede	Sezâî-i Gülşenî
Ey şehîd-i Kerbelâ'ya ağlayan	Rast	Sofyan	Edirmeli Sâlih Dede	Sezâî-i Gülşenî
Ey şehîd-i Kerbelâ'ya ağlayan	Uşşak	Düyek	Kemal Gürses	Sezâî-i Gülşenî
Ey şehîd-i Kerbelâ'ya ağlayan	Hüseynî	Nîm Sofyan	Abidin Gerçeker	Sezâî-i Gülşenî
Ezelden âşıkım ben Muhammed Mustafâ'ya	Uşşak	Düyek	Sâmih Rifat Bey	Sâmih Rifat Bey
Geçeriz dünyâda cân ü cânandan	Hicaz	Sofyan	M. Hakan Alvan	Muzaffer Ozak
Kerbelâ vâkiâsın yâd ile kan ağlayım	Hicaz	Düyek	M. Hakan Alvan	Ş. Osman Şems Nureddin Ef.
Kurretü'l-ayni Habîb-i Kibriyâ'sın	Hüzzam	Düyek	Hacı Ârif Bey	Kethüdâzâde Mehmed Ârif
Mâh-ı Muharrem erişti tende canlar ağlar bugün	Hüseynî	Sofyan	Dursun Çakmak	Cevâbî
Mâh-ı Muharrem oldu şafaktan çıkıp hilal	Dügâh	Curcuna	Cinuçen Tanrıkorur	Fuzûlî
Miraca Çıkınca Ahmed-i Muhtar	Hicaz	Sofyan	Cumhur Enes Ergür	Şeyh Fahreddin Efendi
Muhammed Mustafâ'nın nesliyim ben	Acemkürdî	Düyek	Abdülkadir Töre	Nizamoğlu Seyyid Seyfullah
Muharrem geldi can ağlar cinân ağlar	Hicaz	Düyek	Cüneyd Kosal	?
Muharremdir bugün cânâ gönüller hûn feşân ol	Şehnâz	Düyek	Ahmed Şâhin	Alvarlı Efe Hz.
Müncezib zerrât-ı şems-i hazret-i Peygamberiz	Hüseynî	Düyek	Saadettin Ökten	Tahirü'l- Mevlevî

Ol cihanın fahrinin sırrına kurban olayım	Hicaz	Düyek	M. Hakan Alvan	Niyâzî-i Mısırî
Rivâyetde gelir bir gün Resûlallah olup dilşâd	Nühüft	Serbest	Hatip Zâkirî Hasan Ef.	Yağcızâde Mehmed Ef.
Sahrâ-yı Kerbelâ kan gülistanı	Hicaz	Sofyan	Hasan Akıncı	Alvarlı Efe Hz.
Sığındım Cenâb-ı Rabbü'l- âleme	Hicazkâr	Sofyan	Bahâeddin Bilginer	Kâzım Baba
Şah Hüseyin'in firkatine ağlayangelsin beri	Hüseyinî	Sofyan	?	Fuad Efendi
Şah Hüseyin'in firkatine ağlayangelsin beri	Mâye	Aksak	?	Şeyh Ömer Fuâdî
Şehitlerin ser çeşmesi	Hicaz	Raks Aksağı	M. Hakan Alvan	Yunus Emre
Şehitlerin ser çeşmesi	Hüseyinî	Sofyan	?	Yunus Emre
Şehitlerin ser çeşmesi	Hüseyinî	Sofyan	?	Yunus Emre
Şehitlerin ser çeşmesi	Sabâ	Raks Aksağı	?	Yunus Emre
Şehitlerin ser çeşmesi	Segâh	Curcuna	Selahaddin Gürer	Yunus Emre
Şehitlerin ser çeşmesi	Uşşak	Sengin Sem.	?	Pir Sultan Abdal
Şehitlerin ser çeşmesi	Uşşak	Sofyan	?	Yunus Emre
Şehitlerin ser-çeşmesi	Hicaz	Düyek	?	Yunus Emre
Şühedânın ser çeşmesi	Hüseyinî	Düyek	?	Yunus Emre
Tevellâyı imamlardan getirdim	Büselik	Raks Aksağı	?	Sersem Abdal
Vak'ayı şâh-ı şehîd-i Kerbelâyı gûş edip	Segâh	Düyek	Mustf. Düzgünman	Hayrullah Tâceddin Ef.
Yâ Resûlallah bize gör n'itdi âsi ümmetin	Hümâyun	Evsat	Şikârizâde Ş. Mehmed	Nizamoğlu Seyyid Seyfullah
Yandı gönlüm Mustafâ'nın aşkına	Hüseyinî	Düyek	Âmir Ateş	Hüseyin Top
Zâlimler el vurup hep şimşîr-i can-rübâyâ	Hüzzam	Yürüksemâî	Hüseyin Sebilci	Mûsâ Kâzım Paşa

Sonuç olarak içinde “Kerbela” kelimesi geçen elli ilahi tespit edebildik. Bu eserlerde onbir tanesi hüseyini ve on tanesi hicaz olmak üzere yirmi farklı makam, başta onsekiz düyek ve onyedisi sofyan olmak üzere onbir farklı usûl kullanılmıştır. Aşık Yunus’a ait “Şehitlerin ser-çeşmesi” güftesi dokuz, Sezâî-i Gülşenî’nin “Ey şehid-i Kerbelâ’ya ağlayan” güftesi yedi defa bestelenmiştir.

Er- vâ- hı kud- sî- le- ri Uç- du tâ Kib- ri-yâ- ya

Hay Hay Hay Hay ya- na- rım Hüsey- ne

Not: Bestekârın el yazısı nota esas alınarak yazıldı.

Ehl-i velâ ezelden kâil olup belâya
Kisbeledi rızâyı sabreyleyip cefâyâ
Oldu bu yol güzergâh evlâd-ı Mustafâ'ya
Gitdi Hüseyin-i mazlum sahrâ-yı Kerbelâ'ya

Candan edip icâbet bu kaderi Hüdâ'ya
Ashâb Haseneyn bir bir gitdi râh-ı bekâyâ
Cismi şühedâ düşdü vâdi-i Kerbelâ'ya
Ervâh-ı kudsileri uçdu tâ Kibriyâ'ya

SÛZNÂK İLÂHÎ

Düyek

Güfte-Beste: Ken'an Rifâi Hz.

Câ- nı can- dır Haz- re-ti Ah- med Mu-ham-med
İs- te-mez ih- sâ- nı-na Al- lah A- zî- müş-

Mus- ta-fâ Ten-dehem rû- hi re- vâ- nım-
şân e- cîr İ- sti-yor an- cak mu-hab- bet

dir A- li- yül Mür- te-zâ (S a z) Mür- te-zâ (S a z)
Eh- li Bey- te Kib- ri-yâ Kib- ri-yâ

Kur- re- i ay- ni Mu-ham- med Şah Ha- san ib-
Cân ne-dir- ki ey- le- yim dâ- im fe- dâ- yı

ni A- li Hem Hü- sey- ni müc- te- bâ şâ-
Eh- li Beyt Et- me- sin aş- ku e- dep- ten

hı şe- hî- di Ker- be- lâ (S a z) Ker- be- lâ D.C.
Ken'- a- nı Al- lah cü- dâ lah cü- dâ

SABÂ İLÂHÎ

Sofyan

Güfte: Ömer Rüşenî Hz.
Beste: Cüneyd Kosal

UŞŞAK İLÂHÎ

Düyek

Güfte: Sezâ-i Gülşeni
Beste: Kemal Gürses

Ey şe-hî-di Ker-be-lâ-ya ağ-la-yan
Kim-dir ol şâ-hı şe-hî-di Ker-be-lâ
Ey Se-zâ-î bil-miş ol şâ-hı Hüseyin

Ağ-la mâ-tem-dir Mu-har-rem-dir bu-gün
Nû-ri çeş-mi Mür-te-zâ Â-li A-bâ
Cüm-le-ye sev-mek-dir a-nı far-zı ayn

Ağ-la mâ-tem-dir Mu-har-rem-dir bu-gün
Nû-ri çeş-mi Mür-te-zâ Â-li A-bâ
Cüm-le-ye sev-mek-dir a-nı far-zı ayn

Nâ-rıhas-ret-le Al-lah ci-ğ-e-rin
Ced-di pâ-ki-dir Al-lah Mu-ham-med
Şek-siz Eh-lul-lâ-ha ol-du

dağ-la-yan Ağ-la mâ-tem-dir Mu-har-rem-
Mus-ta-fâ
nû-ri ayn

dir bu gün D.C.

HİCAZ İLÂHÎ

Düyek

Güfte: Yunus Emre
Beste: ?

Şe- hid- le- rin a- man ser çeş- me-
Ev- li- yâ- nın a- man gö- zü ya-
si En- bi- yâ- nın e- fer- dim
şı Ha- san i- le e- fer- dim
bağ- rı ba- şı
Hü- se- yin- dir

Şehitlerin ser çeşmesi
Enbiyânın bağı başı
Evliyânın gözü yaşı
Hasan ile Hüseyin'dir.

Muhammed'dir dedeleri
İmam Ali babaları
Fatma ana kuzuları
Hasan ile Hüseyin'dir.

Kerbela'nın yazılan
Şehid olmuş gözleri
Arşın çifte küpeleri
Hasan ile Hüseyin'dir..

Dedesıyla bile varan
Kevser ırmağında duran
Susuz ümmete su veren
Hasan ile Hüseyin'dir.

Kerbela'nın tâ içinde
Nûr parlar siyah saçında
Yatar al kanlar içinde
Hasan ile Hüseyin'dir.

Yunus der ki dünyâ fânî
Bizden evvel gelen hani
Sekiz cennetin sultânî
Hasan ile Hüseyin'dir

HÜZZAM İLÂHÎ

Güfte: Mûsâ Kâzım Paşa
Beste: Hüseyin Sebilci

Yürüksemâî

Zâ-lim-ler el vu-rup hep şim-şî-ri can-
Kim-ler e-der ta-ham-mül yâ Rab bu ib-
rü-bâ-ya şim-şî-ri can-rü-bâ-ya
ti-lâ-ya yâ Rab bu ib-ti-lâ-ya
Kas-det-di-ler se-râ-pa ev-lâ-dı Mus-
Â-mâc e-dip vü-cû-dun bin nâ-ve ki
ta-fâ-ya ev-lâ-dı Mus-ta-fâ-ya
ka-zâ-ya bin nâ-ve ki ka-zâ-ya
Dev-rân o-lup mü-sâ-it ol kav-mi bî-
Düş-dü Hü-seyn a-tın-dan sah-râ-yı Ker-
ha-yâ-ya ol kav-mi bî-ha-yâ-ya
be-lâ-ya sah-râ-yı Ker-be-lâ-ya
İ-sâl o-lun-du bî-dert ser-had-di in-
Cib-ri-l va-rıp ha-ber ver Sul-tâ-nı En-
ti-hâ-ya ser-had-di in-ti-hâ-ya D.C.
bi-yâ-ya Sul-tâ-nı En-bi-yâ-ya

TARİHTE GOYGOYULAR

Hikmet Toker - Erhan Özden

İslâm tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan Kerbelâ Olayı, İstanbul'un kültürel hayatında bir takım etkiler doğurmuştur. Kerbelâ Olayı'nın vuku bulduğu Muharrem ayı boyunca bu olayı hatırlamak ve şehit olanların yasını tutmak amacıyla yapılan merasimler, beraberinde İstanbul'a özgü bir takım adetleri ortaya çıkarmıştır. Bu adetlerin en mühimlerinden biri de "Goygoycular" adı verilen bir dilenci grubunun, İstanbul mahallelerini dolaşarak aşûrelik erzak toplamasıdır.

Genellikle altışar kişilik gruplar halinde dolaşan bu dilenciler, ekseriyetle körlerden oluşmaktaydı. Ayrıca her grubun başında bu dilencilere rehberlik eden çolak veya topal bir posta başı bulunurdu. Bunlara "yedekçi" de denilirdi.

Kendilerine has giyim şekilleri olan bu dilencileri diğer dilencilerden ayıran en büyük özellik, paradan ziyâde aşûre erzakı toplamaları ve bu esnâda Kerbelâ Olayı'nı konu eden ilâhîler söylemeleri idi. Bu topluluk ilâhîlerin her beyitinden sonra hep bir ağızdan tekrar ettikleri "Ya hoy goy canım" kelimesinin zaman içinde değişime uğraması ile "Hoygoycular" veya "Goygoycular" adını aldı.

Goygoycuların ilk olarak hangi tarihte ortaya çıktıkları kesin olarak bilinmemekle birlikte, birçok kaynakta Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da lâğvedilmesinden sonra görülmeye başladıkları belirtilmektedir. Bu hususta Reşat Ekrem Koçu şu açıklamayı yapmaktadır:

"Sultan Mahmut o kadim asker ocağını kaldırdıktan sonra devlet bünyesinde ıslahata başlamış, bir geniş kıyâfet inkılâbı olmuş; programları, örnekleri Avrupa'dan alınarak yeni mektepler müessesler açılmış, orduya ve okullara Avrupa dilleri öğretimi girmiş, aşırı muhafazakâr ve muhakkak ki çoğunluğu da teşkil eden aşırı cahil kitle padişâhı "dinsizlik", "gâvurluk" ile ithama başlamıştı.

Onların da dînî hisleri okşanmış, onlara zararsız tavizler verilmiş, tarih kaynakları karıştırılarak İstanbul'un muhtelif yerlerinde padişahın çevresindeki kimselerin gördükleri rüyâlarla bir takım "Sahâbe" kabirleri bulunmuş, merâsimle ihyâ edilmiş, bu arada mübârek bir mâtem ayı olarak bilinen Muharrem ayında kabilelerle dilenmeye çıkan goygoycular da hoş

görülmüş belki de devlet ricâli kapılarından verilen cömertçe sadakalarla himâye edilmişti.”¹

Şehzade Câmîi karşısında bulunan Tabhane (Tavhane)² binasında barınan Goygoycuların, İstanbul’a Muharrem ayında geldikleri ve sonra tekrar memleketlerine döndükleri anlatılsa da bazı kaynaklarda İstanbul halkından oldukları belirtilmiştir. Geleneksel Osmanlı kıyafetine ek olarak yalnızca Muharrem ayına özgü bir kıyafet giyer ve topladıkları erzakları omuzlarında bulunan iki ağızlı torbalara koyarlardı. Topladıkları erzakların bir bölümü ile Muharrem ayının onuncu günü Tabhâne bahçesinde aşûre yapar, kalan kısmını da satarlardı.

Aşûrenin, böyle bir dilenci zümresini ortaya çıkarmış olması, bu dönemde halkın aşûreye verdiği önemin bir nevi göstergesidir. Bu bağlamda konuyu biraz daha açarak bu geleneğin topluma nasıl yansındığını görelim.

İstanbul’da Aşûre:

Konuya başlamadan önce aşûre kelimesinin anlam ve menşei hakkında birkaç söz söylemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Arapça bir kelime olan âşûra on sayısı ile ilgili olarak “aşr” kökünden türemiştir. Aşûre gününün menşei ile ilgili olarak birçok rivâyet anlatılmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Hz. Âdem’in tövbesinin bu günde kabul edildiği.
- Nuh (as)’un gemisinin bu günde Cudi Dağı’nın tepesine oturduğu.
- Hz. Musa ve kavminin, Firavun’un zulmünden bu günde kurtuldukları.
- Hz. Yunus’un balığın karnından bu günde kurtulduğu.

Yukarıda bahsedilen bu olayların tarihte gerçekten var olduklarını Kurân-ı Kerim’den öğrenmekteyiz, ancak hepsinin aynı günde oldukları ihtilaflıdır.³ Aşûre günü İslâmiyet’ten önceki dönemde de Araplar tarafından kutsal sayılmış ve bu günde oruç tutulmuştur. İslâmiyet’ten sonra Ramazan orucunun farz kılınması ile birlikte bu gelenek sona ermiş ancak dileyenlerin oruç tutmaya devam etmeleri hususunda bir kısıtlama getirilmemiştir. Bu günle özdeşleşmiş olan önemli adetlerden biride aşûre adı verilen bir tatlının pişirilerek dağıtılmasıdır. Dini bir dayanağı olmayan bu âdet Osmanlı

¹ Reşat Ekrem Koçu, “Goygoycular”, *İstanbul Ansiklopedisi, MEB Basımevi, 1973, c. XI, s. 7056.*

² Osmanlıda düşün ve bakıma muhtaç kişilerin barındıkları aşevi yada dâr-üş-şifâ.

³ Eyüp Baş, “Aşûre günü tarihsel boyutu ve Osmanlı dini hayatında ki yeri üzerine düşünceler”, AÜİFD 2004, sy. 1, s. 168-169.

geleneğinde de yer bulmuştur. Bütün Müslüman milletlerde farklı biçimlerde icra edilen aşûre dağıtma âdeti komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve toplumsal diyalogun arttırılması açısından büyük öneme sahiptir.

Genellikle buğday, arpa, bulgur, kuru üzüm, nohut gibi maddelerle yapılan aşûre tatlısının menşeinin Nuh Tufanı'na dayandığı birçok kaynakta belirtilmiştir. Buna göre Hz. Nuh'un gemisi Muharrem'in onuncu gününde Cudi Dağı tepesine oturmuş ve gemide bulunan erzaktan çorba pişirilmiştir. İşte yukarıda bahsettiğimiz malzemeler ile pişirilen bu çorba günümüzdeki aşûreye temel oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'da da aşûre pişirilerek dağıtılması yaygın bir hal almış ve en fakir evden saraya kadar her mutfakta aşûre pişirilerek dağıtılması önemli bir gelenek olmuştur. 17 Mart 1905 (10 Muharrem 1323) tarihli İkdâm gazetesi, saray mutfağında pişirilen aşûre ile ilgili şu haberi vermiştir:

“Aşr-ı Muharremü'l-haram olmak münasebeti ile bu sene dahi şeref-sudûr buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i Hilâfet-penâhî mantûk-ı münifince (padişahın iradesi/fermanı gereğince) serkilârî-i hazret-i Padişâhî âtîfetlü Osman Beyefendi hazretleri ile Matbah-ı Âmire müdürü saadetlü Mazhar Beyefendi hazretlerinin nezâretleri altında olarak Saray-ı Hümâyun-ı cenab-ı mülûkâne civar-ı mes'adet-medârında tehyi'e edilen (hazırlanan) mahall-i mahsusda suret-i nefisede aşûra tabh ile fukara ve zu'afâyâ (fakirlere) tevzi 'kılınmış (dağıtılmış) ve bu vesile ile de ed'îye-i mafrûza-i hazret-i Pâdişâhî yad u tezkâr kılınmıştır”⁴

İstanbul'da aşûre gününü Sadri Sema şu satırlarla anlatmaktadır:

“Aşûre, Muharrem ayının onuncu günü. Aşûre günü. Muharremde pişirilen maruf nevâle tabhı aşûra. Aşûr da denilir. İmâretler faaliyete geçerdî, ocaklar alev alev yanar bacalardan buram buram dumanlar çıkardı. İstanbul'un Hamidiye, Laleli; Üsküdar'ın Yeni Câmii, Valide Câmii imareti gibi büyük aş ocaklarında ve birçok dergâhlarda aşûre pişirilirdi. İstanbul şahlanırdı, köşede bucakta ne kadar fakir varsa, ne kadar dilenci varsa akşamdan imaretlerin, dergâhların etrafını sararlar, kapılarında sıralanırlardı. Lâkin karma karışık bir halde. O çağlarda kuyruk dünyaya gelmemişti. Ellerde kovalar, güğümler, testiler...

Muharrem de on gün İranlılar Karacaahmet'te Seyit Ahmet Deresi'ndeki tekkelerinde geceli gündüzlü mâtem ayini yaparlardı. Onuncu günde İstanbul'un dört tarafından buraya toplanırlar, bir kısım takım takım,

⁴ İkdâm Gazetesi, “Aşûra”, 17 Mart 1905 (10 Muharrem 1323), s. 3.

deste deste, bir kısmı ayrı ayrı perakende gelirler, Seyit Ahmet Deresi'ne giderler, akşama doğru alaca bulaca bayraklarla donanmış bir alay kabile kabile halinde dönerler, İstanbul'daki hanlarına avdet ederlerdi. Orada bir veda, bir mâtem gecesi yaparlardı. Hüzünlü bir ayın, hatta kanlı bir veda..."⁵

20 Nisan 1901 (9 Muharrem 1319) tarihli İkdâm gazetesi İstanbul'da İranlıların gerçekleştirdiği mâtem merâsimi ile ilgili şu haberi vermektedir:

Merâsim-i Tâ'ziyet

"Dün Akşam İrânilerce aşr-ı mah-ı Muharremü'l-haram olmak hasebi ile şehrimizde mukim (İkamet eden) tebaa-i İrâniye tarafından Valide, Yusufiyan, Sünbül, Vezir, Caferiye hanlarında merâsim-i ta'ziyet-kârî ifâ edilmiştir.

Valide hanının etrafı ve duvarı emâkin (yer, mekan) ve cidârı (duvarı) serâpâ (baştan başa) siyaha bürünüp câbecâ (yer yer) fânuslar ve avîzeler îkâd olmuş (yakılmış) ve mersiyehânân ve taziye-yi gûyân (okuyan) deste deste sahnhaniye (avlu meydana) dahil olarak defaâtle etrafını dolaşmışlar ve okudukları merâsî-i dilsûzûn (yürek yakıcı mersiyeler, ağıtların) te'siri ile hâzırûnu gark-ı te'essür eylemişlerdir. İran Sefareti Maslahatgüzârı ve Sefâret ve konsoloshâne erkânı me'mûrîni merâsim-i ta'ziye esnasında hazır bulunmuşlardır.

Kabileler, icrâ-yı resm-i ta'ziye önlerinde meş'aleler bulunduğu halde han içerisine girip nuhât-ı gâm-ı engiz (hıçkırarak ağlamak) ref' (yükseltmek) ve hususen [debistan-ı (okul) İraniya-yi] şakirdan-ı eda-yı ma'sûmâneleri ile hâzırûnu eşk-nisâr (gözyaşı dökme- saçma) eylemişlerdir. Saat üç raddelerinde merâsim-i mâtem hitam-pezir olmuştur (son bulmuştur). Sûferâ-i Me'mûrîn-i ecnebiyyeden (yabancı elçilik memurlarından) bazıları esna-yı merâsimde hâzırûn miyanında bulunmuşlardır. Tebaa-i İrâniye bugün Üsküdar'da vâki' Seyyid Ahmed Deresi'ne giderek ikmâl-i merâsim-i mâtem edeceklerdir"⁶.

Yukarıda İstanbul kültür hayatı açısından öneminden bahsettiğimiz Aşûre günü için erzak toplayan bu dilenci grubuna neden Goygoycular denildiği hususuyla ilgili muhtelif açıklamalar vardır. Şimdi kısaca bu konu üzerinde duralım.

⁵ Sadri Sema (1880-1964), *Eski İstanbul Hatıraları*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2002, s. 311.

⁶ İkdâm Gazetesi, "Merâsim-i Taziyet", 20 Nisan 1901, (9 Muharrem 1319), s.2.

Goygoyculuk İsmiinin Çıkış Noktası İle İlgili Muhtelif Rivayetler:

Kerbela vakâsını konu eden mersiye ve ilâhîleri okuyarak dilenen Goygoycular bu ilâhîlerin beyit ya da kıt'a sonlarında tekrar ettikleri “ya hoy goy- goy canım” ya da “hey koy goy” gibi terennümlerden dolayı bu isimle anılmaya başlamışlardır. Ercüment Ekrem Tâlu Goygoycular adlı makalesinde bu konuyu şöyle açıklamıştır:

“Kendilerine Goygoycu denilmesinin sebebi her çaldıkları kapının tekrarladıkları, zemin ve zamana uygun bir nevi ilâhînin nakaratı idi -Gökte melek; yerde her şey ağlıyor, hey goy goy canım.”⁷

Musahipzade Celal ise bu terennümlerin “Hayyulkayyum”dan türediğini belirtmiştir.⁸ Musiki mecmuasında okunan “ya hoy goy goy canım” terennümünün aslının “yahu koy koy” yani aşûrelik erzaktan torbama koy olduğu ve zaman içinde yukarıdaki şekli aldığı ifade edilir.⁹ Başka bir kaynağa göre: kelimenin aslı “koy koy”dur ancak, aslen Anadolu lu olan bu dilencilerin yanlış telaffuzlarının sonucu olarak goy goy şeklini almıştır.¹⁰ Yine farklı bir kaynakta kelimenin aslının “gaygay” olduğu, ilâhîlerin kalabalık ve gürültülü bir ortamda ağlamaklı seslerle okunduğundan goy goy olarak algılandığı bilgisi verilmiştir.¹¹

Son olarak, bu terennüm “Hey kaygulu canım” şekli ile de ifade edilmiştir.¹² Tâhir-ül-Mevlevi Mahfel dergisinde yayınlanan “Muharrem’ül Haram” adlı makalesinde “hoy goyculuk” olarak tabir ettiği bu kelimenin kökenini şöyle açıklamıştır:

“Kendilerine unvan-ı mahsus olan bu “hoy goy goy” (hu hu hu) mükerrlerinin (tekke ağzı) olarak (gaygaylı) tegannisinden ibaret idi.”¹³

Yaptığımız araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz kanaat ise bu kelimenin “koy koy” veya “koy koy yahu” terennümünden türediğidir. Zira Goygoycuların dilenmek amacıyla gittikleri kapıların önünde heybelerini açarak ev sahibine “koy koy” veya “koy koy yahu” gibi terennümleri

⁷ Ercüment Ekrem Talu, “*Goygoycular*”, *Resimli Tarih mecmuası*, İstanbul 1952, c.III, sy, 93, s. 1929.

⁸ Musahipzâde Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 99.

⁹ Halil Can, “*Dini Musiki*”, *Musiki Mecmuası*, Haziran 1974, sy. 296, s. 21.

¹⁰ Emin Karabey, “*Ellî Sene Evvelki İstanbul’da Sokak Müziği*”, *Musiki Mecmuası*, sy. 12, s. 2.

¹¹ John Morgan O’ Connell, “*The Life And Death Of The Turkish Gazel*”, *Ethnomusicology*, University

Illinois Press, vol.43, s. 410.

¹² Hacer Aktaş, *Osmanlıda Mübârek Gün ve Gecelerde Dini Musiki*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 47.

¹³ Tahir-ül- Mevlevi. “*Muharrem’ül Haram*”, 1339 Muharremine Mahsus Nüsha, sy. 3, s. 48.

söyleme olasılıkları yüksektir. Goygoyculuğun amacı dilencilerin taşıdıkları heybelere aşûrelik erzak konulmasıdır. Bu da elde ettiğimiz kanaati doğrular niteliktedir.

Barınakları ve Kıyafetleri:

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmet için yaptırdığı Şehzade Câmii'nin karşısında sakat ve fakirlerin barınması amacı ile inşa edilmiş olan Tabhane (Tavhane) adlı bir bina bulunmaktadır. Burada kalan garibanlara sabah ve akşam olmak üzere iki öğün yemek verilirdi. Muharrem ayı geldiğinde Tabhanede barınan âmâlar başlarına sarıklar sarar ve sırtlarına bir aba giyerek omuzlarında asılı olan torbalarla erzak dilenciliği yaparlardı. Muharrem'in ilk gününden itibaren sokakları dolaşan bu goygoycuların kendilerine özgü bir dilenme şekilleri vardır. Bu da onları diğer dilencilerden ayıran en önemli özelliktir. Tabhane binası ve goygoycuların kıyafeti ile ilgili olarak Ragıp Akyavaş şu ilgileri vermiştir:

“Şehzade Câmii'nin karşısında tabhane denilen bir bina vardı burası Anadolu'dan gelen iki gözü kör olanların ikâmetine tahsis edilmiş bir vakıftı. Gökyüzünde Muharrem ayının görülmesi ile beraber bu iç turistler üstlerinden harekete geçerler ve hep bir ağızdan bir mersiye tutturup dolaşmadık İslâm Mahallesi kapısını çalmadık Ümmet-i Muhammet hanesi bırakmazlardı. Başlarında yemeniden bir sarık, sırtlarında bezden cüppe, ellerinde değnek, ayaklarında yarım bir pabuç, yarım mest, omuzlarında ortasından bölünmüş biri önde biri arkada iki ağızlı beyaz bez torbalar asılı bulunurdu.”¹⁴

Kıyafetleri ile ilgili başka bir açıklama ise şu şekildedir: Başlarında sarık, sırtlarında boy abası, omuzlarında birer beyaz torba, ellerinde ise bir değnek bulunurdu.¹⁵ Diğer bir kaynakta kıyafetlerinin ince yemeni sarıklı ve bez cübbeli, ellerinde uzun asaları sırtlarında ortasından bölünmüş iki taraflı ve iki ağızlı beyaz bez torbalar şeklinde olduğu belirtilir.¹⁶

Kaynakların çoğu goygoycuların kıyafetleri hususunda aşağı yukarı aynı bilgileri vermekle beraber bazı küçük farklılıklar da bulunmaktadır.

¹⁴ Erhan Afyoncu, İlber Ortaylı, Vahdettin Engin, *Payitaht-ı Zemin Eminönü*, Eminönü Belediyesi, İstanbul 2008, c. I, s. 347.

¹⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 320.

¹⁶ Efdalüddin Tekiner, “Aşûre Goygoycuları”, İslâm Türk Ansiklopedisi, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1941, c.I, s. 614.

Dilenme Şekilleri:

Goygoycular altışar kişiden oluşan gruplar halinde dolaşırlardı. Bu grup, ekseriyetle körlerden oluşur ve başlarında çolak veya topal bir yedekçi bulunurdu. Birbirlerinin omzuna tutunarak belli bir yürüyüş nizamı sağlardı.¹⁷ Bir evin önüne geldiklerinde grup halka şeklini alır, başlarındaki yedekçi gülbank çeker ve Goygoycular da bir Kerbelâ mersiyesi okurlardı. Mersiye'nin her beyitinden sonra hep bir ağızdan “ya hoy goy canım!” derlerdi. Şayet kapı açılırsa Şehidan-ı Kerbelâ aşkına diyerek zâhire dilenirlerdi. Tahirü-l-Mevlevî, kapı açıldıktan sonraki seremoniyi şu sözlerle anlatmaktadır:

“İlâhinin hangi bendinde evin kapısı açılır, ya nakten yahut aynen aşura harcı uzatılırsa artık aşağıki bentlerin okunmasına lüzum görülmeyerek duaya başlanırdı verilen hediye her ne ise ona mahsus torbanın hâmilî kapıya yaklaşır aldığı torbasına boşaltıp kabını iade ederdi. Hatta şu âdet meşhur meselimizin sebab-i zuhuru olmuştur. Hanımın biri çorba içerken kapının önünde ki Goygoycuların ilâhîsinden meraklanmış. “Zerafet! şu çorbayı içemeyeceğim götür de Hoygoyculara ver.” demiş. Zerafet’in kapıyı açması üzerine fukaradan biri: “o nedir?” diye sormuş. “Pirinç” cevabını alınca yaklaşıp torbasını açmış. Zerafet Bacı da elindeki taşı torbanın içine boşaltıyormuş, zavallı âma pirincin dane olamadığını torbanın ıslandığını anlayınca: “Bacı sen eski hayratı da berbat ettin.” demiş!”

Toplanan erzakı koydukları heybeler iki gözlüydü ve her Goygoycuda bir adet torba bulunurdu. Sayıları altı olduğundan, taşıdıkları heybelerin gözleri on iki imam esasına dayanırdı. Reşat Ekrem Koçu, heybelerin on iki gözlü olması ile alâkalı şu izahatı yapmıştır:

“Bir takımdaki altı kişinin her birinin omzunda birer heybe, torba bulunurdu rivâyet ikişer gözlü altı torbadan murat, on iki imam aşkına sadaka erzak niyâzı idi.¹⁸

Heybelerin her gözü farklı erzak çeşitlerine tahsis edilmişti. Evlerden verilen sadakanın türü ne ise ona mahsus torbayı taşıyan Goygoycu kapıya yaklaşırdı. Ardından yedekçi erzakı uygun torbaya koyardı¹⁹. Bunu yaparken de ellerinde bulunan keşkülvâri kapları kullanırlardı. Erzaklar gözlere şu şekilde bölüştürüldü:

¹⁷ Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul Tarihsiz. s. 86.

¹⁸ Koçu, s. 7056.

¹⁹ Tekiner, s. 614.

- 1 ve 2. göz: Zeytinyağı, sadeyağ
 3 ve 4. göz: Pirinç, bulgur
 5 ve 6. göz: Un, irmik
 7 ve 8. göz: Şeker, sabun
 9 ve 10. göz: Hoşafılık, kuru fasulye, nohut, bakla, mercimek
 11 ve 12. göz: Tarhana, çay-kahve²⁰

Toplanan erzak, Şehzade Câmîi karşısındaki Tabhane binasına götürülür ve burası adeta bir erzak deposuna dönüşürdü. Muharrem'in onuncu günü geldiğinde toplanan erzakların bir kısmı ile aşûre kaynatılır, geriye kalan kısmı satılarak Goygoycular arasında taksim edilirdi. Önemli bir nokta da aşûre pişirildiği anda Goygoycuların bir ağızdan İmam Hüseyin Hazretleri ile Ashab-ı Kirâm'a duâ etmeleridir²¹. Bazı kaynaklarda, bu merâsimden sonra ortadan kayboldukları söylene de Muharrem'in sonuna kadar dilendikleri kuvvetle muhtemeldir.

Okudukları İlâhiler:

Goygoycular genellikle Kerbelâ hadisesini konu alan ilâhiler okur, o dönem İstanbul'unda her Muharrem ayında yaşanan mâtem havasını ziyâdeleştirirlerdi. İstanbulluların Kerbelâ yasını ne kadar samimi bir şekilde tuttuklarını Ercüment Ekrem Talu şöyle anlatmaktadır:

“Nerede kaldı ki, Goygoycuları hatırlayalım onları bir masal gibi çocuklarımıza anlatalım? Onlar, Muharrem ayı girdi mi mâtem tutarak evdeki endam aynalarının yüzüne perde geren, otuz gün tahta kupalarda su içen ve kapıları neşe ve nişata kapalı bulunduran babalarımızla beraber tarihin bir türlü doymak bilmeyen gayyâsına göçüp gittiler.”²²

Sadaka istenecek sokağın başına gelindiğinde yedekçi tarafından “Allah Allah, bir Allah, kadim Allah, Şûhedâ-i Kerbelâ, İmam Hasan ve Hüseyin aşkına, cemî-i enbiyâ ve evliyâ keremine, cümle mertler (cömertler) demine, gelip geçmiş müminlerin ervâhına hû diyelim hû” gülbankı okunurdu. Goygoycular ise bir ağızdan hû çekerek karşılık verirlerdi.²³ Okunan ilâhîlerle ilgili olarak değişik kaynaklarda şu ifadeler yer almaktadır. Her kâfilede bulunan, sesi güzel bir Goygoycu ilâhîyi okur, beyit aralarında da diğerleri (yedekçi de dâhil) hep bir ağızdan terennümleri tekrar

²⁰ Koçu, s. 7056.

²¹ Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 74.

²² Talu, s. 1928.

²³ Aktaş, s. 47.

ederlerdi.²⁴ Her çaldıkları kapının önünde konusu Kerbelâ olan fakat muhtelif güfteli bir ilâhî okurlardı.²⁵ İstanbul’u mahalle mahalle dolaşan Goygoycular, dilenecekleri kapının önüne gelince seçmiş oldukları mersiyeyi belli bir makamda toplu olarak okurlardı²⁶.

Okunan ilâhî ve mersiyeler genellikle şu şekildedir:

Şehidlerin serçeşmesi
Enbiyanın bağı başı
Evliyânın gözü yaşı
Hasan ile Hüseyin’dir
“Yâ hoy goy canım”

Kerbelâ’nın yazıları
Şehit olmuş gazileri
Fatma ana kuzuları
Hasan ile Hüseyin’dir
“Yâ hoy goy canım”

Kerbelâ’nın ta içinde
Nur balkır siyah saçında
Yatır alkanlar içinde
Hasan ile Hüseyin’dir
“Yâ hoy goy canım”

(Âşık Yûnus)

Hasan ile Hüseyin’e olan işlere
Gökte melek yerde her can ağladı
Görün görün Yezitlerin halini
Bağladılar hep suların yolunu
Soldurdular Fatma Ana gülünü
“Yâ hoy goy canım”

²⁴ Koçu, s. 7056.

²⁵ Talu, s. 1929.

²⁶ Abdülaziz Bey, s. 320.

Medine şehrinde kalkıp göçtüler
Nice nice susuz yerler aştılar
Kerbelâ sahrasında şehit düştüler
“Yâ hoy goy canım”

Şeyhoğlu tatlı canına kıymadı
Ol Yezit oğlu Mervan’a uymadı
Gökte melek yerde her can ağladı
“Ya hoy goy canım”

Beni bir dağda buldular (Şeyhoğlu)
Kolum kanadım kırdılar
Dolaba layık gördüler
Ânın için inilerim
“Yâ hoy goy canım”
(Yunus Emre)

Bu ilâhî ve mersiyelerin beyit aralarında zaman zaman aşağıdaki terennümler okunmuştur.

“Sübhanallâh Sultan Allah
Her dertlere derman Allah”
“Mevla ya hoy goy canım”

Ey şehid-i Kerbelâ’ya ağlayan
Ağla mâtemdir muharemdir bugün
Nar-ı hasretle ciğerin dağlayan
Ağla mâtemdir Muharrem’dir bugün
Yâ hoy goy canım
Sinede serde gerektir dağ ola
Kanlı yaşlar dideden ırmağ ola
Ger dilersen menzilin uçmağ ola
Ağla mâtemdir Muharrem’dir bugün
Ya hoygoy canım

Gece gündüz ey Muhammet tümme
 İdelim can-ı Yezid'e laneti
 Ger dilersen ola Hakk'ın rahmeti
 Ağla mâtemdir Muharrem'dir bugün
 Ya hoygoy canım
 Kimdir ol şâh-ı şehidi Kerbelâ
 Nuri çeşmi Murtaza Âli Aba
 Ceddi pakidir Muhammet Mustafa
 Ağla mâtemdir Muharrem'dir bugün
 Ya hoygoy canım
 Her seher sanma şafakla şebnemi
 Andı kan ağlar felekler ol demi
 Âlemi tuttu Hüseyin'in şöhreti
 Ağla mâtemdir Muharrem'dir bugün
 Ya hoygoy canım
 Çar yâr ile Muhammed ey saîd
 Oldular temsim zahmile şehit
 Kıldılar rahmetmeyip bunca pelid
 Ağla mâtemdir Muharrem'dir bugün
 Ya hoygoy canım
 Ey (Sezayi) bilmiş ol şahi Hüseyin
 Cümleye sevmektir anı farzı ayn
 Şeksiz eklullâha oldu nuri ayn
 Ağla mâtemdir Muharrem'dir bugün
 Ya hoygoy canım

(Hasan Sezayi²⁷)

Bu ilâhîlerin o dönemde nasıl bir beste ile okunduğu hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak, güftelerin 19. yüzyılda yaşamış bazı bestekârlar tarafından bestelenmiş örnekleri ile bu güfteleri hâiz diğer anonim bestelerin Goygoycular tarafından okunmuş olma ihtimali yüksektir. Yaptığımız araştırmada yukarıda güftesini verdiğimiz “Şühedâ'nın Serçeşmesi” adlı ilâhînin Goygoycular tarafından okunmuş olması muhtemel iki bestesini tespit ettik. Bunlardan birincisinin bestecisi bilinmemektedir. İlâhînin makâmı Hüseyini, usûlu ise Düyek'tir. İkinci ilâhî İsmail Dede

²⁷ Çağatay Ali Rıfat, Rauf Yekta, İrsoy Ahmet, Ezgi Suphi, *Hicri Senenin Her Ayn'da Okunmağa Mahsus İlahiler*, İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, c. I, s. 50- 51

Efendi'ye aittir. Hicaz makâmında ve Düyek usûlüdedir. Tespit ettiğimiz bir başka ilâhî, “Dolap Niçin İnilersin” güftesinin, Abdullah Dede tarafından yapılmış, Devri Hindi usûlünde ve Rast makâmındaki bestesidir. Tespit ettiğimiz son eser ise “Ey Şehid-i Kerbelâ'ya Ağlayan” adlı ilâhînin, Edirneli Sâlihazade tarafından yapılmış, Sofyan usûlünde ve Nişâbur makâmındaki bestesidir. Bu eserlerin notaları tebliğimizin ekler kısmında sunulacaktır

Zamanla bu gelenekteki uygulamalar değişerek ilâhîleri ve mersiyelerin yerine anlamsız maniler okunmaya başlanmıştır. Sadri Sema, hatıralarında konu ile ilgili olarak şunları nakletmiştir:

İçlerinden biri önce bağırdı:

- Aksaray'dan çıktım yola! Sonra yanındakiler hep bir ağızdan haykırıştırlardı:

- Yaaa!... Yaaa!... Yaaa!..... hoy, goygoy canım
- Biz bakmayız sağa sola
- Yaaa!... Yaaa!... Yaaa!..... hoy, goygoy canım
- Yerde insan gökte melek!
- Yaaa!... Yaaa!... Yaaa!..... hoy, goygoy canım
- Karpuz çıkar bazen kelek
- Yaaa!... Yaaa!... Yaaa!..... hoy, goygoy canım

Bunların lafları böyle ipe sapa gelmez şeylerdi. Yâ yaları, hoy hoyları, goygoyları sokakları mahalleri çınlatırdı. Sonra içlerinden biri iri gözlerini kafeslere, pencerelere, kapılara dikerek seslenir hayır gürlerde:

- Yağdan, baldan pirinçten, bulgurdan
- Buğdaydan, şekerden!...²⁸

Bazı Hatıratlarda Goygoycular:

Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey'in “Bir Zamanlar İstanbul” adlı Eserinden:

“İstanbul'da dilencilik iki şekilde yapılmakta idi. Birincisi sürekli olarak yapılanı ki bu, günümüzde de devam etmektedir. İkincisi ise geçici olarak yapılanıdır. Muharrem ayında sokaklarda ve birbirinin yedeğinde dolaşma hakkı bu gediklere aittir. Bunlar evlerin önünde dururlar, birbirlerinin omuzlarına dayanıp, yaslanarak ilâhî okumaya başlarlar. Okudukları ilâhînin nakaratı: “Gökte melek, yerde her can ağladı.” beyitidir.

²⁸ Sema, s. 137.

Bu beyitin sonuna bir de “Hoy goy canım” diye eklerler çocukluğundan işittiğim güfte hep budur, asla değişmez. İlâhi'nin sonunda içlerinden biri yüksek sesle dua eder, ötekiler: “Amin” derler. Evlerden kuru bakla, fasulye, nohut, buğday, pirinç, şeker, kuru üzüm gibi aşûre malzemesi veririler, aldıkları malzemeyi omuzlarında asılı olan torbalara koyarlar, diğer evlere geçerler, ilk on gün içinde topladıkları aşûre harcı bir hayli miktara ulaşır tabii bunları satıp bedelini aralarında paylaşırlar.”²⁹

Sadri Sema'nın Eski İstanbul Hatıraları Adlı Eserinden:

“Bizim çocukluk günlerimizde bir de Hoygoycular vardı. Sanırım bunlar Muharrem aylarında ortaya çıkarlardı, dörder beşer kişilik gruplar halinde sokakları dolaşırlar, sokak köpekleri ile dalaşırlar ve çalmadık asılmadık, takılmadık kapı bırakmazlardı. Bunlar iri yarı kör topal adamlardı. Saç, sakal, bıyık birbirine karışmış. Bakışları kalın, başlarında renk renk sarıklı sargılı, külahlar, kavuklar... Yüz, göz, el-ayak kir pas içinde. Sırtlarında bir alay torba. Keşkül bedest³⁰ evlerin önüne dikilirler, hep bir ağızdan haykırırlardı fakat ne gürültülü, ne gümbürtülü, ne kafa patlatıcı seslerle, mahallenin çocukları bunların etrafını sarar, şaşkın şaşkın perişan hallerine pejmürde kılık kıyafetlerine dalar, bağırıp haykırışmaları karşısında alıklaşırlardı. Korkanlar da olurdu gülenler de bulunurdu.”³¹

Söz korkudan açılmışken annelerin çocuklarını goygoycular yoluyla korkutmalarını anlatan, şu satırları Ekrem Talu'nun kaleminden aktaralım:

“Mahalle karıları Goygoyculardan arsız çocuklarının tethiş ve terbiyesi bakımından pek istifade ederlerdi. Goygoycu onlar için: bekçi, polis, sâka³², kör dilenci, eskici Yahudi gibi hakiki ve canlı, karakoncolos³³, çarşamba karısı kabîlinden efsanevî ve mevhum korkuluklardan biri idi. Velet, katıla katıla yaygarayı bastı mı, anne hanım tehdidini savururdu: -Dur! Muharrem gelsin de seni Goygoycunun torbasına koyayım, görürsün, gavurun piçi! derdi”³⁴.

Goygoycuların Anadolu köylüsü oldukları ve Muharrem ayında İstanbul'a geldikleri veya özbeöz İstanbullu oldukları hakkında çeşitli rivayetler vardır. Koy koy kelimesinin telaffuz edemedikleri, bunun yerine

²⁹ Ali Rıza Bey, s. 86.

³⁰ Keşkül bedest: Elde keşkül

³¹ Sema, s. 137-138.

³² Asker

³³ Eskiden cadı gibi ürkütücü tipler için kullanılan terim.

³⁴ Talu, s. 1929.

goy goy dedikleri için Anadolu olma ihtimalleri vardır,³⁵ ancak bunlar İstanbul'a sonradan yerleşen Anadolu köylüleri de olabilir. Bazı kaynaklarda ekseriyetle Anadolu oldukları³⁶ ve Muharrem ayında ortaya çıkmalarından dolayı da Alevî ya da genel olarak Şîî olmaları kuvvetli ihtimaldir³⁷. R. Ekrem Koçu ise bunların Anadolu'dan geldiklerini ve aslen Darendeli olduklarını belirtir.³⁸

Goygoycuların Tarih Sahnesinden Çekilmesi:

10 Mayıs 1909'da çıkarılan "Serseri ve Mazanne-i Sû Eşhas"³⁹ hakkındaki kanun ile İstanbul'da bulunan işe yaramaz serseri ve dilenciler sokaklardan toplanılarak çalışabilecek durumda olanlar başka şehirlere çalışmaya gönderilmiş, yaşlı ve sakatlar ise Dar'ül-Aceze'ye yerleştirilmişlerdir. Çalışmaya gönderilenler için genellikle İzmir, Selanik ve Beyrut gibi ticaret merkezi vilayetler tercih edilmiştir. Serseri ve dilencilerin takibinden İstanbul emniyet müdüriyeti sorumlu tutulmuştur⁴⁰. Kanunun gerekleri tam olarak yerine getirilememiş olsa da Goygoyculuğun ortadan kalkmasını sağlamıştır.

Son olarak Rıza Tevfik'in şu mısraları ile bahsimizi kapatıyoruz:

"Asri Goygoyculuk"

Biz Rumeli abdalıyız, Anadol'a göç ettik;
Ar u vakârı kaldırdık kendimizi hiç ettik,
Batınımız ma'mur oldu, hazineler iç ettik,
Yolda, bir münkire çattık, zevkimizi piç ettik.
Lanet olsun o imansız Feylesof'un canına
En sonunda girdi mazlum Fûzuli'nin kanına!
Ya Hoy goy goy canım!!!
Bulgur aşk et imanım!!!

Suikast eyleyip hain, süngüsünü zağladı,
Biz tabanı yağlamadan sinemizi dağladı,

³⁵ Karabey, s. 20.

³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, "Goygoycular", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, s. 673."

³⁷ Uğur Göktepe, "Goygoycular", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.II, s.404.

³⁸ Koçu, s. 7056.

³⁹ Kendisinden kötülük beklenen şahıslar.

⁴⁰ Nadir Özbek, "II Meşrutiyet İstanbulunda Dilenciler ve Serseriler", *Toplumsal Tarih*, Nisan 1999, sy. 64, s. 34 – 39.

Cümlemizi topladı bir kazığa bağladı,
Halimize gökte melek, yerde insan ağladı.
Lanet olsun o imansız Feylesof'un canına!
En sonunda girdi mazlum Fûzuli'nin kanına!
Ya Hoy goy goy canım!!!
Bulgur aşk et imanım!!!

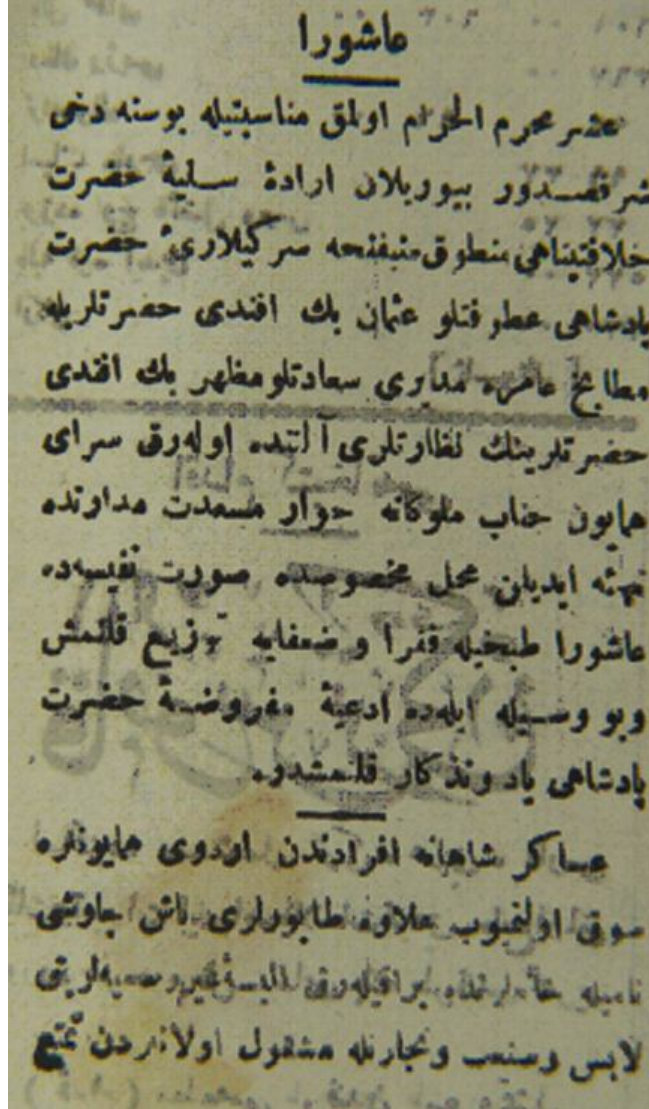
Pîrimiz Nur Baba candır, suya batmaz güneştir;
İşi gücü riyâzettir, kör nefsiyle güreştir,
Kerâmeti söz götürmez, yaşayışı beleştir,
Fakat zındıklar elinden işimiz keşmekeştir.
Lânet olsun o imansız Feylesof'un canına,
En sonunda girdi mazlum Fûzuli'nin kanına!
Ya Hoy goy goy canım!!!
Bulgur aşk et imanım!!!

“Pir evi” miz Turan'dadır, Kızıl Elma Dağı'nda;
Nice küçüklerimiz var imamzâde çağında;
Mânâda Yunus'u görmüş pirim kendi sağında;
Keşkülümüz kalacakmış meğer balık ağında!
Lânet olsun o imansız Feylesof'un canına,
En sonunda girdi mazlum Fûzuli'nin kanına!
Ya Hoy goy goy canım!!!
Bulgur aşk et imanım!!!

Biz goygoycu dervişleriz, her birimiz ermiştir;
Maksadımız lokma, aştır, zikrimizde geviştir,
Biz ne Şîî, ne Sünnîyiz, mezhebimiz geniştir,
Böyle bir dava çıkarmak meded Allah, ne iştir?
Lânet olsun o imansız Feylesof'un canına,
En sonunda girdi mazlum Fûzuli'nin kanına!
Ya Hoy goy goy canım!!!
Bulgur aşk et imanım!!!

Muharrem ayları geçti, Hak imdâda yetişse!
“Şey'en lillah” dedik yâhu! Hor bakmayın dervişe!
Kurban etti bizi zâlim sonra geçirdi şişe
Yahya Baba'nın postunu serdi kızgın güneşe

Lânet olsun o imansız Feylesof'un canına,
 En sonunda girdi mazlum Fûzuli'nin kanına!
 Ya Hoy goy goy canım!!!
 Bulgur aşk et imanım!!!⁴¹

EK1: Metin İçerisinde Yeni Harflerle Verdiğimiz “Aşûra” Adlı Gazete Haberi.

⁴¹ Rıza Tevfik, “Asri Goygoyculuk”, Aydede Dergisi, Haziran 1922, sy.46,s. 1.

مراسم تزییت
 دون اقسام ایرانیاں چہ عشر ماہ محرم الحرام
 اولیٰ حسیدلہ شہر منہ مقیم تہیۃ ایرانیاں طرفندین
 والدہ ، یوسفیان ، سہیل ، وزیر ، جعفریہ
 خانلرندہ مراسم تزییتکاری ایفا ایدلشدرد .
 والدہ خانسک اطراف و دیواری و اماکن
 وجداری سراپا سیاہ بود و توب جابجا فانوسلر
 و آویزہ لر اقداد اولتیش و مرتبہ خسواتان
 و تزییت کریان دستہ دستہ حسن خانہ داخل
 اولہرق دفعاتلہ اطرافنی طولانیہ شلر وار قوہ
 دقاری مرانی دلہوزک تأثیریلہ حاضرینی غرق
 تأثر ایلستلردرد . ایران سفادنی مصاحبتکاری
 و سعادت و قونلو سخاہ ارکان دأ مورخی مراسم
 تزییت اثناشدہ ساشر بولنشلردرد .
 قافلہلر اجرای رسم تزییت ایچہ ون اوکلرندہ
 مشہلر بولندینی سالہ خان ایچر دستہ کبروب

EK-2: Merâsim-i Ta'ziyet Adlı Gazete Haberi. (1. Sayfa)

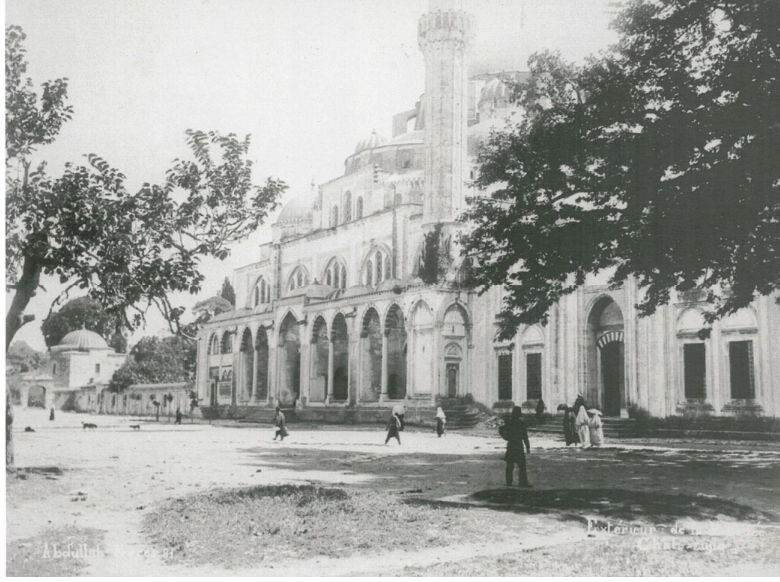
EK-3: 19. yy. İstanbul'dan Bir Dilenci Resmi

EK-4: 19. yy. İstanbul'dan Bir Dilenci Resmi

EK-5: 19. yy. İstanbul'dan Bir Dilenci Resmi

EK-6: Sultan Abdülhamit'in Hükümdarlık Yıllarında Şehzade Camii.

EK-7: Bir Goygoycu Tasviri.

MUHARREM İLÂHİLERİ

NİŞABUR MAKAMINDA İLÂHÎ

*Güfte : Hasun Sezayi Şandinin
Beste : Edirneli Salih Zadenin*

Sofyan [♩ = 64] E — ey şe hi — di — ke — ke ri be

№28

lâ — ya — a — ağ la ya — n

a — ağ la ma — tem di — diri mu

ha r re — m di — dir bu gü — n

a — ağ la ma — tem di — diri mu

ha r re — m di — dir bu gü — n [SON]

Meyan

Na — na ri ha — si re t le — le ci —

ge — ri — n da — dağ la ya — nı

12

EK-8: Ey Şehid-İ Kerbelâ'ya Ağlayan Adlı İlahinin Tespit Ettiğimiz Notası.

RAST İLÂHÎ (Dolap niçin inilersin)

Devr-i Hindî
J:140

Beste: Abdullah Dede
Güfte: Yûnus Emre

Do lap ni çin i ni ler
Der viş Yû nus ey dür a

sin ya Hay Der dim var dır i ni
hi ya Hay Göz ya şı dö ker gü

le rim Ah Ben Mev lâ ya
na hı Ah Hak ka â şı

â şık ol dum ya Hay A nın i
kim val la hi ya Hay A nın i

çin i ni le rim D.C
çin i ni le rim

EK -7: Dolap Niçin İnilersin Adlı İlahinin Tespit Ettiğimiz Notası.

HÜSEYİNİ İLÂHİ*
ŞÜHEDÂNIN SER ÇEŞMESİ
- KUDRİTİBESİ -

Gülle : Yunus Emre Hz.
(1240-1320)
Beşle : 7

Uslâ : Döyök

M.A.
M.H.A

<p>Şühedânın ser çeşmesi Enbiyânın boğrı başı Evliyânın gözü yaşı Ah benim Hasen'im Kerbelâ'da şehîd olan</p>	<p>Kerbelâ'nın yazuları Şehîd olmuş gözleri Fâtımâ'na kuzuları Ah benim Hasen'im Kerbelâ'da şehîd olan</p>	<p>Dedesiyile bile varan Kevser irmağında duran Susuz ümmete su veren Ah benim Hasen'im Kerbelâ'da şehîd olan</p>
<p>Kerbelâ'ya uğrayalım Dertli yürek dağıyalım Yâne yâne oğlayalım Ah benim Hasen'im Kerbelâ'da şehîd olan</p>	<p>Gökde bulut pârelendi Sine ciğer yârelendi Fâtımâ'na kârelendi Ah benim Hasen'im Kerbelâ'da şehîd olan</p>	<p>Yûnus ider dünyâ fârif Senden evvel gelen hanî İki cihânın sultânî Ah benim Hasen'im Kerbelâ'da şehîd olan</p>

Makâm:
Yâ imâm yâ Hüseyin
Şâh-ı merdânım imâm
Yâ imâm yâ Hüseyin
Vah benim Hüseyin'im
Şâh-ı merdânım imâm

EK-8: Şüheda'nın Serçeşmesi Adlı İlâhinin Tespit Ettiğimiz Notası

HICAZ İLÂHİ*
ŞEHİTLERİN SER ÇEŞMESİ
- MUHARREM -

Gülle : Yunus Emre Hz.(1240-1320)
Beste : İsmail Dede Ef.(1778-1846)
(Mevlevî)

Usûl : Düyek

Şe - hit - le - - - rin (a - man) ser çeş - me -
Ker - be - lâ - - - nin (a - man) ya - zı - la -
Yu - nus - der ki (a - man) dün - yâ fâ -

- sı En - bi - yâ - - - nin (e - fen - dim)
- rî Şe - hit ol - - - muş (e - fen - dim)
- nî Biz - den ev - - - vel (e - fen - dim)

bağ - rı ba - - - şı Ev - li - yâ - - -
gâ - zi le - - - ri Ar - şın çif - - -
ge - len ha - - - ni Se - kiz cen - - -

nin (a - man) gö - zü ya - - - şı
te kü - pe - le - - - ri
ne - - - - - tin sul - tâ - - - ni

Ha - san i - - - le (e - fen - dim) Hü - se - - - yin - - -

Dönüş dolabı Karar dolabı

dir dir

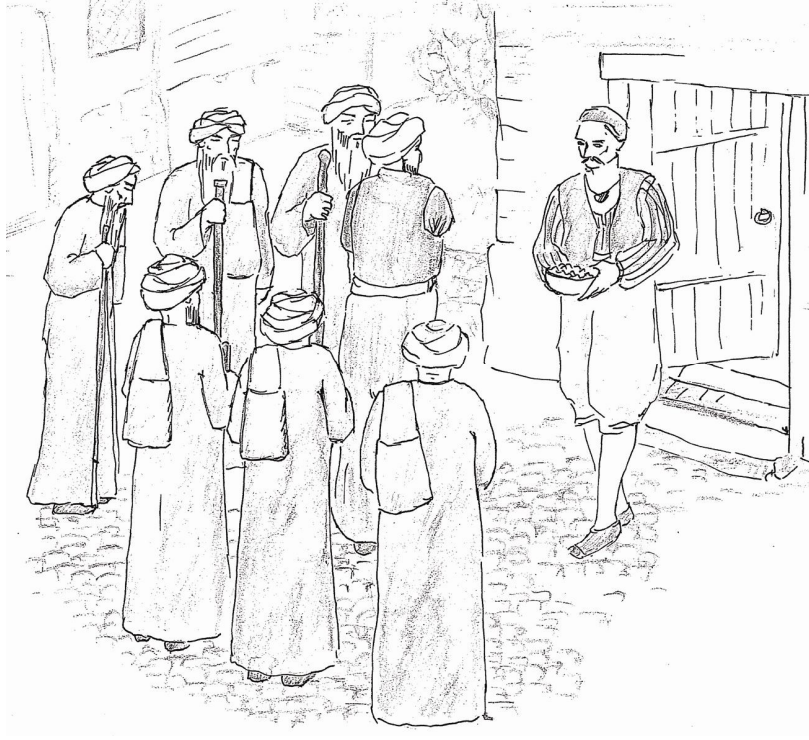
M.A.
M.H.A

<p>Şehitlerin ser çeşmesi Enbiyânın bağı başı Evliyânın gözü yaşı Hasan ile Hüseyindir</p>	<p>Dedesiyile bile varan Kevser ırmağında duran Susuz ümmete su veren Hasan ile Hüseyindir</p>
<p>Muhammed'dir dedeleri İmam Ali babaları Fatma ana kuzuları Hasan ile Hüseyindir</p>	<p>Kerbela'nın tâ içinde Nûr parlar siyah saçında Yatar al kanlar içinde Hasan ile Hüseyindir</p>
<p>Kerbela'nın yazıları Şehit olmuş gözleri Arşın çifte küpeleri Hasan ile Hüseyindir</p>	<p>Yunus der ki dünyâ fânî Bizden evvel gelen hanî Sekiz cennetin sultânî Hasan ile Hüseyindir</p>

EK-9: Şüheda'nın Serçeşmesi Adlı İlahinin Tespit Ettiğimiz Notası

EK-10: Tansu Tanyar Tarafından Çizilmiş Goygoycu Tasviri

EK-11: Goygoycular'ı Dilenirken Tasvir Eden Bir Görüntü (Tansu Tanyar)

KERBELÂ TÜRKÜLERİ

Fazlı Arslan

Giriş

Kerbelâ, mimarının, edebiyatın, resim sanatının konusu olduğu gibi müziğin de önemli konuları arasındadır. Hz. Hüseyin ve yandaşlarının katlini dile getiren, ona ve yakınlarına dua, katillere de bedduayı içeren yüzlerce şiir yazılmış ve bestelenmiştir. Sözleri incelendiği zaman “Alevî-Bektaşî müziği” genel başlığı altında yer alan diğer türlerin de muhtevasına kısmen sahip olan, Kerbelâ temalı türkülere “Kerbelâ Türküleri” adını veriyoruz. Kerbelâ Türküleri ifadesi ile Kerbelâ şehrine ait türkülere kastetmiyoruz. Teması Kerbelâ olan Türkiye’deki halk müziği eserlerini ele alıyoruz. Türk halk müziğinde her ne kadar TRT repertuarına kayıtlı sadece iki örneğine rastlansa da Kerbelâ temalı türküler ülkemiz halkının hatırı sayılır bölümü tarafından çalınmakta, okunmaktadır. Her daim yenilerinin eklendiğini de müşahade ettiğimiz bu türküler asırlardır söylenmiş ve söylenmektedir.

Günümüzde “Alevî-Bektaşî müziği” ana başlığı altında değerlendirebileceğimiz bu türküler, çoğunlukla Alevî sanatçılar ve ozanlar tarafından okunmakta, radyo televizyon programlarında önemli yer tutmakta ve bu türkülerle albümler yapılmaktadır.

Kerbelâ türkülerini Alevî-Bektaşî müziği içerisinde nereye koymak gerekir? Pek tabiidir ki bu türkülerin sözlerini oluşturan şiirler -tam olarak karşılansa da- klasik Türk edebiyatında “mersiye”, halk edebiyatında ise “ağıt” türü altında değerlendirilmektedir. (Neden tam olarak mersiye/ağıt denemeyeceğine az sonra değineceğim.) Türk edebiyatındaki, Hz. Hüseyin ile ilgili yazılan mersiyeler, özellikle dini mûsikî çerçevesi içerisinde yer almakta, bestelenmekte veya bestesiz doğaçlama olarak mersiyehanlar tarafından okunmaktadır.¹ Halk müziğinde ise konusu Kerbelâ olan türkülere Alevî sanatçılar, yazarlar bazen mersiye bazen ağıt demektedirler.

Mersiye-Ağıt

Kerbelâ Türküleri

Gölpınarlı’ya göre halk edebiyatındaki ağıtın karşılığı Alevî-Bektaşî edebiyatında mersiyedir. Özellikle vurguladığı bir husus var Gölpınarlı’nın. O da şudur: Alevî-Bektaşî edebiyatında Hz. Hüseyin’den başkası için, bir kişi veya olay hakkında yazılan ağıt yok denecek kadar azdır.² Yani Alevî-

¹ Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Ankara 2009, s. 61.

² Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, s. 58.

Bektaşî edebiyatında mersiye denince akla Hz. Hüseyin için yazılanlar gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Alevî-Bektaşî edebiyatında mersiye türü, Türk edebiyatındaki “mersiye” ve halk edebiyatındaki “ağıt”tan bir yönüyle ayrılıyor. Ayrıca klasik mersiyelerde görülen muhteva³ ile bizim konumuz olan türküler tam olarak örtüşmüyor. Klasik edebiyatta mersiyelerde üç ana bölüm vardır. Bunlar ölenin arkasından duyulan üzüntünün dile getirildiği bölüm, ölenin övüldüğü bölüm -mehasini ta’dâd- ve duyulan acılara katlanmanın tavsiye edildiği bölüm.⁴ Kerbelâ türkülerinde -bu çalışma için tespit ettiğim yüz örnek türkü- bir adet eser hariç, (Kurrat-ül ayn-i Habib-i Kibriya'sın ya Hüseyin Nur-i çeşm-i Şah-ı merdan Mürteza'sın ya Hüseyin) o da hüzzam nefestir- Hz. Hüseyin'in güzellikleri, iyilikleri dile getirilmez genelde, daha çok yapılan katliamın dehşeti, Hüseyin'in başına gelenler en dramatik biçimiyle aktarılır. Ona su verilmeyişi, başının kesilişi, zalim Fırat'a sitem, Yezid'e, Mervan'a lanet ve Kerbelâ şehrine, Hüseyin'in mezarına duyulan hasret gibi konular eksenindedir türkülerin sözleri.

İncelediğimiz türküler Alevî-Bektaşî müziği içerisinde nereye koymak gerekir? Bu hususta fikirler muhtelifdir. Bakana ve bakılan yere göre tanımlama değişiyor:

Bilindiği gibi Alevî Bektaşî müziği, *konuları dikkate alınarak*, deyiş,⁵ nefes⁶, duvazdeh imam,⁷ tevhid,⁸ miraçlama,⁹ mersiye,¹⁰ devriye,¹¹ semah

³ Mersiyelerin muhtevası hakkında detaylı bilgi için bkz. Bünyamin Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 53 vd.

⁴ M. Faruk Toprak, “Mersiye”, *DİA*, c. 29, s.215.

⁵ Melih Duygulu'nun “Öğretici, eğitici, öğüt verici konuların yanında daha çok Alevî Bektaşî müziği ve edebiyatında, dinî, tasavvufî inancı ve tarikatın ilkelerini anlatan şiirlerin genel adıdır.” diye tanımladığı deyişler, Alevî müziği ve edebiyatında en yaygın kullanım alanına sahiptir. Bkz. Melih Duygulu, *Alevî- Bektaşî Müziğinde Deyişler*, İstanbul 1997, s. 8; Neşe Ayışıt Onatça, *Alevî Bektaşî Kültüründe Kırklar Semahı*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 48. İçerik olarak diğer türlerin muhtevasına kısmen de olsa dokunan deyişler diğer türler arasında muhtevası en geniş olanıdır.

⁶ Nefes, Bektaşî topluluklarının deyişe karşılık olarak kullandıkları bir terim olarak görülmektedir. Neşe Ayışıt Onatça, s. 48.

⁷ İçinde on iki imamın adı geçen şiirler. Duvaz-ı imam, duvazmam ve kısaca duvaz (düaz) da denen duvazdeh imam'ın halk dilindeki söyleniş şeklidir. Duvazdeh imam, on iki imam anlamına gelen Farsça bir tabirdir. Bkz. Gölpinarlı, s. 46; Ayrıca bkz. Sevgi Demir, *İstanbul Cem Evlerinde Cem Erkânı, Ritüeller Ve Müzikal Formasyonlar Üzerine Analitik Karşılaştırma*, YLT, 2009, s. 192; Gani Peşken, *Küll Anadolu Derlemelerim 1*, İzmir 2007, s. 22; Onatça, s. 51.

⁸ “Allah'ın varlığını, birliğini konu eden eserler. Gölpinarlı, s. 63-64 Tevhidlerde edebî yapı müzikal yapıdan önde gelir. Ritmik ya da melodik açıdan herhangi bir sınırlama yoktur. Cemlerde söylenen eserler üzerine çalışan Sevgi Demir serbest ritmsiz eserlere rastlayamadığını belirtir. Demir, tevhidlerin nakaratlarının genellikle “*Hakk lâ ilâhe illallah*” ve “*Allah Allah*” terennümleri içerdiğini ekler. Bkz. Demir, s. 193.

⁹ Miraçlama, Hz. Muhammed'in miraç dönüşünde Kırklar Meclisi'nde Hz. Ali ile buluşmasını konu alan şiirlere denir. Bkz. Onatça, s. 52.

olarak sınıflandırılmaktadır.¹² (Semahlar içerisinde adı geçen türlerin birçoğunun yer aldığını belirtelim. Kerbelâ temasına da semahlar içinde yer verilir.) *Edebiyatçılar* tarafından yukarıda sayılan türler dinî-tasavvufî halk edebiyatı nazım türleri olarak da ele alınmakta, değerlendirilmektedir.¹³ Halk müziği cephesinden bakılacak olursa, Onur Akdoğu, Alevîlerin deyişlerini de ve deyişlere karşılık olarak Bektaşilerin kullandığı nefesleri *Tasavvufî Halk Müziği* türleri içinde ele alır.¹⁴ Akdoğu bunların konularının ise Hz. Ali, Kerbelâ, on iki imam olduğunu belirtir.¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı ise mersiye ve diğer türleri tamamen Alevî-Bektaşî *nefesleri* başlığı altına koyuyor. Akdoğu'ya göre nefesler, Bektaşî tarikatında ilahiye genel olarak verilen bir addır. Ona göre nefeslerin sözlerinde Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülüşü nedeniyle matem içeriyorsa mersiyedir (s. 261-264). Başka bir yerde Mersiye'ye, Onur Akdoğu özel içeriklerine göre yaptığı tasnifte *ilahiler* başlığı altında yer veriyor¹⁶ ve Akdoğu buna Muharrem ilahilerini örnek gösteriyor.¹⁷ Mehmet Özbek, nefesleri, halk şiiri türlerinden birisi saymıştır.¹⁸ Görüldüğü gibi bazıları mersiyeleri, “nefes” olarak değerlendirirken, bazıları tasavvufî halk müziği, tasavvufî halk edebiyatı türü saymakta, bazıları ise ilahiler başlığı altına sokmaktadır. Bütün bunlar bir yana Türkiye'de Alevî halk müziği sanatçılarının icra ettiği bu türkülerin yukarıda verilenlerden büyük ölçüde farklı olduklarını belirtmek zorundayız. Bu türküleri kaç Alevî halk müziği sanatçısı *ilahi* olarak adlandırır, kaç *nefes* adını verir veya *tasavvufî halk müziği* olarak kabul eder? Belirtmek gerekir ki bu türküler kendine has karaktere sahip özgün eserlerdir. Bütün

¹⁰ Mersiye; “Alevî-Bektaşî yol büyüklerine ve daha çok üçüncü İmam Hz Hüseyin'e ağıt özelliği taşıyan şiir ve müzik türüdür. Çoğunlukla Hz Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini konu alan ve epik karaktere sahip olan bu şiirlerin, mistik ve duygusal bir ezgi yapısı bulunmaktadır.” Neşe Ayışıt Onatça, s. 54. (Rıza Zelyut'tan naklen)

¹¹ Gölpınarlı, s. 70.

¹² Bkz. Neşe Ayışıt Onatça, *Alevî Bektaşî Kültüründe Kırklar Semahı*, Bağlam Yay, İstanbul 2007. Bu türler içinde semahların ayrı bir yeri vardır: Tema olarak semahlar da genel olarak sayılan türlerin birçoğundaki konuları ihtiva etse de, “Alevî-Bektaşî cem törenlerinin zorunlu bir uygulaması olan semah, saza ve aşğın (zakirin) söylediği deyişe uyarak yapılan kutsal, dini oyun” (Onatça, s. 58) olarak tanımlandığına göre özellikle saza ve oyuna/dini raksa eşlik edebilecek yapıda olması gerektiği sebebiyle diğer türlerden farklı olması kaçınılmazdır.

¹³ Erman Artun, *Dini-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Akçağ, Ankara 2002, s. 97-106.

¹⁴ Atınç Emnal da aynı şekilde ele alır. *Türk Halk Müziği ve Nazariyatı*, s. 193.

¹⁵ Onur Akdoğu, *Türk Müziğinde Türler ve Biçimler*, İzmir 2003, s. 261.

¹⁶ Akdoğu, s. 383.

¹⁷ Akdoğu, s. 358. Örnek olarak “Şah Hüsey'nin firkatine ağlayan beri gelsin” rast ilahisi verilir. Ayrıca bkz. Mehmet Yalçın Yılmaz, *Türk Din Musikisinde Mersiyeler ve Mersiyehanlar*, YLT, İstanbul 2006, s. 23.

¹⁸ Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkülerimiz*, Ötüken İstanbul 1994, s. 57.

bunları göz önünde bulundurarak biz bu türkülere mersiye veya ağıt yerine “Kerbelâ türküleri” demeyi uygun gördük.

Burada vurgulamamız gereken önemli bir husus şudur: Kerbelâ teması sadece mersiyelerin konusu değildir. Mersiyelerin sözleri bütünüyle Kerbelâ’yı, Hz. Hüseyin’i, ona yapılanları işler. Bunun yanında diğer bütün türlerde Kerbelâ’yı bulmak mümkündür. Yani Kerbelâ’yı devriyede de, semahlarda da, tevhidlerde de bulabiliyoruz. Bu çalışma için bir araya getirip dinlediğimiz yüz türküde ve incelediğim şiirlerde bu durumu müşahede ettik.

Konumuz, bizzat Kerbelâ’da Hz. Hüseyin’in şehit edilmesini ele alan türküler olduğu için bu detaylara girmekten sarf-ı nazarla diğer türlere sadece birkaç örnek vererek asıl konuya dönmek istiyorum.

Sözleri Hatayi’ye ait olan bir *Duaz*’da tamamen Yezid’e lanet ve Hüseyin’e hasret ifade edilir:

Dinleyin nefesim mevali canlar
Anınçün okurum lanet Yezid’e
Hasan’a Hüseyin’e kasedti canlar
Anınçün okurum lanet Yezid’e

Ali’nin sebbine takrir yazdılar
İmam-ı Hüseyin’in başın kestiler
Bunca müminlerin yayın astılar
Anınçün okurum lanet Yezid’e¹⁹

Devriyelerde Kerbelâ’ya bir örnek:

İkrar verdik cümle düzüldük yola
Sırrı fâş etmedik asla bir kula
Kerbelâ’da İmam Hüseyin’le bile
Pak ettim dâmeni gül taşıdım ben²⁰

Semahlarda da Kerbelâ unsuruna rastlamak mümkün:

Başım açık yalın ayak yürüttün
Sen merhamet eyle lebbi balım yar
diye başlayan meşhur Urfa Kısas Semahı’nın ikinci yürüyüş bölümünde bir dörtlük şöyledir:

¹⁹ Gölpınarlı, s. 48.

²⁰ Şiir Neyzen Tevfik’e ait. Gölpınarlı, s. 77.

Her şehit Kerbelâ'da çürümez
Hak'tan izin yoktur kalkıp yürümez
İmam Hüseyin'in kanı kurumaz
Şehitler serdarın gördün mü durnam²¹

Melih Duygulu'nun Hasan Beydili'den derlediği bir Gaziantep deyişinde şöyle denir:

Muhammed Ali'den söyler Beydilî
Ta ezelden seçtim bu doğru yolu
Şehit Hüseyin'im cennetin gülü
Yezit kargalara yem olur gider.²²

Seçilen Türküler Üstüne Birkaç Söz

Bu çalışma için, rastsal bir seçimle Kerbelâ muhtevalı yüz türkü tespit ettik.²³ Dinlediğimiz bu türküler Alevî sanatçılar, ozanlar tarafından çeşitli albümlerde yer alan, değişik programlarda çalınıp okunan eserlerdir.

Kerbela türkülerini makamsal açıdan ele alacak olursak, genel olarak türkülerini/halk müziği eserlerini makam nazariyesi esasına göre değerlendirmede karşılaşılan sorunlar Kerbelâ türkülerini için de geçerlidir. Bu türkülerden bazıları klasik Türk müziği makam kurallarına büyük ölçüde uygun olmasına rağmen bazıları böyle değildir. Türkülerin büyük çoğunluğu Hüseyini, Uşşak, Muhayyer makamlarına yakındır. “Yakın” ifadesini az önce andığım sebeple söylüyorum. Hüseyini makamının tüm özelliklerini veya Uşşak makamının tüm özelliklerini ihtiva etmez bu eserler. Büyük ölçüde Uşşak dörtlü ve Hüseyini beşliler kullanıldığı görülmektedir.

Bu yüz türkü hakkında bazı genel bilgiler vereceğiz ve önemli gördüğümüz bazı eserlerden bölümler dinleteceğiz. Bu türkülerden en

²¹ Halil Atılğan, Mehmet Acet, *Harran'da Bir Türkmen Köyü Kısas*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001, s. 256.

²² Duygulu, s. 171. Sadece şiirler değil başka yerlerde, çeşitli vesilelerle Kerbelâ şehitleri anılır. Cemlerde saka hizmeti duası yapılır ve bunda amaç Kerbelâ şehitlerini anmaktır:

“Esirgeyen Bağışlayan Allah'ın adıyla! Bütün canlıları sudan yarattık. Allah her dilediğine şifa verir. Selamullah âlâ İmam Hüseyin Evlad-ı İmam Hüseyin. Lütfuna muhtacız eyle ihsan Ya Hüseyin. Derdimize senden derman eyle derman Ya Hüseyin.

Saka hizmeti esnasında dedenin verdiği duadan:....

On İki İmamlar Hakk'ın sevgili yâri

Onlar birlemiştir Halık-ı perverdigâri

Susuz şehit ettiler Ali evladı ol hanedanı

Derem derem bir yudum su, Kerbelâ'da Mervanlar elinde şehit olan imamlar aşkına

Saki İmam Hüseyin Cennet mekânı İmam Hüseyin. Sevgi Demir, s. 107.

²³ Bu tespit işinde bana yardımcı olan Kazım Tatar Beyefendi'ye teşekkür borçluym.

meşhuru burada ilk örnek olarak yer vereceğimiz, Alevî müziği içerisinde çalınan okunan en meşhur eser Hüseyinî makamı ses dizisine sahip “*Bugün Matem Günü Geldi*”²⁴ adlı eserdir.²⁵

Yer : Cem Vakfı Yenibosna Cemevi

Zakir : Ozan Uluçam
Notaya Alan :Sevgi Demir

Kerbela Ağdı
(Mersiye)

♩ = 63

(Saz...)

....)

Bu gün ma tem gü nü ge l di

Ah Ha sa nım vah Hâ sey nım

Se nin der din bağ rım del di

Se nin der din bağ rım del di

²⁴ Bu türkü cemlerde de sık okunur. Sevgi Demir’in verdiği bilgiye göre, cemin başlangıcından sonuna kadar olan süreçte belli kurallar dâhilinde birçok eser seslendirilir. Ceme başlarken dede ya da zakir, inanç esasları ve öğütler içeren aydınlatıcı sözlere sahip eserler okurlar. Ardından on iki imamların anıldığı Duvaz İmamlar, Allah’ın varlık ve birliğini temsil eden ve belli nakaratlar ile bu inancı pekiştiren ve hep bir ağızdan okunan Tevhid’ler, cemin kaynağı olduğuna inanılan ve Hz Muhammed’in miracı ile Kırklar Bezmi’ni anlatan “Miraçlama”, Hak aşkına söylenen ve dönülen semahlar ve Kerbelâ şehitleri için okunan “Mersiye”ler, cemin en önemli unsurlarını oluştururlar. s. 195.

²⁵ Örnek gösterilmesi, dinletilmesi için türkülerini CD’de numaralandırdık. Parantez içinde verilen numaralar bunu gösteriyor. Türkünün notasını Sevgi Demir’den aldık. Kendisine teşekkür ediyoruz.

Sözleri:

Bu gün matem günü geldi
Ah Hasan'ım vah Hüsey'n'im
Senin derdin bağrım deldi
Ah Hasan'ım vah Hüsey'n'im
Şehit olmuş Şah-ı Merdan
Şah Hüsey'n'im vah Hüsey'n'im

Kerbelâ'ya uğrayalım
Dertli yürek dağlayalım
Yana yana ağlayalım
Ah Hasan'ım vah Hüsey'n'im
Şehit olmuş Şah-ı Merdan
Şah hüseynim vah Hüsey'n'im

Kerbelâ'nın önü düzdür
Geceler bana gündüzdür
Şah Kerbelâ'da yalnızdır
Ah Hasan'ım vah Hüsey'n'im
Şehit olmuş Şah-ı Merdan
Şah Hüsey'n'im vah Hüseynim

Şah Hüseyin attan düştü
Şimir melun (Yezit gelip) kanın içti
Atı Medine'ye kaçtı
Ah Hasan'ım vah Hüsey'n'im
Şehit olmuş Şah-ı Merdan
Şah Hüsey'n'im vah Hüsey'n'im

- * Dinlediğim yüz türkünün 10 tanesi içinde Segâh ve Hüzam çeşniler (Notası bu çalışmanın en sonunda yer alan “*Hasan’ım Attan Düştü*” adlı türküyü tam Hüzam sayabiliriz.) kullanılıyor. 5 tanesinde tam si basılıyor. (örnek cd. 29-30) Diğerlerinde si bemol 2 yer alıyor. İlginç bir şekilde eser boyu Segâh çeşni kullanılan eserlerin bazıları sonunda la da karar veriyor. (cd. 18-65) Buna bir örnek türkü ve notası.²⁶

AĞLAR HÜSEYİN AŞKINA

Ker-be-la-da

su-suzçöl-ler ağ-lar Hü-se-yin-aş-kı-na saz-se-her vak-ti

e--sen yel-ler ağ-lar Hü-se-yin-aş-kı-na ağ-lar Hü-se-yin-aş-kı-na dost

Fadime, Sakine, Zeynep saclarını yoldular hep
Atası Ali Muhammed ağlar Hüseyin aşkına
İmam Hasan içti ağı Yusuf'u sakladı kuyu
Akıp giden Fırat suyu ağlar Hüseyin aşkına
Fatima Ana döker yaşı kesildi Hüseyin'in başı
Kербela'nın kurdu kuşu ağlar Hüseyin aşkına
Gül bacıyam düştüm gama bakın susuz durunlara
Ehlîbeyit soyu yasta ağlar Hüseyin aşkına

Bu on eserden bazıları si'de kalıyor. Biri do'da karar veriyor. (cd. 16) Sözleri Kürtçe olan bu eserin sadece notasını buraya koymak istiyoruz. Türkü Kürtçe sözlerle ancak girişte Kerbelâ ile ilgili Türkçe bir şiir ve Hüseyini bir açış var.

Notanın ikinci satırına dikkat edilecek olursa sadece orada si bemol 2 kullanılıyor ve ezgi la'dan başlıyor. Bunun gibi ilginç ezgi kalıplarına tesadüf etmek mümkün bu türkülerde.

²⁶ Türkülerin notaya alınması hususunda bana yardımcı olan öğrencim, dostum Bekir Kurşunet'e teşekkür borcumu ifade etmek istiyorum.

Piro Piro

Aslında si kararlılar la'da bitirilecek hissi veriyor ancak bazılarında bu tamamlanmıyor. La ile bitirilse bunları da Uşşak-Hüseyini dizisi içinde değerlendirmek mümkün ancak si'ler Uşşak si'si değil. (Yukarıdaki "Ağlar Hüseyin Aşkına" adlı türküde olduğu gibi sadece sonda tek la ile bitiriliyor.) Bu tür eserlerin bazılarında giriş sazı Hüseyini dizisi ile açış yapıyor. (cd. 17)

* İlginç bir eser Saba'dır. (cd 47) (47 Güfte, Kahyazade Arif Efendi'ye ait Hüzam Nefes burada Ali Metin Dede'nin sesiyle bağlamasıyla dile geliyor:

Kurrat-ül ayn-i Habib-i Kibriya'sın ya Hüseyin
Nur-i çeşm-i Şah-ı merdan Mürteza'sın ya Hüseyin

Sen ciğerpare-i Zehra Fatıma Hayrünisa
Ehl-i Beyt-i Mücteba Al-i Aba'sın ya Hüseyin

Sana gülle dokunan ümid eder mi mağfired
Gonca-i gülşenseray-i Mustafa'sın ya Hüseyin

Ehl-i mahşer dest-i Hayder'den içerken kevseri
Sen susuzlukla şehid-i Kerbelâ'sın ya Hüseyin

Kıl şefaât Arif'e ceddîm Muhammed aşkına
Arsa-i mahşerde makbul-ür-recasın ya Hüseyin

- * Üç eser ise Hicaz'dır. İki uzun hava. (cd 1düaz-63-64/barak) Bir eser de bozlaktır. (cd. 26)
- * Bunlar dışındaki eserler (86 adet) Hüseyini, Uşşak, Muhayyer, Karcıgar (cd. 13) makamları ses örgüsüne sahiptir diyebiliriz.
- * Bu yüz türküden 83'ü usûllü, 17'si uzun havadır. Bunlardan en dokunaklı olanını dinleyelim. Çorumlu Borani'ye ait eser. (Ali Ekber Çiçek'ten, cd. 40)

Bakıp çar köşeye seyran eyleyen (Çıkıp dört köşeyi seyran eyleyen okunuyor)
Yaraların bende İmam Hüseyin
Hak için canını kurban eyleyen
Yaraların bende İmam Hüseyin

- * Acıyı, olayın vehametini anlatmak, dinleyen üzerinde daha fazla etki yaratabilmek için türkülerin birçoğuna şiirle veya Kerbelâ olayından bazı bölümler aktararak girilir. (cd. 19-24)

Hilal-i Muharrem giydi karalar
Onun için ağlar Fadime anam.
Göz göz oldu sinemdeki yaralar
Onun için ağlar Fadime anam.

Kerbelâ'ya düştü hûn-i şehâdet
Ehlibeytim diye ağlar Muhammed
Matemlere girdi Şah-ı Velâyet
Onun için ağlar Fadime anam.²⁷

- * Aynı sözler, farklı ezgilerle, aynı ezgi farklı sözlerle icra edilmektedir. Örnek olarak “Bugün Matem Günü Geldi” türküsünü verebiliriz. Bu türkü hem uzun hava ve hem de usûllü olarak okunmaktadır bu yüz türkü içinde. (cd 43-24) Bazı türkülerin sözlerinin bir bölümü diğer bir türkü içinde yer alabilmektedir. Yine ilahi olarak da çok meşhur olan

²⁷ Belkis (Temren) Menemencioglu, “Bektasi ve Alevî Geleneklerinde “Muharrem”,
<http://www.alevibektasikulturenstitusu.de/dosyalar/Temren-Muharrem.pdf>

sözleri Yunus'un "Şehitlerin ser çeşmesi" dizesi ile başlayan eser hem uzun hava hem usûllü olarak okunmaktadır. (cd. 34 ve 51).

- * Bazı türkülerin de saz bölümleri usûllü söz bölümü serbest bazılarında ise tam tersi durum söz konusudur. (cd 37dinlet)

Şehit düştü zalım Mervan elinden
Kerbela'da yatar İmam Hüseyin
Benim arzumanım sensin ezelden
Kerbela'da yatar İmam Hüseyin

- * Türkülerde dört zamanlı usûl sık kullanılır. Genel olarak çok ağır ve muhtevadaki hüznün gereği çok hislidirler. Oldukça ritmik olanları da vardır.

TRT ve Kerbelâ

TRT repertuarında ne kadar türkü olduğu konusuna değinmek istiyorum: Tüm araştırmamıza ve ilgili kişilerle görüşmelerimize rağmen sadece iki örneğine tesadüf ettik. "Bugün Matem Günü Geldi" adlı türkünün,

Şah Hüseyin attan düştü
Yezit gelip kanın içti

bölümünden sonra TRT uzun hava repertuarı 718 numarada kayıtlıdır.

Kaynak Arif Sağ, yöresi Aşkale olarak belirtilmiş. Bu konuda tespit edebildiğimiz iki eserden birisi budur. Bir dörtlükte ise

Kerbela'nın önü yonca
Boyu uzun beli ince
Şah Hatay'im katarınca
Ah Hasan'ım vah Hüseynim

Şehit düşmüş şah-ı merdan vah Hüseynim

cümleleri yer almaktadır. Bu konuda hiçbir türküye yer vermeyen TRT'nin bu eseri repertuarına neden dâhil ettiği bilinmese de, alırken yaptığı değişiklik de ilk bakışta göze çarpmaktadır. Türkünün hiçbir dörtlüğünde bu denli ilgisiz ifadelerin yer almadığı açıktır. Böyle bir dram içinde "boyu uzun beli ince" ifadesinin ne kadar alakasız durduğu ortada. Bir dönem TRT'de yer alan deyişler semahlar bile icra edilirken son dörtlüklerde yer alan Pir Sultan Abdal isminin geçtiği bölümlerin de bilinçli bir şekilde okunmaması gibi uygulamaların olduğu bilinmektedir. TRT'nin bu tavrı sayesinde yüzlerce türkü piyasada okunduğu halde TRT repertuarında yoktur. Bilindiği gibi TRT'de olmak adeta resmen tanınmak kabul edilirdi. Bu türkülerden birçoğu sair türkülerin yine birçoğundan müzikal açıdan daha

kıymetli olduğu halde bu türküler bu haktan mahrum edilmiş oldular. Bir bakıma ayırimcılık sayılan bu davranış sebebiyle bu uygulamayı yapanlar da türkülerini okuyan besteleyenler tarafından adeta Yezid taraftarları gibi değerlendirilmiş olabilir. Bu da büyük bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Bugün basit bir taramayla yüzlerce türküyü ulaşıldığı halde bunlardan hiçbirinin devletin kurumunda olmaması Alevî vatandaşlar açısından oldukça yaralayıcı olsa gerektir. TRT repertuarına alınan eserlerde diğer birtakım garip sınırlamalar da var ki bunara değinmeğe gerek görmüyoruz.

Repertuardaki diğer bir türkü ise “Mürşidine Sahip Olan Kişi” adlı türküdür. 4226 numarada kayıtlıdır. Urfa Kıyas türküsü, kaynak Aşık Sefai (Mehmet Acet). Bu türküde:

Hatice Fatime cennetin gülü
İmam Hasan içti ağı zehiri
İmam Hüseyin’in Kerbelâ çölü
Derdine dermanı pirden almalı.

Son olarak iki türküyü notasıyla birlikte dinleterek tebliğimi tamamlamak istiyorum. (cd 4)

Yıllar yılı

§

saz

3

5

8

11

14

Yıllar yı-lı has-re - - - - -tini çeke - rim

17

20

Yollar beni Şah Hü - - - - -seyn'e gö-tü-rün Ağlar ağ-lar göz-ya - - - - -

- - şımı dö - ke - rim Seller be-ni Ker-be - - - - -la' -ya götü --rün

Yıllar yılı-2

2
23
hey dostgötürün saz Ağlar ağ-lar göz-ya - - - -şımı döker-im

27
Seller be-ni Ker-be - - - - -la'ya gö-tü - rün hey dost götü-rün saz

30
saz

2. söz: Yazılan mı gelir sağ olan başa
Daha neler gelir bu garip başa
Pirim medet eyle Ali Ali gel yetiş bana
Yollar beni Kerbela'ya götürün

3. söz: Senin hasretinden Ali Ali olduk divane
Akıl ermez oldu yar yar zalim işine
Kerbela çölünde Ali Ali bu sırn deme
Yollar beni Şah Hüseyin'e götürün

En meşhur örneklerden birisi son zamanlarda Sabahat Akkiraz'ın Mercan Dede ile icra ettikleri şu türküdür: Sözleri Kağızmanlı Cemal Hoca'ya ait bir eser. Şiirin bazı kelimeleri çok kısmi değiştirilmiştir.²⁸ (cd. 55)

²⁸ Birçok şiir için geçerli olan bu durum dikkatli gözlerden kaçmıyor. Kağızmanlı Cemal Hoca'nın şiirinde girişte Hasan'ın ağı içti derken burada Hasan'ım deniyor. Oysa Hz. Ali'ye seslenilerek Hasan'ın deniyor. Yine Medine dağlarında susamla sümbül ağlar, aslında süsenle sümbüldür. Bu da şairin yöresel dilidir. Korunması daha iyi olurdu. Nalet ola Yezid'e, gözyaşları göl ağlar, Dağlar ingilingilder orijinalindeki diğer örnekler. Bkz <http://www.folkloredebiyat.com/um-sa.html> (Türkülerden birinde bu şiir kısmen daha doğru okunarak biraz farklı bir yorumla seslendirilmiştir. cd. 2)

HASAN'IM ATTAN DÜŞTÜ

Hasan'ım a -- ğu iç - -ti, le-bi sük-ker ah çe-ker Hüseyin-at- -tandüş-tü kime şı-kar ah çe-ker
Nerde kal-mış a-ca - ba bak zül-fi-kar ah çe-ker A - li' nin-on- -biroğ- - lu yer- de ya-tar
Ah çe-ker Fat-ma ana ci-ğe- - ri sız- -lar sız-lar ah çe-ker Hüseyinat - -tan düş-tü
Sahra-ı Ker -bela'- ya Cibril kurban haber ver Sul-ta-n-ıEn biya'- ya Yek-tir A- li tek tir A- li
Şah - -tır A - -li A - -li A - -li can- - sın A - -li A - li A - -li yar A - li

Hasan'ım ağı içti, lebi sükker ah çeker
Hüseyin attan düştü, kime şıkar ah çeker
Nerde kalmış acaba, bak zülfikar ah çeker
Ali'nin on bir oğlu, yerde yatar ah çeker
Fatma ana ciğeri sızlar sızlar ah çeker

Hüseyin attan düştü Sahra-ı Kerbelâ'ya
Cibril kurban haber ver Sultan-ı Enbiya'ya
Yektir Ali tektir Ali Ali şahtır Ali
Ali Ali cansın Ali, Ali Ali yar Ali

Medine dağlarında susamla sümbül ağlar
Dağlar inim iniler sular sarhoş sel ağlar
Cümle kuşlar figanda vah dertli bülbül ağlar
Viranede baykuşlar "hu" çeker yıl yıl ağlar

Kerbelâ imdat ister gözedirler yol ağlar
 Lanet olsun Yezid'e şah-u geda kul ağlar
 Ey Murteza gel yetiş binekte düldül ağlar
 Hasan'ım ağu içmiş gözyaşları sel ağlar
 Kerbelâ'ya kulak ver sahra ağlar çöl ağlar.

Sonuç

Alevî-Bektaşî müziği, Osmanlılarda, ibadete raks ve müzik karıştırıldığı için -bu sebep zahiri belki de, siyasi sebepleri unutmamak gerekiyor²⁹- şeyhülislam tarafından verilen fetvalarla hep yasaklama yoluna gidilmiş ve bu sebeple bu müzik gizlenmiştir. Cem törenlerinde gizlice icra edilen bu müzikler Alevî olmayanlar tarafından bu sebeple pek bilinmez olmuştur. Vahit Lütfi Salcı'nın "*Gizli Türk Halk Musikisi*",³⁰ dediği işte bu müziktir.

Osmanlı'nın sön dönemlerine kadar kırsala itilen, tecrit edilen Alevî-Bektaşî müziği, Cumhuriyet'in kurulması ile 1925'te tüm tarikatlar devlet tarafından yasaklanmasına rağmen Alevî-Bektaşî âşıklarının laik politikaya destek vermeleri ile devlet tarafından destek görmüştür.³¹ Ancak yine de Alevî âşıkları müziklerini grup etkinliklerle aşk, doğa, barış vb. temaları işleyerek yapmışlardır.³²

Bu yıllarda müziklerinin diğer temalarını kullanamadıkları görülüyor. 1950'lerden sonra durum değişmiş ve kentlere göçün başlamasıyla kent insanı da bu müzikle tanışmıştır. Kentlerde eğitim almış sanatçılar Alevî müziğinde önemli açılımlar yapmışlardır. 1960'lı yıllarda Erzincan Kırklar Semahının TRT radyosunda yayımlanması ile yeni bir dönem başlar.³³ Artık bütün Alevî sanatçılar, festivallerde, programlarda yer almakta ve eserlerini sergilemektedirler.

Bu bir ölçüde kendilerini kuşatan duvarların da yıkılmasına fırsat verir. Ancak TRT çevresinin bu müzikleri her nedense yazılı olarak kayıt altına almaktan kaçındığı gerçeği hâlâ ortadadır. TRT'de bazı deyişler ve semahlar ve dini içerikli bazı türküler yer almaktadır. Alevî toplumun icra ettiği tüm türleri ile yüzlerce müzik yoktur.

²⁹ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Alevî-Bektaşî Edebiyatı*, Der Yay. İstanbul 1991, s. 35-36.

³⁰ Vahit Lütfi Salcı, *Gizli Türk Halk Musikisi*, İstanbul 1940,

³¹ Onatça, s. 47.

³² Onatça, s. 47 (Irene J. Markofoan naklen)

³³ Onatça, s. 47.

Sonuç olarak, Alevî kültürünün ayrılmaz bir parçası olan bu türküler politik mülâhazalardan uzak bir şekilde sadece müzik-kalite penceresinden bakılarak ele alınmalı ve bu kültürün en önemli unsuru olan bu türküler resmi kabul görmelidir kanaatindeyiz. Alevî sanatçılara gelince, sadece bağlama ile bu eserleri çalıp söyleyerek para kazanmaktan ziyade bilimsel metotlarla bu eserleri incelemeli, müzikal analiz çalışmaları yapmalı, bu türküler derleyip toplayarak yeni eserler meydana getirmeliler. Aksi takdirde Osmanlı'dan bu yana kendilerine yapılan haksızlıkları dile getirip kendilerinin bir şeyler yapmamaları mantıklı değildir. Yüzlerce türkünün piyasada telef olduğunu söylemek zor değildir.

Alevî geleneğinin önde gelen sanatçılarının eski ses kayıtları gün yüzüne çıkarılabilir. Bu türküler makamsal ve muhteva açısından bir tasnife ve tahlile tabi tutulabilir. Nitekim son yıllarda öğrencilerin halk müziği eserlerini bu açıdan ele alan tezler yaptığını biliyoruz. Bir yörenin türkülerini derleme, notalama faaliyeti gibi bu türküler de bir araya getirilip, notaya alınıp korunabilir. Zira yerel sanatçıların çaldığı, okuduğu eserleri de göz önünde bulundurursak bu konuda oldukça fazla ürün çıkacağında şüphe yoktur.

Kısacası Alevî müziği İstanbul'da oturup kendini bu müziğin rakipsiz hâkimi kabul eden ama çalıp söylemekten başka mahareti olmayan sanatçıların gelir kaynağı olmamalıdır. Doğrudur, halk müziği sazla sözle günümüze kadar devam edegelen bir kültürdür ancak artık teknik imkânlarla, notayla bu müzikler kayıt altına alınmalı, notalanmalı, ilgililerle sunulmalıdır.

OSMANLI ŞÂRİHLERİNİN GETİRDİĞİ YORUMLAR IŞIĞI ALTINDA MEVLANA'NIN MESNEVÎ'SİNDE KERBELÂ MATEMİNE BAKIŞ

Yüksel Göztepe

Giriş

Mesnevî, tasavvuf literatürünün en önemli eserlerinden birdir. Mevlana'nın bu eseri üzerinde birçok şerh yapılmıştır. Bu eserler, ekseriyeti Mesnevî'nin ilk ciltlerini ve ilk ciltlerin de ilk on sekiz beyitini ya da belli konularını şerh etme yoluna gitmişlerdir. Mesnevî'nin tamamını şerh eden eser sayısı da az değildir. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Türkçe yapılan şerhlerin toplamı yedidir.¹ Biz tebliğimizi bu şerhler çerçevesinde ele alacağız. Bunu yaparken, şerhlerin üzerinde durduğu kavramsal inceliklerine girmeyeceğiz. Çünkü şârihler kavramsal tahliller de yapmışlar ve bu tahlillerin neticesinde en uygun olan ifadeyi tercümelerine esas kabul etmişlerdir. Bu sebeple biz de, bu çalışmada, akademik inceleme yapanlarca en iyi Mesnevî çevirisi dedikleri şerhin metnini temel alacağız ki o da, şerh metinleri hakkında yazılan değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla en iyi ve anlaşılır metin olarak görülen Tahirü'l-Mevlevî Olgun'un şerhidir.

Konumuza geçmeden önce Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında Mesnevî'nin tamamına yapılan şerhler hakkında kısaca bilgi vermek istiyorum. Osmanlı döneminde ve Cumhuriyetin başlarında Mesnevî'nin tamamını Türkçe şerh edenler yedi kişidir: İlk şârih Mustafa Şem'î Dede (ö. 1596) olup eserinin adı Şerh-i Mesnevî-i Şerif'tir. Ondan sonra, Ankaravî İsmail Rusûhî Dede (ö. 1631) gelir. Şerhinin adı Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif'tir. Daha sonra yapılan şerhler ve şârihleri ise şunlardır: Şifâî Mehmed Dede (ö. 1671), Şerh-i Mesnevî-i Şerif'i; Şeyh Murad-ı Buhârî (ö. 1848), Hulâsatu's-Şurûh; Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), Şerh-i Mesnevî; Tâhirü'l-Mevlevî Olgun (ö. 1951), Şerh-i Mesnevî; Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982), Mesnevî ve Şerh. Önce bu eserlere kısaca bir bakalım:

1. Mustafa Şem'î Dede (ö. 1596) ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif'i

Mesnevî'nin bütün ciltlerini şerh eden kendisi de mevlevî dedesi olan ilk şârih Mustafa Şem'î'dir. Şârih, Mesnevî'yi şerhe bir murakabe ve tefekkür esnasında gönlüne doğan âni bir bilgi vesilesiyle, eserdeki şeriatın

¹ Bkz. İsmail Güleç, "Mevlana'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler", *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, sayı: 22 (Güz 2006), s. 135-154.

hükümlerini, tarikatın sırlarını ve hakikatin nurlarını Türkçeye tercüme etmek suretiyle açıklamak ve sır ve rumuzlarını ortaya çıkarmak maksadıyla başlamıştır. Eserin sebab-i telif kısmında II. Selim'in oğlu Sultan III. Murad'a ve Silahdar Hasan Ağa'ya şükran ve dualarını da sunmaktadır. Bundan, dokuz yılda tamamladığı şerhin ortaya çıkmasında III. Murad ile Hasan Ağa'nın büyük desteklerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Eser, Ahmed Avni Konuk'un şerhiyle kıyaslandığında muhtasar konumdadır. Ancak ilk olması yönüyle kendisinden sonra yapılan şerhlere, ufak tefek lafız farklılıkları dikkate alınmazsa, özellikle Ankaravî ve Avni Konuk'un şerhlerine etkisi bariz bir şekilde fark edilmektedir. Her ne kadar Avni Konuk, eserinin önsözünde istifade ettiği şerhleri sayarken Şem'î Dede'nin şerhinden bahsetmese de, Ankaravî'den faydalandığı için, dolaylı olarak Şem'î Dede'den de yararlanmış sayılır. Özellikle inceleme konumuz olan Kerbelâ'yla ilgili bölümde bu açık bir şekilde görülmektedir. Her ne kadar Gölpınarlı, bu eser hakkında, en yanlış şerh dese de, gördüğümüz kadarıyla kendinden sonraki şerhleri son derece etkilemiştir. Şerh, Mesnevî'nin tamamının Türkçeye yapılan ilk tercümesi olması yönüyle de önemli bir yere sahiptir.

2. Ankaravî İsmail Rusûhî Dede (ö. 1631) ve Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif'i

Mesnevî'nin bütün ciltlerini geniş bir şekilde ilk defa şerh eden Mevlavî şeyh İsmail Rusûhî Ankaravî'dir. Bu yönüyle Ankaravî'ye "Hazret-i Şârih ve Şârih-i Mesnevî" gibi unvanlar da verilmiştir. Ankaravî yaptığı şerhte sadece Mesnevî'nin izahını yapmakla kalmamış aynı zamanda tasavvufun genel kuralları hakkında özlü bilgiler de vermiştir. Bu yaklaşımla Ankaravî kendi tasavvufi görüşlerini de ortaya koymuştur. İsmail Ankaravî'nin şerhi hakkında, sonraki yazarlar tarafından lehte ve aleyhte yazılar yazılmıştır. Bazı eleştirmenler, şârihe, Mevlânâ'nın diğer eserlerini okumadığı, onun üslubundan ve fikirlerinden haberdar olmadığı, Farsçanın inceliklerini bilmediği, eseri İbn Arabî'nin görüşleri doğrultusunda şerh ettiği ve yedinci cildi şerh etmekle Mesnevî'yi tanımadığı vb. şeklinde eleştiriler yöneltilmiştir.

3. Şifâî Mehmed Dede (ö. 1671) ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf'i

Şifâî Mehmed Dede, şerhini 1662 yılında yapmıştır. Şifâî Dede Mısır Mevlavîhanesi'nde şeyhlik yaptığı sırada, şerhi, müridi olan Derviş Mehmet'in isteği üzerine, kendinden önceki şerhleri incelediğinde Şem'î

Dede'nin şerhindeki uzun hikâyeleri ile Ankaravî'nin de şerhi ayet ve hadislerle uzattığını görmesi üzerine, kürsüden, Mesnevî'yi şerh etmeye başlamıştır. Bu vaazlar sonucunda Şerh-i Mesnevî-i Şerif tamamlanmıştır. Şifâî Dede'nin hassasiyetinden de anlaşılacağı üzere, şerhi, diğerlerine göre daha mücmel hazırlanmıştır. Nitekim şerh, örneğin Ankaravî'nin şerhiyle kıyaslandığında, tercüme gibi kalır.

4. Şeyh Murad-ı Buhârî (ö. 1848) ve Hulâsatu'ş-Şurûh'u

Murad-ı Buhârî, bir Nakşibendî şeyhidir. Buhârî, Eyüp İlçesi Nişancı semtinde yaptırdığı Dârü'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin tamamını üç defa şerh etmiş ve bu esnada eserin tamamını muhtasar bir şekilde şerh etme arzusu zihnine gelmiş, bunun üzerine şerhe başlamıştır. Buhârî, Mesnevî'yi gayet kısa ve veciz bir tarzda şerh etmiştir. Murad-ı Buhârî, eserine kısa bir girişten sonra mukaddimeyle başlamış, şerhini ayet ve hadislerle destekleyici izahatlar yapmıştır.

Buhârî'nin eseri, Şifâî Mehmet Dede'nin şerhinden biraz daha geniştir. Esere, münekkittler tarafından, temel kaynaklar okunmadan şerh edildiği şeklinde eleştiriler yöneltmiştir. Tebliğimize konu olan bu hikâye bağlamında gördüğümüz kadarıyla şârih, Mevlânâ'nın vermek istediği mesajdan ziyade kendi görüşlerini yansıtmaya gayreti içerisindeydi. Hatta dolaylı yoldan Mevlânâ'yı eleştirmektedir.

5. Ahmed Avni Konuk (ö. 1938) ve Şerh-i Mesnevî'si

Avni Konuk'un Mesnevî şerhi, Ankaravî'nin şerhinden sonra ikinci en geniş şerhtir. Konuk, şerhini yazarken Farsça ve Türkçe şerhlerden yararlandığı gibi Hintli şârihlerin Mesnevî şerhlerinden de yararlanmıştır. Konuk, şerhinin mukaddimesinde belirttiğine göre, esere 1929 yılında başlamış ve 28 Kasım 1937 tarihinde tamamlamıştır. Avni Konuk'un yararlandığı şârihler, başta Ankaravî olmak üzere, Hint şârihlerinden İmdâdullah, Bahru'l-Ulûm, Abdü'l-Alî, Veli Muhammed Ekber Âbadî, Mükâşefât-ı Rızavî ve Abdurrahmân Leknevî gibi zatlardır. Şârih, mukaddimesinde, kendisinin bu şerhi yapmaya liyakatli olmadığını ancak içindeki iştiyakın kendini cesaretlendirdiğinden dolayı mezkûr eseri yazmaya başladığını belirtir. Konuk, şerhini Ankaravî'nin metnini esas alarak önce metin, tercüme, sözlük bilgisi ve izahat şeklinde bir metot takip ederek kaleme almıştır.

Şerhte başta Mevlana'nın Fihî Mâ Fih olmak üzere İbnü'l-Arabî'nin Fususu'l-Hikem, Fütihat, Tedbirât-ı İlahiye ve diğer eserler hakkında geniş

açıklamalarda bulunmuştur. Şerh Mustafa Tahralı öncülüğünde akademisyenler tarafından yayına hazırlanarak Kitabevi Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır.

6. Tâhirü'l-Mevlevî Olgun ve Şerh-i Mesnevî'si

Tâhirü'l-Mevlevî'nin 1929 yılında Fatih Camii'nde Mesnevî dersi vermek için tutmuş olduğu ders notları, sonradan yapacağı şerhinin omurgasını oluşturur. Tahirü'l-Mevlevî, ilerlemiş yaşına ve mide ülseri gibi ciddi rahatsızlığına rağmen gece gündüz çalışarak ilk beş ciltteki yaklaşık bin beyiti şerh etmiştir. Geri kalan beyitler, Şefik Can tarafından tamamlanarak yayımlanmıştır. Eleştirmenler tarafından şerh mükemmel bulunurken, izah ve analiz yönünden herhangi bir yenilik getirmediği yönünde eleştirilmiştir. Biz de tebliğimizde Mesnevî'nin son cildinin şerh metnini, Şefik Can tarafından hazırlanan eserden aynen aldık.

7. Abdülbaki Gölpınarlı ve Mesnevî ve Şerhi

Mesnevî'nin tamamına şerh yazan şârihlerden biri de, kendisini bir Mevlevî olarak tanıtan Abdülbaki Gölpınarlı'dır. Abdülbaki Hoca şerhine Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki 51 no'lu metni temel almıştır. Gölpınarlı, mukaddimesinde, şerhine esas aldığı metni bizzat Mevlânâ'nın gözden geçirdiğini belirtir ve ayrıca, diğer nüshalar hakkında da bilgi verir. Yapmış olduğu bu şerh sebebiyle şârih, Şîî ve Caferî propagandası yaptığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır.² Gölpınarlı, her ne kadar şerhinde, bir Şîî taraftarı olduğu görülüyorsa da bizim hikâyemiz bağlamında bakıldığında onda, Murad Buharî'ninki gibi ağır ifadeler rastlanmaz.

Mesnevî'deki Hikâye'nin Metni³

Ömrü boşa geçirip tam can verme çağında, o darlık zamanında tevbe etmeğe başlamak her yıl Halep'teki Şîâ'nın Aşure Günleri'nde Antakya kapısında yas tutmasına benzer. Garip bir şair, yoldan gelmişti de: “Bu gürültü, bu feryat nedir, kime yas tutuluyor?” diye sormuştu.

Aşura günü bütün Halepliler, Antakya kapısına gelirler. Akşam oluncaya kadar orada kalırlar. Erkek, kadın büyük bir kalabalık orada toplanır. Peygamberin torununun ve onun ailesinin yasını tutardı. Aşure

² Mesnevî'nin Türkçe şerhleri hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Güleç, “Mevlana'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler”, s. 135-154.

³ Bu metni, Mesnevî'nin en iyi tercümesi olarak görülen Şefik Can'ın hazırladığı Tahirü'l-Mevlevî'nin eserinden aldık. Bkz. Tahirü'l-Mevlevî Olgun, *Şerh-i Mesnevî* (Haz. Şefik Can), Şamil Yay., İstanbul ts. (h. 1402 ?), c. XVII, ss. 13-18.

günü, Şiîler, Kerbela vakası için ağlar, feryad ederlerdi. Peygamber soyunun Yezid'den Şimr'den gördüğü zulümleri, geçirdikleri imtihanları sayar dökerlerdi. Naraları bütün ovayı, çölü kaplar, seslere ses katardı. Garib bir şair, aşure günü yoldan gelmişti. O feryat ve figanı duydu. Şehri bıraktı, kalabalığın bulunduğu tarafa gitti. O feryadın, o matemın sebebini anlamak istedi. Bu gam nedir, kime yas tutuyorsunuz? diye soruşturmaya başladı. Bu ölen her halde büyük bir reis olacak, böyle bir kalabalık rastgele bir kişi için olamaz.

Bu ölen kişinin adını, lakaplarını bana söyleyin, ben buraları bilmeyen bir garibim, sizse buralısınız. İsmi ne idi? Ne ile uğraşırdı? Nasıl adamdı? Vasıflarını söyleyin de onun iyiliklerine ait bir mersiye söyleyeyim. Ben şairim, bir mersiye yazayım da burada bir azık, bir yiyecek elde edeyim, dedi. Bu sözleri duyanlardan biri, şaire: Sen deli misin? Yoksa sen Şiî değil misin de Ehl-i Beyt düşmanı mısın? Dedi. Aşure günü, şehit olan o büyük varlık için o gün yas tutmanın yüz seneden daha değerli olduğunu bilmiyor musun?

Mümin nazarında bu kissa, bu derece hiç değersiz olur mu? Bir mümin Hz. Muhammed'i ne kadar çok severse, onun ciğerpareisi olan şehîd-i Kerbela Hüseyin Radıyallahü anh'ı o kadar sevmesi gerekir. O şairin Halep'teki Şiîleri kınamak için bir kaç dokunaklı söz söylemesi. Şair: "Doğru." dedi, fakat Yezid'in devri nerede, bu facia ne vakit olmuş? Bu haber ne kadar geç gelmiş? (Tahirü'l-Mevlevi s. 15.) Körlerin gözleri bile o kötülükleri, o faciayı gördü. Sağırkların kulakları bile Kerbela'da olup bitenleri işitti. Siz şimdiye kadar uyuyor mu idiniz ki, faciayı yeni mi duydunuz ki, yas tutuyor, elbiselerinizi yırtıyorsunuz? Ey uyuyakalanlar, ey gaflet uykusuna dalanlar. Hz. Hüseyin'e değil, asıl siz kendinize yas tutun. Çünkü içine düştüğünüz bu ağır gaflet uykusu sizin için kötü bir ölümdür.

Tahirü'l-Mevlevî, yukarıdaki ifadelerin Mevlânâ'ya ait olduğunu ima ederek şöyle açıklama yapar: Garip şairin ağzından Hz. Mevlana, ne kadar güzel, ne kadar manalı hitaplarda bulunuyor. Asırlarca evvel olan bu hadise üstünde bu kadar duruyor, matem tutuyor, elbiselerinizi yırtıyorsunuz. Olan olmuştur. Hz. Hüseyin (r.a) değil, asıl siz kendinize ağlayın, kendiniz için mateme girin. Çünkü sizler gaflet uykusuna dalmış birer ölüsünüz. Kendinizi uyandırın, kendinizi diriltin. Kendi ölümünüzü düşünmüyorsunuz, öte taraf için hazırlığınız da yok. Bu sebeple siz kendi gafletinize, kendi günahlarınıza ağlayın. Yoksa Hz. Hüseyin gibi bir Ruh-ı Âli'nin şehit olduğuna ve kendi yüksek makamına rihlet kıldığına niçin matem tutarsınız?

Hz. Hüseyin ruhu Hakk'a mensup olan o yüce ruh, beden zindanından kurtuldu. Ne diye elbisenizi yırtıyor, elinizi ısıırıyorsunuz? Hz. Hüseyin ve etrafında bulunanlar, din-i mübînin en ileri gelenleri, hükümdarları idiler. Onlar, esirlik bağlarını kopardılar, zincirleri kırdılar, onlar için matem değil, mutluluk, neşe, sevinç vakti geldi. Onlar, tomruğu, zinciri koparıp attılar. Devlet sarayına uçup gittiler. Onların hâlerinden zerre kadar haberin olsaydı, bilirdin ki bugün, onların saltanat günü, güzellik günü, padişahların padişahı oluş günü. Kendi yıkık gönlüne, yıkık dinine ağla, feryat et. Çünkü senin gönlün şu eski ve köhne dünyadan başka bir şey görmüyor. Eğer gönlün, iyi insanların öteki âlemde kavuşacakları devleti ve saadeti görüyorsa, neden o tarafa yiğitçe yürümüyor? Niçin Hakk'a itimat ve tevekkül kılmıyor? Niçin kendini ona vermiyor. Neden kalbini manen zenginleştirerek hırs ve sum'dan çekinmiyor. Nerede, imanın yüzüne düşürdüğü nur? Nerede dinin sana lütfettiği mutluluk? Allah'ın lütuf ve ihsan denizlerine daldığı halde, neden elin avucun boş? Nerede cömertlik?

Tahirü'l-Mevlevî, yukarıdaki metni şöyle yorumlar: Gerçek müminin gönlünün, imanının güzelliği, onun dışına vurarak iyi huyları, hoş vasıfları, yüzünün nuru ile kendini gösterir yani onun iç güzelliğini açığa vurur. Fetih Suresi'nde geçen şu ayet-i kerime bu hakikati beyan buyurmaktadır. "Secde yüzünden meydana gelen" belirtiler, nurlar, yüzlerinde görülür." (48/29)

Irmağı gören suyu esirgemez; hele o denizi, o bulutu görmüşse⁴...

Şârihlerin Mesnevî'deki Hikâyeye Getirdikleri Yorumlar

Osmanlı döneminde Mesnevî'nin tamamını Türkçe şerh edenleri, Kerbelâ ile ilgili hikâyeye çerçevesinde temelde iki madde altında toplayabiliriz. Birincisi Murad Buhari, İkincisi Ahmed Avni Konuk. İkinciye, Avni Konuk olarak aldık. Çünkü Ahmed Avni Bey'in şerhine baktığımızda Şem'î Dede'nin ve Ankaravî'nin şerhlerinde geçen önemli izahları benzer ifadelerle eserine aynen almış ve ilave izahatlar getirmiştir. Yani Mesnevî'deki bu hikâyeye bağlamında Ahmet Avni Konuk'un eserini okuyan kişi önceki şerhleri de okumuş gibi olur. O, Murad Buhari'nin eserini ya görmemiş veya bu konuda istifadeye uygun bulmamıştır. İşte bundan dolayı Şem'î Dede ve Ankaravî'nin eserinden bazı yorumlara yer verdikten sonra Murad Buhari ve Avni Konuk'un şerhine ağırlık vereceğiz.

Kerbelâ ile ilgili hikâyeye, Mesnevî'nin en kısa hikâyelerinden biridir. Mevlânâ hikâyeyi yirmi beş beyitte çok özlü ve hikmetli bir şekilde anlatır.

⁴ Tahirü'l-Mevlevî Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, c. XVII, ss. 13-18.

Mevlânâ, Mesnevî'sinde, Aşure gününde Şia'nın Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitlerine matem tutarken aşırı bir şekilde feryad u figan etmelerine eleştirel bir tarzda yaklaşmaktadır. Osmanlı'da ve Cumhuriyet'in başlarındaki Mesnevî şârihlerinden Murat Buhari hariç hepsi, Mevlânâ'nın Kerbelâ'ya yaklaşımına paralel bir yaklaşım sergilemişlerdir. Yani Mesnevî'ye yapılan Türkçe şerhlere baktığımızda Şeyh Murad Buhari dışındaki şârihlerin hepsi, Mevlânâ'nın anlatımını destekleyici mahiyette izahatlar yapmaktadırlar. Gerek Şem'î Dede olsun gerekse Ankaravî olsun, bu olayı şerh ederken daha iyi anlaşılması için kavramların manasını vermeye ve verilmek istenen mesajın daha iyi anlaşılmasına özel bir gayret sarf etmişlerdir. Bunlar ya hikâyede geçen bazı kavramları anlaşılabilir, muadil Türkçe kavramlarla ifade etmişler ya da konunun daha iyi anlaşılabilmesi için örneklendirmelere gitmişlerdir. Mesela: İlk Mesnevî şârihi olan Şem'î Dede, şerhini yazarken eserinde kendi düşüncelerine yer verme çabasına girmez. Onun gayesi, Mevlânâ'nın bu hikâyeyi yazış maksadına uygun bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Dede, şerhinde manayı verdikten sonra "Güneşten daha parlak husus sual edersin." gibi paralel cümlelerle anlamın daha açık olması için benzetmeler yapmıştır. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi olayını, yüz Nuh Peygamber tufanından daha meşhur olduğunu vurgulamıştır. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, Şem'î Dede, Ehl-i Sünnet inancına göre Yezid'e lanet etmenin uygun olmadığı şeklindeki yaygın kanaatin aksine, Yezid'e birkaç yerde lanet eder ve onu, dinsizlikle nitelendirir.⁵ Yine: "Sen deli misin? Yoksa sen Şif değil misin de Ehl-i Beyt düşmanı mısın?" sorusunu Şem'î Dede şöyle izah eder: Güneşten daha zahir olan husus bilmeyip sual edersen sen Şia değilsin hanedan-ı Resul (sav) düşmanı mısın? Hanedan-ı Resulden murat Hz. Hüseyin ve aile efradıdır."⁶ Bu yorumdan da anlaşılacağı gibi Şem'î Dede'nin getirdiği izahlar, basit ve benzer ifadelerle yapılan açıklamalardan başka bir şey değildir. Şem'î Dede "Onların halinden zerre kadar haberin olsaydı, bilirdin ki bugün, onların saltanat günü, güzellik günü, padişahların padişahı oluş günü. Kendi yıkık gönlüne, yıkık dinine ağla, feryat et. Çünkü senin gönlün şu eski ve köhne dünyadan başka bir şey görmüyor." beyitlerini de şöyle izah etmiştir: Eğer onların (Hz. Hüseyin ve şehitler) halinden bir miktar haberdar isen, sende, ölmek, ahiret mülküne ulaşmak için yüce bir azim ve kudret meydana gelirdi. Eğer bu sırdan

⁵ Şem'î Dede, age., vr. 112ab, 113ab. Şem'î Dede'nin Yezid'i lanetlemesi, ilk olduğundan önemlidir. Yoksa Ahmet Avni Konuk da, eserinde, Yezid'i lanetleyen şârihlerden birdir. Murad Buhari ise "hayvan meşrep", "eşek mezhep" ve "anlayışsız düşman" gibi ifadeler kullanır. Bkz. Murad Buhari, age. vr. 126b; Ahmet Avni Konuk, age, c. XI, s. 271.

⁶ Şem'î Dede, age., vr. 113a.

haberdar değilsen, yürü, kendi haline ağla ve matem tut. Yani evliya-ı ehlullahın hallerinden sende bazı haller yok, halin harap olduğu için geriye feryad-ı figan eyle. Bundan dolayı mahşer gününde yerin, ateştir. Harap olmuş dinin üzerine matem tut ve figan eyle. Senin harap kalbin bu köhne dünyadan gayrisini görmez. Yani senin harap olan kalbinde dünya sevgisinden gayri nesne yoktur, şüphesiz.”⁷ Bu geçen beyitlere de baktığımızda rahatça anlaşıldığı gibi Şem’î Dede, kişinin kalbinin harap olduğunun alametlerinden birini, evliyanın hallerinden nasiplenmemek olarak görüyor. Yani Mustafa Şem’î, geçmişin derinliklerine gömülüp Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt’in büyüklere sevgi gösterisi olarak hayıflanmak yerine çağındaki Hüseyinî kalp taşıyan kişilerden nasiplenmeye vurgu yapmaktadır.

Eğer gönlün, iyi insanların, öteki âlemde kavuşacakları devleti ve saadeti görüyorsa, neden o tarafa yiğitçe yürümüyor? Niçin Hakka itimat ve tevekkül kılmıyor? Niçin kendini ona vermiyor? Neden kalbini manen zenginleştirerek hırs ve sum’dan çekinmiyor?⁸ Senin harap olmuş kalbin bu köhne dünyadan gayrini görmez. Yani senin o harap kalbinde dünya sevgisinden gayri bir nesne yoktur... Harap ve nursuz kalbin ahiret ahvalin görürse niçin gayret etmez. Masivadan yüz çevirip Hakk’a Teala Hz.lerin tevekkül edici ve Hüda Teala’nın emri hususunda can u gönülden teslim edici ve hırs ve tamağı terk edip ölmez azıkla kanaat edici olduğu halde yani nakil (ölüm) ve haşra mümkir değilsin ve kalbinde inkarın yoktur. Öyle ise ne sebepten ölümden önce kendini çekişme halinde bulup ahiret ışığı olan ibadet ve taata sarılıp günahattan yüz çevirip uzaklaşmazsın ve masivadan yüz çevirme hali göstermezsin. Sözün özü şudur: Mademki tevekkül dairesinde karar kılıp, kanaat üzere olup ahiret ahvâli hususunda can u gönülden gayret etmelisin. Haşrı inkâr edersen Rum Suresinde (7.ayet) “onlar ahiret hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahretten ise, onlar tamamen gafildirler.”⁹ Şem’î Dede, bu anlattıklarından, kişinin inancıyla eyleminin birbirine uygun olması gerektiğini belirtir. Yoksa kişinin dili, "inanıyorum" derken eylemleri "inkâr ediyorum" şeklinde olmamalıdır. Zira Allah’a tevekkül, imanın bir göstergesidir.

Ankaravî İsmail Dede ise Mevlânâ’nın özlü bir şekilde şairin ağzından söylediği Kerbelâ mateminde feryad u figan eden insanlara yönettiği tenkitleri daha detaylı bir şekilde yapmıştır. Ankaravî, Mesnevî’nin tercümesini verdiği yerlerde kavram tahlilleri yapar, benzetmelerle metindeki

⁷ Şem’î Dede, age.i vr. 114ab.

⁸ Olgun, age, s.

⁹ Şem’î Dede, age, vr. 114b.

muğlâklığı gidermeye çalışır. Meselâ: Hz. Hüseyin ruhu, Hakk'a mensup olan o yüce ruh, beden zindanından kurtuldu. Ne diye elbisenizi yırtıyor, elinizi ısırtıyorsunuz?" şeklindeki ifadelerle şöyle açıklık getirir: O ruh-ı âlî şehit olduğundan ve kendi makamına ulaştığından dolayı niçin matem tutarsınız? Yani Şia sultanı olan ruh bir zindandan sıçradı, niçin elbisemizi yırtalım, elimizi ısıralım. Yani tabiat zindanından ve beşeriyet hapsinden kurtuldu. O sultanların her birisi, sevinç ve saadette olduğundan beden köleliğinden kurtulmuşlardır. Onların şehit olup ruh-ı şeriflerinin âlem-i tabiatattan ebedî âleme göç etmesi sevinme günüdür. Eğer sen İmam Hüseyin mertebesinden bir zerre kadar haberdar olsaydın, durum budur. Eğer bu durumdan haberdar değilsen, yürü, kendine ağla zira ölümü ve mahşeri inkârdasın, yani ağlamak senin kendin için daha faydalıdır.¹⁰ Zira Hz. Hüseyin ve aile fertlerinin kurtulduğu bilincinde olan insan ağlamaya ihtiyaç duymayacaktır. Onların kurtulmuş kimseler olduğunun farkındalığına ulaşmak, inanç ve gönül zenginliğinde belli bir seviye ister. Eğer bir insan, bu seviyeye ulaşmamışsa, bu kimsenin her şeyden önce Hz. Hüseyin'e değil öncelikle kendi haline ağlaması gerekir.

Yine Ankaravî, Mevlânâ'nın "Eğer gönlün, iyi insanların, öteki âlemde kavuşacakları devleti ve saadeti görüyorsa, neden o tarafa yiğitçe yürümüyor? Niçin Hakk'a itimat ve tevekkül kılmıyor? Niçin kendini ona vermiyor? Neden kalbini manen zenginleştirerek hırs ve sum'dan çekinmiyor?" ifadelerini şöyle izah eder: Zira senin kalbin mahşerde olan devlet ve saadeti görür ise niçin o yönü dilemez ve niçin Hz. Hakk'a itimat ve istinat edip tevekkül kılmaz, niçin gönlünü ona vermez ve ısmarlamaz ve niçin zengin kalpli olup hırs ve tamahtan uzaklaşmaz, yüzünde din badesinden ferahlık hani, eğer sen "Benim dinim vardır, ben din şarabını içenlerdenim" dersin yüzünde dinin ferahlığından eserler ve alametleri hani nerede? Zira "Onların yüzlerinde secde eseri vardır" ayet-i kerimesi bu manaya işaret eder. "İç dışı gösterir." atasözü de bu manaya şahitlik eder. Eğer sen hakikat denizini gördün ise cömertlik ve sehâ nerede? Özellikle bir kimse Hakk Teâlâ'nın feyiz denizini ve kerem bulutunu ve lütfu nazarını görüp susuzluk çekmez ve muhtaç olanları menedip cimrilik edenlerin ve malını elinde tutanların yoluna gitmez.¹¹

Murad Buharî'nin bu hikâyeyi yorumlamasına geçmeden önce şunu da belirtmeliyiz; Tahirü'l-Mevlevî ve Gölpinarlı'nın şerhindeki imalara baktığımızda bu hikâyede geçen şairin Mevlânâ'nın bizzat kendisi olmasa da

¹⁰ Ankaravî, s. 189.

¹¹ Ankaravî age, s. 190.

onun ağzından eleştiriyi yapan kişinin Mevlâna olduğu açıktır. Tahirü'l-Mevlevî, “Garip şairi ağzından Hz. Mevlana ne kadar güzel, ne kadar manalı hitaplarda bulunuyor.”¹² diyor. Yine Tahirü'l-Mevlevî ve Gölpmarlı, Mevlânâ'nın, Halep'te tahsil yaptığında bu matemi görmüş olabileceğinden bahsediyorlar.¹³

Murad Buhari ise hikâyeyi hayli uzun bir şekilde şerh eder. Yapmış olduğu şerhte, Mevlânâ'nın, şairin ağzından matem olayını eleştirdiğini görmezden gelir. Murad Buharî bu kıssada Kerbelâ'ya şairin yaklaşımını hiç beğenmediği için onun için ağır ifadeler kullanır. Meselâ: “Körlerin gözü gördü. Siz şimdi mi gördünüz? Sağrıların kulakları o hikâyeyi dinledi. Siz şimdi mi dinlediniz? Bu surette, gözün kör, sağırdan da sağır, demek istedi” ifadelerini verdikten sonra şöyle devam eder: “Lakin şairin eşekliği Şia'nın körlüğünden beterdir. Zira yevm-i aşurede o cemiyet ve o matemi görüp İmam Hüseyin'in matem günü olduğunu anlamadı. Belki rast geldiğine sordu ki, bu kimin matemidir? Bir ulu zatınız vefat mı etti?, derdi. Böyle hayvan meşrep belki, hımâr mezhep (eşek mezhep) olan şaire şöyle cevap ya sevap (düzeltme) en uygun olur ki, yani (harrun lâ yefhem) anlayışsız düşman, böyle bir topluluk, böyle matem, hangi matemde olur?¹⁴ Şeyh Murad Buharî, aşure gününden dahi gafil olan bir insanın bir de mersiye yazma iddiasında bulunmasını da, namert iken mertlik iddiasında bulunan birinin durumuna benzetir. Buharî, şairin: “Ey gaflet uykusuna dalanlar, Hz. Hüseyin'e değil, asıl siz kendinize yas tutun. Çünkü içine düştüğünüz bu ağır gaflet uykusu sizin için kötü bir ölümdür”, sözünü ise şöyle eleştirir: Lakin şair dahi anlamaz, eşekliğinden dolayı ağlaması, Şia'nın kendine gafletinden ağlamasından daha münasıptir. Zira ahmaklık gafletten daha çirkindir. Gafletin zevali mümkündür. Ahmaklığın zevali mümkün değildir. Nitekim İsa (as)'nın ahmaktan, aslandan kaçır gibi firar etmesi bu kitapta da önce geçti. Gafilden değil kâfirden bile firar etmediler. Belki ıslah ve terbiye gayret buyurdular idi.¹⁵

Murad Buharî, şairin “Ey İmam Hüseyin için ağlayanlar! Niçin ağlıyorsunuz? Ağlanacak bir nesne (durum) yoktur. Zira İmam Hüseyin'in ruh u pak sultanisi, dünya zindanından sıçradı ve halâs oldu ve Cemalullah ile müşerref oldu. Elbisemizi niçin yırtalım? ve yine niçin elimizi ısıralım? Bunlar çirkin şeylerdir.” gibi ifadelerini, Hz. Peygamberin vefatından sonra

¹² Tahirü'l-Mevlevî, *age*, s. 17.

¹³ Tahirü'l-Mevlevî, *age*, s. 17; Gölpmarlı, *age*, c.VI, s. 143.

¹⁴ Murad Buharî, *Hulâsatu's-Şurûh*, vr. 126b.

¹⁵ Murad Buharî, *age*, vr. 126b-127a.

Hz. Fatıma'nın her gün Rasûlullah'ın kabrine gelip ağlamasını, matem tutmasını ve kabir toprağını avucuna alıp koklamasını delil getirerek şairin ifadelerinin çirkin olduğunu belirtir. Murat Buhari, kendini kastederek "bende-i kıtmir" dahi: "Bu şair eşek tabiatlıdır." derim, diyor. Hatta Murat Buhari'ye göre sadece Hz. Fatıma mezar başında ağlamazdı ona bazı sahabeler de eşlik ederdi. Ona göre Hz. Fatıma'nın ve sahabelerin tutumu, şairin sözünün abes olduğunu gösterir.¹⁶

Şeyh Murad Buhari, şaire o kadar kızgındır ki getirmiş olduğu delilleri daha da kuvvetlendirmek için şöyle der: Yine bu pis nefis şaire derim ki, Fahr-i Kâinat (sav), evlad-ı mahdumu Hz. İbrahim'in vefatı üzerine sakalları ıslanacak derecede ağladılar. Hz. İbrahim cennetlik değil miydi? Yine bir cevap şu cihetle verilir ki: Veda Haccı Arafat'ta Arefe günü vakfe esnasında, "Bu gün, sizin dininizi tamamladım, size olan nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslam'ı seçtim." ayet-i kerimesi nazil olunca Fahr-i Âlem Efendimiz vahiy katibi olan zat-ı şerifi çağırıp, yazdırıp, herkes dininin tamamlanmasına sevindiği o gün bayram ettiler. Lakin Hz. Ebubekir (ra) muzdarip olup ağladılar. Bazı sahabe ona dediler ki, sevinç yerinde ağlamak niçindir? Cevabına buyurduk ki: "Ağladığım, mahzun olduğum, onun içindir ki, Allah'ın Habibi, kıyamet gününün şefaathanesi Hz. Muhammed (sav)'den ayrılmamız yaklaşmıştır. Zira Habibullah bizim içimizde din için ve dinin hükümlerini bize tebliğ etmek için duruyordu. Şimdi din tam olmuş, Cenab-ı Hakk (cc) habibini bizim içimizde koymaz. Belki civarına alır." buyurdular. "İşte buna ağlarım," buyurup, bir hayli zaman dahi ağladılar. İrfan davası ilinin kat kat yücesi Hz. Sıddık, dünyada Resûlullah'a (sav) gidecek diye niçin ağladı ve mahzun oldu? Niçin demedi ki: "Elhamdülillah, Resûl-i Kibriya'nın ölümü yaklaşmıştır. Hakk'a şükür olsun ki, Resulullah (sav) dünya mihnetinden kurtuldu. Ruh kuşu â'lâ-yı illîyine yükselecek?" Senin sözüne göre sevinçli olup sevincini göstermesi gerekirdi. Bu cevaplardan başka cevaplar çoktur. Bu fakir şöyle zannederim ki, o şair bu cemaati gördü. Yezid belinden, neslinden olmak cihetiyle muzdarip olup, böyle kelimeler söyledi. Yahut da bu cemaati görüp, bir büyük kimse ölmüş, bu ölmüş kimseye bir mersiye söylerim de bıraktığı mirastan birkaç kuruş alırım, diyerek sual ettiğinde anladı ki, Hz. Hüseyin'in matemidir ve alacak para ve herhangi bir nesne yoktur. Simasını sordukları kimseleri ayıpladı ve ahmaklıkla suçladı ve bu durumdan muzdarip olup böyle kelimeler eyledi. Yine şair dedi ki, onlar din padişahları olmuşlardır, ruhları yücelere uruç eyledi ve

¹⁶ Murad Buhari, *age*, vr. 127b.

onların sevinç vakti oldu, bize dahi onların sevinci ile sevinmek lazımdır, demek istedi. Çünkü bu şair Yezidî'dir. Elbette İmam Hüseyin'e matem etmez. Belki de bu bahane ile mesrur olur.¹⁷ Murad Buhari yukarıda vermiş olduğu rivayetlerle şu mesajı vermek istemektedir: Hz. Hüseyin gibi din ulusunun matemini idrak etmek için engin gönüllü olmak gerekir.

Bu kıssa mümin indinde ne vakit hakir olur? Küpe aşkı kulağın aşkı kadardır. Avni Konuk bu beyti şöyle yorumlar: Yani, İmam Hüseyin hazretleri hakkında reva görülen zulmün gamı ve kederi, müminlerin indinde hakir ve ehemmiyetsiz bir şey olamaz. Bu gam ve keder bir küpe gibidir ve kalpler dahi kulak gibidir ve her kulak her küpeyi taşımaya mütehammil değildir. Çünkü küpeye olan meyil ve aşk, kulağın istidadı kadar (olur). Binâenaleyh ey şair, bu Kerbelâ vak'a-i müessifinin kıssasını ve gamını galiba hakir gördün ki, bu matem gününden gafil oldun!". "Kulaktan murat, Resül-i Ekrem hazretleri ve "küpe"den murat dahi İmam Hüseyin Efendimiz olmak caizdir. Yani, "İmam Hüseyin hazretlerine olan aşk ve muhabbet, Resül-i Ekrem hazretlerine olan aşk ve muhabbet nispetindedir."¹⁸

Avni Konuk, Mevlânâ'nın, eserinde, Hz. Hüseyin matemini küçümsenemeyeceğine bilakis onun, devamlı kişinin kalbinde hissetmesi gerektiğine işaret ettiğini, şu beytin yorumundan çıkarır: Şair şöyle dedi: "Evet fakat Yezid'in devri hani? Bu gam ne vakit olmuştur? Niçin buraya geç erişti?: Bu gam müminlere vaki olalı asır geçmiştir. Bu gam buraya niçin böyle geç vasıl oldu? Siz bu gamı ve matemini ancak Muharrem'in 10. günü mü kalbinizde hissediyorsunuz ve bunun matemini ancak bu güne mi hasrediyorsunuz? Zîrâ hissedilen hakikî gam ve matem hiçbir ân kalpten çıkmaz. Sizin bu gamı ve matemini bu güne hasretmenize bakılırsa bu matemini bir riya ve nifak merasiminden ibaret olduğu anlaşılır."¹⁹ Hz. Hüseyin'in matemini kişinin senede bir gün değil de her an yüreğinde hissetmesi gerektiğini Gölpınarlı, Mevlânâ'ya şöyle dayandırır: Mevlana, İmam Muhammed'ül-Bakır'ın: "Her yer Kerbelâ, her gün Âşura" buyurdıkları gibi, daima huzurda bulunmayı Hakk'tan, hakikatten ayrılmamayı, yalnız muayyen zamanlarda, muayyen tarzlarda değil, "daimüyyü'l-huzur" olmayı talim kastıyla bu hikâyeyi nakletmektedir.²⁰

¹⁷ Murad Buhari, *age*, vr. 127b.

¹⁸ Avni Konuk, *age*, s. 274. Burada geçen ifadeleri benzer lafızlarla aynen Ankaravî'nin şerhinde de buluyoruz. Bkz. Ankaravî, *age*, s. 187-188.

¹⁹ Avni Konuk, *age*, s. 275.

²⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1974, c. VI s. 146.

Avni Konuk, “Mademki onlar dinin hüsrevi olmuşlardır, bağı kırdıkları vakit sürûr vakti oldu.” beytinin şerhini yaparken ise Bahaeddin Veled’in ve Hz. Ali’nin şiirlerini delil getirerek konunun daha iyi anlaşılmasına gayret etmiştir. Yukarıdaki şiiri A. Konuk şöyle şerh eder: Mademki ruh-ı sultânî sahipleri olan zevât-ı kirâm dinin ve âlem-i ahretin sultânı ve şahı olmuşlardır, bu cisim bağı kopardıkları vakit, onlar için elbette sürur vakti olur. Nitekim Feridûn b. Ahmed Sipehsâlar hazretleri yazdığı menâkıbda şöyle buyurur: Pâdişâh-Sultân Alâüddin-i Selçûkî ekser-i vakitlerinde Sultânü’l-ulemâ hazretlerinin ziyaretlerine gelip istifâde buyurur idi ve zât-ı saâdet-penâhîlerine irâdet-i küllî ile müteveccih idi. Mevlânâ Sultânü’l-ulemâ efendimiz dahi ekser-i evkâtte nezd-i sultânî teşrif buyurup taht üzerinde beraber otururlar idi ve hitap ettikleri vakit “Melik” diye hitap buyururlar idi. Menkuldür ki, bir defa buyurdular: “Melik, ben padişahım. Sen padişahsın. Senin saltanatın gözlerin açık oldukça bakidir. Benim saltanatım ise gözlerimi kapadığım vakit başlayacaktır.” Ve Hüdâvendigârımız (r.a.) efendimizin buyurdıkları aşağıdaki beyt bu makamdandır.²¹ Nitekim Şâh-ı velâyet İmâm Ali (k.a.v.) efendimizin lisanından, kendilerini şehit edeceği mekşûf olan İbn Mülcem’e hitaben I. cildin 3984 numaralı beyti ile onu müteakip olan beyitlerde şöyle buyrulmuş idi:

Fakat ey İbn Mülcem! Gamsız ol! Sen ahrette şefî’in benim
Ben ruhun efendisiyim, tenin kölesi değilim.

Benim indimde bu cismin bir kıymeti yoktur.
Ben tenim olmadan dahi yiğit oğlu yiğidim.

Hançer ve kılıç benim fesleğenim oldu.
Tenin ölümü benim bezmim ve nergistânım oldu.”²²

Avni Konuk sözün özü olarak, Mevlânâ’nın kendi cenazesinin ardından insanların nasıl davranılması gerektiğinin nasihati denebilecek şu sözlerine yer verir: “Ölüm gününde benim tabutum gidici olduğu vakit, benim için bu cihanın derdi olduğunu zannetme! Benim için ağlama ve ‘Yazık, yazık’ deme! Şeytanın ayranına düşersen yazık olan o olur. Benim cenazemi gördüğün vakit “Fîrâk, fîrâk” deme! Benim için mülâkât-ı visâl o zaman olur.”²³

²¹ Konuk, age, s. 276.

²² Konuk, age, s. 276.

²³ Konuk, age, s. 278.

Yani, ey kimse! Sen her ne kadar lisânen "ve'l-ba'sü ba'de'l-mevti" ve ölümden sonra hayatı ikrar etmekte isen de ölene ağlamak ve matem tutmak bu ikrar-ı lisânını fiilen tekzîp etmektedir. Bu hâl, kalbinin ve dininin haraplığını gösterir. Binaenaleyh ona buna ağlayacağına kendi dininin ve kalbinin haraplığına ağla! Zira sen ölen kimsenin ancak bu eski toprağa gittiğini görüyorsun. Hâlbuki toprağa giren yine topraktan peyda olan cisimdir. Ruhun toprak ile ne alâkası vardır? Nitekim Cenâb-ı Pir efendimiz Fîhi Mâ Fih'lerinin 61. faslında şöyle buyurdular: "Sahib-i ta'ziye mezârın etrafında dolaşır ve duygusuz olan toprağın etrafını tavaf eder ve öper. Yani "O yüzüğü burada, burada zayi ettim." der. Hâlbuki hiç onu orada bırakırlar mı? Hak Teâlâ hikmet zımnında rûhu kalıp ile bir iki gün telif için bu kadar sanat yaptı ve kudret izhar eyledi. Eğer insan kalıbı ile beraber bir lahza mezarın içinde otursa divane olmak havfi vardır. Sûret durağından ve kokmuş kalıptan ruhun sıçramaması nasıl olur? Hiç orada kalır mı? Hak Teâlâ tahvîf için onu bir alâmet kıldı. Tâ ki, insanların kalbinde vahşet-i kabirden ve toprağın zulmetinden korku peydâ ola!"

Netice olarak yukarıda şârihlerden verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, meşrep farklılığı yüzünden bir hikâyenin bile ne kadar farklı şerh edildiği, Murad Buhari ve diğer şârihlerin yaklaşımlarına baktığımızda gayet açıkça görülmektedir. Şerhlerden alıntılar sebebiyle yeteri kadar tekrara gitmek zorunda kaldığımızın bilinciyle konuyu Tahirü'l-Mevlevî'nin şerhinin sonunda geçen ve bu hikâye bağlamında, muhtemelen Şefik Can'ın yazdığı bütün Müslümanlara mesaj ve nasihat nitelikli sözlerle tebliğime son vermek istiyorum.

Hız. Mevlana'nın herhalde Halep şehrinde tahsilde iken gördüğü bu matem gününe Mesnevîsi'nde yer vermesi manalıdır. Evet, Kerbela vakası hazin ve bütün Müslümanların kalbini sızlatan acıklı, kanlı bir hadisedir. Peygamber efendimizin, çok sevdiği torununu ve ailesini insafsızca şehit etmişlerdir. Fakat bu hadise aslında parti kavgası gibi siyasî bir hadisedir. Asırlar evvel cereyan eden bu hadiseyi ele alarak Müslümanların guruplara bölünmesi, birbirlerine kin ve nefretle bakmaları, İslam düşmanlarını sevindirmektedir. Bazı kardeşlerimiz, sırası gelince, her şeyin, her hadisenin Cenab-ı Hakk'ın takdirine göre cereyan ettiğini unutarak, Kerbela vakasına sebep olanlara küfretmekte, lanet yağdırmaktadırlar. Buna karşı olarak, Şia inancını taşıyanlar da Sünnilere karşı kin ve nefret duymaktadırlar. Vicdanen zayıf olan bazı siyaset adamlarının, bu inanç yüzünden kardeşleri birbirine düşürdüklerini de tarih kitaplarında görmekte ve okumaktayız.

Aynı dinden olanların on beş asır önce vukua gelen siyasî bir hadisenin tesiri altında kalarak birbirlerine düşman kesilmeleri, dinimize zarar vermekte, bizi zayıf düşürmektedir.

Aziz peygamberimizin çok sevdiği torununun feci şekilde şehit edilmesinde o şehitler efendisine mensup olanların uğradıkları hakaretlerde Peygamber efendimizin ubudiyetinin yani kulluğunun bir tecellisi olduğu da unutulmaktadır. Aslında Şiiler de Müslüman'dır. Onlar da Allah'ın birliğine inanmakta ve peygamberimizi tanımakta ve sevmektedir. Küfür, nefret, lanet Muhammedî bir yol değildir. Olan olmuştur. Asırlarca evvel cereyan eden bu acıklı hadiseyi tazelemek, gönüllerdeki yarayı kanatmak Müslümanlığa zarar vermektedir.

Büyük Mevlana'mızın görüşünden ders almalıyız. Arif bir insan olan Kenan Rufai Hazretlerine "siz, Kerbela faciasına sebep olan Yezid'e küfretmiyorsunuz", dendiği zaman, "Ben, içimdeki Yezid'le meşgulüm" demesi ibrete şayandır.²⁴

²⁴ Tahirü'l-Mevlevî, age, s., 17-18.

ULUSLARARASI KERBELÂ SEMPOZYUMU “MÛSİKÎ” OTURUMU MÛZAKERESİ

İrfan Karaduman

Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu'nun mûsıkî oturumunda sunulan dört tebliğin üçü mûsıkî ile doğrudan ilgili, bir tanesi de mesnevi şerhlerinde Kerbelâ matemi ile ilgilidir. Bu tebliğlerin genel olarak konuları ve eleştirileri aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Sayın Fazlı Arslan'ın sunmuş olduğu tebliğin içeriği, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini konu alan türküler üzerinedir. Bu türkülerin Kerbelâ şehrinin yöresel özelliklerini değil sadece Kerbelâ'nın konusunu içeren türküler olduğunu özellikle vurgulayan Arslan, bu türkülerin TRT repertuarında birkaç tane olduğunu belirtmiştir. Bu bilgi, yapılacak alan araştırmalarının yönlendirilmesi bakımından son derece değerlidir. Bilindiği gibi halk mûsıkîsi alanında derleme çalışmaları ülkemizde XX. yy'ın başından yapılmaya başlanmıştır. Bu araştırmalar önce küçük geziler halinde yapılsa da sonraları programlı çalışmalar haline gelmiştir. Bu araştırmalar dâhilinde birçok türkü derlenmiş ve yayınlanmıştır¹. Bu türkülerin bazıları, o dönemin koşulları elvermediği için günümüze kadar ulaşamamıştır. Kerbelâ türkülerinin de bu kaybolan derlemeler içinde olduğunu düşünebiliriz. Biraz sonra değineceğimiz diğer tebliğin konusu olan Goygoycular'ın seslendirdikleri mersiyeler de, XIX. yy.'ın İstanbul hayatında bu mersiyelerin sokaklarda söylendiğini ifade etmektedir. Demek ki o dönemde vardır fakat bugüne gelememişlerdir.

Fazlı Arslan'ın değindiği ve son derece önemli olan bir konu da mersiyelerin mûsıkî türleri içerisinde hangi başlık altında yer aldığı konusudur. Bu konuya ek olarak şunu söyleyebiliriz: Mersiye'yi mûsıkî türü olarak görmek zor değildir. Bu bağlamda, “Söze bağlı bir mûsıkî türü olur mu?” sorusu akla gelebilir. Kültürel değerleri oluşturan toplum, bu oluşuma kendince bir isim de verecektir. Öncelikli olarak toplumun adlandırdığı bu halk bilgilerini derleyen ve sınıflandıran alan uzmanları, belirli ortak yönlerine dayanarak sınıflandırma ve adlandırma yaparlar. Aslında yapılan iş, tespit etme ve sergilemedir. Böylesine zengin bir bilgi birikimini sadece

¹ Reyhan Altınay, *Cumhuriyet Döneminde Türk Halk Müziği*, İzmir, 2004, s. 80.

ezgilerine veya sözlerine göre sınıflandırmak yetersiz kalacaktır. Türk Halk Mûsikîsi alanında derlenen türküler, ezgilerine, şekil yapılarına, konularına ve daha birçok özelliklerine göre tasnif edilmişlerdir². Bu tasniflerde türküler, şiirsel türküler veya ezgisel türküler olarak da ayrılmamaktadır. Bu sebeple türkü denince akla ilk gelen olgu, sözlü ve ezgili halk üretimi olacaktır. Kendi mûsikî türlerini ayrıntılı biçimde sınıflandıran batılı mûsikî bilimciler, önlerindeki materyalin belirli bir bilgi birikimi sonucu oluşması sebebiyle zorlanmamışlardır. Zaten Avrupa kültürünün çalgısal mûsikîleri daha çok ön plandadır.

Geleneksel Türk Mûsikîsi'nde durum tam olarak böyle değildir. Türk Sanat Mûsikîsi olarak adlandırılan mûsikînin bestelenme anlayışı bilgi birikimi yönüyle batıya yakındır. Çünkü besteci yeni bir beste yapacağı zaman, makam, usul, güfte ve tür konusunu belirledikten sonra bestesini yapmaya başlar. Türk Halk Mûsikîsi'nde durum bunun tam aksinedir. Beste yapan kişi “hatta beste yaptığını fark etmeksizin” söyleyeceği sözü, kulağında var olan makamsal diziyi kullanarak mûsikî doğaçlaması yapar ve zamanla anonimleşir. Kısaca söylemek gerekirse ölüm acısını yaşamış bir kişi ağıt yakarken ortaya çıkacak olan ezginin Hicaz makamında mı yoksa Hüzam makamında mı olacağını düşünmez. Ritmik yapısı da genellikle 2, 3 veya 4 zamanlı yapı olacaktır. Bu anlattıklarımızın aksine türler de vardır. Örnek vermek gerekirse: “Zeybekler 9 zamanlıdır” veya “Bozlaklar genellikle Kürdi dizisini kullanırlar.” gibi keskin tanımlarla karşılaşabiliriz³. Bu türler belirli bir yörenin veya dans eşliğinin özelliklerini içinde barındıran türlerdir. Bu şekilde özellikleri içinde barındırmayan türler için sınıflandırma yaparken dikkat edeceğimiz nokta genellikle söz unsuru olacaktır. Dolayısıyla halk mûsikîlerini sınıflandırırken söz unsuru vazgeçilmez bir unsurdur. Kerbelâ türküleri de bu türlerin içerisinde söz unsuru bakımından yukarıda bahsedilen temaları kullanmak suretiyle bestelenen bir halk mûsikîsi türüdür.

Sayın Arslan'ın verdiği türkü metninde kendisinin de anlamsız bulduğu bir konu olan:

Kerbelâ'nın önü yonca
Boyu uzun beli ince
Şah Hatay'im katarınca
Ah Hasan'im vah Hüseyinim
Şehit düşmüş şah-ı merdan vah Hüseyinim

² Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkülerimiz*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 63-87.

³ Onur Akdoğu, *Türk Müziği'nde Türler ve Biçimler*, İzmir, 2003, s. 176 ve 185.

sözlerinden ikinci satırda yer alan “Boyu uzun beli ince” mısrası aslında “Yonca kalkmış dam boyunca” olarak 2001 yılında Ege Üniversitesi Devlet Türk Müsîkîsi Konservatuvarı Tasavvuf Konseri’nde seslendirilmiştir⁴.

Osmanlılarda müsîkînin yasaklanması ile ilgili olarak Fazlı Arslan’a ek olarak, müsîkînin caiz olup olmaması ile ilgili Osmanlı Müsîkî Literatürü Tarihi kitabında yer alan bilgiye göre: 1300–1922 yılları arasında 75 yazma tespit edilmiştir⁵. Böyle bir konuda 75 eserin yazılması müsîkînin yasaklanması tartışmalarının o dönemde canlılığını koruduğunu ve toplumun içinde müsîkîden vazgeçmeyen bir zümrenin içine kapanabileceğini göstermesi bakımından örnek teşkil etmektedir.

Goygoycular hakkında geniş bilgiler veren Sayın Hikmet Toker ve Sayın Erhan Özden’in bildirimleri kuşkusuz, bu alanda çalışma yapmak isteyenlere ışık tutacaktır. Goygoycular ile ilgili bizim ilave etmek istediğimiz konu 1924 yılında yayınlanmış olan “Resimli Ay” adlı dergide “Dilenciler Tekyesi ve Dilenciler Bayramı”⁶ başlığıyla Mehmed Said tarafından yayınlanan yazıdır⁷. Adı geçen yazıda yazar, İslâm âlemi için matem ayı olarak kabul edilen Muharrem ayının, Goygoycular için bir çeşit bayram niteliğinde olduğunu anlatmaktadır. Yazının ilk bölümünde, Muharrem ayında tarikatların, bestekârların ve şairlerin yaşamlarında ne gibi değişiklikler olduğu anlatılmaktadır. Yazının devamında goygoycuların yaşam tarzları hakkında bilgi verilmektedir. Goygoycular için yazar şunları söylemektedir: “Goygoycular her gün sokakta gördüğümüz dilencilerden başka kimseler değildir. Her gün muayyen köşelerinde durarak gelen ve geçenlerin merhametini tahrik edecek surette giyinen, köy mektebinde ezberledikleri ‘Veysü’l Karani’ ilahisini okuyarak tese’ül eden dilenciler muharremin birinci gecesini hanelerinde bir bayram sabahına hazırlanır gibi hazırlanırlar. Senelerden beri yağmurdan başka su yüzü görmeyen sarıkların yıkatırlar. Bayramdan bayrama temiz olsun diye yıkadıkları ellerini ve yüzlerini tekrar yıkarlar. Ashab-ı hayr ve merhamet tarafından lütfen verilen nisbeten yeni elbiselerini giyerler. Loncalar tarafından ihzar olunan iki üç arşın uzunluğundaki torbaları sırtlarına alarak kapı kapı dolaşmaya başlarlar.” Yazının devamında Goygoycuların dilenirken gözlerinin yaşarmasını sağlamak amacıyla gözlerinin etrafına sürdükleri “galibarda” denilen boyadan, vücutlarında oluşturdukları küçük yaralardan bahsedilmektedir.

⁴ Ege Üniversitesi Devlet Türk Müsîkîsi Konservatuvarı Tasavvuf Konseri, İzmir, 2001, s. 27

⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Müsîkî Literatürü Tarihi*, IRCICA Yayınları, İstanbul, 2003, s.LIV.

⁶ Adı geçen yazının nüshası, müzakere metninin sonunda ek olarak verilmiştir.

⁷ Mehmed Said, “*Dilenciler Tekyesi ve Dilenciler Bayramı*”, *Resimli Ay*, 1924, Sayı:8.

Muharrem ayında dilenmeye çıkan goygoycuların hanelerden aldıkları zahireyi:

- Dedeler aşureye piriç geldi.
- Veren eller nur olsun derd görmesin.

sedalarıyla torbalarına attıklarını da bu yazıdan öğrenmekteyiz. Bu sebeple, matem ayı olan Muharrem, bu dilenciler için bereket ve bayram ayıdır.

Sayın Yüksel Göztepe, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde yer alan mesnevi şerhlerindeki Kerbelâ matemi konusunu, ilk olarak mevcut şerhlerden bazıları hakkında bilgiler vererek anlatmaktadır. Tebliğde dikkatimizi çeken en önemli nokta Sayın Göztepe'nin, Kenan Rifai Hazretlerine "Yezid'e siz neden küfretmiyorsunuz?" şeklinde sorulan soru üzerine, verdiği cevap olan "Ben içimdeki Yezid'le meşgulüm." şeklindeki cevabını bu tebliğe almasıdır.

Aslında bu cevap, bizce tebliğin değil, sempozyumun konusunu özetlemektedir. Şerhlerde yer alan bakış açısı farklılıklarını ortaya koymaya çalışan Sayın Göztepe'nin verdiği bilgiler, umuyoruz ki alanının ilgilileri tarafından değerlendirilecektir.

Son olarak bahsedeceğimiz tebliğ, Sayın Ahmet Hakkı Turabi'nin Türk Din Mûsıkîsi alanında incelenen Kerbelâ konulu besteler üzerinedir. Dini mûsıkînin farklı türlerinden bahsedilen bu tebliğ, Sayın Fazlı Arslan'ın tebliği ile ilişkilidir. Kerbelâ konusunu içine alan mûsıkî türleri üzerine istatistik bilgiler içeren tebliğ, repertuvar bakımından önem taşımaktadır. Henüz yeni bir alan olmasına karşın, çok sayıda öğretim üyesinin yetişmesi nedeniyle hızla büyümekte olan Türk Din Mûsıkîsi alanı, bestelenmeye devam eden yeni eserler ile umuyoruz ki daha kapsamlı incelemeleri gerçekleştirecektir.

Sonuç olarak, Kerbelâ konusunun öncelikli olarak mersiye türü ile dini mûsıkî alanı için önem taşımakta olduğudur. Bugün Anadolu'da yaşayan halk mûsıkîsi türleri, belirli bir konunun ötesinde yöresel, makamsal veya ritimsel özellik taşımaktadırlar. Sadece bir konuya adını veren mersiyenin aslında Duvaz-ı İmamlarla, Tevhidlerle ve daha birçok türle iç içe özellikler taşıdığını Sayın Fazlı Arslan'ın tebliğinde dinledik. Bunlara rağmen mersiye denince Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi hadisesinin ön plana çıktığını biliyoruz. Bu bağlamda dini mûsıkî alanı ile ilgili eserlerin öncelikle mersiyeleri konu alan eserler olması kaçınılmazdır.

Resimli Ay “Dilenciler Tekyesi ve Dilenciler Bayramı”

دیلنجیلر تکیهسی و دیلنجیلر بایرامی

حرم آبی دیلنجیلر بایرامی . « فوری قوی ، بی نسیب ایدیلر و هر کوره آلهی سوهر برک
سوقا فکزه ده یکر کور دیلنجیلرک اسکدره تکبیلری واردر . بوندر بورا ده صورت فخر صرده
تیشیریلر و صغله انساب ایشیریلر . شهری منطقه ره دیلنجیلری صغله آیریشدر .

محرری : محمد سعید

سازیلری بیجا یلر . بایرامدن بارامه نیز
اولسون دینه بیجاقلری الری و بوزلری
تکیرلر . قارلر . اصحاب خیر و صرحت طرفدن
لشقا و بریلان نسیب . نکی ایله لرکی کیلر .

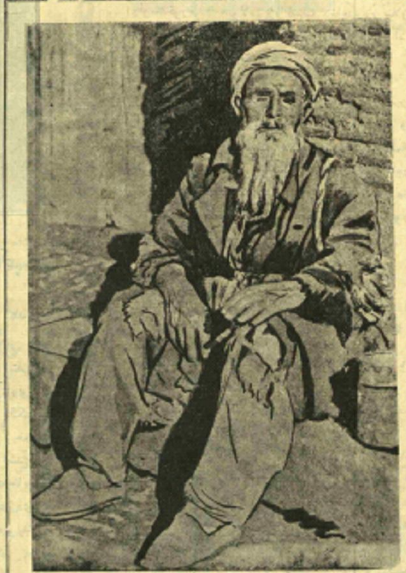
لوجه لر بلندن احضار اولونان
بکی اوچ آرشون اوزونلننده ک
لوره لرکی سیرغریه آلاوق
قاپو قاپو دولاشمه باشلاولر .
غوی ، فوجیلنه چیقان کیسه لر
بالغاهه حیاطلری و دیلنجیلرکی
شایان نفاق اولان دیلنجیلر .

بولر نایق ایسا اولان عیال
کدکلی کی کدکاره مالکدرلر .
دفت ایدیکر سو قانده آقاملری
لش او قوباق کین آتاملوق
کوره دیلنجی صغله منادی برایی
سه سزک قاپو کوزک او کندن کیر ،
دفت ایدیکر بو شکله ای اولوباق
باشه بر دیلنجیک کیدیکتی
کوره منسکیز . چونکه اوسوق ،

او منطقه آتیق او دیلنجی به
ماشدر . لوجه اوراسی او کاحصر
اغشدر . بته دفت ایدیکر ،
کوشه لره بریشانی لیاسته ،
وضع و ملور متوکله سه
صرحت ایدیکر نصدق ایشیکلر
دیلنجی منادی . بلکه اولوجه به
قدر - او کوشه ده اولورور .
بودیلنجیلر عیالکیزنه « سه »

ایزدکن گوشه لرکی ، مطلقه لرکی
دیگر بر دیلنجی به (۹۰۰-۵۰۰)
لیرا کی یوکک بنهاره ساتارلر .
عجیب دیلنجیلر ده برت محضر صده

دیگن دیلنجیلردن باشه کیسه لر دکدر .
هر کون ایمن گوشه لرده دوروق کاین
ویکتلرک صرحتی تحریک ایدیه ک سورده کیین ،
کوی مکنتده از برله دکلی « دین افران »

پار و قیس بر ایشیلر دیلنجی بو کدکلی گوشه سنده اولورارکی
سزده بر آق صرده ، بر آق صرحت و طرش

اسلام طاقده شیور عربیک کندیلرینه
مخصوص خصوصیتلری واردر . بو ایلرک
باشنده حرم کلیر . دینه یلرک حان حان
اسلام طاقک هر برده حرم آبی مات آبی

اولوق قبول ایشلدر . حرم
آینک بزده کی خصوصیتی بالغاهه
شایان قیددر . دها حرمک برنجی
کونده بوتون علیه نسیبین علام
نام اولوق سیاه صاریق و سیاه
لاطه آسا ایدرلر . اولور ،
یکتایلر و دها سائر نسیبین
طریق حرمک اوتجی کوی
آقمانه لدرسو ایشیلر ، یک
بزرور حتمکن صرته کولمکن
انتخاب ایدرلر . حرم آقنده
دو کاهلرده ، طهر و قدوم
جانشاز ، اوساق الیلر او قوزار .

اکثریا آیلر ، کوزل سلی
صرته خواطک صرته لرکی ایله
اجرا ایدیلر . منتسب طریقت
اولان شهرایکی صرته لرکی اولور ،
صغ طریق اولان بته کارلر
یک صرته لر بته لرلر و بو حال
حرمک اوتجی کوشه قدر دوم
ایدر . حرمک صغله لرکی کوشدن
ایلیلر او بوتون دو کاهلرده ،

بالغاهه بکشانی دو کاهلرده ،
مخصوص آیلر اجرا ایدیلر ،
ماشورا قانده یلر ، صرته لر
اولور و حرم صرته آتیق
حرمک اون بشتده نهایت
بریده یلر .

بزده اونه دیری صغله حکمی آلان بر
عادت اولوق اوزره حرمک صغله یلر میدانه
چیلار .
غوی فوجیلر هر کون سوقا فکزه کر .

ایلیسی اولورکی نسل ایدن ، یاجیلر حرمک
برنجی کیجه سی خاندلرده بر بایرام
صباحه حاضر لایر کی حاضر لایرلر . سه .
لردنیری باغورودن باشه سو بوزی کورمکین

دیلنجیک دوسی اولور . کوزلرکی
کوز ایکن و یاخود تراخومل شکله کوشتم
بیلک ایچون عیالکیزلرده باش دورلر بالغاهه
(عالیباردا) دیلنجی قیرمزی بویا ایله کوزلرک

۷

تکيه ليه گيدهرگ شينلرنيك پاشنده اجنام ايدلر . بوراده كلك اولان مختلف مناطقك سكيل بر جديون واردر . برينك كوزي آيتي اولقي اوزده ددر بفسر آريلان ديشنيلر سياسدن آقنامه قدر دولاشوب ، وار سوبله ذراكيبين آغلاماسين بنا اين مولا يا هوي غوي غري جام

آغلا خليل محمدن بو كون مولا يا هوي غوي غوي جام

نار حسرت چكر دافلاي
دولا باهوي غوي غري جام

ديه مختلف پارچه لري يازديمن
الهي لري اوقودون سوكره .

« شيهه شيدا ، ظلم دشت
كربلا حضرت حسن وحسين شهدا
رضوان الله تعالى عليهم اجمعين »
كبابكي چكرلر .

« الله اهل صفق ابدن اليركور
اولسون ، نوراده آب كوشه رايبا
طهورا اولسون : جناب حق اول
آب كوردن سزله ده بزرده ده قاقانا
ايچكي نصيب بدير ابدن آين . »
دعاسي باهوي اوكنده طودقري
خانم آله قري ذخيره ي :
— دده نر عاشورده پنج
كلدي .

— ورن لار نور اولسون دره
دره سين »

سدازله طوربارنه آوب چك ايرلر .
غوي شوچيلر ايچون محرم آين بر مام
ي اولغدن زباده ، بره كت وحصول آيدر .
هرادي غويي طولا دهي اوزاق اسكدر .
دهكي تكيه سه كديره ك تودع و نصيب
ايدر و نجه ده خنج و كله آني ايقي اوزاق
تامين ايدو ديشين بول كورن مالاك قار شينده
برنجين بايه يي پيلوي بركن ديه : ماس
كلرسي :

— الله مستحق ورسين ديشين و بر بوم
ديه طاشلي برنج و برمس . اتقاسي ده
اسير كمن .

حدوده داخنده اينگون نويجي عسكرك
جنامليلر ك خارجيه جيفه سه مانع اولورلدي .
بوشاشلر اوزونده سوس ايچون بايه يي
كوچوك چوقور قلعه يمن اصحاب حاجات
مارقدين پاره بير ايقلنده و عقابنده حاجلرنيك
حصول بولاجني ظن وقاعتي حاصل اولقده در .
بو اصول الان چارچر . بر اقلان پارلر
نويجي جنامليلر طرفدن هر اقسام بورالون
طولا نه قري دركاهك شينه سلم ايديلر .
تكيه تك ايجرسته طرز قديم بره ووه در كسي

ايجرسي بورالور كوزلي غاييلار دلك و برديكي
آني ايله مادي سولا يير و آقار . وجودلرنيك
كوز كيه بيك برلر نده ، باچلر نده ، قورلر نده ،
المرنه ، بوزلر نده مواد خصوصه استعمال
ايدو ك سر سز پار ارجوده كتير برلر بو صورته
غري ك صحت ايدورلر .

دوشنيكلك مكلكنده استيلاي برشكل آتاسي
سلطان سليم زمانندن باشلاشدر . اسكدرده قرجه
احمد مزار لرك اوره ننده تاسيس ايديلان
« مسكنخانه » بالا خره اجمال ولايددي .

مروض قاشن بو صورته سلطان
جيد دورندن سوكره استابوله
ديشيك عوي برشكل آشدر .
« مسكيلر تكيه سي » ناي
بوريلان بو تكيه چوق غريب
برنك كيلته مالكدر . بر قايچ بوز
نورم سينده كوچوك ديكيل طاشلر
ايه اطرافي احاطه و تحديق ايديلان
بو تكيه ده سا كوزلي تاريخ تاسيس دن
سلطان جيدك اواخر سلطنته
قدر حضور قاشن فقط بالا خره
تكاسل بوز دن شريك مختلف
عظريه ديشيلر قكيبن بره ، كل
اغدا ايجلر در .

مسكيلر تكيه سه كرك آتاسول
ايدن ، كرك روم ايديلن و امسال
ساق شائل حكومتك — و دي
داشده كي باهوي مكلدن مولا بيلان
« نام » ايلر كتير لهر ك بوراده
اسكان واقعه و خارجه اخلاطري
منه ايديلر دي . « جنام » هلتنك
ماترله بيه تدويي اسكاي
بولونه ماويندن « جنام » ايلر
خلدن غريب ايدلسي دوشونولش
وسكين خسته ني ديشين بو سسته لك منع
براي ايچون مسكنخانه تاسيس ايدلدر .
ايته اسكدرده كي « مسكيلر » تكيه سي
بوسكيتنه لردن بر سيندر . تكيه لك بر شين
واردر . شرط واقف موييجه بوشين
جنامليلر ك بايليندن و تكيه سا كلرنيك
ك اسكيسدن آغاب ايديلر . جنامليلر ك
اداي سلاه ايشي ايچون يته جنامليلر دن
بر امام ، بر مؤذن ، بر قيوم واردر .
واقف قزايچي اولماي بو آداملك اعاشه سي
تاسيس ايچون يك چوق وقف بر اقلشدر .
بورنك اعاشه سه باغا مانع كفايت ايدمك
ارزاق و ذخيره تنظبا اوقاف طرفدن و بريلر .
جنامليلر اسكيدن خارجه اختلاط اغزلر ،
واوراده قدين ، اركاك تاهل ايدو ك
سلاطيه ادا ايدلر دي . تكيه لك اطرافنده كي

ويجي آنيك نظاره ائرمه : غوي غوييبر آقورلر
طورلا بئر سرفاق سرفاق دورلا سرفق قهديره اوقورلر